

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Renata Ryngevič

KRIMINALISTINĖ LINGVISTIKA

**METODOLOGINIAI PAGRINDAI IR JŲ
TAIKYMAS ATLIEKANT EKSPERTIZĘ**

Monografija

Vilnius 2006

UDK 343.98:800
Ri-101

Recenzavo:

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Psichologijos katedros prof. habil. dr. **Viktoras Justickis**;

Vroclavo universiteto Teisės, administracijos ir ekonomikos fakulteto Kriminalistikos katedros prof. habil. dr. **Maciej Szostak**;

Lietuvos teismo ekspertizės centro direktorė dr. **Gabrielė Juodkaitė-Granskienė**;

Doc. dr. **Ona Dambrauskaitė**

Mykolo Romerio universiteto Teisėsaugos fakulteto Kriminalistikos katedros 2005 m. birželio 30 d. posėdžio sprendimu (protokolas Nr. 1KRK-14) monografija rekomenduota spausdinti

Mykolo Romerio universiteto vadovėlių, monografijų, mokslinių, mokomųjų, metodinių bei kitų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2006 m. balandžio 27 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-7) monografiją patvirtino spausdinti

Išleista parėmus Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijai

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami, taisomi ar kitu būdu platinami be leidėjo sutikimo.

TURINYS

Įvadas	6
1. Kriminalistinės lingvistikos metodologijos formavimosi procesas.	11
1.1. Kriminalistinių rašto kalbos tyrimų formavimasis ir raida.....	11
1.1.1. Kriminalistinių rašto kalbos tyrimų formavimasis ir raida pasaulyje.....	11
1.1.2. Kriminalistinių rašto kalbos tyrimų raida Lietuvoje.....	28
1.2. Kriminalistinės lingvistikos samprata, metodologiniai pagrindai ir jų sąšajos su kriminalistikos ir teismo ekspertologijos mokslų me- todais.....	58
1.2.1. Kriminalistinės lingvistikos samprata.....	58
1.2.2. Kriminalistinės lingvistikos metodologiniai pagrindai ir jų sąšajos su kriminalistikos ir teismo ekspertologijos mokslų metodais.....	67
2. Kriminalistinės lingvistikos metodų taikymas ekspertizėje	101
2.1. Identifikaciniai lingvistiniai tyrimai.....	101
2.1.1. Identifikaciniai požymiai.....	107
2.1.2. Klaidų ir stiliaus analizė.....	114
2.1.3. Identifikacinio tyrimo rezultatų įvertinimas (išvados).....	121
2.2. Klasifikaciniai ir diagnostiniai lingvistiniai tyrimai.....	124
2.2.1. Klasifikaciniai lingvistiniai tyrimai.....	124
2.2.2. Diagnostiniai lingvistiniai tyrimai.....	149
3. Kriminalistinės lingvistikos tobulinimo kryptys	160
3.1. Kriminalistinės lingvistikos raidos tendencijos.....	160
3.2. Kriminalistinės lingvistikos metodai rašysenos, fonoskopinėje, techninėje dokumentų ekspertizėse.....	179
3.3. Kriminalistinės lingvistikos ir kriminalistinės lingvistinės eksperti- zės raidos tendencijos bei perspektyvos.....	194
Pagrindinės sąvokos	208
Santrauka (vokiečių k.)	209
Santrauka (lenkų k.)	218
Literatūra	226
Priedai	249

PRATARMĖ

Kriminalistikos mokslas nuolat ieško naujų metodų, priemonių, būdų savo strateginiams uždaviniams spręsti. Įvairių mokslų, jų žinių ir metodų sintezės būdu kuriami nauji arba tobulinami jau taikomi nusikaltimų tyrimo ir aiškinimo metodai.

Lingvistikos mokslo žinių ir metodų taikymas atliekant ekspertinį tyrimą jau nėra naujovė. Specialios lingvistinės žinios tradiciškai yra siejamos su lingvistine (arba autorystės) ekspertize, kai pagal teksto rašto kalbos požymius nustatomas arba apibūdinamas teksto autorius. Lingvistinės žinios iš dalies gali būti naudojamos atliekant ir kitas ekspertizes, pavyzdžiui, fonoskopines, rašysenos, dokumentų technines ekspertizes.

Tačiau, kaip parodė atliktas tyrimas, lingvistikos mokslo žinių ir metodų taikymo kriminalistiniame ekspertiniame tyrime galimybės nėra iki galo ištyrtos ir visapusiškai išnaudotos. Tai labai specifinė ekspertinio tyrimo rūšis, reikalaujanti kriminalistikos ir lingvistikos bei kitų mokslų metodų sintezės.

Monografija parašyta remiantis 2002 m. apginta disertacija „Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje“. Rengiant monografiją buvo panaudota dalis patikslintos, aktualizotos disertacijos medžiagos. Monografijoje atsisakyta kai kurių disertacijoms būdingų dalių, įtrauktos naujos dalys, iš naujo apvarstytos pagrindinės esminių teiginių formuluotės, suformuluotos naujos hipotezės ir naujų tyrimų kryptys. Atlikta naujų literatūros šaltinių, skelbtų 2002–2005 m., analizė, panaudota nauja empirinė medžiaga.

Leidinyje pateikiama vientisa teorinių ir metodologinių kriminalistinio lingvistinio tyrimo pagrindų sistema, nagrinėjamos naujos lingvistinių žinių bei metodų taikymo atliekant ekspertinį kriminalistinį tyrimą galimybės bei perspektyvos.

Darbe aptariama kriminalistinių rašto kalbos tyrimų raida, apibendrinama ir analizuojama skirtingų šalių kriminalistinių lingvistinių tyrimų padėtis, raidos tendencijos bei perspektyvos. Autorė taip pat pateikia išsamią autorystės ekspertizės Lietuvoje raidos ir dabartinės padėties analizę, nagrinėja lingvistinių žinių taikymo atliekant ekspertinį tyrimą galimybes, išplėsdama jų panaudojimo sritį.

Leidinyje pateikiami autorės parengti kriminalistinių rašto kalbos tyrimų bendros teorijos, t. y. kriminalistinės lingvistikos, teorijos ir metodolo-

gijos, pagrindai. Autorė pagrindžia teiginį, kad kriminalistinė lingvistika turi sudaryti ir praktinės šių žinių taikymo srities, t. y. kriminalistinės lingvistinės ekspertizės, teorinius ir metodologinius pamatus. Autorės manymu, kriminalistinė lingvistika turi tapti bendru teoriniu ir metodologiniu lingvistinių tyrimų, kurių rezultatai būtų naudojami sprendžiant atskirų kriminalistinių ekspertizių (pvz., fonoskopinės, rašysenos ir kitų) užduotis, pagrindu.

Monografija yra parengta remiantis įvairių mokslo sričių literatūra: kriminalistikos, ekspertologijos, lingvistikos ir jos atskirų sričių, tokių kaip taikomoji lingvistika, sociolingvistika, psicholingvistika bei kitų mokslo šakų literatūra. Darbe pateikiami autorės atliktų empirinių tyrimų rezultatai ir jų analizė. Darbe taip pat remiamasi teoriniais ir empiriniais tyrimais bei jų rezultatais kriminalistinės (teismo) ekspertizės, lingvistinės statistikos, sociolingvistikos, psicholingvistikos ir kitose srityse.

Darbas yra pirmasis tokio pobūdžio monografinis tyrimas, pateikiantis išsamią lingvistinių žinių ir metodų taikymo atliekant kriminalistinę ekspertinį tyrimą galimybių bei perspektyvų analizę. Monografijoje prognozuojamos galimos kriminalistinio lingvistinio tyrimo teorijos ir metodologijos tolesnės raidos kryptys.

Monografijos autorė nuoširdžiai dėkoja visiems, kas paskatino ją domėtis kriminalistikos ir lingvistikos sąsajomis bei padėjo tobulinti savo žinias šioje įdomioje ir specifinėje srityje.

Autorė dėkinga už kritinės pastabas ir naudingus patarimus monografijos recenzentams:

Vroclavo universiteto (Lenkija) Kriminalistikos katedros prof. hab. dr. M. Szostakui, Mykolo Romerio universiteto Psichologijos katedros prof. hab. dr. V. Justickiui, Lietuvos teismo ekspertizės centro direktorei dr. G. Juodkaitei-Granskienei ir kriminalistinių rašto kalbos tyrimų Lietuvoje pradininkei doc. dr. O. Dambrauskaitei.

ĮVADAS

Kriminalistikos mokslas aktyviai ieško naujų metodų ir priemonių spręsdamas savo strateginius uždavinius. Tarp perspektyvių kryptų, kurios neabejotinai naudingos ir nusikaltimų tyrimo praktikai, yra lingvistikos metodų taikymas nustatant dokumento teksto autorių arba atsakant į kitus ekspertinio tyrimo metu sprendžiamus klausimus.

Kai į ekspertinio tyrimo akiratį patenka dokumentai, įrodomosios informacijos šaltiniu gali tapti juose užfiksuoti tekstai. Ilgą laiką daugiausia dėmesio tiriant dokumentus buvo skiriama grafiniams teksto ypatumams, t. y. rašysenai. Tačiau ekspertiniam tyrimui daug reikšmingos informacijos gali suteikti ir teksto kalba. Juk kalba, o tiksliau – šneka, pasakymai, žodžiai – tiesiogiai arba netiesiogiai perteikia nemažai informacijos ir apie jos vartotoją – autorių.

Kriminalistinis dokumentų tekstų kalbos, kaip ypatingos rūšies pėdsako, tyrimas, yra perspektyvi ekspertinio tyrimo rūšis. Dėl techninės pažangos rankraštinių tekstų mažėja, tad tikėtina, kad jie taps retenybe. Tai reiškia, kad ir rašysenos tyrimų artimiausiu metu gali labai sumažėti. Jau dabar vis dažniau ekspertiniam tyrimui pateikiami įvairiais būdais išspausdinti tekstai: tipografiškai, spausdinimo mašinėle, kompiuteriu, taip pat tekstai, esantys kompiuterio laikmenoje. Pagrindinė informacija apie teksto kūrėją tuomet slypi vadinamuosiuose kalbos pėdsakuose: žodžiuose, pasakymuose, mintyse ir pan.

Kriminalistinių lingvistinių tyrimų reikšmė tampa vis didesnė ir dėl teroro aktų grėsmės. Kriminalistinių lingvistinių tyrimų metodai gali būti labai veiksmingi tiriant tam tikras šių nusikaltimų aplinkybes. Ypač svarbu, kad šios rūšies tyrimų galimybės gali būti naudojamos ir minėtų nusikaltamų veikų profilaktikai ir užkardymui.

Nors kriminalistinio tekstų kalbos (rašytinės ar sakytinės¹) tyrimo pagrindai jau padėti, tačiau šioje srityje tebėra daug problemų. Kalbotyros mokslas nuolat tobulėja, keičiasi požiūris į kalbą, į jos funkcionavimo ypatumus. Į tai turi būti atsižvelgiama ir kriminalistinio lingvistinio tyrimo metu. Tačiau reikėtų pabrėžti, kad lingvistikos mokslo laimėjimai negali būti tiesiogiai taikomi teismo ekspertizės poreikiams. Jie turi būti atitinkamai pritaikyti teismo ekspertizės tikslams.

¹ Kriminalistinėse ekspertizėse skiriamos dvi kalbos rūšys: rašytinė ir sakytinė.

Kita vertus, apskritai daugėja kriminalistinio tyrimo objektų. Atsiranda visiškai naujų ir kriminalistinio lingvistinio tyrimo objektų, pavyzdžiui, bendravimo internetu kalba arba elektroninis diskursas, pasižymintis savo ypatumais. Nuolat tobulinamos ir tekstų parengimo automatinio taisymo kompiuterinės programos. Pastaraisiais metais daugėja žmonių, gerai mokančių vieną arba kitą užsienio kalbą. Tai gali pasunkinti išspręsti kai kuriuos kriminalistinio kalbos tyrimo klausimus, pavyzdžiui, nustatyti autoriaus gimtąją arba dažniausiai vartojamą kalbą. Sakytinės kalbos tyrimas, kaip žinoma, taikomas fonoskopinių tyrimų metu. Vadinasi, turi būti kuriami nauji efektyvūs kriminalistinio lingvistinio tyrimo metodai ir būdai bei tobulinami jau taikomi.

Atsižvelgiant į visus išvardytus kriminalistinio tekstų kalbos tyrimo ypatumus, ši ekspertinio tyrimo rūšis yra ypač svarbi siekiant išplėsti bei išnaudoti visas įmanomas įrodomosios informacijos rinkimo galimybes ir būdus. Juo labiau kad kriminalistinio lingvistinio tyrimo rezultatai gali būti pritaikomi ne tik baudžiamojo proceso poreikiams, t. y. išaiškinant nusikaltimus, bet ir kitose teisingumo vykdymo srityse, pavyzdžiui, civiliniame bei administraciniame procesuose.

Lingvistinių žinių ir metodų taikymo teismo (kriminalistikos) poreikiams teoriniai pagrindai bei praktika įvairiose šalyse skiriasi. Vienur lingvistiniai tyrimo metodai (t. y. kalbos požymių tyrimas) taikomi atliekant ekspertizes ir sudaro savarankiško ekspertinio tyrimo pagrindą. Pavyzdžiui, Lietuvoje, Rusijoje, Ukrainoje ir kitose Rytų ir Vidurio Europos šalyse kriminalistinė lingvistinė ekspertizė (čia paprastai vadinama – autorystės ekspertize) turi galias šaknis. Lingvistinė analizė čia nėra vien tik atsitiktinių metodikų taikymas konkrečiais atvejais, ji atliekama remiantis sistemingai sukurtomis ir aprobuotomis metodikomis. Kriminalistinio rašto kalbos tyrimo klausimus šiose šalyse nagrinėjo daugelis mokslininkų, tarp kurių reikėtų paminėti tokius kaip O. Dambraskaitė, E. Babajeva, V. Belovas, G. Markova, S. Vulas ir kt.

Ne mažai dėmesio teisminės lingvistinės analizės raidai skiriama Vokietijoje, kur šios rūšies ekspertizės dažnai ir veiksmingai taikomos praktikoje. Vokietijoje rašto kalbos tyrimo, kuris čia paprastai vadinamas lingvistine (teismine) teksto analize (*Linguistische (Forensische) Textanalyse*), problemas gvildeno tokie mokslininkai ir ekspertai praktikai kaip H. Kniffka, Ch. Baldauf, K. Brinkeris, K. Grewendorfas, W. Hehnas, H. Kämper, S. Schall ir kt.

Kitur, pavyzdžiui, Lenkijoje, kalbos požymių tyrimas suprantamas tik kaip pagalbinis metodas, kurį siūloma taikyti atliekant rašyenos ekspertizes. Nors, kita vertus, čia mokslininkai ir praktikai vieni iš pirmųjų jau se-

niai atkreipė dėmesį ir į teksto kalbos požymių (stiliaus, leksikos ir pan.), kaip įrodomosios informacijos šaltinio, tyrimo galimybę. Apie tai savo darbuose rašo tokie žinomi Lenkijos mokslininkai kaip L. Fajeris, W. Gutekunas, T. Hanausekas, P. Horoszowski, Z. Kegelis, H. Kołeczki, M. Kulicki, H. Kwieciński, M. Owocas, A. Szwarcas ir kt. Daug dėmesio kalbinių požymių tyrimui propaguoti skiria A. Feluśis. Lenkijoje siūloma kalbinę analizę kartu su grafine analize taikyti rašysenos ekspertizėje ir šią ekspertizę vadinti grafine lingvistine ekspertize (*ekspertyza graficzno-lingwistyczna*).

Savo ypatumų turi ir rašto kalbos tyrimų teismo poreikiams praktika anglosaksų šalyse. Kaip rodo mokslinės literatūros analizė, čia nėra sukurtos savarankiškos rašto kalbos tyrimo, atliekamo teisingumo įgyvendinimo srityje, teorijos. Vyrauja lingvistinės analizės metodų pasirinkimas „*ad casum*“. Tai reiškia, kad tyrimo metodai čia parenkami atskiriems konkrečioms atvejams. Bendrų visais atvejais taikytinų lingvistinio tyrimo metodikų nėra parengta. Apskritai lingvistikos žinių taikymo klausimai, susiję su teisingumo srityje kylančiomis problemomis, šiose šalyse aptariami gana plačiai. Tačiau pagrindinis, nuoseklus ir sistemingas darbas minėtose šalyse lingvistikos žinių taikymo teismo poreikiams srityje atliekamas sprendžiant vertėjavimo teismo salėje, apklausos protokolų tikrovės šališkumo bei panašias problemas. Autorystės nustatymo atvejai aptariami gana epizodiškai. Rašto kalbos tyrimo problemas anglosaksų literatūroje gvildena tokie mokslininkai kaip M. Coulthardas, J. Gibbonsas, W. Labowas, J. Levi, G. R. McMenaminas ir kt.

Lietuvoje kriminalistinio rašto kalbos tyrimo pagrindai buvo kuriami dar šeštame XX a. dešimtmetyje. Šios rūšies tyrimų pradininkė Lietuvoje buvo O. Dambrauskaitė. Ji sukūrė kriminalistinę lietuvių rašto kalbos požymių klasifikaciją ir pateikė ją 1972 m. disertacijoje „Kriminalistinis lietuvių rašto kalbos tyrimas“. Ši klasifikacija sudarė kriminalistinio rašto kalbos tyrimo metodikų, taikomų Lietuvoje, pagrindą ir leido kurti naujas metodikas.

Kriminalistinio rašto kalbos tyrimo problemas Lietuvoje toliau gvildeno autorystės ekspertė A. Žalkauskienė. Ji toliau tęsė pradėtą darbą, paskelbė daug straipsnių.

Lietuvos ir kitų šalių lingvistinių tyrimų panaudojimo praktikos bei mokslinės literatūros, skirtos šiai tematikai, analizė parodė, kad apskritai pasigendama bendros ir išbaigtos kriminalistinio lingvistinio tyrimo teorijos.

Pastaraisiais metais iškilo poreikis sukurti savarankišką kriminalistinių lingvistinių tyrimų sistemą, atsižvelgiant į naujausius pokyčius bei tenden-

cijas moksluose, sudarančiuose minėto tyrimo pagrindą, t. y. kriminalistikoje, bendroje teismo ekspertizės teorijoje (ekspertologijoje), lingvistikoje bei apskritai pasaulinėje tokio pobūdžio tyrimų praktikoje.

Kriminalistinis rašto kalbos tyrimas – tai specifinė ekspertinio tyrimo rūšis, reikalaujanti kriminalistikos ir lingvistikos bei kitų mokslų metodų sintezės. Lingvistikos mokslai, iš kurių kriminalistinė lingvistika semiasi arba turėtų semtis žinių ir metodų, yra gana įvairūs. Pirmiausia tai bendroji lingvistika. *Lingvistika*, arba *kalbotyra*, yra mokslas, tiriantis kalbą, kalbų raidą, jų tarpusavio ryšius. Tai senas mokslas, jo užuomazgos siekia antikinius laikus. Tačiau mokslinė kalbotyra, t. y. moksliniais pagrindais pagrįstas kalbos tyrinėjimas, yra palyginti nesena: jos atsiradimas siejamas su XIX a. pradžia.

Su *bendraja kalbotyra* susijusi *taikomoji kalbotyra*, kuriai rūpi praktinis kalbos panaudojimas įvairiose gyvenimo srityse. Kalbos tarmės, tarmių susidarymą ir jų raidą nagrinėja *dialektologija*. Lingvistinėje literatūroje išskiriamos dar *mentalingvistika*, tirianti šnekos procesų ryšį su mąstymu, *sociolingvistika*, tirianti kalbos sąsają su visuomenės gyvenimu, *psicholingvistika*, tirianti kalbos sąsają su psichiniais procesais, *etnolingvistika*, tirianti kalbos santykį su tautos papročiais, ir kitos kalbotyros rūšys, be abejo, turinčios įtakos ir kriminalistinei lingvistikai.

Kriminalistinis rašto kalbos tyrimas iš dalies susijęs ir su tokiais mokslais kaip hermeneutika, semantika, semiotika. *Hermeneutika* – tai tekstų aiškinimo mokslas. Hermeneutika tyrinėja ne tik tekstų aiškinimą, bet ir apskritai supratimo, interpretacijos reiškinius. Todėl ji dar vadinama interpretacijos, supratimo teorija. *Semantika* – tai kalbotyros šaka, tirianti kalbos vienetų reikšmes, tų reikšmių sisteminius ryšius ir kitimą. *Semiotika* apibrėžiama kaip mokslas, tiriantis ženklus ir ženklų sistemas, taip pat natūralias ir dirbtines kalbas, kaip ženklų sistemas, semantiškai, sintaktiškai ir pragmatiškai.

Tekstologija – tai filologijos šaka, kuri nustato tikslų literatūros paminklų ir istorijos dokumentų tekstą moksliniam jų leidimui. Su tekstologija susijusi *atribucijos*, t. y. anoniminio literatūrinio teksto autoriaus nustatymo, sąvoka, kurios pagrindiniai principai taikomi ir kriminalistinėse lingvistinėse metodikose.

Taigi, kaip jau minėta, kriminalistinė lingvistika pagrįsta kriminalistikos ir lingvistikos bei kitų mokslų metodų sinteze. Nors kriminalistikoje lingvistinės žinios ir metodai taikomi jau gana seniai, dar nuo rašyenos tyrimų užuomazgų, tačiau ir lingvistikos, ir kitų mokslų žinios nėra iki galo ir visapusiškai panaudojamos kriminalistinio tyrimo poreikiams.

Pastaruju metu lingvistika, taip pat ir tokie palyginti jauni tarpdisciplininiai mokslai kaip sociolingvistika bei psicholingvistika ėmė vystytis itin sparčiai. Svarbių jų didžiausių laimėjimų, tyrinėjimų rezultatų pritaikymas kriminalistinio rašto kalbos tyrimo teorijoje bei ekspertinio lingvistinio tyrimo metodikose, kompleksiniai kalbos tyrimai galėtų labai patobulinti ir patį ekspertinio tyrimo procesą, ir jo rezultatus.

Atsižvelgiant į tai būtent dabar susidarė galimybės papildyti kriminalistinių lingvistinių tyrimų sistemą, kuri turėtų užtikrinti daug greitesnį šių rezultatų panaudojimą ne tik šalies, bet ir bendros pasaulinės praktikos mastu, padėti kriminalistinio lingvistinio tyrimo teorijos ir metodologijos pagrindus. Būtent šie tikslai ir tapo pagrindiniais pateikto darbo tikslais.

1. KRIMINALISTINĖS LINGVISTIKOS METODOLOGIJOS FORMAVIMOSI PROCESAS

1.1. Kriminalistinių rašto kalbos tyrimų formavimasis ir raida

1.1.1. Kriminalistinių rašto kalbos tyrimų formavimasis ir raida pasaulyje

Kaip rašė žinomas prancūzų kalbininkas Josephas Vendryesas, „kalba yra žmogaus sąmonės atspindys, iš kalbos galime spręsti apie mąstymą, sukūrusį tą kalbą“. Mūsų atveju, turint galvoje konkrečią kalbą, reikėtų pridurti: ne tik apie mąstymą, bet pirmiausia apie patį žmogų. Juk žmogaus kalboje slypi ne tik ta informacija, kurią jis sąmoningai siekia perteikti, bet ir ta, kurią jis nesąmoningai perteikia (arba net nori nuslėpti). Tai kalbos požymiuose glūdinti informacija apie jo gimtąją kalbą, išsilavinimą, veiklos sritį ir pan.

Kalbos požymiai, atspindintys konkretaus asmens kalboje, taip pat gali būti vertingas informacijos šaltinis apie šios kalbos autorių sprendžiant teismo, kriminalistikos ir ekspertinės praktikos keliamus uždavinius.

Kalba yra ypatingas fenomenas, būdingas žmonių visuomenei. Tam, kad geriau suvoktume šio reiškinių galimybes aptariamajame kontekste, reikėtų šiek tiek išsamiau atskleisti jo prigimtį. Lingvistikoje *kalba* tradiciškai apibūdinama išskiriant dvi skirtingas jos dalis: *kalbą* ir *kalbėjimą*.

- 1) *Kalba* (arba, kaip pavadino ją žymus šveicarų lingvistas F. de Saussuras – „*langue*“) yra abstrakti sistema, susidedanti iš ženklų ir jų jungimo taisyklių, egzistuojančių visų ta kalba kalbančių visuomenės narių galvose (ir kai jie kalba, ir kai nekalba). Šiuo atveju kalba suprantama kaip tam tikras gebėjimas.
- 2) *Kalbėjimas*, šnekos aktas, žodinė kalba (pasak F. de Saussuro, – „*parole*“) yra kalbos produkavimas, pasireiškiantis tam tikru pasakytu (įrašytu) arba parašytu tekstu – visuma pasakymų, posakių,

frazių, t. y. kalbinė žmonių elgsena. Tai praktinė anksčiau minėto gebėjimo išraiška.

Kalba (langue) egzistuoja tik žodynuose, gramatikose, kur aiškinama, kaip iš paprastų kalbos vienetų kurti sudėtingesnius. *Kalba (langue)* sudaro teorinį žodinės kalbos pagrindą. „Aktyvioji, realizacinė kalbos dalis visada yra individuali, nes ją atlieka ne kalbančioji masė, o individas“². Kiekvienas individas paverčia abstrakčią sistemą – „*langue*“ konkrečiu kalbos kūrinium – „*parole*“.

Kitaip tariant, lingvistikoje skiriami trys kalbos lygiai: (1) struktūra; (2) norma; (3) individuali kalba. *Struktūra* – tai fonemų, morfemų, įvairių jų konstrukcijų ir santykių visuma. *Norma* yra kalbinių įpročių, susiformavusių tam tikroje visuomenėje ir tam tikru laikotarpiu, visuma, tai visuomeninės kalbos vartojimo taisyklės. Norma suprantama kaip kalbos struktūros visuomenėje įgyvendinimas. *Individualus kalbos vartojimas* sudaro individualios kalbos lygį. Individualaus kalbos vartojimo procesas apima ir rašto, ir sakytinę kalbą. Šios abi kalbos formos reprezentuoja individą kaip visuomenės atstovą ir kaip savarankišką asmenybę.

Žmogus kuria savo kalbą pagal savo kalbinius sugebėjimus, įpročius, pomėgius, atsižvelgdamas į kalbinę aplinką. Todėl kiekvieno žmogaus kalba yra individuali, pasireiškianti kokybiniais ir kiekybiniais nukrypimais nuo priimtą normos. Tie nukrypimai ir gali būti panaudojami kaip požymiai, atskiriantys skirtingų individų kalbos kūrinis, ar įrodantys, kad tai to paties individo kalbos produktas. Skirtingų vartotojų kalba yra skirtinga ir priklauso nuo geografinių arealinių bei socialinių veiksnių: pavyzdžiui, tam tikrų žodžių vartojimas arba sintaksės taisyklių taikymas gali keistis priklausomai nuo kalbos vartotojo amžiaus, profesijos, išsilavinimo, gyvenamosios vietos, priklausymo kuriai nors socialinei grupei ir pan.³. Kalbos priemonėmis išreiškiami ir jausmai, kuriuos patiria žmogus.

Kaip ir kitiems identifikavimo objektams, kalbai (kalbėjimui, žodinei kalbai) būdingas individualus pobūdis, santykinis pastovumas ir šių savybių atspindėjimo bei pažinimo galimybė. Kiekvieno individo kalba pasižymi ir jos pagrindinių sudedamųjų dalių, t. y. intelektualinių, emocinių, valinių savybių ir kalbos priemonių, pastovumu tam tikru gyvenimo laikotarpiu. Kalbos priemonių, kuriomis individas reiškia savo mintis, valią, emocijas, pastovumas paaškinamas tuo, kad individas įgyja tam tikrą kalbos įgūdžių.

² Karaliūnas S. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997. P. 14.

³ Ten pat. P. 7.

Rašytinių bei sakytinių tekstų kūrimas tampa automatišku procesu, nes individas turi rašybos, leksikos, sintaksės ir kitų įgūdžių.

Individo kalba pasižymi ir sugebėjimu atspindėti informaciją. Asmens kalba (rašytinė arba sakytinė) tampa atspindinčia sistema, o tiriamo teksto kalba – atspindžiu. Taigi teksto kalboje slypi informacija, kuria remiantis objektą galima sutapatinti su jo atspindžiu.

Atsižvelgiant į šiuos kalbos ypatumus galima teigti, kad kalba tampa ir kriminalistinių tyrimų objektu – kalboje užkoduota informacija gali suteikti žinių apie jos vartotoją, t. y. atskirą individą. Reikia tik tinkamai „iškoduoti“ tą kalboje slypinčią informaciją. Tai ir yra kriminalistinės lingvistinės analizės tikslas.

Raštas, kaip sudėtingas sąmoningos veiklos procesas, gali būti tiriamas dviem aspektais. Pirmiausia gali būti tiriamos grafinės jo savybės – rašysena, taip pat gali būti tirama ir kalbos įgūdžių išraiška – rašto kalba. Šių tarpusavyje susijusių rašto reiškinių tyrimų raida ir rodo visą ilgą ir sudėtingą kriminalistinių rašto tyrimų koncepcijų ir metodų raidos kelią. Šis kelias pasižymi skirtingų tyrimo krypčių, mokyklų ir pan. įvairove.

Kriminalistinis dokumentų tekstų tyrimas ilgą laiką apėmė tik grafinės analizės metodą. Buvo tiriami tik teksto grafiniai ženklai, t. y. rašysena.

Rašysenos, turinčios jau daugiau individualių požymių, atsirado tik XVII a. Tai lėmė spartėjantis gyvenimo tempas – jis jau reikalavo iš žmogaus didesnio išprusimo ir išsilavinimo. Šiuo laiku žmogus susirūpina raštu ne kaip kokia „kilniojo“ privilegija, o kaip būtina priemonė savo gerovei siekti. Rašymo meno mokoma ir paprastų žmonių, o pačiam raštui suteikiama tokia forma, kuri būtų patogī ir lengva⁴.

Rašto ekspertizės, kurioje buvo taikomos lingvistinės žinios, ištakos siejamos su *kaligrafija*. Pirmieji rašto, tiksliau – rašysenos, tyrimai buvo vadinami kaligrafiniais tyrimais. Ekspertais buvo kviečiami piešimo, dailyrasčio mokytojai, raštininkai, perrašinėtojai, t. y. asmenys, turintys išlavintų rašymo įgūdžių. Savaiame suprantama, kad jų tyrimo metodai ir išvados buvo subjektyvaus pobūdžio ir pagrįstos daugiausia asmenine patirtimi, bylos aplinkybėmis. Kaligrafinio tyrimo pagrindą sudarė raidžių formos ir dydžių išorinis (vizualinis) sulyginimas. Formos ir dydžio sutapimas arba skirtingumas buvo laikomas tvirtu pagrindu atitinkamai išvadai pateikti. Tuo metu dar nebuvo jokios mokslškai pagrįstos rašysenos tyrimo metodikos, praktinė patirtis nebuvo analizuojama ir apibendrinama, todėl kaligrafai dažnai darydavo klaidingas išvadas. „Kiekvienas ekspertu pakviestas rašotyro „žinovas“ taikydavo savus tyrimo metodus, tad tokių ekspertizėjų mokslinis

⁴ Radvilas N. Kaip pažinti žmogų iš rašysenos. – Kaunas, 1932. P. 14.

pagrįstumas dažniausiai būdavo menkas, o išvados – abejotinos, atsitiktinio pobūdžio“⁵. Tačiau, kita vertus, kaligrafinis tyrimas priartino tolesnius rašysenos ir rašto kalbos tyrimus.

Lietuvoje iki ketvirtojo dešimtmečio rašysenos ekspertize buvo apskritai mažai domimasi. Tuo metu buvo atliekamos minėtos kaligrafinės ekspertizės.

XIX a. sukurtas naujas rašysenos tyrimo būdas. Atliekant rašysenos tyrimus pradėta taikyti prancūzų kriminalisto A. Bertiljono pasiūlyta *požymių aprašymo* (arba signaletinė) metodika. Šie metodai, kaip žinoma, iš pradžių buvo taikomi nusikaltėlių išorei sulygininti ir jiems atpažinti. Bertiljonas aprašė savo tyrimo metodiką knygoje „Rašysenų lyginimas ir grafinė identifikacija“ (1897). Lyginant rankraščius buvo ieškoma tipiškų, t. y. pasikartojančių, požymių, jie buvo sulyginami ir aprašomi. Taip pat buvo įdiegta bendra požymių žodinio aprašymo sistema ir matmenų būdas. Šis rašto tyrimo metodas turėjo įtakos kriminalistinio rašto ekspertizės suvokimo pradžiai.

Kartu su požymių aprašymo (arba signaletiniu) metodu atsirado ir kitos rašysenos tyrimo kryptys: grafometrija ir grafologija.

Požymių aprašomosios metodikos atmaina yra *grafometrija*, jos pradininkas buvo prancūzų kriminalistas E. Lokaras. Grafometrai išskirdavo ir lygindavo tik tuos tiriamų rankraščių požymius, kuriuos buvo galima išmatuoti. Ekspertai išmatuodavo rašysenos elementų santykinius dydžius, atstumus tarp elementų, grafinių ženklų formos ypatumus ir kt. Visus matmenis jie susistemindavo ir pateikdavo jų grafikus. Iš grafikų krevių sutapimo arba nesutapimo ir buvo daromos išvados. Šis metodas buvo paremtas matavimais, skaičiais, grafikais, t. y. rašysena buvo tiriama pasikliaujant tik kiekybės kriterijais. Kokybės kriterijai čia dar nebuvo taikomi. Visa atsakomybė už padarytas išvadas tekdavo statistikai.

Labai senas tradicijas turi ir tokia rašysenos aiškinimo forma kaip *grafologija*. Vienas žymiausių grafologijos specialistų Lietuvoje N. Radvila rašė: „Grafologijai, kaip ir kitiems mokslams, pačią pradžią davė romėnai. Jau antram amžiuje po Kr., Augusto laikais, istorikas Suetonas kreipia savo dėmesį į skirtingas žmonių rašysenas ir iš to savotiškai sprendžia apie žmonių charakterio ypatybes“⁶.

Grafologų požiūriu, pagal rašyseną galima nustatyti žmogaus charakterio ypatumus, netgi jo intelektualines savybes, profesinius sugebėjimus, taip

⁵ Palskys E. Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos /1918–1940/. – Vilnius, 1995. P. 153.

⁶ Radvilas N. Kaip pažinti žmogų iš rašysenos. – Kaunas. 1932. P. 13.

pat nusikalstamus ir kitokius polinkius. Dar 1622 m. Camillio Baldo, Bolognės gydytojas ir profesorius, išleidžia veikalą „Kaip iš rašysenos, ypač iš laišku, pažinti rašančiojo charakterio prigimtį“.

Grafologijos istorinės šaknys labai gilios. Ja žmonės domėjosi nuo senų laikų ir bandė taikyti įvairiems tikslams. Grafologija domėjosi dar antikos laikų mąstytojai Aristotelis, Platonas, filosofas Leibnicas, mokslininkas Č. Lombrozo, rašytojas ir poetas J. W. Goethe ir daugelis kitų išžymybių. Tačiau, daugelio mokslininkų manymu, moksliniai tuometinės grafologijos pagrindai dar neleidavo pagrįstai daryti jokių vienareikšmių išvadų⁷. Buvo bandoma vertinti išimtinai psichologiškai kai kuriuos nepsichologinius reiškinius (pvz., Č. Lombrozo teorija, nagrinėjanti psichiškai nesveikų ir nusikaltėlių rašysenas) arba mistifikuoti realiai egzistuojančius psichinius fenomenus ir pan.

Žmogaus rašysenos bei jo elgesio, charakterio savybių ryšį XVII amžiuje nagrinėjo Prosperas Adoriusas, Bernadino Baldi. XVIII a. išžymiausi grafologijos atstovai buvo Johannas Kasparas Lavateras ir J. W. von Goethe. Žymiausi grafologijos propaguotojai XIX a. buvo Abbé Jeanas Hippolyte'as Michonas, J. Crépieux-Jaminas. XX a. grafologija siejama su tokioomis pavardėmis kaip Ludwigas Klagesas, Maxas Pulveris, Müller-Enskatas, Anja Teillard, Ursula Avé-Lallemant, Curtas Donigas, Alfonsas Lūke'as ir kt.

Mokslinės grafologijos ištakos siekia XIX a. pabaigą. Tuomet buvo pradėti išsamūs rašymo mechanizmo, patologiinių rašysenos deviacijų tyrimai ir tyrimai, kuriais siekta nustatyti anksčiau minėtų tyrimų rezultatų panaudojimo praktinėje diagnostinėje (psichologinėje, medicininėje, sociologinėje ir kt.) veikloje galimybes. Atsirado trys pagrindinės grafologinių tyrimų mokyklos: prancūzų, vokiečių ir šveicarų. Šiose šalyse grafologija buvo ypač aukšto lygio, čia jai ir dabar skiriama daug dėmesio.

Prancūzų grafologijos mokyklos ryškiausias atstovas – A. J. H. Michonas. Michonas yra vadinamas grafologijos tėvu, nes jis sukūrė šio mokslo pavadinimą, mokslinius grafologijos pamatus ir įrodė praktinę jos vertę. Svarbiausias jo veikalas „Grafologijos sistema“ pasirodė 1875 m. Michonas sukūrė vadinamąją ženklų teoriją – pagal grafinius ženklus buvo nustatomi atitinkami asmenybės bruožai. Būtent Michono ir jo pasekėjų teorija sudaro šiuolaikinių plačiai naudojamų grafologinių teorijų pagrindą⁸.

⁷ Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии. – Москва, 1977.

⁸ Legień M. Stan i kierunki rozwoju grafologii na świecie // Z zagadnień kryminalistyki. – Warszawa: Instytut Ekspertyz Sądowych w Krakowie, 1988 (XX). S. 109–115.

Vokiečių grafologijos mokyklos pagrindus, pagrįstus pagrindinio ritmo teorija, sukūrė L. Klagesas. Anot jo, kiekvienas žmogus turi savitą gyvybiškų jėgų lygį, atspindintį rašysenoje, o tiksliau – jos ritme. Remiantis kalbos ritmu galima spręsti apie motorinius rašto autoriaus įgūdžius ir jų lygį bei skirti įvairių asmenų rašysenas (tai ypač aktualu atliekant kriminalistinius tyrimus).

Šveicarų grafologinės mokyklos įkūrėju laikomas M. Pulveris. Šios mokyklos sukurta grafologinė teorija dažnai vadinama simbolių grafologija. Pulverio manymu, grafologijos pagrindą sudaro psichoanalitinė žmogaus asmenybės koncepcija. Pulveris ir jo pasekėjai (kaip ir kiti grafologai) skyrė tris grafinius rašto lygius: virš linijos, vidurinis (linijinis) ir žemiau linijos. Šiems lygiams jie suteikė tam tikrą psichologinę reikšmę. Lygis virš linijos simbolizavo dvasinę sritį, vidurinis – veiklos sritį, esantis žemiau linijos – pasąmonės sritį. Teikdami pirmenybę kuriam nors iš šių rašyenos lygių šveicarų grafologinės mokyklos atstovai sprendavo apie tam tikras rašto autoriaus charakterio savybes. Tačiau Pulverio sukurta simbolių grafologinė teorija nepadarė didelės įtakos grafologijos raidai.

Dabartinė grafologija daugelyje šalių pasižymi savarankiška metodologija, moksliniu statusu, dideliu specializuotų leidinių skaičiumi ir kt. Grafologija laikoma mokslu, nagrinėjančiu rašymo aktą ir raštą kaip rašančiojo kūrinį diagnostiniais tikslais.

Grafologinių tyrimų kryptį įvairovė bei teorijos ir praktikos (taip pat ir kriminalistinės) poreikių darba lėmė naujos tarpmokslinės disciplinos – *rašto psichologijos* – atsiradimą. Mokslininkų nuomone, būtent remiantis šia disciplina galima sujungti grafologinį ir kriminalistinį diagnozavimą. Rašto psichologija laikoma mokslu, nagrinėjančiu rašto kūrimo procesą (rašymo psichologija) bei rašto, kaip informacijos skleidėjo bendravimo formos, istorinę raidą⁹.

Tobulėjant grafologijai ir jos metodams vėliau iš jos buvo perimti ir pritaikyti rašyenos tyrimams kai kurie požymiai, pavyzdžiui, lyčiai ir amžiui nustatyti.

Kai kuriose šalyse (pvz., Ispanijoje) grafologijos įtaka rašyenos tyrimams yra tokia didelė, kad rašyenos ir grafologiniai tyrimai ten ilgą laiką buvo arba net ir dabar yra tapatinami. Šiuo atveju grafologiniai tyrimo metodai laikomi moksliskai pagrįstais metodais, jais pasitikima.

Lietuvoje grafologijos užuomazgos siejamos su Nikodemo Radvilos (Radvilo) vardu. Straipsnio „Nikodemus Radvila ir jo knyga „Kaip pažinti

⁹ Legień M. Stan i kierunki rozwoju grafologii na świecie // Z zagadnień kryminalistyki. – Warszawa: Instytut Ekspertyz Sądowych w Krakowie, 1988 (XX). S. 110.

žmogų iš rašysenos“ autorių manymu, „(...) jį (N. Radvilą – R. R.) teisėtai galima vadinti grafologijos ir kriminalistinės rašysenos ekspertizės pradininku“¹⁰. Dar 1932 m. N. Radvila parašė grafologijos veikalą „Kaip pažinti žmogų iš rašysenos“, skirtą grafologinei lietuviškos rašysenos analizei. Knygoje pateikiama ne tik grafologijos istorijos apžvalga, bet ir lietuviškų rašysenų grafologinių tyrimų rezultatai, o svarbiausi grafologiniai dėsniai iliustruojami lietuvių rašysenų pavyzdžiais. N. Radvilos knygoje, kurią prof. E. Palskys vadina grafologijos pradmenų vadovėliu¹¹, atskleidžiamos rašysenos sąsajos su psichika, nagrinėjami rašto ir rašysenos požymiai, pateikiama jų analizė, nurodoma, kokius žmogaus būdo bruožus šie požymiai atitinka. Pažymėtina, kad iki N. Radvilos knygos Lietuvoje apie grafologiją beveik nieko nebuvo žinoma.

Autorius savo knygoje pažymi, kad grafologijos mokslo tikslas – pažinti žmogų iš rašysenos, nustatyti teigiamus ir neigiamus asmens charakterio bruožus, žmogaus polinkius (nusikalstamus, seksualinius, į kai kurias ligas ir pan.), jo pašaukimą. Autoriaus teigimu, mes pažįstame žmogų ne iš „pačios rašysenos, o iš tų judesių, kuriuos turi kiekvienas žmogus...“. Autorius, pateikdamas vieną geriausių to meto grafologijos sistemų, nagrinėja pagrindinius rašto ir rašysenos požymius, pateikia jų charakteristikas bei apibūdina požymius. Knygoje aptariamas ir lyties klausimas. N. Radvila teigia, kad grafologai vertina ne vien rašyseną, bet ir tai, kaip autorius išreiškia norimą užrašyti mintį. Tai labai naujoviškas požiūris į grafologinius rašysenos tyrimus, nes Radvila atkreipia dėmesį ir į rašto kalbos požymių svarbą. Autorius savo veikale teigia, kad „iš rašysenos galima pažinti amžių, tautybę, pašaukimą ir išsimokslinimo laipsnį“¹². Kai kurie N. Radvilos aprašyti grafologiniai požymiai tiriami ir dabar, tik kitaip interpretuojami bei aprašomi¹³.

Be 1932 m. išleistos N. Radvilos knygos apie grafologiją ir rašysenos tyrimus, tuo laikotarpiu Lietuvoje buvo pasirodę tik pavienių straipsnių. Pavyzdžiui, šeši J. Sausros straipsniai „Grafologija“ periodiniame leidinyje „Policija“. Tačiau, kadangi šiuose straipsniuose išdėstyta medžiaga iš esmės kartojo N. Radvilos knygos „Kaip pažinti žmogų iš rašysenos“ medžiagą, „kai kurie tyrinėtojai mano, kad J. Sausros pavarde buvo prisidengęs pats

¹⁰ Ignatjeva J., Masiulienė J. Nikodemas Radvila ir jo knyga „Kaip pažinti žmogų iš rašysenos“ // Mokslas ir gyvenimas. 2002. Nr. 5. P. 12–25.

¹¹ Palskys E. Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos /1918–1940/. – Vilnius, 1995. P. 154–155.

¹² Radvilas N. Kaip pažinti žmogų iš rašysenos. – Kaunas, 1932.

¹³ Ignatjeva J., Masiulienė J. Nikodemas Radvila ir jo knyga „Kaip pažinti žmogų iš rašysenos“ // Mokslas ir gyvenimas. 2002. Nr. 5. P. 12–25.

N. Radvila¹⁴. Vėliau šis teiginys buvo moksliskai pagrįstas rašysenos ir autorystės (lingvistinės) ekspertizės specialistų, atlikusių savarankišką knygos bei straipsnių kalbos analizę¹⁵. Minėtus straipsnius taip pat parašė N. Radvila.

Taigi, kaip matome, visi pirmieji metodai, taikomi tekstą rašiusiam asmeniui (atlikėjui) ir autoriui nustatyti, tyrė tik žemiausią kalbos lygį – *grafinį*. Tai ir *grafologinis* metodas, kurį taikant buvo norima nustatyti, tiksliau – „atspėti“ žmogaus charakterio savybes pagal žmogaus rašyseną, ir panašus į grafologinį *kaligrafinis* metodas, kurį taikant bandoma nustatyti autoriaus psichinių ir fizinių bruožų bei raidžių formos ryšį. Paminėtini ir *aprašomasis lyginamasis* bei *grafometrini*s metodai, kurie taip pat buvo grindžiami grafine analize¹⁶.

Tačiau, be grafinio, egzistuoja dar ir *formalusis* (kalbinis), ir *reikšminis* (turinio) kalbos lygiai, galintys suteikti daug ne mažiau reikšmingos informacijos. Todėl, remiantis nuostata, kad tarp rašančiojo rašysenos (grafinių ypatumų) ir kalbos (kalbinių ypatumų) egzistuoja tam tikras ryšys, atliekant kriminalistines rašto ekspertizes iškeliami idėja, kad būtina tirti ir teksto kalbą.

Pažymėtina, kad apskritai kriminalistinio kalbos tyrimo būtinumo problema iškilo jau XIX a. antroje pusėje. Šiuo laikotarpiu daugiau dėmesio imta skirti nusikaltėlio asmenybei ir nusikalstamumui kaip visuomeniniam reiškiniui. Buvo ieškoma naujų objektyvių mokslinių žmogaus, padariusio nusikaltimą, nustatymo metodų. Todėl beveik visoje Europos teritorijoje buvo ypač susidomėta nusikaltėlių kalba, jos ypatumais.

Kaip rašė pirmojo kriminalistinio nusikaltėlių kalbos žodyno Lenkijoje autorius K. Estreicheris, „nusikaltėlių civilizacija visur paskatino kalbos tarnybinių tyrimų būtinybę (...)“¹⁷. Ši tendencija pasireiškė beveik visoje Europoje. Apie tai liudija šiuo laikotarpiu ir vėliau pasirodę žodynai ir monografijos, skirtos nusikaltėlių žargonui, pavyzdžiui, lenkų autorių A. Kurkos,¹⁸ K. Estreicherio,¹⁹ H. Ulaszyno²⁰, rusų J. Vakutino²¹ ir kt.²². Lietuvoje apie nusikaltėlių kalbos ypatumus rašė V. Pavilionis²³.

¹⁴ Palskys E. Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos /1918–1940/. – Vilnius, 1995. P.156.

¹⁵ Ignatjeva J., Masiulienė J. Nikodemas Radvila ir jo knyga „Kaip pažinti žmogų iš rašysenos“// Mokslas ir gyvenimas. 2002. Nr. 5. P. 12–25.

¹⁶ Kegel Z. Dowód z ekspertyzy pismoznawczej w polskiem procesie karnym. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1973. S. 88–90.

¹⁷ Estreicher K. Szwargot więzienny. – Kraków, 1903.

¹⁸ Kurka A. Słownik mowy złodziejskiej. – Lwów, 1905.

¹⁹ Estreicher K. Szwargot więzienny. – Kraków, 1903.

Galima numanyti, kad kitose Europos šalyse, tokiose kaip Vokietija, Italija, Prancūzija, ši tendencija turėjo būti dar akivaizdesnė. Pavyzdžiui, žinoma, kad Prancūzijoje jau 1837 m. pasirodė E. F. Vidocqo monografija „*Les voleurs, physiologie des mœurs et du langage*“ („Vagys, jų papročių ir kalbos fiziologija“).

Apskritai rašto tyrimų raidą galima suskirstyti į du santykinius laikotarpius: filologinį ir kriminalistinį.

Kriminalistinių kalbos, tiksliau – rašto kalbos, tyrimų raidą galima taip pat suskirstyti į du sąlyginius laikotarpius. Pirmasis apima rašto kalbos tyrimus kaip pagalbinį metodą, taikomą atliekant kitas kriminalistines ekspertizes. Šiuo laikotarpiu teksto autoriaus rašto kalbos požymiai paprastai nebuvo išskiriami kaip savarankiška tyrimų rūšis, o tiriami kompleksiskai su tekstu rašiusio asmens požymiais, jo rašysena.

Antras laikotarpis apima rašto kalbos tyrimus kaip savarankišką tyrimų kryptį, siekiant išspręsti anoniminio teksto autorystės (autoriaus apibūdinimo) klausimą. Ši tyrimų kryptis jau sudarė atskirą ekspertizės rūšį – rašto kalbos (autorystės) ekspertizę.

Taigi sąlyginai galima išskirti du kriminalistinių rašto kalbos tyrimų laikotarpius:

1) iki autorystės tyrimų ir 2) autorystės tyrimų atliekant kriminalistinę rašto kalbos (autorystės) ekspertizę²⁴.

Į rašto kalbos požymius atskiri rašysenos ekspertai atkreipė dėmesį dar XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, pavyzdžiui, garsiojoje Alfredo Dreifuso byloje. 1894 m. pas vokiečių karinį atašė Paryžiuje buvo rastas išdavikiškas laiškas. Rašysena, kuria buvo parašytas šis laiškas, pasirodė labai panaši į generalinio štabo kapitono Alfredo Dreifuso rašyseną. Buvo įtariama, kad jis yra karinės paslapties atskleidimo akto, vadinamo „*bardereau*“, autorius. Rašysenos ekspertizes atliko žymiausi to meto specialistai, tarp jų ir A. Bertiljonas. Atlikus rašysenos ekspertizes buvo padarytos klaidingos išvados. Jų padariniai buvo tragiški. Nors šių ekspertizių išvados buvo labai prieštaringos, Dreifusas buvo pripažintas kaltu ir ištremtas. Tik vėliau, ekspertams atlikus pakartotinius tyrimus, kurių metų buvo remiamasi jau ir te-

²⁰ Уłaszын Н. Язык злодзьеіскі. – Лódź, 1951.

²¹ Вакутин Ю. А. Словарь жаргонных слов и выражений. Тагуировки. – Омск, 1979.

²² Словарь тюремно-блатного жаргона (речевой и графический портрет советской тюрьмы) / Авт. - состав. Д. С. Балдаев, В. К. Белко, И. М. Исунов. – Москва, 1992.

²³ Pavilonis V. Žargonybės ir taturuotės – nusikalstamumo subkultūros elementai (1) // Teisės problemos. – Vilnius, 1994/ 3. P. 79–84; (2). 1994 / 4. P. 84–101.

²⁴ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи с использованием ЭВМ. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 2001.

kstų rašto kalbos analize, A. Dreifusas po daugelio metų buvo reabilituotas²⁵.

Jau XX a. pradžioje lenkų mokslininkai H. Kwiecinski²⁶ ir L. Fajeris²⁷ savo monografijose pažymėjo kalbos požymių tyrimo reikšmę atliekant kriminalistinius rašysenos identifikacinius tyrimus.

Kriminalistinės krypties rašto tyrimų pradininku dažnai laikomas kriminalistikos mokslo pradininkas Hansas Grossas. Būtent jis vienas iš pirmųjų pažymėjo rašto kalbos ir turinio tyrimo būtinumą atliekant rašto tyrimus²⁸.

Nors H. Grosso koncepcijas šiuolaikiniai mokslininkai vertina skirtingai, jo indėlis į kriminalistikos mokslo koncepcijos kūrimą yra didelis. H. Grossas vienas iš pirmųjų teigė, kad „turi būti atkreiptas dėmesys į ryšį tarp rašto formos ir turinio...“²⁹ dar tuomet, kai kriminalistinio rašto tyrimo objektu buvo laikoma tik rašysena. Anot Grosso, tyrimas turi apimti ne tik rašyseną, kaip teigė kiti tyrinėtojai, pavyzdžiui, Bertiljonas bei Lombrozo, bet ir raštą apskritai. Įdomu, kad daugiausia dėmesio mokslininkas skyrė rankraščio prasmei, stiliui bei tikslui. H. Grossas ne tik bandė atkreipti dėmesį į kriminalistinę dokumento turinio vertę, bet ir parodyti turinio analizės būtinybę³⁰.

Kriminalistinis rašto tyrimas turėjo dar vieną šaltinį. Juo galima laikyti psichologinę teismo tyrimų kryptį. Praėjusio amžiaus trečiame dešimtmetyje buvo bandymų sukurti teismo psichologinę dokumentų ekspertizę. Įdomu, kad to laikotarpio teismo psichologai, kaip ir kriminalistai, savo disciplinos pradininku laikė H. Grossą.

Teismo psichologinės dokumentų ekspertizės uždaviniais buvo laikomi šie uždaviniai: liudytojų parodymų psichologija, kaltinamojo, teismo proceso dalyvių psichologija, nepilnamečių parodymų psichologija ir pan. Psichologinės dokumentų ekspertizės tikslas – nustatyti liudytojo parodymų autorystę. H. Grossas ne tik atkreipė dėmesį į kriminalistinę dokumento turinio vertę, bet ir atskleidė turinio analizės būtinumą.

Taigi savo ištakų pradžioje teismo psichologinė dokumentų ekspertizė buvo grindžiama tik dokumentų turinio analize.

²⁵ Feluś A. Identyfikacja kryminalistyczna na podstawie języka pisanego. – Kraków, 2000. S. 10; Palskys E. Kriminalistinis dokumentų tyrimas. – Vilnius, 1978. P. 35.

²⁶ Kwiecinski H. Grafologia sądowa. – Warszawa, 1933. S. 19–67.

²⁷ Fajer L. Pismo jako dowód rzeczowy. – Warszawa, 1939. S. 37–38.

²⁸ Криминалистика. – Москва, 1938. С. 30.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Ten pat.

Vėliau atsirado naujas tyrimo metodas – *grafinis lyginamasis* (kartais vadinamas tiesiog *grafiniu*). Šį metodą pasiūlė rusų kriminalistas A. Vinbergas³¹. Grafinis lyginamasis metodas prigijo ir kitose šalyse, pavyzdžiui, Lenkijoje jį pritaikė ir išplėtojo P. Horoszowski³² ir W. Gutekunstas³³.

Vienas iš pagrindinių šio metodo principų, anot Gutekunsto, yra tas, kad „atliekant rašto tyrimus būtina taip pat tirti ir turinį, kalbą bei stilių“³⁴. Gutekunsto manymu, tiriant dokumentą reikėtų atlikti leksinę, gramatinę, sintaksinę ir morfologinę teksto analizę, nes „leksika, panaudota rašant dokumentą, būdingi pasakymai ir posakiai, atsispindintys turinyje, specifinė mokslinė ir profesinė terminologija, provincializmai ir dialektizmai – visa tai atskleidžia autoriaus asmenybę ir turi didelę identifikacinę reikšmę“³⁵. Tuo pat metu tokios pat mintys buvo keliamos ir Lietuvoje³⁶.

Čia reikėtų pabrėžti, kad išspręsti autorystės klausimą, kitaip nei nustatyti tekstą parašiusį asmenį, be rašto kalbos požymių analizės apskritai neįmanoma. Kaip rašė 1948 m. rusų kriminalistas S. Tichonenko, norint nustatyti teksto autorių „reikia iširti ne tik rašyseną, bet ir nemažai kitų duomenų, pavyzdžiui, raštingumo lygį, minčių perteikimo stilių ir kt.“³⁷. Autorystės nustatymas ypač reikšmingas, jei teksto autorius ir tekstą rašęs asmuo (atlikėjas) – skirtingi asmenys. Tačiau ir atlikėjo, ir autoriaus kai kurių duomenų (amžiaus, lyties) nustatymą tuo laikotarpiu dar buvo bandoma išspręsti remiantis tik rašysenos požymiais³⁸, o rašto kalbos tyrimas buvo sutapatinamas su rašysenos tyrimais. Kitų rašto aspektų analizės klausimai, vėliau ekspertų kriminalistų pavadinti „rašto kalbos požymiais“ (t. y. požymiais, neapimančiais rašto grafikos bei topografijos), buvo keliami dar tik kaip būsimų tyrimų kryptys.

1937 m. įžymus rusų mokslininkas S. Potapovas rašė, kad „ekspertas tiria ne tik atskiras rašto raides, bet ir visus požymius, apibūdinančius ir jo

³¹ Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза письма. – Москва, 1940.

³² Horoszowski P. Kryminalistyka. – Warszawa, 1958. S. 272.

³³ Gutekunst W. Kryminalistyka. – Warszawa, 1965. S. 437.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Gutekunst W. Kryminalistyka. – Warszawa, 1974. S. 509.

³⁶ Дамбраускайте О. К вопросу исследования признаков письменной речи // Экспертиза при расследовании преступлений. Лит. НИИСЭ, 1965.

³⁷ Тихоненко С. И. Проблемы индивидуальности и устойчивости признаков почерка в судебной экспертизе письма // Криминалистика и научно-судебная экспертиза. – Киев, 1948. С. 127–128.

³⁸ Кирсанов З. И., Рогозин А. П. Возможности определения возраста и пола по почерку. Применение математических методов и вычислительной техники в праве, криминалистической и судебной экспертизе. – Москва, 1970. С. 120–121.

turinį, ir šio asmens judesių sistemą³⁹. Šiame teiginyje rašto tyrimai jau diferencijuojami. Atliekant kriminalistinį rašto tyrimą svarbu ištirti ne tik rašysenos, bet ir rašto kalbos požymius bei nustatyti jų tarpusavio ryšį. Būtent tai pabrėžė S. Potapovas savo teiginyje: „Kadangi rašysena yra susijusi su dokumento turiniu ir paskirtimi, jos negalima tirti atskirai nuo rašinio turinio ir jo atkūrimo sąlygų“⁴⁰.

1940 m. kitas rusų kriminalistas A. Vinbergas taip pat rašė apie rašto stiliaus, rašybos ir rašymo klaidų analizės būtinybę, nors jo siūlomi metodai buvo dar mažai įtikinami, subjektyvūs⁴¹. Vinbergo manymu, negali būti „geresnių“ ir „prastesnių“, t. y. mažiau reikšmingų, požymių. Mokslininkas visiškai pagrįstai rašė: „Mes iš anksto negalime numatyti nė vieno iš tyrimo būdų pranašumo, nes jų reikšmingumas priklausys nuo konkretaus atvejo. Vienu atveju reikšmingiausia tampa stiliaus ir rašybos analizė (pvz., anoniminiame laiške), kitu – rašysenos požymių tyrimas (pvz., atliekant parašų lyginamąjį tyrimą), dar kitu – visi išvardyti požymiai“⁴². Šis Vinbergo teiginys aktualus ir šiandien. Kalbos požymių tyrimo reikšmę atliekant rašto tyrimus pabrėžė savo darbuose ir lenkų kriminalistai. Pavyzdžiui, P. Horoszowski rašė, kad kriminalistiniuose rašto tyrimuose reikia atsižvelgti ir į „kalbos, rašybos klaidas, stilių, turinį, būdingus posakius, kurie dažnai liudija intelekto lygį, išsilavinimą, netgi rašto autoriaus tautybę“⁴³. Jo nuomone, tirti reikia visas kalbos savybes, nes „ji (t. y. kalba – R. R.), kaip ir raidžių rašymo būdas, taip pat atskleidžia individualius požymius“⁴⁴. Kitas lenkų kriminalistas W. Wójcik, be grafinių rašto požymių, siūlė ypač atkreipti dėmesį į „stilių, žargoną, dialektą, kalbos, gramatikos, rašybos klaidas, žodyną, specifinius posakius“⁴⁵. Tokios pat nuomonės buvo ir kiti lenkų mokslininkai kriminalistai: A. Szwarcas⁴⁶, Z. Czczot⁴⁷, Z. Kege-

³⁹ Потатов С. М. Исследование документов. „Материалы учебной конференции следователей в Прокуратуре СССР“. – Москва, 1937.

⁴⁰ Потатов С. М. Настольная книга следователя // Графическая экспертиза (судебное почерковедение). – Москва, 1949. С. 511.

⁴¹ Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза письма. – Москва, 1940.

⁴² Ten pat. P. 128.

⁴³ Horoszowski P. Chaotyczny intuicjonalizm czy wiedza // Demokratyczny Przegląd Prawniczy. 1949. Nr. 1. S. 26.

⁴⁴ Horoszowski P. O właściwy poziom ekspertyzy pisma // Problemy Kryminalistyki. 1955. Nr. 5. S. 16.

⁴⁵ Wójcik W. Badania porównawcze pisma ręcznego // Problemy Kryminalistyki. 1958. Nr. 14. S. 439.

⁴⁶ Szwarc A. Fałszerstwo dokumentów w świetle kryminalistyki. – Warszawa, 1955. S. 114.

⁴⁷ Czczot Z. Badania identyfikacyjne pisma ręcznego. – Warszawa, 1971. S. 113.

lis⁴⁸ (vėliau – H. Kołecki⁴⁹, M. Owocas, M. Kulicki⁵⁰, T. Hanausekas⁵¹). Tačiau tai buvo tik fakto, kad ir kalbos požymiai gali turėti reikšmę rašto tyrimui, konstatavimas. Pavyzdžiui, Lenkijoje, nepaisant šių atskirų visiškai taiklių pastabų, kalbos požymių tyrimas netapo savarankišku tyrimo metodu, kuris būtų taikomas ekspertinėje praktikoje. Tačiau daugelyje kitų šalių minėtos pastabos dėl rašto kalbos požymių tyrimo galimybės neliko nepastebėtos, o buvo pritaikytos ir pasitvirtino praktikoje. Pagrindiniai rašto kalbos tyrimo principai vėliau buvo išplėtoti ir sudarė svarbių savarankiškų tyrimų pagrindą, kuriais šiuo metu ir pagrįsta daugelio šalių rašto kalbos tyrimų praktika.

Kaip jau minėta, rašto kalbos tyrimų problematika ypač aktyviai buvo nagrinėjama Tarybų Sąjungoje. Aukštą tokio pobūdžio tyrimų lygį lėmė didelis mokslinis bei praktinis potencialas. Tarybų Sąjungoje atliekami tyrimai ir jų rezultatai turėjo didelę įtaką naujo kriminalistinių rašto tyrimų etapo pradžiai. Kalbos požymiai, t. y. rašto kalba, čia tapo savarankiškos ekspertizės objektu. Buvo sukurtos atskiros anoniminio autoriaus nustatymo metodikos ir tam tikri teoriniai aptariamoms rūšies tyrimų pagrindai.

Iš daugelio šio laikotarpio rusų mokslininkų, kurių tyrimai turėjo teigiamą įtaką savarankiškos rašto kalbos tyrimų krypties raidai kriminalistikoje, galima paminėti tokius kaip A. Vinbergas⁵², G. Markova⁵³, G. Granovskij⁵⁴, N. Klimenko⁵⁵ ir kt.

Lietuvoje, vienoje iš pirmųjų respublikų, remiantis lietuvių kalba, buvo sukurti autorystės tyrimo pagrindai ir tai sudarė galimybę teisėsaugos dar-

⁴⁸ Kegel Z. Dowód z ekspertyzy pismoznawczej w polskim procesie karnym. – Wrocław, 1973. S. 94.

⁴⁹ Kołecki H., Owoc M., Szwarc A. Wybrane zagadnienia techniki kryminalistycznej, cz.II – Poznań, 1973. S. 37.

⁵⁰ Kulicki M. Kryminalistyka. – Toruń, 1994. S. 430.

⁵¹ Hanausek T. Kryminalistyka. Zarys wykładu. – Kraków, 1996. S. 133–134.

⁵² Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза письма. – Москва, 1940.

⁵³ Маркова Г. Д. Идентификационные признаки письма в советской криминалистической экспертизе. Автореф. канд. дисс. – Харьков, 1956.

⁵⁴ Грановский Г. Л. Идентификационные признаки письменной речи // Судебно-почерковедческая экспертиза. Москва: ВНИИСЭ, 1971; Грановский Г. Л. О классификации идентификационных признаков письменной речи // Вопросы совершенствования методики судебно-почерковедческой экспертизы. – Москва, 1968.

⁵⁵ Клименко Н. И. Значение признаков письменной речи при исследовании текстов, выполненных на украинском языке // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1964. Вып. 1; Клименко Н. И. Криминалистическое исследование текстов, выполненных на украинском языке, в уголовном судопроизводстве. – Киев, 1969.

buotojams spręsti jiems keliamus uždavinius ir atlikti ekspertizes⁵⁶.

Vėliau buvo sukurtos ir kitų Tarybų Sąjungos respublikų nacionalinių kalbų, pavyzdžiui, ukrainiečių, azerbaidžaniečių⁵⁷, armėnų, baltarusių, uzbekų, rašto kalbos tyrimo metodikos. Ši teorinė ir metodinė bazė turėjo didelę įtaką ir kitų socialistinio bloko šalių (pvz., Bulgarijos⁵⁸, Čekijos (Čechoslovakijos)⁵⁹) rašto kalbos ekspertizės pagrindų kūrimui.

Tačiau daugiau sistemingų mokslo tiriamųjų darbų, skirtų rašto kalbos tyrimams kriminalistikoje, atsirado vėliau – šeštojo dešimtmečio pabaigoje – septintojo pradžioje⁶⁰.

Galima paminėti, kad šiuo laikotarpiu buvo padėti ir lietuvių rašto kalbos tyrimo pagrindai, sukurta lietuvių rašto kalbos požymių klasifikacija. Vienas iš pagrindinių kriminalistinio lietuviškų tekstų tyrimo šaltinių yra 1972 m. pasirodęs O. Dambrauskaitės mokslinis darbas „Kriminalistinis lietuvių rašto kalbos tyrimas“⁶¹. Būtent O. Dambrauskaitės tyrimų dėka Lietuvoje anksčiau negu kitose tuometinės Tarybų Sąjungos respublikose buvo sukurta nacionalinės rašto kalbos požymių klasifikacija ir pirmosios kriminalistinės rašto kalbos tyrimo metodikos. O. Dambrauskaitės atlikti tyrimai ir jų rezultatai buvo reikšmingi ne tik kriminalistinių rašto kalbos tyrimų raidai Lietuvoje, bet ir apskritai šios naujos srities raidai.

Šiuo laikotarpiu rašto tyrimai išplečiami. *Raštas* suvokiamas jau kaip *grafinių ir kalbinių ypatumų* visuma. Manoma, kad kalbiniai požymiai, t. y. rašto kalba, gali (ir turi) būti savarankiškų tyrimų objektas. Ankščiau, atliekant rašysenos ekspertizę, be rašysenos, buvo patariama tirti ir rašto kalbos požymius, kaip papildomą informacijos šaltinį, o dabar jie yra jau savaran-

⁵⁶ Дамбраускайте О. К вопросу исследования признаков письменной речи // Экспертиза при расследовании преступлений, Лит. НИИСЭ, 1965; Дамбраускайте О. Классификация признаков литовской письменной речи / Сборник научн. работ. – Вильнюс: НИИСЭ, 1968, Вып. III. С. 205–224; Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972.

⁵⁷ Кишиева З. Х. Криминалистическое исследование азербайджанской письменной речи в целях решения вопроса об авторе документа. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 1986.

⁵⁸ Cekow C. Identyfikacja jednostki na podstawie pisma / III Wrocławskie Sympozjum Badań Pisma Ręcznego. – Wrocław, 1988. S. 72–81.

⁵⁹ Musilova V. Różnice w badaniu wypowiedzi pisanych i mówionych / Biuletyn Informacyjny. – Warszawa. 1978. Nr. 2 (30). S. 31–39.

⁶⁰ Бабаева Э. У. Автор и исполнитель анонимного письма письма – разные лица // Экспертная практика. Вып. 2. – Москва, 1968. С. 61–63; Бабаева Э. У. Криминалистическое исследование анонимных документов с целью идентификации личности по признакам письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1969.

⁶¹ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972.

kiška tyrimo kryptis. Atskiriamos taip pat tokios sąvokos kaip *dokumento tekstą parašęs asmuo* ir *autorius*. Iki šiol jos dažniausiai buvo sutapatinamos. Pabrėžiama, kad grafiniai rašysenos požymiai turi didžiausią reikšmę nustatant asmenį, parašiusį tekstą. Remiantis rašto kalbos požymiais nustatomas arba apibūdinamas teksto *autorius*, t. y. asmuo, savarankiškai sukūręs tekstą, perteikęs tekste savo mintis⁶².

Pavyzdžiui, mokslinių autorystės tyrimų laikotarpis Rusijoje prasidėjo šeštojo dešimtmečio pabaigoje nuo E. Babajevos pateiktų teorinių ir metodinių pasiūlymų. Ji priėjo prie išvados, kad „anoniminių dokumentų autoriaus nustatymas – savarankiška tyrimų rūšis“⁶³, ir pasiūlė atskirti visus rašto kalbos požymius nuo rašysenos požymių, tačiau priskyre prie pirmųjų ir rašybos, ir skyrybos požymius. Babajevos idėjai autorystės tyrimus išskirti kaip savarankišką tyrimų rūšį buvo aktyviai pritarta. Rašto kalbos tyrimų problemoms buvo skirti daugelio mokslininkų darbai. Šiuos klausimus vėliau nagrinėjo V. Belovas⁶⁴, S. Vulas⁶⁵, T. Gomon⁶⁶ ir kt. Rašysenos ir rašto kalbos tyrimai sudarė dvi skirtingas savarankiškas tyrimo kryptis.

Rašto kalbos požymių tyrimo reikšmė kriminalistiniams poreikiams daugelyje šalių buvo įrodyta ir įvertinta. Tačiau prasidėjo diskusijos dėl rašto kalbos tyrimų vietos teismo ekspertizių sistemoje. Šis klausimas dabartinėje situacijoje vėl tampa aktualus. Atsižvelgiant į naujas tendencijas lingvistikos ir kriminalistikos moksluose, siekiant patobulinti egzistuojančią teoriją bei metodologiją atsirado būtinybė naujai pažvelgti į kalbos tyrimų vietą ekspertinių tyrimų sistemoje.)

Pavyzdžiui, rusų tyrinėtojas A. Šliachovas⁶⁷ manė, kad autorystės tyrimai turėtų sudaryti savarankišką rašto kalbos tyrimų rūšį. Autorystės nustatymas būtų vienas iš pagrindinių autorystės ekspertizės tikslų. Kaip jau

⁶² Вул С. М. Криминалистическое исследование признаков письменной речи. – Киев, 1973.

⁶³ Бабаева Э. У. Криминалистическое исследование анонимных документов с целью идентификации личности по признакам письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1969.

⁶⁴ Белов В. Н. Криминалистическая экспертиза авторства текста. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 1973.

⁶⁵ Вул С. М. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. – Москва, 1977.

⁶⁶ Гомон Т. В. Судебно-автороведческая экспертиза текстов документов, составленных с намеренным искажением письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 1992.

⁶⁷ Шляхов А. Р. Предмет и система криминалистической экспертизы. Труды ВНИИСЭ. Вып. 3. – Москва, 1971. С. 34.

minėta, E. Babajeva siūlė laikyti kriminalistinius dokumentų tyrimus savarankiška kriminalistinių tyrimų rūšimi.

Visi šie siūlymai buvo argumentuojami minėtų tyrimų ir jiems taikomų metodikų sudėtingumu ir specifiniu pobūdžiu. Tokiems tyrimams reikia specialių (t. y. lingvistikos) žinių, kurių paprastai neturi ekspertai, tiriantys rašyseną. Tačiau kiti mokslininkai, pavyzdžiui, rašto kalbos tyrimų atstovas S. Vulas, pareiškė esąs už tai, kad rašto kalbos (autorystės) ir rašysenos ekspertizės būtų laikomos viena rašto tyrimų rūšimi, priklausančia teismo rašotytos sričiai⁶⁸. Šias ekspertizes jis išskiria kaip dvi savarankiškas vienos tyrimų rūšies kryptis. Tokiam požiūriui pritarė ir daugelis kitų mokslininkų, pavyzdžiui, N. Klimentko⁶⁹, M. Segajus⁷⁰.

Paprastai rašto kalbos tyrimai daugelyje šalių sutapatunami su autorystės nustatymu ir vadinami autorystės ekspertize. Vienas iš pagrindinių rašto kalbos analizės tikslų – nustatyti arba apibūdinti anoniminio teksto autorių.

Kai kuriose šalyse kalbinių teksto požymių tyrimas dar iki šiol nelaikomas savarankiška ekspertizės rūšimi. Pavyzdžiui, Lenkijoje nagrinėjamos rūšies ekspertizė dar tik kuriama. Kalbinę teksto analizę čia siūloma laikyti atskiru rašysenos ekspertizės tyrimo metodu⁷¹. Remiantis prielaida, kad rašysenos ekspertizė turi apimti ir grafinę, ir lingvistinę analizę, siūloma ją vadinti grafine lingvistine (*graficzno-lingwistyczna*)⁷².

Įdomu, kad istorijos raidoje teksto autoriaus kalbos tyrimą buvo siūloma laikyti skirtingų rūšių ekspertizių tyrimų kryptimi arba metodu. Pavyzdžiui, kalbinių teksto požymių tyrimą buvo siūloma įtraukti ir į *teisminę* (kriminalistinę) – *psichologinę* ekspertizę. Toks požiūris buvo argumentuojamas tuo, kad apskritai atribucijos (taip pat ir kriminalistinio autorystės nustatymo), kaip teksto priskyrimo tam tikram autoriui, metodai yra bendrosios ir socialinės psichologijos, psicholingvistikos bei sociologijos metodai. Minėto požiūrio atstovai pagrįstai pabrėžė, kad autorystės ekspertizės galimybės yra daug platesnės negu vien identifikaciniai tyrimai. Šios eksperti-

⁶⁸ Вул С. М. Об использовании признаков письменной речи в криминалистической экспертизе письма. Автореф. канд. дисс. – Харьков, 1975.

⁶⁹ Клименко Н. И., Ципенюк С. А. Проведение почерковедческих экспертиз с целью решения неидентификационных задач и установления групповой принадлежности / Криминалистика и судебная экспертиза. Вып. 8. – Киев, 1971.

⁷⁰ Клименко Н. И., Сегай М. Я. О системе идентификационных признаков письма / Вопросы совершенствования методики судебно-почерковедческой экспертизы. – Москва, 1968.

⁷¹ Feluś A. Identyfikacja kryminalistyczna na podstawie języka pisanego. – Kraków, 2000.

⁷² Feluś A. Zagadnienia kompleksowości w kryminalistycznej ekspertyzie pismoznawczej // Problemy prawa karnego. – Katowice, 1983.

zės kompetencijai priklauso ir neidentifikacinio pobūdžio duomenų, tarp kurių gali būti ir asmens individualioji psichologinė charakteristika, nustatymas, todėl buvo siūloma autorystės tyrimus priskirti psichologinei ekspertizei⁷³.

Praejusio tūkstantmečio trečiajame dešimtmetyje bandyta taip pat sukurti naują ekspertizės rūšį – *teismo psichologinę dokumentų* ekspertizę, kurios metodai turėjo būti pagrįsti išimtinai dokumentų turinio analize. Teorinį šios ekspertizės metodų pagrindą sudarė tuo metu populiarūs ir dažnai atliekami būtent teismo praktikos poreikiams eksperimentiniai psichologiniai tyrimai. Iš užduočių, keliamų šiems tyrimams, galima paminėti šias: liudytojų parodymų psichologija, kaltinamojo, teismo proceso dalyvių psichologija, nepilnamečių parodymų psichologija ir pan. Psichologinės dokumentų ekspertizės tikslas buvo apibrėžiamas kaip liudytojo parodymų autorystės nustatymas⁷⁴.

Kriminalistinių ekspertizių, kurių metu tirama rašto kalba, užduočių vis daugėja, tyrimai tampa sudėtingesni. Tuo pat metu dažnai konstatuojamas vis dar nelabai aiškus teismo arba kito kompetentingo organo šių tyrimo užduočių, lingvistinių žinių taikymo galimybių supratimas, pavedant atlikti autorystės ir kitas ekspertizes, kai tyrimo objektas yra kalba. Kita vertus, ir patys ekspertai skirtingai supranta sąvokų vartojimą, šių ekspertizių metodus ir uždavinius. Neišsiaiškinta, kokios specialios lingvistikos mokslo žinios šiems tyrimams būtinos. Pastaruoju metu atsiranda įvairių siūlymų dėl ekspertizių, kurių metu tiriami kalbos požymiai, pavadinimų. Vis dažniau kalbama apie teismo (kriminalistinės) lingvistikos terminologijos standartizavimo ir unifikavimo aktualumą.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima teigti, kad kriminalistinę rašto kalbos tyrimo etapą sąlyginai galima suskirstyti į du laikotarpius. Pirmas iš jų apima rašto kalbos tyrimus kaip pagalbinį metodą, taikomą atliekant kitas kriminalistines ekspertizes, kai teksto autoriaus rašto kalbos požymiai buvo kompleksiskai tiriami su tekstu rašiusio asmens požymiais, jo rašyena. Antras laikotarpis apima rašto kalbos tyrimus kaip savarankišką tyrimų kryptį, t. y. tyrimus atliekant kriminalistinę rašto kalbos arba autorystės ekspertizę.

Toliau panagrinėsime kriminalistinių rašto kalbos tyrimų raidos užuomazgas bei ypatumus Lietuvoje.

⁷³ Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии. – Москва, 1977.

⁷⁴ Ten pat.

1.1.2. Kriminalistinių rašto kalbos tyrimų raida Lietuvoje

Apžvelgus rašto kalbos tyrimų raidą bei jos (rašto kalbos) tyrimo ekspertizės metu galimybes skirtingose šalyse būtų tikslinga aptarti ir šios rūšies tyrimų padėtį Lietuvoje.

Kriminalistiniai rašto kalbos tyrimai Lietuvoje atliekami jau daugiau kaip tris dešimtmečius. Apibūdinti lietuviško teksto autorių buvo mėginta dar ketvirtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje. Apie vieną rašysenos ekspertizę ekspertas A. Vaitkevičius 1938 m. rašė „Kriminalistikos žinyne“: „Iš laiškų turinio buvo galima susidaryti išpūdį, kad šiuos laiškus galėjo parašyti koks nors jaunas padauža vyrukas, perskaitęs kriminalinį romaną... Tuo tarpu būta visai priešingai, nes tardymo metu nustatyta, kad įtariamasis B. besąs daugiau kaip 60 metų ūkininkas“⁷⁵.

Dar prieškarinio Lietuvos ekspertai rašybos klaidas nurodydavo kaip vienus iš reikšmingiausių rašto požymių. Atliekdami rašysenos tyrimus specialistai atkreipdavo dėmesį į rašybos bei skyrybos klaidas, į neįprastus žodžius arba jų junginius bei kitus kalbos dalykus. Todėl netrukus, be jau atliekamų rašysenos tyrimų, buvo pradėti ir kriminalistiniai rašto kalbos tyrimai. Vėliau „rašysenos tyrimų prieglobstyje atsirado nauja ekspertizės rūšis – autorystės ekspertizė“⁷⁶.

Sistemingi lietuvių rašto kalbos tyrimai pradėti 1961 m., įkūrus Lietuvos teismo ekspertizės mokslinio tyrimo institutą (dabar – Lietuvos teismo ekspertizės centras). Tuo metu ekspertams, atliekantiems rašysenos ekspertizę ir tiriantiems tekstus, buvo siūloma atlikti ir teksto kalbos požymių analizę. Tiriant parašus buvo atsižvelgiama ir į rašto kalbos požymius, t. y. į klaidas, kurias paprastai padarydavo neraštingas arba tarmės veikiamas asmuo⁷⁷.

Autorystės tyrimų pradininkė Lietuvoje buvo mokslininkė ir ekspertė O. Dambrauskaitė. Jos dėka Lietuvoje anksčiau negu kitose tuometinės Tarybų Sąjungos respublikose buvo sukurta nacionalinės rašto kalbos požymių klasifikacija ir pirmosios kriminalistinės rašto kalbos tyrimo metodikos. Iki šios mokslininkės nuoseklių tyrimų, kurių rezultatai atsispindėjo

⁷⁵ Vaitkevičius A. Rašysenos ekspertizė – vienintelis kaltės įrodymo faktorius// Kriminalistikos žinynas. 1938. Nr. 23. (Žr.: Žalkauskienė A., Žalkauskas V. Autorystės ekspertizės raida ir perspektyvos šiandieninėje Lietuvoje // Jurisprudencija. 1999. T. 11(3). P. 101–105.

⁷⁶ Žalkauskienė A. Rašysenos ekspertizė Lietuvoje / Lietuvos valstybingumo teisinės problemos. Pirmojo pasaulio lietuvių teisininkų kongreso straipsnių ir tezių rinkinys. – Vilnius, 1993.

⁷⁷ Дамбраускайте О. Исследование подписей с учётом признаков письменной речи / Сборник научн. работ. НИИСЭ. Вып. 5. – Вильнюс, 1975.

daugelyje jos straipsnių,⁷⁸ buvo tik atskiri bandymai sisteminti rašto kalbos požymius, tačiau nebuvo tikslų tokio sisteminimo kriterijų.

1972 m. O. Dambrauskaitė apsigynė teisės mokslų daktaro disertaciją „Kriminalistinis lietuvių rašto kalbos tyrimas“⁷⁹. Tai buvo apskritai vienas iš pirmųjų mokslinių darbų, skirtų kriminalistiniams autorystės tyrimams. O. Dambrauskaitės darbas „Kriminalistinis lietuvių rašto kalbos tyrimas“ padėjo identifikacinio pobūdžio rašto kalbos tyrimų pagrindus. Šių tyrimų metu pagal rašto kalbos požymius nustatomas konkretus dokumento teksto autorius arba tam tikras asmuo išskiriamas iš įtariamųjų asmenų. Buvo ištirtos taip pat anoniminio teksto autoriaus apibūdinimo galimybės, tokios kaip: teksto autoriaus raštingumo lygio nustatymas, gimtosios arba vyraujančios kalbos nustatymas, kalbos įgūdžių formavimosi vietos nustatymas, autoriaus profesijos ir jo interesų rato nustatymas.

Padėti metodiniai teksto autoriaus raštingumo lygio nustatymo pagrindai: autoriaus raštingumo lygis suskirstytas į penkias grupes pagal rašto kalbos įgūdžių įvaldymo lygį. Mokslininkės darbe pateikiama tikslis ir išsamiai kiekvienos raštingumo lygio grupės charakteristika.

Daug dėmesio skiriama ir autoriaus gimtosios arba dažniausiai vartojamos kalbos nustatymo kriterijams ir metodikai. Pateikta išvada, kad gimtosios kalbos nustatymo galimybės, atsižvelgiant į tiriamos medžiagos informatyvumą, gali būti trejopos: (1) tam tikrais atvejais galima konstatuoti faktą, kad autoriaus kalba ne lietuvių; (2) kartais, remiantis kalbos požymių visuma, galima nustatyti kalbų šeimą, kuriai priskirtina teksto autoriaus gimtoji kalba; (3) dar rečiau įmanoma nustatyti ir konkrečią kalbą, kurios požymiai atsispindi teksto kalboje⁸⁰. O. Dambrauskaitės darbe visi požymiai, rodantys gimtosios (arba kitos) kalbos įtaką, sugrupuoti pagal kalbos

⁷⁸ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование диалектологических особенностей письменной речи. / Использование методов и технических средств в борьбе с преступностью. – Москва, 1965; Дамбраускайте О. Некоторые аспекты идентификационных признаков письменной речи // Актуальные вопросы судебной медицины и криминалистики. – Ленинград: ГИДУВа, 1966; Дамбраускайте О. Классификация признаков литовской письменной речи / Сборник научн. работ. – Вильнюс: НИИСЭ, 1968, Вып. III. С. 205–224; Дамбраускайте О., Игнатьева Я. Ю. Особенности исследования рукописей, выполненных на литовском языке // Криминалистическое исследование рукописей, выполненных на некоторых языках народов СССР. – Москва: Юридическая литература, 1973; Дамбраускайте О. Использование особенностей профессиональной лексики при исследовании анонимных документов / Вопросы судебной экспертизы и криминологии. Информационные материалы. Вып. 16. – Вильнюс, 1982.

⁷⁹ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972.

⁸⁰ Ten pat.

pakopas: fonetikos, morfologijos, leksikos ir sintaksės. Pateikiama išsami jų charakteristika bei nagrinėjamos jų kilmės aplinkybės. Plačiai aptariamos ir autoriaus gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi, t. y. gimimo vietos arba gyvenamosios vietos nustatymo galimybės. Kadangi tokią galimybę suteikia tekste atsispindinčios tarmybės, O. Dambrauskaitė išsamiai apibūdina Lietuvos tarmes. Kartu pabrėžiami tie dialektologijos mokslo duomenys ir laimėjimai, kurie galėtų būti ypač naudingi atliekant kriminalistinį rašto kalbos tyrimą.

Visi tyrimai, turint tikslą sukurti rašto kalbos požymių klasifikaciją bei tokių tyrimų metodiką, buvo atlikti sukaupus rašto kalbos duomenų banką, renkant kriminalistinių rašto kalbos tyrimų objektus ir eksperimentinę medžiagą. Daug reikiamos medžiagos surinkta dalyvaujant dialektologijos ekspedicijose, lingvistikos konferencijose, užmezgant ryšius su lituanistikos mokslininkais.

Tuo pat metu buvo tiriamos ir rašto kalbos požymių pritaikymo galimybės atliekant rašysenos ekspertizę. Pavyzdžiui, buvo nustatytos ir išnagrinėtos rašto kalbos požymių paplitimo raidinės transkripcijos parašuose ir jų tyrimo galimybės⁸¹. Tai buvo naujas požiūris į parašų tyrimą. Šie tyrimai buvo gana perspektyvūs, jie leido pateikti kategoriškas išvadas, pagerinti jų kokybę.

Galima teigti, kad O. Dambrauskaitės mokslinis darbas „Kriminalistinis lietuvių rašto kalbos tyrimas“ padėjo mokslinius bei metodinius autorystės ekspertizės tyrimų pagrindus Lietuvoje. Pagrindinės šio darbo nuostatos ir metodiniai nurodymai tebėra aktualūs ir dabartinėje rašto kalbos tyrimų praktikoje.

Rašto kalbos požymiai O. Dambrauskaitės klasifikacijoje buvo skirstomi pagal kalbos pakopas į rašybos, skyrybos, leksikos, gramatikos požymius ir stiliaus požymius. Išskiriamos dvi pagrindinės rašto kalbos požymių grupės: bendrieji ir specialieji rašto kalbos požymiai. *Bendraisiais* požymiais laikomas raštingumo lygis, funkcinis stilius ir kalbos kultūra. *Specialieji* rašto kalbos požymiai skirstomi į atskiras grupes pagal kalbos pakopas: tai fonetiniai, leksiniai, morfologiniai, sintaksiniai rašto kalbos požymiai. Buvo rekomenduojama nagrinėti visų kalbos pakopų ypatumus: rašybos,

⁸¹ Дамбраускайте О. Назначение почерковедческой экспертизы в гражданских делах // Социалистине тейсе (Социалистическое право), Бюлетень Министерства Юстиции при Совете Министров Лит. ССР, Лит, НИИСЭ, 1971. No. 1; Дамбраускайте О. Исследование подписей с учетом признаков литовской письменной речи // Сборник научных работ. – Вильнюс, 1975; Дамбраускайте О. Современное состояние и перспективы криминалистического исследования письменной речи // Правоведение. 1986. No. 2. С. 66–70.

skyrybos, kalbos taisyklingumo klaidas, loginius minties trūkumus, leksikos ir stiliaus ypatumus. Kaip atskira požymių grupė buvo išskiriamos tarmybės, šnekamosios kalbos ypatumai ir pan.⁸²

Bendruosius požymius O. Dambrauskaitė apibūdino kaip grupinius požymius, t. y. būdingus tam tikrai rašančiųjų grupei. Bendrieji požymiai apibūdina tiriamojo dokumento kalbą apskritai. Specialieji požymiai apibūdina tiriamojo dokumento kalbą pagal atskirus dėsningus kalbinius reiškinius⁸³. Identifikacinių požymių (bendrųjų ir specialiųjų) visuma individualizuoja teksto kalbą.

Šioje klasifikacijoje *raštingumo lygis*, kaip bendras požymis, yra laikomas vienu iš svarbesnių požymių, apibūdinančių teksto autorių. Raštingumo lygis rodo autoriaus rašto kalbos įgūdžių susiformavimo laipsnį ir jų santykinį pastovumą: „susiformavę įgūdžiai rodo autoriaus didesnę arba mažesnę sugebėjimą praktiškai pritaikyti rašybos ir gramatikos taisykles raštu“⁸⁴. Raštingumo lygis, kaip bendras rašto kalbos požymis, skirstomas į aukštą, vidutinį ir žemą.

Kitas bendrasis rašto kalbos požymis – *kalbos kultūra* – suprantamas plačiai: kaip gramatiškai bei logiškai taisyklingas minčių dėstymas tekste, žodyno turtingumas, išraiškos priemonių vaizdingumas ir pan.

Specialiaisiais rašto kalbos požymiais O. Dambrauskaitė laiko atskirus kalbos ypatumus, pasireiškiančius tekste. Tiriant dokumentą aptinkami kalbos ypatumai, atsispindintys įvairiose kalbos pakopose, t. y. fonetikoje, morfologijoje, leksikoje ir sintaksėje. Pagrįstai pabrėžiama, kad visus požymius reikia tirti kompleksiskai, nes jie gali būti susiję tarpusavyje ir tik jų visumos įvertinimas leidžia padaryti teisingą išvadą⁸⁵.

Specialieji *fonetiniai* rašto kalbos požymiai pasireiškia įvairiais kalbos ypatumais. Tačiau daugelis šių nukrypimų nuo normos yra tarminio pobūdžio, todėl nurodoma, kad rašybos klaidas reikėtų skirti nuo fonetinių tarmių, kurios suvokiamos kaip tam tikri dialekto dėsningumai, o ne klaidos. Rašybos ir skyrybos klaidos yra tekstą parašiusio asmens, o ne teksto autoriaus požymiai. Jos tiriamos, kai žinoma, kad tekstą parašė ir sukūrė vienas asmuo.

⁸² Дамбраускайте О. Классификация признаков литовской письменной речи / Сборник научн. работ. – Вильнюс: НИИСЭ, 1968. Вып. III. С. 205–224.

⁸³ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972. С. 81.

⁸⁴ Autorystės ekspertizės skyrimas ir medžiagos jai daryti paruošimas. – Vilnius, 1985. P. 33.

⁸⁵ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Автореф. канд. дис. – Ленинград, 1972.

Kaip pavyzdį galima pateikti tokius fonetinius požymius kaip: 1) trumpųjų kirčiuotų balsių ilginimas: abūdu (= abudu), nusikaltymas (= nusikal-timas); 2) ilgųjų nekirčiuotų balsių trumpinimas lidėjo (= lydėjo), su pikčiu (= pykčiu); 3) balsės „i“ praleidimas sangražinėje dalelytėje „si“: pasdarė (= pasidarė), nusingando (= nusigando) ir kt.

Morfologiniai ypatumai nustatomi analizuojant žodžių formas. Jie atsi-spindi žodžių daryboje vartojant tam tikras priesagas, priešdėlius ir pan. Morfologiniai požymiai yra, pavyzdžiui, tokie: 1) nuo literatūrinės kalbos normų besiskiriančių priesagų, tokių kaip -alis (tiltalis = tiltelis), -ikė (ran-kikė = rankutė), -utas (langutas = langiuukas) ir kt., vartojimas; 2) nuo litera-tūrinės kalbos normų besiskiriančių priešdėlių, tokių kaip nū- (nūmeti = numetė), ant- (antmauti = užmauti), ata- (atanešė = atnešė) ir kt., vartoji-mas.

Leksiniai ypatumai atsiispindi tiriamo teksto žodyne bei žodžiuose, var-tojamuose skirtingomis reikšmėmis. Nukrypimams nuo žodžių darybos normos, kaip ir apskritai žodynui, taip pat gali turėti įtakos tarmė. Pavyzdžiui, leksiniai ypatumai skirstomi į tokius požymius kaip: 1) žemaičių dia-lekto žodžiai: vaikis (= berniukas), soda (= kaimas); 2) rytų aukštaičių dia-lekto žodžiai: žiežirba (= kibirkštis), ūmus (= staigus); 3) germanizmai: stu-ba (= gyvenamasis namas), trepai (= laiptai); 4) skoliniai iš slavų kalbų: sporas (= ginčas), zavodas (= įmonė); 5) tarptautiniai žodžiai: absoliutus, autoritetas, analogija ir kt.

Sintaksinių kalbos požymių analizės metu atsižvelgiama ne tik į tai, ar sintaksinės konstrukcijos atitinka literatūrinės kalbos normas, bet ir į saki-nių loginį bei gramatinį taisyklingumą. Sintaksiniai ypatumai gali būti, pa-vyzdžiui, tokie: 1) nuo literatūrinės kalbos normų besiskiriantis linksniu valdymas: važiuoja iš pievai (= važiuoja iš pievos), šoka ant tvorai (= šoka ant tvoros); 2) literatūrinės kalbos prielinksnių vartojimas neįprasta reikš-me: šnekam aplink vaikus (= apie vaikus); 3) kreipinių vartojimas: sveikinu Jus mažytė, brangus Jonas, miela Genutė (vartojamas vardininkas vietoj šauksmininko) ir kt.

Tam, kad ekspertams praktikams būtų lengviau naudotis rašto kalbos identifikacinių požymių klasifikacija, O. Dambrauskaitės parengė anonimi-nio dokumento autoriaus tyrimo metodiką⁸⁶. Šioje metodikoje plačiai nag-rinėjamos pagrindinės rašto kalbos tyrimo proceso stadijos. Išsamiai apta-riama, kaip rengiamos rašto kalbos požymių analizės lentelės, nustatomi identifikaciniai požymiai. Šie požymiai analizuojami, sudaroma pačių sva-

⁸⁶ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972. С. 182–241.

riausių bei rečiausių požymių grupė. Remiantis tokia analize išskiriama išvada: svarbi identifikacinių požymių visuma. Metodikoje nurodyta, kaip išdėstyti identifikacinius požymius tiriamojoje dalyje ir kaip formuluoti išvada atskirais autorystės nustatymo klausimais (pvz., identifikacijos bei asmens charakteristikos atvejais). Vadovaujantis pagrindiniais metodikos principais atliekami ne tik rankraščių rašto kalbos, bet ir raidinės transkripcijos parašų tyrimai.

Formalizuotoje lietuvių rašto kalbos požymių klasifikacijoje pateikta nuosekli rašto kalbos požymių sistema, kuri sudarė sąlygas visapusiškai tirti teksto kalbą. Rašto kalbos tyrimo metodika suteikė galimybę ekspertams praktikoje profesionaliau naudotis rašto kalbos požymių klasifikacija.

Tuo metu rašto kalbos ekspertizės jau sudarė autorystės ekspertizių pogrupį. Tyrėjai, teisėjai, skiriančios šias ekspertizes, kompetentingai atribodavo rašysenos ir autorystės ekspertizių objektus. Būtent praktika įrodė šios rūšies ekspertizių reikalingumą bei galimybes.

Atsiradus galimybei, Lietuvos teismo ekspertizės instituto (dabar – Lietuvos teismo ekspertizės centras) Rašysenos laboratorijos vedėja O. Dambrauskaitė, norėdama pagreitinti naujų metodikų (nežinomo autoriaus lyties ir amžiaus nustatymo) rengimą, pasiūlė priimti ir filologų, kurie galėtų paspartinti mokslinį laboratorijos darbą. Iš priimtų specialistų filologų dirbti ekspertinį darbą liko tik viena darbuotoja – A. Žalkauskienė. Ji greitai įsitraukė į ekspertinius rašysenos tyrimus, o vėliau ir į rašto kalbos ekspertizes. A. Žalkauskienei buvo suteikta lingvisto eksperto kvalifikacija, ji sėkmingai tęsė rašto kalbos ekspertizių tyrimus. Kriminalistinės autorystės ekspertizės, taikytinos lietuviškiems tekstams, pagrindai jau buvo padėti. Pradėtas darbas rašto kalbos tyrimų srityje buvo tęsiamas toliau: papildomos ir tobulinamos metodikos, atliekami nauji tyrimai.

Vystantis kalbos mokslui, plėtojantis lingvistiniams tyrimams, šie procesai neaplenkė ir autorystės tyrimų. Lingvistikoje pastaruoju metu vyrauja požiūris į kalbą, kuriam įtakos turi naujos funkcinės gramatikos, stilistikos idėjos. Lietuviškai parašytų tekstų autorystės ekspertizės raidai didelę reikšmę turėjo ir naujos lietuvių kalbos tyrinėjimų tendencijos. Anksčiau kalba buvo laikoma sistema, susidedančia iš tam tikrų elementų, t. y. kalbos vienetų, dabar labiau pabrėžiamas jos dinamiškas pobūdis, funkcinis aspektas. Daugiausia dėmesio skiriama ne kalbos reiškinių formai, o jų reikšmei bei funkcijai, kurią jie atlieka tekste. Atliekant autorystės ekspertizę tiriama ne apskritai kalba, o jos funkcionavimas (vartojimas) tam tikrame tekste.

Kiekvienu konkrečiu atveju žmogus (autorius) parenka ir vartoja tekste tam tikras kalbos išraiškos priemones, kurios priklauso nuo kalbinės situacijos, temos, adresato, asmeninių savybių ir daugelio kitų veiksnių. Kaip ži-

noma, kalbos vienetus jų vartojimo aspektu tyrinėja *stilistika*.

Atsižvelgiant į šias tendencijas galima tiegti, kad lietuvių rašto kalbos tyrimuose išivyrauja stilistinė analizė. Dar 1985 m. buvo papildyta tradicinė rašto kalbos požymių sistema – į ją įtraukti ir stilistinių įgūdžių požymiai. Parengtos metodinės rekomendacijos „Lietuviškai parašyto teksto stilistinis tyrimas“⁸⁷. Autoriaus stilistinių įgūdžių tyrimas laikomas savarankišku, reikšmingu teksto analizės etapu. Šis tyrimas atliekamas po sintaksės, gramatikos ir leksikos įgūdžių tyrimo.

Stilistiniai įgūdžiai apibūdinami kaip leksinių ir gramatinių priemonių panaudojimo ypatumai tekste funkcinio stilistiniu požiūriu. Taigi stilistiniai požymiai atskiriami nuo grynai leksinių, gramatinių įgūdžių požymių. Teksto stiliaus analizė atliekama kaip savarankiška tyrimų, atliekamų po bendrų rašto kalbos požymių tyrimų, rūšis⁸⁸. Ji apima įvairius kalbos reiškinių aspektus.

Kadangi kalba, kaip sistema, tekste atsispindi ne tiesiogiai, o *funkcionuoja* jame, kalbos požymius taip pat reikėtų nagrinėti atsižvelgiant į jų funkcionavimą. Teksto kalbos požymiai vertinami trimis pagrindiniais aspektais: (1) koks tai požymis, (2) kokia jo funkcija tekste ir (3) koks jo ryšys su kitais požymiais. Stilistinių įgūdžių požymių analizė tapo platesnė išsamiau nagrinėjant lingvistinius stilistinius bruožus. Taigi buvo parengta stilistinių požymių grupė, kuri, kaip jau minėta, buvo pavadinta posisteme.

Tradicinė rašto kalbos požymių sistema tik iš dalies galėjo būti pritaikoma tokiam tyrimui, nes joje kalbos požymiai nagrinėjami tik jų pritaikymo kalboje, kaip sistemoje, o ne konkrečiame tekste aspektu. Skiriami bendrieji ir specialieji tradicinės rašto kalbos požymių sistemos požymiai. Bendraisiais kalbos požymiais buvo laikomi raštingumo lygis, kalbos kultūra ir rašto stilius. Bendraisiais stilistiniais reikalavimais laikomos bendrosios teksto ypatybės. Tai rašto kalbos taisyklingumo, logiškumo, tikslumo, grynumo, vaizdingumo, turtingumo, aiškumo, glaustumo reikalavimai.

Specialiaisiais rašto kalbos požymiais rašto kalbos tyrimo metodikoje laikomos klaidos ir autoriaus rašto kalbos savitumai. Klaidos, kaip žinoma, yra nukrypimai nuo kalbos normų, o kalbos savitumai – autoriaus kalbos variantų pasirinkimas laikantis kalbos normos. Teksto autoriaus kalbos savitumai rodo, kurią iš visų kalbos pateikiamų galimybių jis pasirinko. Šiam

⁸⁷ Жалкаускаене А. Стилистическое исследование текста, выполненного на литовском языке (методические рекомендации экспертам). – Вильнюс, 1985. depon. LTEC bibl. No. 8.

⁸⁸ Жалкаускаене А. Вопросы стилистического исследования текста, выполненного на литовском языке // Вопросы борьбы с преступностью и судебной экспертизы. Сб. научн. работ. – Вильнюс: НИИСЭ, 1988. Вып. 1. С. 105–110.

pasirinkimui, išskiriančiam autorių iš kitų, įtakos turi įvairaus pobūdžio veiksniai: autoriaus asmenybė (charakteris, temperamentas, interesai, patirtis ir pan.), kalbinė (bendravimo) situacija ir kiti nekalbiniai veiksniai (teksto turinys, teksto rūšis ir t. t.). Autoriaus rašto kalbos savitumai gali priklausyti ir nuo jo asmeninių savybių: socialinio statuso, tarmės, išsilavinimo ir pan. Taigi autoriaus kalbos savitumai atskleidžia individualų jo stilių. Individualaus stiliaus atsiskleidimo galimybės labai priklauso ir nuo teksto stiliaus. Individualaus stiliaus analizė gali būti ypač reikšminga nustatant šmeižikiškų, grasinančių, priešmirtinių laiškų, kuriuose kalbos individualumas yra nevaržomas, autorius.

Jei teksto autorius ir atlikėjas sutampa, autoriui nustatyti gali būti reikšmingi ir kiti specifiniai rašymo įpročiai, paprastai priskiriami prie rašyenos požymių: tai tam tikrų žodžių, frazių pabrėžimas (pvz., pabraukiant, apibrėžiant, paryškinant jas), prierašų, praleistų žodžių arba sakinių įrašymo ir pataisymo būdai ir pan.⁸⁹

Stilistinė analizė ypač reikšminga tiriant tekstus, parašytus labai raštingų asmenų (tai aktualu mūsų laikais). Šiuo atveju, A. Žalkauskienės manymu, stilistinių įgūdžių analizė būna daug veiksmingesnė negu kitų požymių analizės⁹⁰. Tačiau tuo pat metu pabrėžiama, kad stilistinė analizė neturėtų būti suprantama vien tik kaip teksto stilistiškai žymėtų išraiškos priemonių analizė. Tokių priemonių kalboje, palyginti su kitomis kalbos priemonėmis, yra nedaug. Todėl stilistinė analizė turėtų apimti ne tik atskiras stilistines priemones, bet ir visus stilistinius rašymo (kalbėjimo) dėsniumus, stilistinius įgūdžius⁹¹.

Pirmausia nustatomos rašybos ir skyrybos klaidos. Pagal Lietuvoje taikomas lingvistinės ekspertizės metodikas, kai nenustatyta, kad tekstą parašė pats autorius, arba kai tekstas spausdintas, rašto kalbos požymiais laikomos ne visos klaidos, o tik leksikos, morfologijos, sintaksės ir stiliaus. Rašybos ir skyrybos klaidos yra teksto atlikėjo, o ne autoriaus požymiai. Tik jeigu žinoma, kad autorius ir atlikėjas yra vienas asmuo, tekste pirmiausia surandamos rašybos ir skyrybos klaidos. Daugelyje kitų šalių (Lenkija, Vokietija ir kt.) rašybos bei skyrybos požymiai (klaidos) įtraukiami į autorystės analizę.

⁸⁹ Жалкаускаене А. Стилистическое исследование текста, выполненного на литовском языке (методические рекомендации экспертам). – Вильнюс, 1985. depon. LTEC bibl. No. 8.

⁹⁰ Žalkauskienė A. Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodikos pagrindai // Jurisprudencija. – Vilnius, 2000. Nr. 18 (10). P. 113–127.

⁹¹ Žalkauskienė A. Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodika (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1999. depon. LTEC bibl. Nr. 11.

Pagal stilistinės analizės metodiką iš pradžių, atsižvelgiant į teksto funkcinių stilių, tiriami jau minėti *bendrieji stiliaus reikalavimai* (kalbos taisyklingumas, logiškumas, tikslumas, grynumas, vaizdingumas, turtingumas, aiškumas, glaustumas).

Vėliau atliekama teksto *funkcinio stiliaus* analizė, t. y. tiriami, kaip tekstas atitinka to funkcinio stiliaus, kuriam jis priskiriamas, reikalavimus. Teksto funkcinių stilių lemia teksto formos, atsiradimo sąlygos, adresatas ir kiti veiksniai. Tekste vartojamos kalbos išraiškos priemonės vertinamos pagal tai, ar jos atitinka stiliaus, kuriam priskiriamas tekstas, reikalavimus, ar ne, ir pagal tai, kaip laisvai jos vartojamos⁹².

Teksto funkcinio stiliaus analizė apima tris etapus. Tiriami:

- 1) ar tiriamasis tekstas iš tikrųjų yra rišlus tekstas;
- 2) ar jis atitinka tam tikro funkcinio stiliaus reikalavimus;
- 3) ar ta kalbos atmaina, kuria jis parašytas, autoriaus vartojama natūraliai ir laisvai⁹³.

Stilistinės teksto analizės baigiamajame etape nustatomi teksto autoriaus *individualaus stiliaus* arba *individualios kalbinės raiškos* požymiai. Pirmiausia šių požymių ieškoma nelingvistiniuose veiksmuose, t. y. atsižvelgiama į teksto autoriaus savybes: koks jo požiūris į kalbamuosius dalykus, į adresatą, kaip jo kalba parengta ir pan. Vėliau tiriami kiti kalbos reiškiniai: klaidos ir autoriaus rašto kalbos savitumai.

Kaip pabrėžia lingvistinės ekspertizės specialistai, kalbos savitumų sąvokai ne visada buvo skiriamas deramas dėmesys. Naujos rašto kalbos tyrimų tendencijos pakeitė ir požiūrį į kalbos savitumo sąvokos reikšmę apskritai teksto analizėje. Dabartinė analizė skiriasi nuo anksčiau taikytos teksto analizės tuo, kad siekiama ne tik nustatyti tam tikrus autoriaus rašto kalbos savitumus, bet ir suprasti jų funkciją (vartojimą) tekste⁹⁴.

Mūsų nuomone, stilistinė analizė, be abejo, tokia pat vertinga kaip ir kitų identifikacinių požymių grupių tyrimas. Taigi galima teigti, kad vienas iš reikšmingesnių lingvistinės analizės metodų, šiuo metu taikomų Lietuvoje, yra *stilistinis* metodas.

Lietuvoje lingvistinės (autorystės) ekspertizės metodai paprastai taikomi sprendžiant trejopo pobūdžio uždavinius: identifikacinius, diagnosti-

⁹² Žalkauskienė A. Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodika (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1999. depon. LTEC bibl. Nr. 11.

⁹³ Žalkauskienė A. Nauji identifikacinės ekspertizės būdai // Kriminalinė justicija: mokslo darbai. – Vilnius: LTA, 1997. T. 6. P. 71.

⁹⁴ Žalkauskienė A. Nauji identifikacinės ekspertizės būdai // Kriminalinė justicija: mokslo darbai. – Vilnius: LTA, 1997. T. 6. P. 70.

nius ir klasifikacinius⁹⁵. Lietuviškoje literatūroje pasitaiko ir kitokių šios ekspertizės uždavinių grupių pavadinimų, pavyzdžiui, identifikaciniai ir neidentifikaciniai⁹⁶. O Dambrauskaitės parengtose metodinėse rekomendacijose autorystės ekspertizės uždaviniai įvardijami kaip: 1) individualios identifikacijos klausimai; 2) grupinės priklausomybės klausimai; 3) neidentifikaciniai klausimai⁹⁷.

A. Žalkauskienė pateikia lietuviškų tekstų kriminalistinės lingvistinės ekspertizės uždavinių sistemą. Jos manymu, ji atspindi dabartines lingvistikos tyrimų galimybes: 1) identifikaciniai uždaviniai; 2) klasifikaciniai uždaviniai; 3) diagnostiniai uždaviniai; 4) netradiciniai uždaviniai⁹⁸. Kaip matome, prie šios uždavinių sistemos, be tradicinių, priskiriami ir nauji – netradiciniai uždaviniai. Nors šie uždaviniai dar nėra iki galo apibrėžti, tačiau, anot A. Žalkauskienės, jų ekspertinėje praktikoje daugėja. Netradiciniais uždaviniais laikomos užduotys, kurios nesiejamos su autoryste, pavyzdžiui, dėl spėjamo adresato, dėl teksto arba kito kalbos reiškinių įvertinimo ir pan.

Identifikacinė ekspertizė Lietuvoje, kaip ir kitur, skiriama, kai reikia nustatyti byloje reikšmingo teksto autorių, o įtariamųjų, galėjusių tą tekstą sukurti, yra keli. Dažniausiai ši ekspertizė skiriama, kai tekstas spausdintas rašomąja mašinėle arba kompiuterio spausdintuvu. Tačiau šios ekspertizės objektai gali būti ir rankraštiniai tekstai, pavyzdžiui, parašyti labai iškraipyta rašysena, didžiosiomis spausdintinėmis raidėmis arba diktuoti kitiems asmenims.

Atliekant identifikacinę lingvistinę ekspertizę ekspertai paprastai turi atsakyti į klausimus:

1. Ar laiško, pradėto žodžiais „...“ ir baigto žodžiais „...“, autorius yra X, ar kitas asmuo?
2. Ar anoniminių laiškų, pradėtų žodžiais „...“ ir baigtų žodžiais „...“, autorius yra vienas asmuo, ar ne vienas?

Atsakyti į antrą klausimą įmanoma tik jeigu tekstai gana ilgi ir informatyvūs kalbos išraiškos priemonių požiūriu. Į tokius klausimus lingvistinės ekspertizės praktikoje ne visada atsakoma⁹⁹.

⁹⁵ Kurapka E., Malevski H., Palskys E., Kuklianskis S. Kriminalistikos technikos pagrindai. – Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 221.

⁹⁶ Pošiūnas P. Kriminalistinės ekspertizės. – Vilnius, 1997. P. 21.

⁹⁷ Autorystės ekspertizės skyrimas ir medžiagos jai daryti paruošimas (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1985. P. 7–8.

⁹⁸ Žalkauskienė A. Kriminalistinės lingvistinės ekspertizės uždavinių sistema // Jurisprudencija, 2005. T. 66 (58). P. 88.

⁹⁹ Žalkauskienė A. Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodika (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1999, depon. LTEC bibl. Nr. 11.

Teksto autoriaus nustatymo procesas apima tiriamojo teksto kalbos požymių palyginimą su tekstų, sudarančių lyginamąją medžiagą, kalbos požymiais. Identifikacinio tyrimo efektyvumas labai priklauso nuo lyginamosios medžiagos kokybės ir apimties. Rašto kalbos pavyzdžiai, tinkantys lyginamajam tyrimui, gali būti tik tokie tekstai, kurių autorystė nekelia abejonių, t. y. įtariamojo asmens rašto kalbos pavyzdžiai. Užrašyti atskiri žodžiai, žodžių junginiai arba net sakiniai negali būti rašto kalbos pavyzdžiai, skirti jų autoriui nustatyti. Tam tinka tik tekstai.

Rašto kalbos pavyzdžiai skirstomi atsižvelgiant į:

1. atsiradimo laiką ir ėmimo sąlygas;
2. parašymo būdą;
3. tipą.

Pagal atsiradimą ir ėmimo sąlygas jie gali būti trijų rūšių: laisvieji, sąlygiškai laisvieji ir eksperimentiniai. Laisvieji rašo kalbos pavyzdžiai – tai tekstai, kurie įtariamojo asmens parašyti ir išspausdinti iki iškeliant bylą. Tai laiškai, prašymai, skundai, dienoraščiai ir kiti neredaguoti rašiniai. Sąlygiškai laisvieji yra rašiniai, susiję su byla. Tai byloje esantys paaiškinimai, prašymai ir pan. Eksperimentiniai rašto kalbos pavyzdžiai imami specialiai ekspertizei. Įtariamasis arba kaltinamasis paprastai rašo gyvenimo aprašymą, įvykio, dėl kurio prireikė ekspertizės, aprašymą, laiškus artimiesiems ir pan.

Pagal parašymo būdą rašto kalbos pavyzdžiai skirstomi į parašytus ranka (rankraštinus), išspausdintus mašinėle, įtariamojo autoriaus surinktus kompiuteriu ir išspausdintus spausdintuvu, išspausdintus spaustuvėje.

Pagal tekstų tipus skiriami laiškai, dalykiniai raštai, spaudai parengti straipsniai ir t. t.

Kaip jau minėta, ekspertizės metu rašto kalbos pavyzdžiai lyginami su tiriamuoju tekstu. Renkant lyginamąją medžiagą laikomasi tam tikrų reikalavimų:

- (1) lyginamieji tekstai turi būti parašyti tokia pat kalba kaip tiriamasis tekstas, tokiu pat būdu, turi būti tokio pat tipo. Be tokių tekstų, turi būti pateikiama ir kitais būdais parašytų bei kitokio tipo tekstų (pvz., tiriant kompiuteriu surinktus tekstus lyginti būtina pateikti ir spausdintuvu išspausdintų, įtariamojo asmens surinktų tekstų, ir rankraščių).
- (2) Laisvieji rašto kalbos pavyzdžiai turi atitikti tiriamus tekstus laiko atžvilgiu, t. y. turi būti nelabai seni, nes žmogaus kalba ilgainiui keičiasi (ypač jauno besimokančio žmogaus).

- (3) Lyginti pateikiama apie 10–20 tekstų, atsižvelgiant į jų ilgį (trumpų tekstų reikia daugiau, nors apskritai jie bus tokio ilgio, kokius juos įtariamasis rašo).
- (4) Daugelio ekspertų nuomone, pavyzdžiai turėtų būti ir tiriamajam dokumentui artimos tematikos, rašyti tais pačiais tikslais, tokiam pačiam arba tam pačiam adresatui.

Tai labai pagrįsti reikalavimai, nes nuo rašymo tikslo, turinio, adresato labai priklauso autoriaus pasirenkamos kalbos išraiškos priemonės. Lyginamajam tyrimui netinka taip pat kito žmogaus suredaguoti tekstai. Tačiau kartu su tokio pobūdžio pavyzdžiais tyrimui naudingos informacijos gali suteikti ir tekstai, kurie neatitinka anksčiau nurodytų ypatybių. Pavyzdžiui, jeigu tiriamas buitinio stiliaus tekstas (pvz., privatus laiškas), tai, be to paties stiliaus tekstų, pageidautini ir kitų kalbos funkcinių stilių pavyzdžiai. Kaip teigia ekspertai lingvistai, tai padeda sukurti išsamų vaizdą apie įtariamojo asmens rašto kalbos ypatumus, jo kalbos bei intelektualinius įgūdžius. Tarkime, jeigu asmuo yra įgudęs kurti oficialaus dalykinio stiliaus tekstus, tikėtina, kad šiam stiliui būdinga leksika, frazeologija, sintaksė ir kiti ypatumai gali atsispindėti ir jo buitinio stiliaus tekste.

A. Žalkauskienės manymu, kriminalistinės lingvistinės analizės procesą, siekiant nustatyti teksto kūrėją, sudaro keturios stadijos:

1. Pirmoji yra *parengiamoji stadija*, kai nustatomas tyrimo tikslas, tyrimų kryptis, susipažįstama su tiriamąja, lyginamąja medžiaga, pasirenkami tyrimo metodai. Šioje stadijoje nusprendžiama, ar tekstas tinka autoriui nustatyti.
2. Tik nustačius, kad tekstas tinkamas autoriui identifikuoti, pradedamas *atskirasis (analitinis) tekstų*, pateiktų ekspertizei, *tyrimas*. Atskirai analizuojami ir anoniminiai tekstas, ir lyginti pateikti tekstai. Šio tyrimo tikslas – nustatyti individualizuojančius ieškomo asmens rašto kalbos požymius (kaip ir lyginamosios medžiagos autoriaus individualizuojančių rašto kalbos požymius. Tekstai tiriami keliais etapais, taikant stilistinės analizės metodą, apie kurį jau buvo kalbėta anksčiau. Pirmiausia nustatomos tekstų bendrosios stilistinės charakteristikos (kalbos taisyklingumas, logiškumas, tikslumas, grynumas, vaizdingumas, turtingumas, aiškumas, glaustumas), vėliau tiriamas teksto funkcinis stilius ir galiausiai – teksto autoriaus individualios kalbinės raiškos (arba individualaus stiliaus) ypatumai.
3. Po atskiros tekstų analizės atliekamas *lyginamasis tyrimas*, siekiant nustatyti tiriamosios ir lyginamosios medžiagos rašto kalbos poży-

mių sutapimus bei skirtumus. Šiame tyrimo etape labai svarbu „teisingai nustatyti identifikacinę požymių vertę“¹⁰⁰.

4. Paskutinėje teksto analizės stadijoje įvertinami *lyginamojo tyrimo rezultatai ir pateikiamos išvados*.

Lyginamojo tyrimo rezultatų įvertinimas reiškia, kad įvertinami tiriamojo ir lyginamųjų tekstų rašto kalbos požymiai ir kiti požymiai (pvz., rašysenos, spausdinimo ar teksto rinkimo įgūdžių) įvertinami, t. y. įvertinami jų sutapimai ir skirtumai.

Reikėtų pabrėžti, kad dauguma kriminalistų ir teismo ekspertizės specialistų yra kitokios nuomonės dėl stadijos, kurioje nustatoma, ar objektai tinkami identifikuoti. Jų manymu, parengiamojoje stadijoje sprendžiami tik formalūs dalykai¹⁰¹. Štai, pavyzdžiui, A. M. Zininas bei N. P. Mailis nurodo, kad klausimas, ar objektas tinkamas identifikuoti, sprendžiamas analitinėje stadijoje, kai atliekamas atskirasis tyrimas ir išsamiai analizuojamos ekspertizės objektų savybės bei požymiai¹⁰². Objekto tinkamumo identifikuoti klausimas, jų nuomone, gali būti sprendžiamas tik ištyrus bendruosius ir specialiuosius objektų požymius ir gavus pakankamai duomenų apie objekto savybes¹⁰³.

Kitaip nei daugelyje kitų užsienio šalių (Vakarų Europoje, taip pat Amerikoje, Australijoje), kur paplitusi vien identifikacinių tyrimų tikimybių išvadų sistema, Lietuvoje, kaip ir kitose Rytų Europos šalyse (Rusijoje, Ukrainoje), daromos trijų rūšių išvados: kategoriškos, tikėtinos ir atsakymai, kad nustatyti negalima.

Lietuviškoje lingvistinės teksto analizės metodikoje griežtai laikomasi nuostatos, kad „išvados apie autoriaus tapatumą padaromos tik nustačius esminių (...), pastovių (...) bei savarankiškų (...) sutampančių požymių visumą“¹⁰⁴. Tai reiškia, kad nors ir kokie reti ir specifiniai būtų autoriaus rašto kalbos požymiai, išvadą lemia tik jų visuma. Esminiais rašto kalbos požymiais laikomi pakankamos identifikacinės vertės požymiai. Rašto kalbos požymių pastovumas reiškia, kad tai nėra atsitiktiniai požymiai. Šie poży-

¹⁰⁰ Žalkauskienė A. Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodika (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1999. depon. LTEC bibl. Nr. 11.

¹⁰¹ Волчечкая Т. С. Основы судебной экспертологии. – Калининград: Изд-во КГУ, 2004. С. 108.

¹⁰² Зинин А. М., Майлис Н. П. Судебная экспертиза: учебник. – Москва: Юрайт-Издат, 2002. С. 132.

¹⁰³ Зинин А. М., Омельянюк Г. Г., Пахомов А. В. Введение в судебную экспертизу. – Москва-Воронеж: Изд. Московского психолого-социального института; Изд. НПО „МОДЭК“, 2002. С. 119–120.

¹⁰⁴ Žalkauskienė A. Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodika (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1999, depon. LTEC bibl. Nr. 11.

miai, turintys identifikacinę reikšmę, turi būti taip pat nepriklausomi vienas nuo kito, t. y. pabrėžiamas jų savarankiškumas.

Neigiama išvada kriminalistinėje lingvistinėje ekspertizėje padaroma tik atitinkamai nustačius esminių, pastovių ir savarankiškų skirtumų (besiskiriančių požymių) visumą. Kartais tiriamasis tekstas, jau pirmą kartą jį perskaičius, pasirodo parašytas ne taip raštingai kaip įtariamojo tekstai. Tačiau neigiama išvada daroma labai atsargiai, nes tiriamasis tekstas gali būti parašytas iškraipyta kalba. Raštingumo iškraipymas (mažinimas) – ypač dažnas rašto kalbos iškraipymo būdas. Jei tiriamasis tekstas parašytas raštingiau negu lyginamieji tekstai, prie neigiamos išvados prieinama lengviau, nes raštingumo lygis per trumpą laiką negali būti pagerintas iš esmės.

Jeigu nustatytų sutapimų ir skirtumų požymių visumos neužtenka teigiamai ar neigiamai išvadai, ekspertinio tyrimo metu padaroma išvada, kad nustatyti, ar įtariamasis yra teksto autorius, negalima. Atsakymą, kad nustatyti yra negalima, lemia daugelis priežasčių: pvz., (1) tekstas kalbos požiūriu yra neilgas ir neinformatyvus, (2) teksto kalba yra iškraipyta, (3) tekstas yra standartinės formos, (4) trūksta lyginamosios medžiagos ir pan.

Be identifikacinių tyrimų, lingvistinėje ekspertizėje svarbią vietą užima ir klasifikaciniai bei diagnostiniai tyrimai.

Diagnostiniai lingvistinės ekspertizės tyrimai – tai neįprastos teksto autoriaus būsenos ir rašymo sąlygų nustatymas. Rašto kalboje kartais galima nustatyti tokių žmogaus būsenų kaip psichinės ligos, alkoholio ir narkotinių medžiagų poveikio, emocinės įtampos (afekto) būsenų požymius.

Prie diagnostinių (arba neidentifikacinių) uždavinių priskiriamas ir rašymo sąlygų nustatymas, pavyzdžiui, ar rašto kalba buvo iškraipyta, ar keletu anoniminių laiškų autorius yra vienas asmuo, ir kt.¹⁰⁵

Ekspertams gali būti pateikiami tokie diagnostiniai klausimai:

1. Ar tekstas sukurtas autoriui X esant įprastos ar neįprastos būsenos (pvz., esant girtam, susijaudinusiame)?
2. Ar autorius Y tekstą sukūrė ir parašė savarankiškai?
3. Ar tekste yra rašto kalbos iškraipymo požymių?
4. Ar yra redakcinių teksto pataisymų?

Į tokius klausimus atsakoma tik nustačius patį autorių. Kaip rodo ekspertinė praktika, daugumą tiriamų tekstų parašo patys jų autoriai.

Klasifikaciniai tyrimai Lietuvoje kartais įvardijami kaip asmens apibūdinimo arba grupinės priklausomybės tyrimai. Jie paprastai atliekami siekiant surasti anoniminių dokumentų autorių. Ieškant nežinomo autoriaus

¹⁰⁵ Autorystės ekspertizės skyrimas ir medžiagos jai daryti paruošimas (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1985. P. 8.

skiriama lingvistinė ekspertizė, kurios tikslas – apibūdinti nežinomą autorių pagal jo rašto kalbos požymius.

Anoniminiai tekstai, tampantys kriminalistinės lingvistinės ekspertizės objektais, paprastai būna labai „klastingi“ tyrimo objektai. Jų rašymo tikslai (grasinimas, šmeižimas, šantažas ir pan.) lemia jų autorių pastangas visais įmanomais būdais apsimesti kitais žmonėmis. Tokie tekstai rašomi slepiant savo tikruosius kalbos įgūdžius, pavyzdžiui, rašant negimtąja kalba arba apsimetant kitos lyties, kito socialinio sluoksnio arba kitos profesijos atstovais ir pan.

Kaip žinoma, teksto autoriaus grupinės priklausomybės nustatymas arba apibūdinimas apima šių jo charakteristikų nustatymą:

- 1) gimtoji arba dažniausiai vartojama kalba;
- 2) gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vietovė/ tarmė;
- 3) išsilavinimas;
- 4) veiklos sritis (profesija);
- 5) amžius;
- 6) lytis ir kt.

O. Dambrauskaitės parengtose metodinėse rekomendacijose prie grupinės priklausomybės klausimų priskiriami tokie kaip: 1) autoriaus raštingumo lygio nustatymas; 2) autoriaus kalbos įgūdžių formavimosi vietovės nustatymas; 3) autoriaus gimtosios arba dažniau vartojamos kalbos nustatymas; 4) autoriaus profesijos nustatymas¹⁰⁶.

Iš rašto kalbos anoniminio teksto autorius, remiantis Lietuvoje sukurtomis metodikomis, paprastai apibūdinamas pagal tokius duomenis:

1. ar tekstas parašytas autoriaus gimtąja kalba;
2. kokia yra autoriaus gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vietovė arba tarmė.

Ar tekstas parašytas autoriaus gimtąja kalba, ar svetima kalba, nustatoma jau tyrimo pradžioje, nes motyvuotai apibūdinti teksto autorių pagal kitus duomenis galima tik įsitikinus, kad tekstas sukurtas autoriaus gimtąja kalba. Kaip jau buvo rašyta, Lietuvoje sukurtos ir taikomos kelios rašto kalbos tyrimo metodikos, analizuojančios būtent autoriaus gimtąja kalbą: lietuviškai parašyto teksto autoriaus gimtosios kalbos nustatymo metodika, rusiškai parašyto teksto autoriaus gimtosios kalbos nustatymo metodika. Tačiau kadangi reali kalbos padėtis šalyje nuolat keičiasi, minėtos metodikos turi būti nuolat tobulinamos.

¹⁰⁶ Autorystės ekspertizės skyrimas ir medžiagos jai daryti paruošimas (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1985. P. 7–8.

Reikėtų paminėti, kad Lietuvoje paprastai nėra nustatomos tokios teksto autoriaus charakteristikos kaip amžius ar lytis. Amžiaus ir lyties nustatymo metodikų pas mus nėra sukurta. (Kitose šalyse, pvz., Ukrainoje, Rusijoje, sukurti tam tikri metodiniai šių charakteristikų nustatymo pagrindai¹⁰⁷.) Tokią padėtį lemia sociolingvistinių, psicholingvistinių tyrimų, kuriais remiantis būtų galima sukurti ir kriminalistinio tyrimo metodikas, trūkumas.

Retai nustatoma ir gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vieta, nes, kaip teigia ekspertai, „(...) pastaraisiais metais lietuviškuose tekstuose visai nebūna arba būna labai mažai tarmybių“¹⁰⁸.

Tačiau tam tikrais atvejais nustatoma tiriamojo teksto požymių, netiesiogiai (arba tiesiogiai) teikiančių informacijos apie anksčiau minėtas charakteristikas.

Lietuvoje sukurti ir taikomi autoriaus išsilavinimo, tarmės, veiklos srities nustatymo metodiniai pagrindai. Šių teksto autoriaus charakteristikų nustatymo ypatumus savo disertacijoje ir straipsniuose gvildeno O. Dambrauskaitė – rašto kalbos tyrimų Lietuvoje pradininkė¹⁰⁹. Mokslininkė sukūrė autoriaus raštingumo lygio, gimtosios arba dažniausiai vartojamos kalbos bei gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vietovės nustatymo metodinius pagrindus.

Rašto kalbos tyrimo procesą, sprendžiant dokumento autoriaus grupinės priklausomybės klausimą, sudaro trys pagrindinės stadijos:

1. parengiamoji stadija, kuriai būdingi tokie pat ypatumai kaip ir esant identifikaciniam tyrimui, t. y. šioje stadijoje nustatomas tyrimo tikslas, tyrimų kryptis, susipažįstama su tariamąja medžiaga, pasirenkama tyrimo metodika;
2. analitinis dokumentų, pateiktų ekspertizei, tyrimas, kai nustatomi teksto autorių individualizuojantys požymiai;

¹⁰⁷ Кузниченко Л. Проблемы теории и практики судебно-автороведческой классификационной экспертизы // Jurisprudencija. Teismo ekspertizės teorija ir praktika: mokslo darbai. T. 66 (58). – Vilnius, 2005.

¹⁰⁸ Žalkauskienė A. Kriminalistinės lingvistinės ekspertizės uždavinių sistema // Jurisprudencija, 2005. T. 66 (58). P. 85.

¹⁰⁹ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование диалектологических особенностей письменной речи / Использование методов и технических средств в борьбе с преступностью. – Москва, 1965; Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972; Дамбраускайте О. О значении диалектологии при криминалистическом исследовании рукописей // Вопросы судебной экспертизы и криминологии. – Вильнюс, 1973; Дамбраускайте О. Использование особенностей профессиональной лексики при исследовании анонимных документов / Вопросы судебной экспертизы и криминологии. Информационные материалы. Вып. 16. – Вильнюс, 1982.

3. lyginamasis tyrimas;
4. analitinio tyrimo rezultatų įvertinimas ir išvadų pateikimas.

Autoriaus grupinės priklausomybės nustatymo kriterijai ir jų nustatymo specifika Lietuvos mastu šiame darbe bus aptariami plačiau.

Teksto autoriaus gimtosios kalbos nustatymas. Lietuvos padėtis kalbos požiūriu yra ypatinga. Mūsų šalies kalbinei situacijai įtakos turi skirtingų kalbų sąveika. Lietuvoje gyvena daug kitataučių: rusų, lenkų, baltarusių ir kitų tautybių atstovų, kurie sudaro penktadalį Lietuvos gyventojų. Dalį kitataučių sudaro tradicinės tautinės mažumos, Lietuvoje gyvenančios ilgus šimtmečius. Be savo gimtosios kalbos, kitataučiai geriau ar blogiau moka lietuvių kalbą, dažnai ir kitas kalbas. Dėl glaudžių etninių ryšių, kalbų maišymosi įtakos Lietuvoje ypač aktualūs yra dvikalbystės (bilingvizmo) arba net daugiakalbystės (multilingvizmo) reiškiniai. Lietuvos visuomenę galima apibūdinti kaip daugiakalbę. Apskritai daugelyje mažesnių šalių būti išsilavinusiam reiškia būti bilingviam: mokslo ir kultūros tikslais mokėti antrą kalbą.

Sovietinėje Lietuvoje buvo ypač paplitusi rusų kalba, kurią turėjo mokėti visi Respublikos gyventojai. Dauguma vyresnės kartos atstovų iki šiol moka rusų kalbą ir moka ją daug geriau negu kitas užsienio kalbas. Kaip žinoma, vienas labiausiai paplitusių teksto kalbos iškraipymo būdų Lietuvoje iki šiol buvo rašymas negimtaja kalba: lietuviškai arba rusiškai. Tai daroma kriminaliniais tikslais, norint likti neatpažintam arba siekiant apsimesti kitu žmogumi. Svarbu laiku (jau tyrimo pradžioje) įvertinti kitos kalbos įtaką, kad būtų išvengta ekspertinių ir paieškos klaidų. Gimtoji kalba labai susijusi ir su kitomis nežinomo autoriaus charakteristikomis: pavyzdžiui, motyvuotai kalbėti apie teksto autoriaus išsilavinimą, veiklos sritį galima tik nustatčius, kad tekstas parašytas jo gimtaja kalba.

Atsižvelgiant į tai, kad ilgą laiką Lietuvoje buvo plačiai vartojama ir rusų kalba, sukurta ne tik *lietuviškai*, bet ir *rusiškai* parašyto teksto autoriaus gimtosios kalbos nustatymo metodika. 1988 m. buvo parengtos metodinės rusiško teksto autoriaus gimtosios kalbos (lietuvių ar nelietuvių (rusų)) nustatymo rekomandacijos¹¹⁰.

Atlikus išsamų rusų kalba parašytų tekstų, sukurtų ir užrašytų asmenų, kurių gimtoji kalba – lietuvių, tyrimą, buvo prieita prie išvados, kad „gimtają kalbą galima nustatyti todėl, kad tik labai nedaug žmonių tobulai moka svetimą kalbą. Kol žmogus labai gerai nemoka svetimos kalbos, tol jis dau-

¹¹⁰ Жалкаускаене А., Старинскайте Ю. Основы экспертного решения вопроса о родном литовском языке автора документа, выполненного на русском языке (методические рекомендации экспертам). – Вильнюс, 1988, depon. LTEC bibl., No. 9.

gelį dalykų verčia iš savo gimtosios kalbos ir, žinoma, ne visada taisyklingai ir teisingai“¹¹¹.

Kadangi Lietuvoje gyvena daug įvairių tautybių žmonių, čia egzistuoja ir įvairūs dvikalbystės tipai: lietuvių ir rusų, lietuvių ir lenkų, lietuvių ir baltarusių, lietuvių ir ukrainiečių, rusų ir lietuvių, lenkų ir lietuvių ir t. t. Įvairios kalbos glaudžiai sąveikauja tarpusavyje: vienu kalbų sistemos nuolat patiria kitų kalbų poveikį. Ypač didelę įtaką viena kitai turi struktūriškai artimos ir giminingos kalbos, pavyzdžiui, slavų kalbos – lenkų, rusų, baltarusių. Mažai išlavintų žmonių grupė kalba lenkų, rusų ir baltarusių kalbų slengu (*język prosty*). Įtakos tokiems reiškiniams turėjo ir socialiniai bei politiniai procesai, kai tokios mažumos struktūroje liko labai nedaug išsimokslinusių žmonių, o didžioji dalis buvo menkai išsilavinę žemdirbiai ir darbininkai.

Lietuvos kalbininkai nuolat tyrinėja lietuvių, lenkų, rytų slavų (baltarusių, rusų) kalbų tarpusavio sąveiką siekdami atskleisti šių sąveikų rezultatus, ypatumus bei dėsningumus¹¹². Tačiau reikėtų pažymėti, kad tai daugiau fragmentinio pobūdžio tyrinėjimai, kurių metu per mažai dėmesio skiriama minėtų kalbų įtakai lietuvių kalbai.

Pavyzdžiui, kalbininkų tyrinėjimai rodo, kad dėl ilgalaikės šių kalbų sąveikos lenkų ir rytų slavų kalbos Lietuvoje įgijo daug savitumų. Galima kalbėti apie socialinės bei regioninės šių kalbų normos ypatumus Lietuvoje. Šios sąveikos įtaka pasireiškė minėtų kalbų sistemos supaprastinimu, t. y. pašalinant savitus kalbos reiškinius ir taisykles, būdingas vienai iš kontaktuojančių kalbų, ir pakeičiant jas bendromis, daugeliu atvejų supaprastintomis konstrukcijomis¹¹³.

Taigi atliekant kriminalistinius lingvistinius tyrimus būtina atsižvelgti į tai, kad anoniminio teksto autoriaus kalbai gali turėti įtakos bilingvizmo,

¹¹¹ Žalkauskienė A. Apie rusiško teksto autoriaus gimtosios lietuvių kalbos nustatymo metodiką // Mokslinės konferencijos „Teismo ekspertizės aktualijos“ tezės (1991 m. lapkričio 12–13 d.). – Vilnius, 1991. P. 18.

¹¹² Safarewiczowa H. Oboczność я имею і у меня еСТЬw języku rosyjskim dziś і dawniej. – Wrocław- Warszawa- Kraków, 1964; Porajski- Pomsta J. Z badań nad mową polską w rodzinach etnicznie mieszanych w Wilnie. Postawa emocjonalna mówiącego a interferencja // Język polski w kraju і za granicą; Materiały Międzynarodowej Konferencji Polonistów. – Warszawa, 14-16 września 1995 / Red. B. Janowskiej, J. Porajskiego- Pomsty. – Warszawa, 1997. T. I. S. 99–105; Wiemer B., Burenina-Petrowa O. Jaki jest zasięg wpływów polskich w mowie rosyjskiej rodzin etnicznie mieszanych w Wilnie?// Język polski w kraju і za granicą; Materiały Międzynarodowej Konferencji Polonistów, Warszawa, 14–16 września 1995r / Red B. Janowskiej, J. Porajskiego- Pomsty. – Warszawa, 1997. T. I. S. 130–144.

¹¹³ Masoit I. Kalbų sąveikos būdai daugiakalbėje visuomenėje (remiantis Lietuvos lenkų kalbos ypatumais) // Žmogus ir žodis. 1999.

multilingvizmo reiškiniai, galintys pasireikšti minėtais ypatumais.

Tačiau pastaruoju metu Lietuvoje yra ir kitų tendencijų. Jaunesnioji karta moka ir kitų užsienio kalbų. Tai – įprastas reiškinys. Daugelis žmonių, be savo gimtosios kalbos, moka dar vieną arba net kelias užsienio kalbas. Svetimų kalbų mokomasi vis intensyviau, nes mūsų laikais kalbų mokėjimas atveria daug daugiau galimybių ne tik kasdieniame (privačiame) bendravime, bet ir profesinėje veikloje. Šiuo metu, integruojantis į Europos Sąjungą, ypatingas dėmesys skiriamas tokioms užsienio kalboms kaip anglų, vokiečių, prancūzų.

Intensyvėjant Europos Sąjungos plėtros procesams atsiranda daugiau šalių (jų atstovų) tarpusavio bendradarbiavimo galimybių: didėja gyventojų, darbo jėgos migracija, intensyvėja tarptautiniai prekybiniai ryšiai ir pan. Tačiau daugėja ir neigiamų šio proceso padarinių, pavyzdžiui, ir nusikaltamumo srityje stiprėja tarptautiniai ryšiai ir pan.

Tokia skirtingų kalbų sąveika Lietuvoje labai pasunkina ir lingvistinius ekspertinius tyrimus, nes tokiomis sąlygomis būna sunkiau nustatyti teksto autoriaus gimtąją arba dažniausiai vartojamą kalbą, o tai savo ruožtu turi įtakos ir tolesnio tyrimo kokybei.

Savaime suprantama, gimtosios kalbos nustatymo galimybes daugiausia lemia teksto autoriaus raštingumo lygis. Gimtoji autoriaus kalba nustatoma iš tekste esančių klaidų bei kitų požymių. Tai vadinamosios kalbų interferencijos* klaidos. Skirtingose kalbose yra visiškai arba iš dalies besiskiriančių kalbos reiškinių. Pavyzdžiui, dėl rusų ir lietuvių kalbų leksikos bei gramatikos skirtumų daromos dvejų rūšių klaidos. Tai klaidos, atsirandančios dėl rusų kalbos specifikos, lyginant ją su lietuvių kalba, ir klaidos, daromos dėl lietuvių kalbos tiesioginės įtakos rašant rusiškai¹¹⁴.

Kaip konstatuoja ekspertai, tiriamoje medžiagoje prastai lietuviškai rašančių anoniminių autorių, t.y. nelietuvių, gimtoji kalba nustatoma nesunkiai: „kitataučiai daro tokių klaidų, kokių niekada nepadarys net pats neraštingiausias arba gudriausias savo kalbą iškraiपęs lietuvis“¹¹⁵. Nustatyti raštingų autorių gimtąją kalbą būna daug sunkiai.

* interferencija (*interference*) – kalbų tarpusavio sąveika, pasireiškianti per jų ryšius ir dvikalbystę.

¹¹⁴ Žalkauskienė A. Apie rusiško teksto autoriaus gimtosios lietuvių kalbos nustatymo metodiką // Mokslinės konferencijos „Teismo ekspertizės aktualijos“ tezės (1991 m. lapkričio 12–13 d.). – Vilnius, 1991. P. 18.

¹¹⁵ Žalkauskienė A. Kriminalistinė lietuviško teksto autoriaus gimtosios kalbos (lietuvių ar nelietuvių) nustatymo metodika (rekomendacijos ekspertams). – Vilnius, 1993. depon. LTEC bibl. Nr. 10.

Reikėtų pabrėžti, kad būtent labai raštingų asmenų gimtosios kalbos nustatymo klausimas reikalauja dar papildomo tyrimo. Kita vertus, reikėtų konstatuoti, kad daugelio kalbų mokėjimas tampa vis būdingesniu mūsų visuomenei reiškiniu. Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungą ši tendencija dar akivaizdesnė. Aukšto raštingumo lygio tekstuose tradicinė klaidų analizė gali būti neveiksminga, nes tokiuose tekstuose gali nepasitaikyti tradicinių nelietuvių daromų klaidų. Tokiais atvejais reikšmingesnė yra aukštesnių kalbos pakopų, stiliaus analizė. Tačiau šiuo metu, atliekant kriminalistinį rašto kalbos tyrimą, taikomos autoriaus gimtosios kalbos nustatymo metodikos dar nėra pajėgios tinkamai išspręsti šį klausimą, nes jos nėra orientuotos į aukšto raštingumo lygio tekstą. Ši opi kriminalistinio rašto kalbos tyrimo problema, mūsų manymu, turėtų būti ateities tyrimų pagrindas.

Kaip žinoma, kalba nėra sustabarėjęs reiškinys. Ji nuolat keičiasi veikiamą kitų kalbų, atsirandant naujiems reiškiniams arba naujai suvokiant senus reiškinis ir pan. Tai reiškia, kad atsižvelgiant į šiuos pokyčius turi būti nuolat atnaujinamos ir atitinkamos kalbos tyrimo metodikos. Tai susiję ir su kriminalistinio rašto kalbos tyrimo metodikomis.

Lietuvoje pasigendama nelietuvių vartojamos lietuvių kalbos tyrinėjimų, kurių metu būtų nustatomi kitų kalbų (jų gimtųjų kalbų) įtakos požymiai. Atsižvelgdama į kriminalistinės lingvistinės analizės poreikius, tokio pobūdžio tyrimus autorė atliko disertacinio tyrimo metu, o jų rezultatus pateikė disertacijoje „Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje“¹¹⁶. Atliktų tyrimų rezultatai gali būti naudingi kriminalistinės lingvistinės ekspertizės metu nustatant teksto autoriaus gimtąją kalbą.

Pagrindinė tyrimų užduotis buvo nustatyti ir susisteminti *dažniausiai daromas lietuviškai rašančių nelietuvių* (asmenų, kurių gimtoji kalba rusų arba lenkų) *klaidas*, kokių nepadarą panašaus išsilavinimo asmenys, kurių gimtoji kalba yra lietuvių.

1993 m. A. Žalkauskienės parengtoje kriminalistinėje lietuviško teksto autoriaus gimtosios kalbos (lietuvių ar nelietuvių) nustatymo metodikoje apibrėžta, ką moka autorius, kurio gimtoji kalba yra lietuvių¹¹⁷, ir nurodyta, kokių klaidų, rašydami lietuviškai, padaro nelietuviai. „Skirtingų tautybių žmonės, rašydami lietuviškai, padarys skirtingų klaidų“¹¹⁸, – yra nurodžiusi

¹¹⁶ Ryngevič R. Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje: daktaro disertacija. – Vilnius, 2002. P. 76.

¹¹⁷ Žalkauskienė A. Kriminalistinė lietuviško teksto autoriaus gimtosios kalbos (lietuvių ar nelietuvių) nustatymo metodika (rekomendacijos ekspertams). – Vilnius, 1993. depon. LTEC bibl. Nr. 10. P. 13.

¹¹⁸ Ten pat. P. 2.

metodikos autorė. Tačiau minėtoje metodikoje daugiausia dėmesio skiriama klaidoms, kurias gali daryti ir lietuviai, ir nelietuviai. Tik nelietuvių daromos klaidos apibrėžiamos epizodiškai, nepateikiant skirtingų jų rūšių. Pažymėtina, kad kuriant šią metodiką lietuvių kalbai Lietuvoje didžiausią įtaką darė rusų kalba. Tai buvo viena iš priežasčių, dėl kurių minėtoje metodikoje buvo apibendrintos tik klaidos asmenų, kurių gimtoji kalba yra rusų.

Didelę nelietuvių dalį Lietuvoje sudaro asmenys, kurių gimtoji kalba yra lenkų, arba asmenys, kurie savo gimtąją kalbą laiko lenkų kalbą. Taigi prasminga patyrinėti, kokias klaidas, rašydami lietuviškai, daro lenkų kalbantys asmenys. Lietuvos lenkų bendruomenė, ypač jaunesnioji karta, savo kasdieniniame gyvenime vartoja kelias kalbas: lietuvių, lenkų, rusų. Tokios daugiakalbystės sąlygomis funkcionuojanti lenkų kalba patiria kitų kalbų poveikį¹¹⁹. Kuo artimesnės kalbos (pvz., slavų kalbos), tuo tas poveikis pasireiškia stipriau. Todėl Lietuvos lenkų vartojama lenkų kalba turi savo specifinių bruožų, kuriems įtakos turi kalbos, socialiniai ir kultūriniai veiksniai: dažnai tam tikrose situacijose (kasdieniniame gyvenime, buityje ir pan.) vartojama lenkų kalba skiriasi nuo sunormintos lenkų bendrinės kalbos, dėstomos Lietuvos lenkų mokyklose. Atsižvelgiant į tai sukurti mokslinę lietuviškai rašančių lenkų klaidų klasifikaciją būtų atskiro – kalbos mokslų – mokslinio tyrimo uždavinys. Mūsų atlikto tyrimo metu nustatytos lietuviškai rašančių lenkų klaidos įtrauktos į bendrą lietuviškai rašančių kitataučių klaidų sistemą.

Antra vertus, nepriklausomybės metais lietuvių kalba kaip valstybinė išvirtinto visose gyvenimo srityse, vadinasi, ir rusakalbiai, ir kiti mūsų šalies gyventojai per pastaruosius metus ją išmoko geriau.

Tyrimai buvo atlikti naudojantis valstybinės kalbos mokėjimo kvalifikavimo egzaminų rezultatų (rašto darbai) medžiaga bei autorės atliktais savarankiško testavimo rezultatais.

Reikėtų priminti, kad Lietuvai atkūrus nepriklausomybę valstybinės kalbos mokėjimo kvalifikavimo egzaminą privalėjo laikyti Lietuvos gyventojai, baigę *nelietuviškas* mokyklas. Šio egzamino tikslas: patikrinti ir atitinkamai lygiais įvertinti asmenų, baigusiu mokyklas ne lietuvių dėstomąją kalbą, bendravimo valstybine (lietuvių) kalba gebėjimus.

Pasirinktos valstybinės kalbos egzamino rašymo užduoties tikslas – patikrinti ir įvertinti gebėjimą rašyti lietuvių kalba bendrojo pobūdžio rišlius tekstus (pvz., laiškus pagal pateiktą situaciją, straipsnelius laikraščiui, pranešimus, rašinėlius, sveikinimus ir pan.). Rašomas 120–150 žodžių tekstas.

¹¹⁹ Masoit I. Kalbų sąveikos būdai daugiakalbėje visuomenėje (remiantis Lietuvos lenkų kalbos ypatumais) // Žmogus ir žodis. 1999.

Tokio pobūdžio tekstai buvo panaudoti tyrimo metu, atsižvelgiant į šias aplinkybes:

1. Šiuos tekstus parašė (sukūrė) asmenys, atitinkantys mūsų tyrimuose keliamų tikslų reikalavimams, t. y. tai atitinkamo amžiaus ir išsilavinimo nelietuviai (asmenys, kurių gimtoji kalba yra nelietuvių (rusų arba lenkų)), kurie lietuvių kalbą moka ganėtinai gerai. Būtent tokių autorių lietuviškų tekstų tyrimas, sprendžiant autoriaus gimtosios kalbos klausimą, yra opi kriminalistinio lingvistinio tyrimo problema.
2. Būtent tokio pobūdžio tekstai dažnai būna ir kriminalistinės lingvistinės ekspertizės objektai, pavyzdžiui, paaiškinimai, rašinėliai, anoniminiai laišakai ir pan.
3. Egzamino rašymo užduoties tekstų apimtis atitinka ir kriminalistinės lingvistinės analizės metu dažniausiai tiriamų tekstų apimtį (paprasčiau tai būna nedidelės apimties tekstai).

Kitą tyrimų medžiagos dalį sudarė analogiškų užduočių testai, atlikti asmenų, kurių gimtoji kalba yra lietuvių (vadinamoji *kontrolinė grupė*). Dauguma jų – neakivaizdinių studijų vyresniųjų kursų studentai arba kiti asmenys, turintys aukštąjį išsilavinimą. Jų amžius ir išsilavinimas yra artimas nelietuvių grupės asmenų amžiui ir išsilavinimui. Buvo nagrinėjamos kontrolinės grupės parašytų tekstų klaidos, žodyno bei stiliaus ypatumai ir lyginami su nelietuvių tekstuose nustatytais klaidų tipais.

Kadangi pagrindinė tyrimų užduotis buvo nustatyti ir susisteminti *dažniausiai* daromas lietuviškai rašančių nelietuvių (kurių gimtoji kalba rusų arba lenkų) klaidas, kokių nepadaro panašaus išsilavinimo asmenys, kurių gimtoji kalba yra lietuvių, eksperimentas atliktas tiriant visus tekstus keliais aspektais. Buvo tiriami tie lietuvių kalbos sistemos lygiai, kuriais, kaip manoma, labiausiai gali pasireikšti kitos kalbos įtaka.

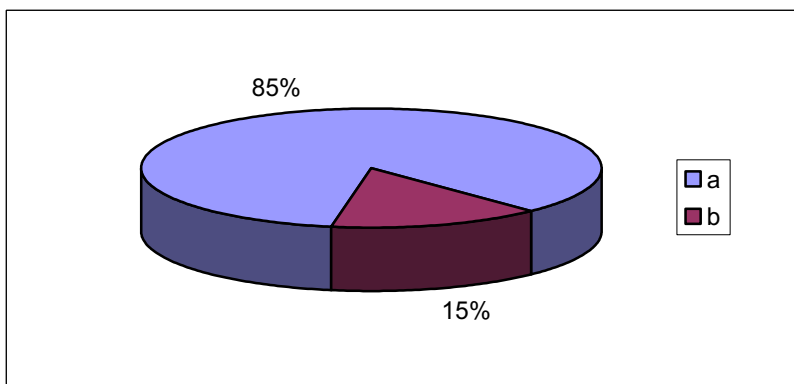
Tekstai ištirti **rašybos, gramatikos** (morfologijos ir sintaksės), **žodyno** ir **stiliaus** aspektais.

Atlikus tekstų, kurie sudarė tyrimo medžiagą, klaidų analizę, visos klaidos buvo atitinkamai susistemintos pagal atskiras klaidų rūšis ir pateiktos su pavyzdžiais klaidų lentelėje (žr. 1 priedą).

Didesnė dalis klaidų, pateikiamų klaidų lentelėje, yra būdinga ir lietuviams, ir nelietuviams. Tačiau iš visų klaidų galima išskirti ir tas klaidas, kurias padaro rašydami lietuviškai tik nelietuviai (asmenys, kurių gimtoji kalba yra nelietuvių). Kontrolinės grupės asmenų (lietuvių) tekstuose šių klaidų nebuvo padaryta.

Kaip matome toliau pateikiamoje 1 diagramoje, tik nelietuvių padarytos klaidos sudaro 15 proc. visų (ir lietuvių ir nelietuvių) padarytų klaidų.

Klaidų pasiskirstymo pagal atskiras kalbos pakopas statistiniai duomenys pateikiami 2 priede.

1 diagrama. Visos lietuvių ir nelietuvių padarytos klaidos: a) tokios pačios ir lietuvių, ir nelietuvių klaidos; b) tik nelietuvių daromos klaidos

Savaime suprantama, kad klaidas, kurios gali būti padarytos bet kokia kita kalba parašytame tekste, gali daryti ir asmenys, rašydami gimtąja kalba (pvz., lietuvių), ir asmenys, rašydami svetima kalba. Atsižvelgiant į tai, toliau pateiktoje schemoje nurodytos klaidų, kurios gali būti daromos lietuviškame tekste, rūšys.

Klaidos, kurios gali būti daromos lietuviškame tekste

1. Klaidos, daromos *ir lietuvių* (asmenų, kurių gimtoji kalba yra lietuvių), ***ir nelietuvių*** (asmenų, kurių gimtoji kalba yra nelietuvių). Taip pat ir atsitiktinės klaidos.

(Atsitiktinės lietuvių ir nelietuvių klaidos gali skirtis, bet norint tai nustatyti reikia atskiros analizės.)

2. Tik nelietuvių (asmenų, kurių gimtoji kalba yra nelietuvių) daromos klaidos.

Kaip matome iš šios schemos, klaidos, daromos nelietuvių (asmenų, kurių gimtoji kalba yra nelietuvių) sudaro tik nedidelę dalį apskritai visų klaidų, kurios gali būti daromos lietuviškame tekste ir lietuvių (asmenų, kurių gimtoji kalba yra lietuvių), ir nelietuvių (asmenų, kurių gimtoji kalba yra nelietuvių). Dalis klaidų gali būti būdingos ir lietuviams, ir nelietuviams. Atliekant kriminalistinius lingvistinius tyrimus svarbu atskirti iš visų lietuviškame tekste nustatytų klaidų tokias klaidas, kurios gali būti daromos tik nelietuvių. Teisingas tokių klaidų tiriamajame tekste įvertinimas padės tinkamai nustatyti teksto autoriaus gimtąją kalbą. Tai gali būti savarankiškas tyrimo tikslas arba gali turėti svarbią reikšmę tolesnio kriminalistinio lingvistinio tyrimo eigai.

Nelietuvių (asmenų, kurių gimtoji kalba yra nelietuvių) lietuviškame tekste daromų klaidų priežastys:

1. Klaidos dėl lietuvių kalbos vidinės interferencijos

Lietuvių gramatikos sistemoje yra nemažai analogiškų gramatinių formų. Remiantis jomis vienu gramatinių reiškinių taisyklės taikomos kitiems.

2. Klaidos dėl gimtosios kalbos interferencijos

Rašant lietuviškai gali būti pritaikomos gimtosios kalbos (pvz., rusų, lenkų ir kt.) gramatikos taisyklės.

3. Klaidos dėl lietuvių kalbos specifikos

Lietuvių kalba, kaip ir visos kitos kalbos, turi savo ypatumų. Tie sveltimos kalbos dalykai, kurių nėra gimtojoje kalboje, išmokstami nelengvai. Pavyzdžiui, lietuvių kalba turi ilgųjų ir trumpųjų balsių sistemą, kurios neturi daugelis kaimyninių kalbų (rusų, lenkų); dalis lietuvių ir rusų, lietuvių ir lenkų raidynų raidžių yra tos pačios, tačiau žymi skirtingus garsus. Šie ypatumai yra daugelio rašybos klaidų priežastis.

Daugelio klaidų priežastis galima nustatyti lyginant lietuvių kalbą su autoriaus gimtąja kalba. Tačiau lygintinos ne abstrakčios gramatinės kategorijos, o jų vartojimas kalbose.

4. Atsitiktinės klaidos

Atsitiktinės klaidos vertinamos labai atsargiai: jos gali būti daromos ir lietuvių (asmenų, kurių gimtoji kalba yra lietuvių), ir kitataučių (asmenų, kurių gimtoji kalba yra nelietuvių). Tačiau kartais ir jose slypi informacija apie gimtąją asmens kalbą.

Taigi asmenų, kurių gimtoji kalba yra nelietuvių, lietuviškame tekste daromas tik jiems būdingas klaidas galima susisteminti. Tačiau reikia turėti galvoje, kad tai *ne visos klaidos, priskiriamos kuriai nors klaidų grupei, o tik tokios, kurių pavyzdžiai yra pateikti lentelėje*, kaip *tik nelietuvių daromos klaidos*. Kai kurių iš šių klaidų gali pasitaikyti ir lietuvių parašytuose tekstuose dėl labai didelės rusų ar/ir lenkų kalbų įtakos.

*Asmenų, kurių gimtoji kalba yra nelietuvių (rusų arba lenkų),
lietuviškuose tekstuose daromos klaidos*

Raidžių painiojimo klaidos. Rašybos klaidos

1. painiojamos „č“ ir „c“ ir panašios raidės su diakritiniais ženklais
2. neparašoma „i“, jei ji minkština prieš ją esančią priebalsę
3. priešdėlis „ne“ su veiksmažodžiu, prieveiksmiu, įvardžiu rašomas atskirai

Gramatikos klaidos

Sintaksė

1. lietuviški sakiniai rašomi pagal gimtosios kalbos sakinio sudarymo taisykles

Morfologija

Daiktavardis

1. linksnių vartojimo klaidos
2. skaičiaus vartojimo klaidos
3. giminės vartojimo klaidos

Įvardis

1. giminės vartojimo klaidos
2. linksnių vartojimo klaidos

Būdvardis

1. giminės vartojimo klaidos

Veiksmažodis

1. veiksmažodžio laikų vartojimo klaidos
2. veiksmažodžio nuosakų vartojimo klaidos
3. sangražinių veiksmažodžių vartojimo klaidos
4. veiksmažodžių darybos klaidos

Dalyvis

1. skaičiaus vartojimo klaidos

Leksikos (žodyno vartojimo) klaidos

1. ne ta reikšme pavartoti žodžiai

Stiliaus vartojimo klaidos

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad sukurta klaidų sistema negali būti nei absoliučiai išbaigta, nei galutinė, nes nelietuvių daromos lietuvių kalbos klaidos gali keistis. Kita vertus, jos ne tik *gali*, bet ir *turi* keistis. Galima

prognozuoti, kad kitataučiai Lietuvos piliečiai lietuvių kalbą *mokės vis geriau*, nes jai, kaip valstybinei kalbai, daugiau dėmesio bus skiriama ir nelietuviškose mokyklose, lietuvių kalba nelietuviai studijuos bet kokią specialybę aukštosiose mokyklose, ją vartos praktinėje veikloje, ja lenkai ir rusai vaikinai mokysis karinių dalykų Lietuvos kariuomenėje ir t. t. Todėl po kurio laiko kitataučių daromas klaidas vėl reikės išnagrinėti ir galbūt susisteminti iš naujo.

Atliktų tyrimų rezultatai, t. y. siūloma *asmenu, kurių gimtoji kalba yra nelietuvių (rusų arba lenkų), lietuviškame tekste daromų klaidų sistema* yra tiesiog dabartinės padėties užfiksavimas, t. y. tam tikras dabar svarbus *sociolingvistinis* lietuvių kalbos tyrinėjimas kriminalistiniais tikslais. Ši klaidų sistema bus naudinga tobulinant esamas kriminalistines metodikas. Tyrimų rezultatai bus ypač naudingi sprendžiant nežinomo autoriaus apibūdinimo klausimą.

Sudaryta klaidų sistema galėtų būti naudinga taip pat lietuvių kalbos mokytojams lenkų ir rusų mokyklose: ji atskleidžia tuos lietuvių kalbos sunkumus, kurie nelietuviškose mokyklose neįveikiami.

Autoriaus gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vietovė/ tarmė

Lietuvių kalba visada pasižymėjo didele tarmių įvairove. Atskiros tarmės gana aiškiai skyrėsi viena nuo kitos, buvo galima išskirti daug jų smulkių šnektų. Ši aplinkybė gali būti labai palanki atliekant kriminalistinį tyrimą, kai siekiama nustatyti autoriaus gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vietovę.

Apie gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vietovės bei tarmės nustatymo problemas daug rašė lietuviškos rašto kalbos tyrimo ekspertizės pradininkė O. Dambrauskaitė. Savo darbuose¹²⁰ ji išsamiai apibūdino Lietuvos tarmes bei rašto kalbos požymius, kuriems turi įtakos tarmės. Kiekviena tarmė (arba jų grupė) pasižymi tam tikrų kalbos ypatumų kompleksu, skiriančiu ją nuo kitų tarmių. Šie ypatumai paprastai įsitvirtina tarmės vartotojo kalboje ir atsispindi jo rašto kalboje. Atsižvelgiant į tyrimui pateikto teksto ilgį bei jame pasireiškiančių tarmybių visumą, jų pobūdį, galima nustatyti: (1) konkretų kalbos arealą arba (2) bendrą tam tikros tarmės paplitimo teritoriją.

¹²⁰ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование диалектологических особенностей письменной речи / Использование методов и технических средств в борьбе с преступностью. – Москва, 1965; Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972; Дамбраускайте О. О значении диалектологии при криминалистическом исследовании рукописей // Вопросы судебной экспертизы и криминологии. – Вильнюс, 1973.

O. Dambrauskaitė išskyrė tuos Lietuvos dialektologijos duomenis, kurie reikšmingi kriminalistiniam rašto kalbos tyrimui, nurodė, kaip jais naudotis ekspertinėje praktikoje, pateikė tarmių suskirstymo žemėlapius, tarmių fonetinės transkripcijos lentelę ir medžiagą, kuria reikėtų naudotis nagrinėjant rašto kalbos vietinius ypatumus¹²¹.

Mūsų laikais Lietuvoje paprastai rašoma bendrine kalba ir dažniausiai išvengiama tarmės poveikio. Kadangi bendrinės kalbos mokomasi mokykloje, žmonės nuolat veikia žiniasklaidos kalba, šnekantieji tarmiškai taip pat rašo bendrinės kalbos formomis. Atliekant kriminalistines lingvistines ekspertizes Lietuvoje autoriaus tarmė retai nustatoma pirmaisiai todėl, kad rašytiniuose tekstuose dažniausiai nebūna tarmybių.

Teritorinė kalbos diferenciacija nyksta, o tarmės užleidžia vietą literatūrinei kalbai. Šiam pereinamajam laikotarpiui būdingos įvairios pusiau tarmės, nepasižyminčios sistemingumu, atsirandančios tiek kaime, tiek mieste. Tačiau ir jos kartais gali suteikti vertingos informacijos kriminalistiniam tyrimui apie teksto autoriaus gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vietovę, kitaip sakant apie tarmę.

Autoriaus išsimokslinimas

Ankstesnėje literatūroje lingvistinės ekspertizės klausimais Lietuvoje paprastai kalbama apie teksto autoriaus *raštingumo* lygio nustatymą turint galvoje *sugebėjimą aiškiai, tiksliai, nuosekliai ir vaizdžiai reikšti savo mintis rašto kalba*. Raštingumo lygio nustatymo klausimams daug dėmesio skyrė O. Dambrauskaitė¹²². Raštingu žmogumi laikomas visapusiškai išsilavinęs žmogus, mokantis taisyklingai parašyti dalykinį laišką, straipsnį ir pan. „Raštingumo lygis ne visada sutampa su išsimokslinimu ir priklauso nuo individualių savybių, profesinės veiklos pobūdžio, interesų, aplinkos ir t. t.“¹²³.

Raštingumo lygis yra svarbus požymis, rodantis autoriaus rašto kalbos įgūdžių susiformavimo laipsnį ir jų santykinę pastovumą. Nežinomo autoriaus raštingumo lygis, kaip bendrasis rašto kalbos požymis, buvo apibūdinamas kaip aukštas, vidutinis arba žemas. O. Dambrauskaitė siūlė raštingumo lygį nustatinėti pagal rašymo įgūdžių susiformavimą. Skiriamos 5 raštingumo lygio grupės: 1) mažaraščiai, savamoksčiai arba asmenys, baigę

¹²¹ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Автореф. канд. дис. – Ленинград, 1972. С. 11.

¹²² Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972. С. 113–139.

¹²³ Ten pat. P. 113–139.

vieną arba dvi pradinės mokyklos klases; 2) asmenys, baigę pradinę mokyklą; 3) asmenys, turintys nebaigtą vidurinę išsimokslinimą; 4) asmenys, baigę vidurinę mokyklą; 5) asmenys, turintys aukštąjį išsimokslinimą¹²⁴. Savaime suprantama, pasitaiko ir išimčių.

Vėliau terminas *raštingumas* lietuviškoje kriminalistinėje lingvistinėje ekspertizėje buvo pakeistas terminu *išsimokslinimas* (išsilavinimas). Dabar lietuviškoje lingvistinėje ekspertizėje paprastai kalbama apie teksto autoriaus išsimokslinimo nustatymą¹²⁵.

Atskiros teksto autoriaus išsimokslinimo nustatymo metodikos Lietuvoje nėra sukurta, tačiau yra autoriaus raštingumo lygio nustatymo metodiniai pagrindai. Kriminalistinės lingvistinės teksto analizės metu gali būti nustatomas autoriaus išsimokslinimo lygis – pagrindinė, vidurinė, aukštoji mokykla. Pastaruoju metu Lietuvoje nuolat vykdomos švietimo sistemos reformos, todėl ir sunku nustatyti išsimokslinimo lygių ribas bei kriterijus.

Autoriaus veiklos sritis

Nagrinėjant tiriamojo dokumento tekstą kartais galima nustatyti požymių, kuriuose glūdi informacija apie teksto autoriaus profesiją, jo veiklos sritį. Dažniausiai ši informacija yra susijusi su teksto žodynu, leksine jo sandara. Apie teksto autoriaus profesinės leksikos ypatumų tyrimą rašė ir O. Dambrauskaitė¹²⁶. Tyrimai buvo atliekami renkant ir kaupiant medžiagą švietimo ir kultūros srityje, t. y. buvo tiriami profesionalizmai švietimo darbuotojų (mokytojų, pedagogų) kalboje.

Autorystės ekspertizės skyrimo ir medžiagos jai daryti parengimo metodinėse rekomendacijose O. Dambrauskaitė pateikia teksto autoriaus profesijos nustatymo pagal rašto kalbos požymius rekomendacijas¹²⁷. Čia pažymima, kad autoriaus profesijai nustatyti reikalingų informatyvių požymių skaičius tiesiogiai priklauso nuo tokių veiksnių kaip autoriaus išsilavinimas, bendras kultūros lygis, amžius, jį supanti aplinka bei jo paties interesai.

Lietuvoje nėra sukurta atskirų metodikų, kurias būtų galima taikyti nustatant autoriaus veiklos sritį kriminalistinio lingvistinio tyrimo metu. Ta-

¹²⁴ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972. С. 113–139.

¹²⁵ Rašysenos ir autorystės ekspertizės (skyrimas ir medžiagos ruošimas). – Vilnius, 2000.

¹²⁶ Дамбраускайте О. Использование особенностей профессиональной лексики при исследовании анонимных документов / Вопросы судебной экспертизы и криминологии. Информационные материалы. Вып. 16. – Вильнюс, 1982.

¹²⁷ Autorystės ekspertizės skyrimas ir medžiagos jai daryti paruošimas (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1985. P. 45–49.

čiau ši tema nuolat domina mokslininkus ir ekspertus. Teksto autoriaus veiklos srities nustatymo problemos gvildenamos atskiruose straipsniuose¹²⁸, yra pradėtas mokslo tiriamasis darbas, skirtas autoriaus veiklos srities nustatymo pagal teksto rašto kalbos požymius ypatumams¹²⁹. Tai gana sunki užduotis, nes šiuo metu Lietuvoje dar trūksta šios srities sociolingvistinių ir psicholingvistinių tyrinėjimų, kuriais būtų galima pasiremti atliekant kriminalistinių lingvistinių tyrimą. Lingvistiniai, tiksliau – sociolingvistiniai, įvairių kalbos atmainų analizės tyrimai Lietuvos kalbininkų dar tik pradami.

Nuo autorystės ekspertizės užuomazgų Lietuvoje atliktas nemažas tiriamasis mokslinis bei metodinis darbas šioje srityje. 1972 m., kaip jau buvo rašyta, apginta disertacija „Kriminalistinis lietuvių rašto kalbos tyrimas“¹³⁰. 1985 m. išleistos metodinės rekomendacijos „Autorystės ekspertizės skyrimas ir medžiagos jai daryti paruošimas“¹³¹. Remiantis ekspertine praktika bei lingvistikos mokslo laimėjimais tobulinama lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodika. Lietuvoje sukurta ir taikoma ne tik *lietuviško*, bet ir *rusiško* teksto autoriaus gimtosios kalbos nustatymo metodika. 1988 m. Lietuvos teismo ekspertizės institutas parengė rusiško teksto autoriaus gimtosios kalbos (lietuvių arba nelietuvių (rusų))¹³² nustatymo metodines rekomendacijas, 1993 m. – lietuviško teksto autoriaus gimtosios kalbos (lietuvių ar nelietuvių)¹³³ nustatymo metodines rekomendacijas, 1999 m. – lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodiką¹³⁴.

¹²⁸ Žalkauskienė A. Profesijos kalbos tyrimai teismo autorystės ekspertizėje // Profesinė kalba: teorija ir praktika: mokslinės konferencijos darbai. – Vilnius: LTU leidybos centras, 2002.

¹²⁹ Žalkauskienė A. LTEC Rašysenos ekspertizių skyriaus mokslo tiriamojo darbo tema „Teksto kalbos požymių tyrimas, siekiant nustatyti autoriaus veiklos sritį“. 2001 m. ataskaita (rankraštis). 2001.

¹³⁰ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972.

¹³¹ Autorystės ekspertizės skyrimas ir medžiagos jai daryti paruošimas (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1985. P. 45–49.

¹³² Жалкаускаене А., Старинскайте Ю. Основы экспертного решения вопроса о родном литовском языке автора документа, выполненного на русском языке (методические рекомендации экспертам). – Вильнюс, 1988. depon. LTEC bibl. Nr. 9.

¹³³ Žalkauskienė A. Kriminalistinė lietuviško teksto autoriaus gimtosios kalbos (lietuvių ar nelietuvių) nustatymo metodika (rekomendacijos ekspertams). – Vilnius, 1993. depon. LTEC bibl. Nr. 10.

¹³⁴ Žalkauskienė A. Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodika (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1999. depon. LTEC bibl. Nr. 11.

2000 m. išleistos metodinės rekomendacijos tyrėjams, teismams, prokurorams „Rašysenos ir autorystės ekspertizės (skyrimas ir medžiagos ruošimas)“.¹³⁵

2002 m. apginta daktaro disertacija „Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje“.¹³⁶ 2003 m. pasirodė mokomasis leidinys „Kriminalistische Linguistik und ihre Methoden in der forensischen Expertise“, parašytas vokiečių kalba¹³⁷.

Atskiro nuodugnaus tyrimo dar reikalauja *aukšto raštingumo lygio* asmenų gimtosios kalbos nustatymo klausimas. Labai geras daugelio kalbų mokėjimas tampa įprastu reiškinium mūsų visuomenėje. Lietuvos integravimosi į Europos Sąjungą procesas dar labiau pabrėš šią tendenciją. Šiuo metu metodikos taikomos atliekant kriminalistinį rašto kalbos tyrimą nėra tinkamos spręsti būtent *aukšto raštingumo lygio* asmenų gimtosios kalbos nustatymo klausimus.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad autorystės ekspertizių skyrimo praktika Lietuvoje yra gana pastovi ir nenutrūkstama. Tai reiškia, kas šios rūšies ekspertizės yra reikalingos. Lietuvoje nuolat tobulinamos kriminalistinio rašto kalbos tyrimo metodikos, vykdomi moksliniai tyrimai šioje srityje, skelbiami straipsniai, taigi lietuviškų tekstų kriminalistinės lingvistinės ekspertizės teorinis ir praktinis lygis nuolat kyla.

Apžvelgę kriminalistinių lingvistinių tyrimų metodologijos formavimosi procesą pasaulyje bei Lietuvoje toliau pateiksime šios rūšies tyrimų teorijos, t. y. kriminalistinės lingvistikos, sampratą, metodologinius pagrindus, aptarsime jų sąsajas su kriminalistikos ir teismo ekspertologijos mokslų metodais.

¹³⁵ Rašysenos ir autorystės ekspertizės (skyrimas ir medžiagos ruošimas): metodinės rekomendacijos. – Vilnius, 2000.

¹³⁶ Ryngėvič R. Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje: daktaro disertacija. – Vilnius, 2002.

¹³⁷ Ryngėvič R. Kriminalistische Linguistik und ihre Methoden in der forensischen Expertise (mokomasis leidinys). – Vilnius, 2003.

1.2. Kriminalistinės lingvistikos samprata, metodologiniai pagrindai ir jų sąsajos su kriminalistikos ir teismo ekspertologijos mokslų metodais

1.2.1. Kriminalistinės lingvistikos samprata

Lingvistinių žinių pritaikymo galimybės ekspertinėje praktikoje gana plačios. Lingvistikos mokslo žinios vienu ar kitu atžvilgiu gali būti panaudojamos skirtingų ekspertizių metu tiriant įvairių rūšių tekstus, kuriuose užfiksuota kalbinė informacija.

Tačiau pirmaisia lingvistikos bei filologijos mokslų žinios ir metodai sudaro *kriminalistinės lingvistinės ekspertizės* pagrindą. Šiuo atveju lingvistinės žinios ir metodai taikomi tiriant anoniminių tekstų kalbą, turint tikslą pateikti faktinius duomenis apie teksto autorių arba to teksto parašymo aplinkybes. Be lingvistinės ekspertizės, lingvistikos žiniomis bei metodais iš dalies remiamasi atliekant ir kitas ekspertizes, pavyzdžiui, rašysenos, technines dokumentų, fonoskopines.

Tradiciškai kriminalistikos technikos sistemoje ir Lietuvoje, ir kai kuriose kitose šalyse (pvz., buvusios Tarybų Sąjungos šalyse) kalbos požymių tyrimo pagrindus sudarydavo kriminalistinė raštotyra. Pavyzdžiui, 1998 m. vadovėlyje „Kriminalistikos technikos pagrindai“ kriminalistinė raštotyra apibūdinama kaip „kriminalistikos technikos šaka, tirianti rašysenos ir rašto kalbos formavimosi bei kitimo dėsningumus ir rengianti rašto tyrimo metodus, siekiant identifikuoti tekstą parašiusį asmenį ar jo autorių, taip pat nustatyti kitas bylai svarbias aplinkybes“¹³⁸.

Taigi taip suprantama kriminalistinė raštotyra apimdavo ir rašysenos, ir rašto kalbos tyrimus. Tuomet, kai rašto kalbos tyrimai buvo suvokiami tik kaip rašysenos tyrimų papildymas, rašto kalbos požymių įtraukimas į raštotyros sritį buvo savaime suprantamas. Tačiau aktualus rašto kalbos ir juo labiau apskritai kalbos (rašytinės ir sakytinės) požymių reikšmės suvokimas ir įtraukimas į tyrimo procesą yra pagrindas atskirti šio tyrimo teorinius ir metodologinius pagrindus nuo raštotyros tyrimų.

¹³⁸ Kurapka E. Malevski H., Palskys E., Kuklianskis S. Kriminalistikos technikos pagrindai. – Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 198.

Kriminalistinę lingvistiką, atsižvelgiant į dabartinį jos lygį, siūloma laikyti savarankiška kriminalistikos technikos šaka¹³⁹:

Kriminalistinė lingvistika – tai savarankiška kriminalistikos technikos šaka, tirianti dokumentų tekstų kalbos požymius ir rengianti tyrimo metodus siekiant nustatyti arba apibūdinti tekstą sukūrusį asmenį (autorių), taip pat kitas bylai svarbias aplinkybes remiantis lingvistikos bei kriminalistikos žiniomis.

Taigi kriminalistinė lingvistika turėtų būti suvokiama kaip bendras teorinis ir metodologinis praktinės veiklos srities – kriminalistinės *lingvistinės* (arba autorystės) ekspertizės pagrindas.

Kriminalistinė lingvistika – tai kriminalistikos mokslo šaka, kurios dėsniai ir metodai grindžiami bendra kriminalistikos teorija ir identifikacijos, diagnostikos teorijomis, teismo ekspertologijos bei lingvistikos mokslų teorijomis.

Lietuvoje lingvistikos mokslo žinių ir metodų taikymo teisiniame / kriminalistiniame kontekste teoriją siūloma vadinti **kriminalistine lingvistika**¹⁴⁰.

Palyginkime:

Kaip ir kitos savarankiškos kriminalistikos technikos šakos, *kriminalistinė lingvistika* turi savo tyrimo objektą, dalyką, metodus ir kt.

Kriminalistinės lingvistikos *objektas* yra kalbos ypatumų, esančių tam tikrą kriminalistinę reikšmę turinčio dokumento tekste, formavimosi ir kintimo dėsningumai.

Kriminalistinės lingvistikos *dalykas* yra kriminalistinę reikšmę turinčio dokumento tekste pasireiškiančių kalbos požymių funkcionavimo ypatumai.

¹³⁹ Ryngėvič R. Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje: daktaro disertacija. – Vilnius, 2002. P. 76.

¹⁴⁰ Ten pat.

Kriminalistinė lingvistika yra gana sudėtinga kriminalistikos mokslo šaka, kurios dėsniai ir metodai, be kriminalistikos ir jos teorijų bendrų principų, grindžiami ir lingvistikos, jos teorijų bei metodų, sociolingvistikos, psicholingvistikos, psichologijos ir kitų mokslų laimėjimais.

Atsižvelgiant į tai galima teigti, kad kriminalistinė lingvistika pagrįsta kriminalistikos ir lingvistikos bei kitų mokslų išplėtotais metodais.

Lietuvoje ekspertizės, kurių metu tiriama teksto rašto kalba, iki šiol dažnai tradiciškai vadinamos *autorystės* ekspertizėmis.

Kadangi mus dominantys rašto kalbos tyrimai skirtingose šalyse vadinami nevienodai ir egzistuoja skirtingas požiūris į tokių tyrimų objektus bei apimtį, reikėtų panagrinėti sąvokas, vartojamas šiems tyrimams apibūdinti, ir pagrįsti savo siūlomus variantus.

Autorystės ekspertize kriminalistiniai rašto kalbos tyrimai vadinami ir kai kuriose kitose Europos šalyse (pvz., buvusios Tarybų Sąjungos šalyse). Istoriskai susiklostė, kad šių šalių skirtingų kalbų kriminalistinio rašto kalbos tyrimo metodikos susiformavo veikiamos vienos kalbos – rusų – tyrimų. Čia *autorystės* ekspertizė atsiskyrė nuo tradicinės rašysenos ekspertizės kaip atskira kriminalistinių ekspertizių rūšis.

Kaip rašo žymus rusų mokslininkas R. Belkinas, daug nagrinėjęs teismo ir kriminalistinių ekspertizių problemas, „naujos ekspertizių rūšys formuojasi skykant tradicinių ekspertizių rūšims, kai atsiranda nauji tyrimo *objektai*, tyrimo *metodai* ar *uždaviniai*“¹⁴¹.

Rašysenos ekspertizės tyrimo objektas yra tekstą parašiusio asmens rašysena. Vėliau, kai savarankišku kriminalistinio tyrimo objektu buvo pripažinta ir dokumento *rašto kalba*, pradėti naujos rūšies tyrimai, t. y. *autorystės* tyrimai. Tačiau sąvoka *autorystė* pabrėžia ne tyrimo objektą (kaip tai yra atliekant rašysenos ir kitas tradicines ekspertizes), o tyrimo uždavinį – teksto autoriaus nustatymą. Mūsų manymu, sąvoka *autorystė* visapusiškai neatskleidžia šios rūšies tyrimų sampratos.

Tokių požiūrį galima pagrįsti šiais argumentais:

1. Vadindami rašto kalbos tyrimus *autorystės* ekspertize, išskiriame tik vieną iš jų uždavinių – *autoriaus nustatymą*. Tačiau nustatyti dokumento teksto autorių nėra vienintelė šių tyrimų užduotis. Kaip žinoma, rašto kalbos tyrimas gali būti atliekamas taip pat siekiant apibūdinti teksto autorių iš jo rašto kalbos požymių bei nustatyti neįprastą jo būseną teksto rašymo (kūrimo) metu. Iš praktikos taip pat žinoma, kad klasifikaciniai ir diagnostiniai uždaviniai atliekant šios rūšies tyrimus sprendžiami dažniau negu identifikaciniai.

¹⁴¹ Криминалистика / Под ред. Р. С. Белкина. – Москва, 1999. С. 466.

2. Be to, nustatyti autorių gali būti siekiama tiriant ne tik dokumento tekstą, bet ir meno kūrinių, kompiuterinę programą ir pan.
3. Kaip žinoma, *autoriaus* klausimas sprendžiamas ir pažeidus *autori-nes teises* civilinėje teisėje. Todėl kartais vietoj žodžio *autorystės*, turint galvoje aptariamą rūšies ekspertizę, gali būti klaidingai var-tojamas žodis *autorinė*.

Mūsų manymu, pavadinimas *autorystės ekspertizė* nepagrįstai susiau-rina aptariamą rūšies tyrimų apimtį ir neatskleidžia visų šios ekspertizės užduočių ir galimybių įvairovės.

Sąvoka *autorystės ekspertizė* neapima mūsų siūlomos naujos krimina-listinių lingvistinių tyrimų sampratos. Kriminalistiniai lingvistiniai tyrimai turi tapti bendru teoriniu ir metodologiniu kompleksiniu tyrimų pagrindu, nes lingvistinio tyrimo žinios ir metodai gali būti taikomi kaip pagalbiniai atliekant ir kitų rūšių ekspertizes, pavyzdžiui, rašysenos, dokumentų te-chninę, fonoskopinę.

Kaip žinoma, kriminalistikoje sąvoka *ekspertizė* suprantama kaip kurio nors klausimo, reikalaujančio specialių žinių, ištyrimas ir išsprendimas pa-sitelkus žinovą, specialistą¹⁴². Panašiai sąvoką *ekspertizė* apibūdina ir kitų šalių mokslininkai¹⁴³. Lietuvoje šiuo metu galiojantis Baudžiamojo proceso kodeksas¹⁴⁴ ir Teismo ekspertizės įstatymas¹⁴⁵ faktiškai numato du eksper-tizės variantus: ekspertizę (BPK 6 skirsnis, str. 208–211) ir specialisto išva-dą (BPK 90 str.). Ikitiesminio tyrimo metu atitinkamai atliekami objektų ty-rimai (BPK str. 205–206).

Atliekant nagrinėjamos rūšies ekspertizę taikomos specialios žinios yra lingvistinės žinios, nes tyrimo objektas yra *lingua* – kalba. Todėl norint at-skleisti aptariamų tyrimų specifiką reikėtų pabrėžti ne vieną iš jų uždavinių, o naudojamų *specialiųjų žinių* pobūdį arba tyrimo *objekto* pobūdį.

Rašto kalbos tyrimų ekspertizės poreikiams specifiką tiksliausiai at-skleidžia pavadinimas *kriminalistinė lingvistinė ekspertizė*.

kriminalistinė lingvistika	kriminalistinė lingvistinė ekspertizė
-----------------------------------	--

¹⁴² Pošiūnas P. Teismo ekspertizės pagrindai. – Vilnius, 1994. P. 4.

¹⁴³ Волчеккая Т. С. Основы судебной экспертологии. – Калининград: Изд-во КГУ, 2004. С. 10; Зинин А. М., Майлис Н. П. Судебная экспертиза. – Москва: Юрайт-Издат, 2002. С. 20; Зинин А. М., Омелянюк Г. Г., Пахомов А. В. Введение в судебную экс-пертизу. – Москва-Воронеж: Изд. Московского психолого-социального института; Изд. НПО „МОДЭК“, 2002. С. 3.

¹⁴⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. – Vilnius: VĮ Teisinės informa-cijos centras, 2004. P. 53, 117, 119.

¹⁴⁵ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 112–4969.

Kaip viena iš pagrindinių kriminalistinės lingvistikos taikymo sričių yra kalbos tyrimai sprendžiant kriminalistinio pobūdžio problemas, t. y. kalbos tyrimai atliekant kriminalistinę *lingvistinę* ekspertizę. Pagrindinė šios disciplinos veiklos sritis turėtų apimti kalbos (ir rašto, ir sakytinės) tyrimus turint tikslą:

1. kurti ir tobulinti teorinius bei metodologinius kriminalistinės lingvistikos ekspertizės principus siekiant:
 - a) nustatyti anoniminio teksto (rašytinio ar sakytinio) autorių;
 - b) apibūdinti teksto autorių (rašytinio teksto atveju) arba kalbėtoją (remiantis jo sakytinės kalbos pavyzdžiais);
 - c) nustatyti teksto autoriaus būseną teksto rašymo (kūrimo) metu arba nustatyti rašymo (kūrimo) sąlygas.
2. rengti metodus ir būdus nusikaltėlių profiliavimo praktikai,
3. kurti ir tobulinti lyginamosios medžiagos rinkimo bei apdorojimo principus ir kt.

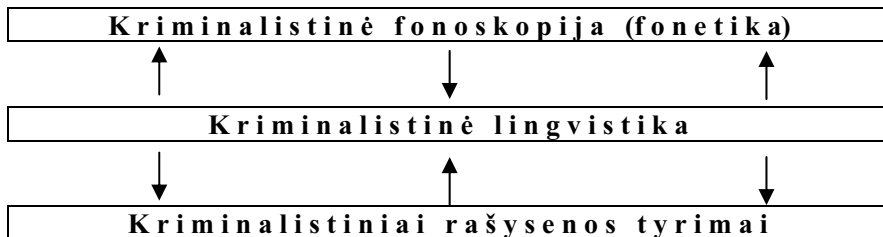
Jau minėta, kad kriminalistinės lingvistikos metodai gali būti taikomi ne tik atliekant kriminalistinę lingvistinę ekspertizę, bet ir kitus tyrimus:

- rašysenos ekspertizę (kaip papildomas, fakultatyvus metodas);
- fonoskopinę ekspertizę (kartu su kitais, taip pat ir instrumentiniais metodais);
- dokumentų techninę ekspertizę;
- tyrėjui ir teismui rengiant medžiagą ekspertizei.

Tai reiškia, kad kriminalistinė lingvistika gali būti ne tik kriminalistinės lingvistikos ekspertizės teorinis ir metodologinis pagrindas. Jos žinių ir metodų panaudojimo galimybės yra daug platesnės, nes ateityje galėtų apimti lingvistinio pobūdžio rekomendacijų, skirtų kriminalistinio konteksto uždaviniams spręsti, rengimą.

Manoma, kad ateityje kriminalistinės lingvistikos metodų taikymo kriminalistinio (teismo) tyrimo metu spektras taip pat gali būti labai išplėstas. Pavyzdžiui, jie gali būti susiję ir su *grafologiniais* tyrimais, kuriais siekiama profiliuoti nusikaltėlių, ir su kompiuterinių programų tyrimu, ir pan.

Kalbant apie skirtingų ekspertinių tyrimų rūšių (autorystės (lingvistinės), fonoskopinės, rašysenos) teorinį ir metodologinį pagrindą – skirtingas kriminalistikos technikos šakas (kriminalistinė lingvistika, kriminalistinė fonoskopija, kriminalistinė rašotyra (turint galvoje rašysenos tyrimus)), galima konstatuoti, kad jos tiria tą patį reiškinį – kalbą – skirtingais aspektais, todėl jų tyrimo objektas, dalykas, metodai skiriasi.

Toliau atskleidžiami kalbos požymių tyrimo skirtingose kriminalistikos mokslo šakose bendrieji bruožai ir ypatumai:

Požymiai	Kriminalistinė lingvistika	Kriminalistinė fonetika (fonoskopija)	Kriminalistiniai rašysenos tyrimai
Kalbos požymiai	Tiria kalbos, kaip tam tikros struktūros, vartojimo ypatumus	Tiria garsines kalbos savybes: fonetika – fiziniu, akustiniu artikuliaciniu aspektu; fonoskopija – struktūros ir funkcionavimo aspektu	Tiria grafinius kalbos ypatumus
Skirtingos kalbos formos: rašytinė ir sakininė.	Nustato ir rašytinės, ir sakininės kalbos formų vartojimo (produkavimo) taisykles	Tiria sakininės kalbos formos garsinius ypatumus	Gali būti tiriami ir rašytinės, ir užrašytos sakininės kalbos grafiniai ypatumai
Rašybos ir skyrybos požymiai	Turi reikšmę, jei žinoma, kad teksto autorius ir rašiusysis yra vienas asmuo		Gali suteikti vertingos informacijos rašiusio asmens charakteristikai
Leksikos, sintaksės, frazeologijos, stiliaus požymiai	Turi esminę reikšmę nustatant teksto autorių	Turi reikšmės apibūdinant garso įrašo atlikėją (atskirais atvejais ir autorių) remiantis jo sakinine kalba	
Fonetikos požymiai		Turi esminę reikšmę nustatant kalbantį asmenį	
Grafinių įgūdžių (rašysenos) požymiai			Turi esminę reikšmę nustatant rašiusį asmenį

Kaip žinoma, kriminalistikos technika yra teorinių teiginių ir jais pagrįstų techninių priemonių bei būdų, naudojamų įrodymams surasti, įtvirtinti, paimti ir ištirti, sistema¹⁴⁶. **Kriminalistinė lingvistika** šioje sistemoje turi tokią pačią reikšmę kaip ir jau susiformavusios kriminalistinės technikos šakos – *kriminalistinė trasologija, dokumentotyra* – ir naujos – *kriminalistinė fonoskopija* arba *odorologija*.

Gali kilti klausimas, ar kriminalistinė lingvistika turi visus reikiamus požymius (savybes) tam, kad būtų savarankiška kriminalistikos technikos šaka. Pirmiausia reikėtų panagrinėti, kokiais požymiais remiantis mokslo žinios gali būti priskirtos atskirai kriminalistinio tyrimo rūšiai.

Kalbėdamas apie teismo ir kriminalistinę ekspertizę A. Šliachovas išreiškė požiūrį, kad ji (ekspertizė) gali tapti atskira tyrimo rūšimi esant trijų jos esminių požymių visumai: tyrimo *dalykui, objektui* ir *metodikai*. Tai galima pasakyti ir apskritai apie kriminalistinio tyrimo rūšį: tik šių trijų požymių visumos buvimas leidžia ją laikyti savarankiška specialių žinių sritimi, t. y. mūsų atveju savarankiška kriminalistikos technikos šaka.

Mūsų nuomone, tikslesnius kriterijus pateikia R. Belkinas teigdamas, kad reikalingas dar ketvirtas požymis – *specialiuju žinių*, naudojamų ekspertiniams uždaviniams spręsti, *pobūdis*. Kaip vieną iš kriterijų R. Belkinas išskiria tyrimo uždavinius¹⁴⁷.

Manome, kad kriminalistinio tyrimo rūšį galima laikyti savarankiška kriminalistinės technikos šaka atsižvelgiant pirmiausia į specifinį (kriminalistinio pobūdžio) pagrindinį šio tyrimo *tikslą*, nes nuo jo priklauso ir konkretūs *uždaviniai*, ir taikomi *metodai*, ir *specialios žinios*.

Kriminalistinė lingvistika visiškai atitinka šiuos reikalavimus (kriterijus):

1. Kriminalistinio lingvistinio tyrimo pagrindinis *tikslas* yra kriminalistinio pobūdžio, t. y. identifikacija, diagnostika.
2. Kriminalistinės lingvistikos taikomi specialūs lingvistiniai *metodai* yra adaptuojami atsižvelgiant į šio kriminalistinio tyrimo *tikslą*, t. y. atliekant kriminalistinius lingvistinius tyrimus taikomi specialūs *kriminalistiniai lingvistiniai metodai*.
3. Kriminalistinės lingvistikos pagrindą sudaro atitinkamos *specialios* – lingvistinės žinios. Kriminalistinės lingvistikos mokslinį ir metodologinį pagrindą sudaro pagrindinės mokslo srities – lingvistikos – ži-

¹⁴⁶ Kurapka E., Malevski H., Palskys E., Kuklianskis S. Kriminalistikos technikos pagrindai. – Vilnius, 1998. P. 11.

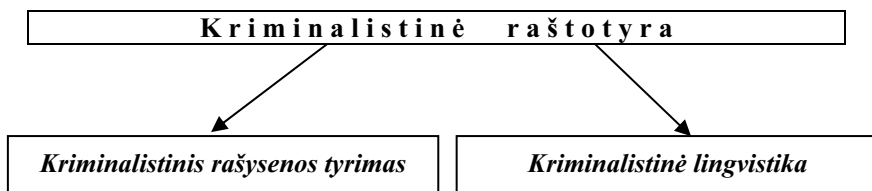
¹⁴⁷ Криминалистика / Под ред. Р. С. Белкина – Москва, 1999. С. 467.

nios ir metodai bei kriminalistikos, tiksliau – jos atskirų teorijų (kriminalistinės identifikacijos, diagnostikos ir kt.), žinios ir metodai.

4. Kriminalistinės lingvistikos *objektas* yra kalbos ypatumų, esančių tam tikrą kriminalistinę reikšmę turinčio dokumento tekste, formavimosi ir kitimo dėsningumai.
5. Kriminalistinės lingvistikos *dalykas* yra kriminalistinę reikšmę turinčio dokumento tekste esnčios kalbos požymių tyrimo ypatumai.

Kriminalistinę lingvistiką, atsižvelgiant į šiuos jos požymius (savybes), galima laikyti savarankiška kriminalistikos technikos šaka.

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad pradėjus vartoti **kriminalistinės lingvistikos** sąvoką tradicinės kriminalistinės rašotyros, apimančios ir rašysenos, ir rašto kalbos tyrimą, supratimas taip pat pasikeistų. Vietoj kriminalistinės rašotyros tuomet būtų tikslinga kalbėti apie kriminalistinį rašysenos tyrimą ir kriminalistinę lingvistiką. Tokio atskyrimo pagrįstumą patvirtina ir ankstesnė praktika. Juk anksčiau ir rašotyra, ir dokumentų tyrimas taip pat sudarė vieną šaką – kriminalistinį dokumentų tyrimą. Tačiau vėliau visai pagrįstai tapo savarankiškomis kriminalistikos technikos šakomis.

Taigi šiuolaikinę kriminalistikos technikos sistemą būtų galima pa-
vaizduoti taip:

KRIMINALISTIKOS TECHNIKOS ŠAKOS
1. Kriminalistinis vaizdo fiksavimas
2. Kriminalistinė trasologija
3. Kriminalistinė ginklotyra
4. Kriminalistinė habitoskopija
5. Kriminalistinė registracija
6. <i>Kriminalistinė dokumentotyra</i>
7. <i>Kriminalistinis rašysenos tyrimas</i>
8. <i>Kriminalistinė lingvistika</i>
9. <i>Kriminalistinė fonoskopija</i>
10. Kriminalistinė odorologija

Būtų galima išskirti atskirą kriminalistikos technikos šakų sistemos grupę. Ją sudarytų tokios giminingos šakos kaip:

• <i>Kriminalistinė dokumentotyra</i>
• <i>Kriminalistinis rašysenos tyrimas</i>
• <i>Kriminalistinė fonoskopija</i>
• <i>Kriminalistinė lingvistika</i>

Tokios kriminalistikos technikos šakų grupės susiformavimo pagrindas būtų jų tyrimo *objekto* pobūdis. Šių šakų tyrimo objektas yra *įvairių rūšių dokumentai*. Tačiau modernios technologijos keičia ir nusistovėjusią kriminalistinę dokumentų tyrimo praktiką. Informacinės technologijos lemia naujų rūšių dokumentų (pvz., elektroninių), kuriems tirti reikia naujų tyrimo metodų ir būdų, paplitimą. Anksčiau tradiciniuose dokumentuose daugiausia dėmesio buvo skiriama dokumento medžiagoms, dokumento rekvizitams tirti, o dabar tyrimui dažnai pateikiami virtualūs dokumentai, kurie gali būti materializuojami įvairiais būdais. Tuomet ypatingą reikšmę turi dokumento kalba, turinys.

Tokia anksčiau pateikta kriminalistikos technikos šakų sistema: 1) leistų suvokti skirtingų rūšių (tačiau giminingus) tyrimus kaip *vientisos tyrimo sistemos dalis*. Tai sudarytų palankias sąlygas ateityje kurti *bendrą dokumentų tyrimo koncepciją*; 2) sudarytų palankias sąlygas suvokti šių atskirų rūšių tyrimų *bendrumus* ir *skirtumus*. Tai gali būti naudinga svarstant *kompleksinių tyrimų* galimybę; 3) būtų pamatas ateityje vykdyti *bendrą metodologinę veiklą*; kurti bendras tyrimo nuostatas, specifinius tyrimo būdus, metodus, spręsti bendrus tyrimo rezultatų analizės, įvertinimo, panaudojimo ir kitus klausimus.

Apibendrinant anksčiau pateiktą medžiagą reikėtų pabrėžti, kad kriminalistinė lingvistika pirmiausia turėtų būti suvokiama kaip bendras teorinis ir metodologinis praktinės veiklos srities – kriminalistinės *lingvistinės* (arba autorystės) ekspertizės pagrindas.

Kriminalistinės lingvistikos metodologiniai pagrindai ir jų sąsajos su kriminalistikos ir teismo ekspertologijos mokslų metodais bus aptariami kitame skyriuje.

1.2.2. Kriminalistinės lingvistikos metodologiniai pagrindai ir jų sąsajos su kriminalistikos ir teismo ekspertologijos mokslų metodais

Kriminalistinė lingvistika ir kriminalistinė lingvistinė ekspertizė pagrįsta pirmiausia bendrąja kriminalistikos mokslo teorija ir atskiromis kriminalistikos teorijomis, taip pat filologijos ir lingvistikos mokslų bendrąja teorija. Didelę įtaką teismo lingvistikai turi ir tokių lingvistikos mokslų kaip, pavyzdžiui, sociolingvistika, psicholingvistika, fonetika, fonologija, dialektologija ir kt. laimėjimai. Kriminalistinė lingvistika visiškai pagrįstai gali būti apibūdinta kaip „metodiškai atvira disciplina“¹⁴⁸.

Kriminalistinė lingvistika, savaime suprantama, pagrįsta bendrąja kriminalistikos mokslo teorija bei metodologija. Kaip jau buvo ne kartą minėta, lingvistikos žinios ir metodai pasitelkiant kriminalistikos modelius pritaikomi teisiniams poreikiams. Taigi lingvistinės ekspertizės identifikaciniai ir diagnostiniai tyrimai atliekami laikantis bendros kriminalistinės identifikacijos ir diagnostikos teorijos principų.

Kriminalistikoje *identifikacija* suprantama kaip objektų tapatybės nustatymas pagal jų paliktus pėdsakus arba kitokius atspindžius siekiant nustatyti asmenis bei daiktus, susijusius su tiriamuoju įvykiu¹⁴⁹. Tokiai identifikacijos sampratai atstovauja ne tik Lietuvos, bet ir daugelio kitų šalių kriminalistai (pvz., Rusijos¹⁵⁰, Lenkijos¹⁵¹ ir kt.).

Tačiau reikėtų pažymėti, kad nors paprastai identifikacija laikomas tik vieno konkretaus objekto tapatybės nustatymas, kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Lenkijoje, kalbama ir apie individualią, ir apie grupinę identifikaciją¹⁵². Lenkų kriminalistai Z. Czechtas ir T. Tomaszewski pateikia tokias skirtingas identifikacijos rūšis, skirstomas pagal įvairius reikšmingus praktinius kriterijus, kaip:

1. grupinė ir individuali identifikacija;
2. pozityvioji ir negatyvioji identifikacija;
3. kategoriška ir tikėtina identifikacija¹⁵³.

¹⁴⁸ Kämper H. Nachweis der Autorenschaft // Kriminalistik. 1996. Nr. 8–9. S. 563.

¹⁴⁹ Kurapka E., Malevski H., Palskys E., Kuklianskis S. Kriminalistikos technikos pagrindai. – Vilnius, 1998. P. 16.

¹⁵⁰ Энциклопедия судебной экспертизы / Под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. П. Россинской. – Москва: Юристъ, 1999. С. 144.

¹⁵¹ Czechtas Z., Tomaszewski T. Kryminalistyka ogólna. – Warszawa: Wydawnictwo Comer, 1996. S. 212.

¹⁵² Kulicki M. Kryminalistyka. Zagadnienia wybrane. – Toruń, 1988. S. 15.

¹⁵³ Czechtas Z., Tomaszewski T. Kryminalistyka ogólna. – Warszawa: Wydawnictwo Comer, 1996. S. 213–214.

Kaip žinoma, identifikuojant objektą siekiama nustatyti jo individualumą, nepakartojamumą, išskirti jį iš kitų. Faktas, kad atitinkamos asmens savybės yra individualios, plačiai naudojamas kriminalistikoje asmeniui nustatyti, ryšio tarp tiriamų veikų, veikos arba asmens ypatingiems požymiams nustatyti, t. y. plačiąja prasme – nusikaltimams atskleisti. Klasikiniai pavyzdžiai individualių požymių panaudojimo kriminalistinio tyrimo procese yra asmens papiliarinių linijų, išorės požymių, kraujo, išskyrų ir pan. tyrimas.

Kriminalistinio lingvistinio tyrimo metu tam tikro anoniminio teksto autorius nustatomas pagal teksto kalbos požymius. Identifikacija kalbos pagrindu įmanoma todėl, kad šiuo atveju, kaip reikalauja identifikacijos teorija, egzistuoja ir identifikuojamasis, ir identifikuojantysis objektai. Identifikuojamasis, t. y. tas, kurio tapatybę reikia nustatyti, yra teksto autorius, o identifikacijos pamatas, kuriuo remiantis atliekama identifikacija, yra teksto kalba.

Kriminalistinė identifikacija atliekant lingvistinį tyrimą pagrįsta identifikacinių kalbos požymių analize. Apskritai kriminalistikoje požymis yra suprantamas kaip daikto savybės išraiška. Tačiau kriminalistinio identifikacinio tyrimo metu, nagrinėjant anoniminio teksto kalbą, svarbūs ne bet kurie, o identifikaciniai teksto kalbos požymiai, t. y. tik tokie požymiai, kurie leidžia išskirti objektą, šiuo atveju – kalbą, iš panašių objektų grupės. Kriminalistinės identifikacijos teorijos principai leidžia padaryti išvadą dėl objektų tapatumo (arba paneigti tapatumą) remiantis tik sutampančių (arba besiskiriančių) identifikacinių kalbos požymių visuma. Atliekant identifikacinį lingvistinį tyrimą taip pat laikomasi visų pagrindinių identifikacijos proceso etapų: atskirasis tyrimas, lyginamasis tyrimas, lyginamojo tyrimo rezultatų analizė ir įvertinimas, išvadų formulavimas.

Bendroje kriminalistinės identifikacijos teorijoje aktuali identifikacinių požymių kiekio ir kokybės problema, t. y. kiek ir kokios kokybės požymių reikia identifikacijai. Pavyzdžiui, *trasologijoje* identifikacijai reikšmingas yra tam tikras skaičius dinaminių pėdsakų – trasų (platesnių, siauresnių, gilesnių ir pan.), kurių įvairovė nėra didelė. *Daktiloskopijoje* nustatoma kelio-lika identifikacijos požymių, *rašysenos* tyrimuose – kelios dešimtys. *Lingvistinėje analizėje* turime daug didesnį skaičių identifikacinių požymių. Kuo daugiau požymių, tuo daugiau variacijų. Atsižvelgiant į tai kriminalistinio lingvistinio tyrimo metu dažnai keliamas klausimas, ar apskritai įmanoma identifikacija pagal kalbos požymius. Vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą negalima. Vieni specialistai labai atsargiai vertina identifikacijos remiantis rašto kalbos požymiais galimybę ir neigia tokios identifikacijos

egzistavimą¹⁵⁴. Toks požiūris, mūsų manymu, susiaurina lingvistinės analizės galimybes. Šio požiūrio atstovai argumentuoja savo nuomonę tuo, kad kalbos įgūdžiai yra gana subjektyvūs, veikiami tam tikrų tradicijų, įpročių. Tai paaiškina ne tik individualius kalbos įgūdžių skirtumus, bet ir panašumus. Tam tikro teksto autoriaus identifikacija pagal kalbos požymius reikštų nepagrįstą, šio požiūrio atstovų nuomone, paneigimą, kad dar ir koks nors kitas asmuo galėtų tą tekstą sukurti.

Kitų specialistų manymu, identifikacija pagal rašto kalbos požymius yra galima¹⁵⁵. Mes taip pat pritariame šiam požiūriui. Identifikacija remiantis rašto kalbos požymiais įmanoma, ir bendrieji identifikacijos principai gali būti taikomi, nes rašto kalbos požymiams, kaip ir kitų rūšių požymiams, būdingos tokios savybės kaip *individualumas, sąlyginis pastovumas, variantiškumas*. Šios savybės lemia identifikacinę jų galią. Rašto kalbos individualumas glūdi individo kalbos įgūdžių pasireiškimo įvairovėje. Identifikacija remiantis kalbos požymiais, savaime suprantama, turi savo ypatumų. Identifikacinę reikšmę šiuo atveju turi ne atskiras požymis, kad ir koks specifinis ir individualus jis būtų, o tam tikrų individualių požymių visuma. Identifikacija pagal kalbos požymius įmanoma tik turint pakankamai informacijos: pakankamą individualią sutampančių požymių visumą.

Kartu būtina pažymėti, kad identifikacijos procesas remiantis rašto kalbos požymiais yra daug sudėtingesnis, atsižvelgiant į rašto kalbos specifinį pobūdį. Tam įtakos turi įvairūs ir vidiniai, ir išoriniai veiksniai:

- rašto kalbos variantiškumas;
- mažesnis požymių pastovumas;
- didesnis požymių, sudarančių individualią visumą, kiekis;
- sudėtingesnis individualios visumos sudedamasis elementas (žodis, žodžių junginys, sakinytis);
- tiriamųjų objektų – tekstų – rūšių įvairialypiškumas;
- didelė galimybė sąmoningai kontroliuoti savo kalbą;
- išoriniai veiksniai ir kt.

¹⁵⁴ Brinker K. Textanalytische Voraussetzungen forensisch-linguistischer Gutachten / Texte zu Theorie und Praxis, 1990. S. 115–123; Engel U. Möglichkeiten und Grenzen der forensischen Linguistik / Kriminalistik und forensische Wissenschaften. 1993/8. S. 59–67; Brückner T. Verrät der Text den Verfasser? / Kriminalistik, 1990/ 1. S. 13–20.

¹⁵⁵ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000; Вул С. М. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. – Москва, 1977; Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972; Žalkauskienė A. Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodikos pagrindai // Jurisprudencija. – Vilnius, 2000. T. 18(10).

Identifikacinio tyrimo priešingybė kriminalistikoje yra kriminalistinė *diferenciacija*, t. y. tiriamų objektų tapatybės paneigimas, tapatybės nebuvimo nustatymas. Kriminalistinė diferenciacija atliekama ir lingvistinio tyrimo metu, kai paneigiama anoniminio teksto autoriaus ir lyginamosios medžiagos autoriaus tapatybę. Šiuo atveju išvadai, paneigiančiai tiriamų objektų tapatybę, lemiamą reikšmę turi besiskiriančių individualių požymių visuma, nustatoma tyrimo metu. Tačiau dažniausiai kriminalistinio tyrimo metu kalbama apie *teksto autoriaus identifikavimą* kaip apie *jo tapatybės nustatymą* arba *tapatybės nebuvimą*.

Nagrinėjant, kaip identifikaciniai tyrimai suvokiami įvairių šalių kriminalistinėje praktikoje, galima konstatuoti tam tikrus skirtumus. Lietuvoje identifikaciniai tyrimai, kaip žinoma, suprantami tik kaip individuali identifikacija. Kai kuriose užsienio šalyse, kaip minėta, skiriama individualioji ir grupinė identifikacija¹⁵⁶. Lenkijoje identifikaciniai tyrimai (*badania identyfikacyjne*) skirstomi į *grupinius* (*badania grupowe*) ir *individualiuosius* (*badania jednostkowe*). Grupinės identifikacijos tikslas – tam tikrą objektą priskirti grupei, išsiskiriančiai bendrais, jai būdingais, požymiais. Grupinės identifikacijos tyrimai laikomi individualios identifikacijos tyrimų pradiniu etapu: individualioji ir grupinė identifikacijos suprantamos kaip du vienas paskui kitą einantys vieno proceso etapai. Jeigu siekiama nustatyti konkretų vienetinį objektą, kalbama apie individualią identifikaciją. Atliekant grupinę identifikaciją atsakoma į klausimą, „*koks*“ yra ieškomas objektas, individualios – „*kuris*“ iš objektų (jų grupės) yra ieškomas objektas¹⁵⁷.

Identifikaciniai tyrimai, atliekami rašysenos ekspertizės metu, Lenkijoje analogiškai skirstomi į grupinius ir individualius. Grupinės identifikacijos tyrimais siekiama maksimaliai susiaurinti asmenų ratą ir remiantis tolesniais individualiais identifikaciniais tyrimais nustatyti anoniminį tekstą rašiusį asmenį (ir autorių). Taigi grupinės identifikacijos tyrimai yra teksto atlikėjo (autoriaus) apibūdinimas, t. y. jo priskyrimas tam tikrai grupei: teritorinei, socialinei, profesinei ir pan. Išskiriamos tam tikros kalbos atmainos (*języki grupowe arba subjęzyki*), kurių įvairovę lemia skirtingos socialinės grupės. Tokio tipo tyrimai, lenkų tyrinėtojo Felušio manymu, atliekami remiantis diagnostine lingvistine ekspertize. Kaip žinoma, individualios identifikacijos tyrimai pagrįsti nuostata, kad kiekvienas kalbos kūrinys atspindi jo autoriaus individualias kalbos galimybes. Tačiau Lenkijos ekspertai at-

¹⁵⁶ Kryminalistyka / Pod red. prof. dr. habil. J. Widackiego. – Warszawa, 1999.

¹⁵⁷ Kulicki M. Kryminalistyka. Zagadnienia wybrane. – Toruń, 1988. S. 15.

stovauja požiūriui, kad individuali identifikacija rašto kalbos pagrindu yra labai sudėtinga¹⁵⁸.

Vakaruose lingvistinės ekspertizės tyrimo kryptims apibūdinti nevertojami terminai *identifikacija*, *klasifikacija*, *diagnostika* ir pan. Pavyzdžiui, Amerikoje, Anglijoje, Australijoje autorystės tyrimams apibūdinti vartojama sąvoka *authorship attribution*. Vokietijoje vartojamos sąvokos: (1) *autorystės nustatymas (Autorenerkennung)* ir (2) *autorius apibūdinimas (Autoreneinschätzung)*.

Rusijos kriminalistikos moksle išskiriami identifikaciniai, klasifikaciniai ir diagnostiniai ekspertiniai tyrimai. Daugelis rusų mokslininkų yra tos nuomonės, kad kriminalistinė identifikacija turi būti suprantama tik kaip individuali identifikacija, kaip objekto tapatybės nustatymas pagal individualių ir bendrųjų požymių visumą¹⁵⁹. Sąvoka *grupinė identifikacija*, t. y. tiriamojo objekto priskyrimas tam tikrai grupei (rūšiai) objektų, kritikuojama. Vietoj termino *grupinė identifikacija* šiuo metu vartojamas terminas *grupinės priklausomybės nustatymas*. Grupinės priklausomybės nustatymas yra klasifikacinių tyrimų tikslas.

Lietuvoje tokie tyrimai, kurių metu tiriamas objektas priskiriamas tam tikrai vienerūšių objektų grupei, atskiriami nuo identifikacinių tyrimų ir vadinami *klasifikaciniais tyrimais*, arba *grupinės priklausomybės nustatymu*. Klasifikaciniai tyrimai gali būti ir atskira savarankiška tyrimo rūšis, ir identifikacinių tyrimų pradinis etapas.

Grupinė objekto (mūsų atveju – anoniminio teksto autoriaus) priklausomybė kriminalistinio lingvistinio tyrimo metu nustatoma, kai pateikiama anoniminio teksto autoriaus charakteristika, t. y. autorius priskiriamas tam tikrai grupei atsižvelgiant į jo gimtąją kalbą, išsilavinimą, gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vietovę, veiklos sritį ir t. t.

Be to, kriminalistinis lingvistinis tyrimas pagrįstas ir kriminalistinės *diagnostikos* teorija. Kriminalistinė diagnostika plačiaja prasme yra suprantama kaip pažinimo metodas, kai siekiama gauti duomenų apie nusikalstamos veikos mechanizmą remiantis jos poveikiu materialaus pasaulio objektams¹⁶⁰. Kriminalistinė diagnostika apibūdinama ir kaip pažinimo procesas.

¹⁵⁸ Feluś A. Aspekt jednostkowy i grupowy języka. Problemy Kryminalistyki. 124/1976. S. 769–773.

¹⁵⁹ Белкин П. С. Курс криминалистики. – Москва, 2001. С. 431–435; Зинин А. М., Майлис Н. П. Судебная экспертиза. – Москва: Юрайт-Издат, 2002. С. 101.

¹⁶⁰ Корухов Ю. Г. Методологические основы криминалистической экспертной диагностики // Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы. – Москва, 1987.

sas¹⁶¹, kurio metu nustatoma konkretaus objekto esmė, lyginant jo prigimtį su tam tikros klasės, rūšies arba kitos klasifikacijos grandies, nustatytos mokslo arba patirties, objektų prigimtimi¹⁶².

Kriminalistiniai diagnostiniai tyrimai atliekami:

- a) nustatant objekto savybes ir būklę (ar objektas atitinka tam tikras charakteristikas, kokia jo faktinė būklė arba kokia buvo pirminė būklė);
- b) tiriant veiksmo aplinkybes (kokie buvo nusikaltėlio veiksmai įvykio vietoje);
- c) nustatant priežastinių faktų ryšį (remiantis atkuriamu pėdsakų susidarymo mechanizmu)¹⁶³.

Atliekant anoniminio teksto lingvistinę analizę kriminalistinės diagnostikos teorija remiamasi nustatant teksto autoriaus būseną teksto rašymo (kūrimo) metu ir rašymo sąlygas. Diagnostiniai tyrimai, atliekami siekiant nustatyti teksto autoriaus būseną ir rašymo sąlygas, sprendžia šiuos klausimus:

- a) ar tekstas sukurtas autoriui esant neįprastos būsenos (neįprasta būseną – stresas, susijaudinimas, girtumas, apsvaigimas nuo narkotikų ir pan.);
- b) ar autorius tekstą sukūrė ir parašė savarankiškai;
- c) ar tekste yra rašto kalbos iškraipymo požymių.

Taigi išskiriami identifikaciniai, klasifikaciniai bei diagnostiniai kriminalistiniai tyrimai. Identifikaciniai tyrimai suprantami kaip individuali identifikacija, objekto tapatybės nustatymas, diagnostiniai tyrimai – kaip objekto savybių ir būsenos nustatymas. Klasifikacinių tyrimų pagrindinis tikslas – priskirti objektą tam tikrai objektų grupei, klasei.

Taigi nustatyti dokumento teksto autoriaus tapatybę, priskirti jį tam tikrai grupei arba išspręsti kitus klausimus pasitelkiant lingvistines žinias kriminalistikoje įmanoma tik pritaikius šias žinias remiantis kriminalistiniais modeliais ir teorijomis.

Kriminalistinis lingvistinis tyrimas atliekamas remiantis kriminalistine ekspertize. Atsižvelgiant į tai galima teigti, kad kriminalistinė lingvistinė analizė pagrįsta taip pat bendrosios teismo ekspertizės teorijos – *teismo ekspertologijos* – mokslo, formuojančio teismo ekspertizių skyrimo ir darymo teorinius bei metodologinius pagrindus, principais.

¹⁶¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики. – Москва, 1997. Т. 2. С. 285.

¹⁶² Зинин А. М., Майлис Н. П. Судебная экспертиза. Учебник: Право и закон.

¹⁶³ Kurapka E., Malevski H., Palskys E., Kuklianskis S. Kriminalistikos technikos pagrindai. – Vilnius, 1998. P. 20.

Apskritai *ekspertizė* kriminalistikoje yra suvokiama kaip tam tikro klausimo ištyrimas ir išsprendimas, objektyviosios tikrovės faktų nustatymas procesinės institucijos pavedimu pasitelkiant specialiąsias mokslo, technikos ar kitų sričių žinias. Ekspertizę atlieka ekspertas, kurio išvada gali būti savarankiškas įrodymas byloje. Taip ekspertizę supranta dauguma skirtingų šalių mokslininkų kriminalistų¹⁶⁴.

Kriminalistinė lingvistinė ekspertizė yra teismo ekspertizės rūšis, nes ji atliekama teismo reikmėms įvairių institucijų pavedimu ir pagrįsta kriminalistikos mokslo žiniomis. Taip yra Lietuvos teisėsaugos praktikoje. Daugelio užsienio šalių (Vakarų Europos, JAV, Australijos ir kt.) skirtinga teisinė sistema ir skirtingos teisinės tradicijos lėmė, kad lingvistinė anoniminio teksto analizė čia suvokiama tik kaip teismo ekspertizės tyrimo metodas ir vadinama arba tiesiog *teismo lingvistine analize* (*forensic linguistic analysis, forensische linguistische Analyse*), arba *teismo lingvistine ekspertize* (*forensic linguistic expertise, forensische linguistische Expertise*).

Tačiau bet kokių atveju teismo (kriminalistinės) lingvistinės ekspertizės pagrindą sudaro teismo mokslų (kriminalistikos) žinios ir specialios lingvistikos mokslo žinios.

Kriminalistinė (teismo) lingvistinė ekspertizė pasižymi ir kitais teismo ekspertizėms būdingais požymiais:

- a) lingvistinė ekspertizė atliekama siekiant nustatyti aplinkybes, turinčias reikšmės teisminiam tyrimui;
- b) lingvistinė ekspertizė daroma atliekant specialų ekspertinį tyrimą, pagrįstą būtent lingvistikos mokslo metodais, pritaikant juos minėtame kriminalistiniame (teisminiame) kontekste (šią funkciją ir atlieka **kriminalistinė/ teismo lingvistika**);
- c) lingvistinę ekspertizę atlieka tik atitinkamą kvalifikaciją ir igaliojimus turintis specialus subjektas – ekspertas filologas. Ekspertas filologas privalo turėti pagrindinį filologinį (lingvistinį) išsilavinimą ir pakankamai kriminalistikos, teismo ekspertologijos žinių;
- d) lingvistinė ekspertizė atliekama laikantis tam tikros procesinės tvarkos, t. y. ekspertizės skyrimo, darymo, įforminimo tvarkos atsižvelgiant į nustatytas proceso dalyvių teises bei pareigas;

¹⁶⁴ Pošiūnas P. Teismo ekspertizės pagrindai. – Vilnius, 1994. P. 4; Kegel Z. Dowód z ekspertyzy pismoznawczej w polskim procesie karnym. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1973. S. 18; Hanausek T. Kryminalistyka (zarys wykładu). – Zakamycze, 2000. S. 159; Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе. – Москва, 1996. С. 5–6; Kriminalistik Lexikon/ hrsg. von W. Burghard u.a., Heidelberg: Kriminalistik Verl., 1996. S. 135.

- e) lingvistinės ekspertizės tyrimo eiga ir rezultatai įforminami specialia dokumente – ekspertizės akte. Ekspertizės akte pateikiamos eksperto išvados.

Be kriminalistikos ir artimų jai mokslų, kriminalistinės lingvistikos teorija ir metodologija remiasi, savaime suprantama, ir *lingvistikos* bei atskirų jos sričių žiniomis ir metodais. Pavyzdžiui, Vokietijos teismo lingvistikos atstovai apibūdina šią discipliną kaip *taikomosios lingvistikos* dalį, kaip „kalbos mokslo teorijų ir modelių panaudojimą sprendžiant specifinio teisminio konteksto klausimus“¹⁶⁵. Kitose šalyse teismo lingvistika taip pat laikoma taikomosios lingvistikos dalimi.

Manytume, nors kriminalistinę lingvistiką galima būtų apibūdinti analogiškai, t. y. kaip lingvistikos mokslo žinių, teorijų ir modelių pritaikymą sprendžiant kriminalistinio konteksto klausimus, tačiau ją reikėtų laikyti savarankiška kriminalistikos mokslo šaka. Pirmiausia kriminalistinė lingvistika nėra apskritai visos lingvistikos žinių ir metodų pritaikymas kriminalistiniams poreikiams, o tik tam tikrų, kriminalistiniams uždaviniams spręsti reikalingų lingvistikos žinių ir metodų pritaikymas. Kriminalistinės lingvistikos žinios ir metodai gali būti taikomi ne apskritai sprendžiant bet kokius uždavinius bet kokios žmonių veiklos srityje, o tik įgyvendinant kriminalistinius tikslus. Kriminalistinės lingvistikos metodai, besiremiantys ir kriminalistikos, ir lingvistikos žiniomis, turi labai siaurą specifinę taikymo sritį.

Kriminalistinės lingvistikos metodai bei uždaviniai ir lemia jos vietą tarp kitų kriminalistikos mokslo šakų.

Kadangi kriminalistinė (teismo) lingvistika pagrįsta *taikomosios lingvistikos* (*applied linguistics*, *angewandte Linguistik*, *lingwistyka stosowana*, *прикладная лингвистика*) principais, ji yra veikiamą šio mokslo bei jo at-

¹⁶⁵ Baldauf Ch. Zur Signifikanz sprachlicher Merkmale im Rahmen des Autorschaftsnachweises: Ansätze und Desiderate der forensischen Linguistik // Archiv für Kriminologie, 1999, Band 204.

skirų sričių (tekstologijos, praktinės stilistikos, vertimo teorijos) raidos tendencijų. Taikomoji lingvistika yra „mokslinė disciplina, orientuota į praktinę lingvistikos metodų ir modelių pritaikymą ir kartu padedanti spręsti praktikoje kylančias kalbos problemas“¹⁶⁶.

Pagrindiniai *taikomosios lingvistikos* tikslai yra: (1) taikyti mokslines žinias apie kalbos sandarą ir funkcionavimą nelingvistinėse mokslinėse disciplinose arba įvairiose žmogaus praktinės veiklos srityse, ir (2) įprasminti šį teorinį taikymą¹⁶⁷. Kaip rašė G. Deetersas, „taikomoji lingvistika siekia pritaikyti kalbos tyrimą gyvenimo reikmėms“, nes „kalbinės aplinkybės gali turėti svarbią, iki šiol dar ne iki galo iširtą reikšmę jų (t. y. kitų mokslų) srityje“¹⁶⁸.

Taikomieji uždaviniai rūpėjo lingvistikai jau nuo senų laikų, nors pati taikomoji lingvistika yra gana nauja sritis. Kalbant apskritai lingvistika siekia optimizuoti tam tikras kalbos funkcijas (komunikacinę, gnoseologinę, pažintinę). Būtent šios skirtingos kalbos funkcijos lemia tokios plačios lingvistinių žinių taikymo srities klasifikavimą. Pavyzdžiui, kalbos komunikacinės funkcijos optimizacija akivaizdi tokiose disciplinose kaip vertimo teorija, gimtosios ir užsienio kalbų dėstymo teorija ir praktika ir kt. Socialinę kalbos funkciją, kuri yra dalis komunikacinės, siekia optimizuoti sociolingvistika, gnoseologinę – leksikografija, terminografija ir pan. Taigi taikomoji lingvistika kuria atitinkamai įvairių kalbinės sistemos funkcionavimo sričių optimizavimo būdus.

Viena iš pagrindinių kalbos funkcijų yra pažintinė funkcija, glaudžiai susijusi su žmogaus mąstymu ir tikrovės pažinimu. Būtent šios kalbos funkcijos optimizacija akivaizdi ir kriminalistinėje (teismo) lingvistikoje, nes ji pagrįsta taikomosios lingvistikos principais¹⁶⁹.

Tačiau kriminalistinė lingvistika perima iš taikomosios lingvistikos tik tuos jos principus, kurie yra būtini jos, t. y. kriminalistinės lingvistikos, tikslams ir uždaviniams spręsti.

¹⁶⁶ Spillner B. On the theoretical foundations of applied linguistics. IRAL 15. 1977. P.154–157.

¹⁶⁷ Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику.– Москва, 2000. С. 6–12.

¹⁶⁸ Deeters G. Geleitwort zum „Sprachforum“. Sprachforum 1, 1955/ 1.

¹⁶⁹ Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику. – Москва, 2000. С. 8.

Kriminalistinės lingvistikos ypatumai:

	Bendri bruožai	Taikomosios lingvistikos ypatumai	Kriminalistinės lingvistikos ypatumai
Paskirtis		Taikomosios lingvistikos tyrimų metu kuriami įvairių kalbinės sistemos funkcionavimo sričių optimizavimo būdai.	Kriminalistinės lingvistikos tyrimai padeda optimizuoti pažintinę kalbos funkciją. Kalbinės sistemos funkcionavimo sritis šiuo atveju yra kriminalistinė.
Tyrimo objektas	Tiria tam tikrus kalbos sistemos ir funkcionavimo ypatumus.	Tyrimo objektas yra kalbos struktūros ir funkcionavimo nelingvistinėse disciplinose (ar kitose žmogaus praktinės veiklos srityse) ypatumai.	Tyrimo objektas yra konkretaus kalbos vartotojo kalbiniai ypatumai tiriamajame tekste.
Tiesioginis tyrimo objektas		Taikomieji modeliai nukreipti ne į kalbą apskritai, o į konkrečias kalbos atmainas (variantus).	Kriminalistinės lingvistikos tyrimai nukreipti į konkretaus individo kalbos ypatumus.
Tyrimo tikslas	Kalbos tyrimas pritaikomas gyvenimo (praktikos) reikmėms sprendžiant konkrečius uždavinius.	Tyrimo tikslas – spręsti įvairias praktikoje (nelingvistinėse disciplinose ar kitose žmogaus praktinės veiklos srityse) kylančias kalbos problemas.	Kalbos požymių analizė naudojama kriminalistiniams tikslams: kalbos vartotojui nustatyti, apibūdinti ir pan.
Tyrimo metodai	Tyrimo pagrindą sudaro lingvistiniai metodai.	Kiti tyrimo metodai: metodai, taikomi įvairiose nelingvistinėse disciplinose arba kitose žmogaus praktinės veiklos srityse.	Taip pat taikomi specialieji kriminalistiniai tyrimo metodai.

Kriminalistinės lingvistikos pagrindus sudaro įvairių lingvistikos mokslo sričių žinios ir metodai: bendrosios kalbotyros (lingvistikos), sociolingvistikos, psicholingvistikos, fonetikos, fonoskopijos, dialektologijos* ir kt. Visos šios disciplinos turi bendrą bruožą: jos tiria vieno reiškinio – kal-

* Dialektologija – tai kalbotyros šaka, nagrinėjanti kalbos tarmes, tarmių susidarymą ir jų raidą.

bos – tam tikrus pasireiškimo aspektus. Skiriasi pirmiausia šių tyrimų tikslai, objektai, taip pat uždaviniai, metodai ir kt.

Galima teigti, kad kriminalistinės lingvistikos specifika, skirianti ją nuo bendrųjų lingvistikos disciplinų, yra ta, kad ji panaudoja (pritaiko) šių mokslų žinias, tyrimo metodus bei rezultatus specifiniams kriminalistikos tikslams.

Taigi minėtų lingvistikos disciplinų specifiką tiriant kalbos išraiškos ypatumus galima pavaizduoti taip:

Bendras bruožas	Kriminalistinė (teismo) lingvistika	Sociolingvistika	Psicholingvistika	Fonetika	Fonoskopija	Dialektologija
Tiria kalbos išraiškos ypatumus.	Tiria kalbos išraiškos ypatumus kriminalistiniams tikslams (teksto autoriui identifikuoti, apibūdinti, jo būsenai rašymo metu nustatyti).	Tiria socialinį kalbos aspektą, kalbos ir visuomenės ryšį, kad būtų galima nustatyti tam tikrus kalbos funkcionavimo visuomenėje dėsningumus – įvairių socialinių grupių, sluoksnių kalbos ypatumus.	Tiria kalbos funkcionavimo (kalbėjimo, šnekos aktų) dėsningumus tam, kad būtų nustatyta jų sąsaja su žmogaus psichika.	Tiria kalbos garsinius ypatumus, kad būtų galima nustatyti jos fizines, akustines ir artikuliacines išraiškos ypatumus.	Tiria kalbos garsinius ypatumus, kad būtų galima nustatyti jos struktūros ir funkcionavimo dėsningumus.	Tiria kalbos teritorinius ypatumus ir formas (tarmes).

Šiuolaikinėje bendrojoje lingvistikoje vyrauja antropocentristinio požiūrio į kalbos tyrimą tendencija. Savaimė suprantama, ji atsispindi ir kituose lingvistikos moksluose, taip pat ir kriminalistinėje lingvistikoje. Tekstas (kaip ir apskritai kalba) suvokiamas ne kaip tam tikra abstrakti forma, o kaip individo veiklos rezultatas. Individas yra visuomenės narys ir jo kalbai turi įtakos daugelis socialinio, visuomeninio pobūdžio veiksnių. Tam, kad būtų teisingai interpretuota ir atpažinta šių veiksnių įtaka individo kalbai, neužtenka vien bendrosios lingvistikos žinių ir metodų. Todėl kriminalistinė lingvistika remiasi taip pat kitų tarpdisciplininių mokslų, tokių kaip, pavyzdžiui, *socio-* ir *psicholingvistika*, laimėjimais.

Kalba (kaip abstrakti sistema – *langue*) yra visuomeninis kūrinys ir funkcionuoja tik visuomenėje. Tam, kad suvoktume įvairius kalbos reiškinius ir procesus, būtina nustatyti ir visuomeninį jų sąlygotumą. *Socioling-*

vistika tiria kalbos ir visuomenės struktūrų ryšį, taip pat įvairių socialinių sluoksnių kalbos vartojimo ypatumus. Viena iš pagrindinių sąvokų, kuriomis operuoja sociolingvistika, yra sociolektas, t. y. socialinis kalbos variantas. Kiekvienos profesijos atstovai turi specifinių žodžių ir posakių, t. y. specifinę kalbą, kuria bendrauja tarpusavyje kalbėdami apie profesinius reikalus. Pavyzdžiui, tai gali būti teisininkų, žurnalistų, sportininkų, pedagogų kalba. Tam tikrais atvejais vartojami sociolektai, kaip ir dialektai, gali sėkmingai „išduoti“ juos vartojantį asmenį. Priklausymas tam tikrai socialinei grupei tampa daug svarbesniu žmogų apibūdinančiu požymiu negu geografinė kilmė, nes tarmybės šiuolaikinėje kalboje nyksta¹⁷⁰. Rašto kalboje dialekto požymių apskritai rečiau aptinkama, palyginti, pavyzdžiui, su sakytine (šnekamąja) kalba. Sociolektai vartojami daug intensyviau.

Įvairių sociolektų tyrimų rezultatai gali suteikti daug vertingos informacijos kriminalistiniam kalbos tyrimui, kai pagal kalbos požymius siekiama apibūdinti grupinę autoriaus priklausomybę, profesiją ir pan. Kriminalistinėje lingvistinėje ekspertizėje tam tikro sociolekto požymiai, esantys tiriamojo teksto kalboje, gali suteikti daug vertingos informacijos anonimišiam autoriui apibūdinti.

Sociolingvistiniai tyrinėjimai apima ne tik įvairių socialinių grupių, sluoksnių kalbos tyrimus, bet ir kalbos tyrimus kitais sociolingvistiniais aspektais. Sociolingvistika nagrinėja taip pat skirtingų lyčių kalbos ypatumus, tautinių mažumų kalbų vartojimo ir prisiderinimo prie tam tikros kalbos aplinkos ypatumus ir pan. Visi minėti sociolingvistiniai tyrinėjimai kriminalistinės lingvistikos srityje, be abejo, gali suteikti reikšmingos informacijos ir kriminalistinės lingvistikos teorijai, ir metodologijai.

Antropocentristinio požiūrio į kalbos tyrimą tendencija lemia ir tai, kad tekstas, kaip kalbos priemonių įgyvendinimo forma, suvokiamas ne kaip tam tikra abstrakti forma, o kaip individo veiklos (šiuo atveju – kalbinės) rezultatas. Teksto analizei reikšmingi ir teksto sukūrimo bei suvokimo dėsniumai. Kadangi kalba (turint galvoje kalbinę veiklą) yra individualaus pobūdžio, jos formavimosi ir funkcionavimo procesui turi įtakos daugelis psichinių veiksnių, kurių tinkamas suvokimas gali padėti atskleisti ir kalbos ypatumus. Minėtas problemas nagrinėja *psicholingvistika*. Jos laimėjimais naudojasi ir kriminalistinė lingvistika, kurdama kriminalistinio lingvistinio tyrimo teoriją bei metodologiją.

Psicholingvistika tiria kalbos išraiškos sukūrimo ir suvokimo mechanizmus, informacijos perteikimo kalba sąlygas bei dėsniumus. Psicho-

¹⁷⁰ Feluś A. Identyfikacja subjęzyków oraz ich wartość poznawcza dla organów ścigania / Służba MO, 1977/ 6.

lingvistiniai tyrinėjimai padeda suvokti, išsiaiškinti, kaip kalbos aktai yra susiję su žmogaus psichika, kaip funkcionuoja ir kaip organizuojamas kalbinės veiklos procesas.

Ypač daug sąlyčio taškų tarp psicholingvistikos ir kriminalistinės lingvistikos galima rasti, jei pastarosios tyrimo objektas yra sakininė kalba, nes joje atsispindi daug daugiau individualių psichinių veiksnių.

Vakaruose teismo lingvistikoje ir atitinkamai atliekant lingvistinę analizę remiamasi psicholingvistikos ir *psichologijos* žiniomis ir tada, kai tiriamas teksto ne tik *kalba*, bet ir jo turinys, tema. Pavyzdžiui, Čekijoje lingvistinių ekspertizių teorijoje bei metodikose daug dėmesio pastaruoju metu skiriama ne tik formaliems teksto dalykams, bet ir jo turiniui, todėl vis dažniau pasitelkiamia psichologų. Teismo lingvistų ir psichologų bendradarbiavimas atsispindi vadinamosiuose *psichologinėse* ekspertizėse, kai tyrimas nukreipiamas į teksto turinio psichologinius aspektus. Šiuo atveju tiriamas santykis: autorius – adresatas, autorius – tema arba autoriaus emocijų būseną rašymo metu¹⁷¹.

Apie kompleksinės *psichologinės lingvistinės* ekspertizės (*психолого-лингвистическая экспертиза*), taikomos kriminalistinio tyrimo metu, galimybes kalba ir Rusijos kriminalistai¹⁷². Reikėtų pažymėti, kad psichologinės lingvistinės ekspertizės metu gali būti tiriami ir rašytiniai, ir sakininiai (audiiodokumentai) tekstai. Šis psichologinės ekspertizės porūšis dar vadinamas *psichologine autorystės* ekspertize (*психолого-автороведческая экспертиза*). Ji skiriama tais atvejais, kai kaltinamasis (liudytojas ar nukentėjęs) atsisako savo parodymų motyvuodamas tai tuo, kad jis buvo priverstas rašyti kito asmens psichologiškai spaudžiamas ir parodymai buvo surašyti kitam diktuojant arba perpasakojant kito žodžius. Tokiais atvejais asmuo (kaltinamasis) neneigia to, kad jis yra užrašų atlikėjas, tačiau neigia esąs jų autorius. Ekspertizės metu, atsižvelgiant į psichologines asmens savybes, kalbos įgūdžius ir pan., nustatoma, ar jis yra tiriamo teksto autorius. Tiriamas asmens intelekto lygis, sakininės ir rašytinės kalbos ypatumai, individualūs psichologiniai ypatumai, įvykio aplinkybės. Tyrimo metu gali būti sprendžiamas taip pat klausimas, ar tekste yra kokios nors neįprastos būsenos požymių. Tokios ekspertizės atliekamos bendradarbiaujant ekspertams psichologams bei ekspertams lingvistams.

Psichologinės lingvistinės ekspertizės gali būti skiriamos ir kai reikia

¹⁷¹ Kniffka H. Berichte: Bonner Konferenz zur Forensischen Linguistik / Kriminalistik und forensische Wissenschaften, Heidelberg, 1994/ Band 83. S. 184.

¹⁷² Нараев В. В. Основы судебно- психологической экспертизы: Закон и право. – Москва, 2000. С. 316–318.

nustatyti dokumento teksto autorių pagal psichologinius ypatumus. Dokumento tekste, kai jis surašytas kitam asmeniui diktuojant, atsispindi šio asmens „psichikos pėdsakai“, jo kalbos savitumų požymiai. Taigi kalboje atsispindi unikalus, savitas individo psichinių ypatumų kompleksas, vadinamas *verbaliniu stereotipu*. Toks tyrimas, kaip nurodoma, atliekamas paprastai ekspertų psicholingvistų (arba bendradarbiaujant psichologams ir filologams)¹⁷³.

Kalbos tyrimų raidos ištakos, turint tikslą nustatyti teksto autorių, siekia labai senus laikus. Tokio pobūdžio tyrimams pradžią davė *filologijos* mokslas. Pradinis – filologinis – rašto kalbos tyrimų etapas buvo susijęs su taikomąja lingvistika, tiksliau – su jos savarankiška sritimi – tekstologija. *Tekstologija* – tai raštijos paminklų, literatūrinių kūrinių bei kitų svarbių rašytinių kultūros paveldo fenomenų autentiškumo, atribucijos, tikslaus teksto nustatymas¹⁷⁴. Tik daug vėliau šios srities laimėjimus imta taikyti ir kriminalistikos poreikiams.

Tradicinė tekstologija kuria literatūrinių kūrinių autorystės nustatymo metodus. Tekstologijos metodikos pirmiausia pagrįstos kokybiniais požymiais. Tiriamas autoriaus žodyno „turtingumas“, tam tikrų žodžių arba formų dažnesnis vartojimas ir pan. Klasikinė tekstologija paprastai neskiria bendrųjų ir specialiųjų rašto kalbos požymių, kaip tai yra kriminalistinės autorystės (lingvistinės) ekspertizės metodikose. Tekstologinėse metodikose taip pat yra paplitę ir kiekybiniai (statistiniai) metodai. Paprastai tokios metodikos skirtos dideliems tekstams tirti. Tai viena iš priežasčių, kodėl tokios metodikos netinka autorystės tyrimams kriminalistikoje.

Tekstologijoje taikomų rašto kalbos tyrimų tikslas – *atribucija* – veikalo nustatymas autorystės, chronologijos ir kilmės vietos požiūriu¹⁷⁵, t. y. anoniminio rašinio teksto autoriaus nustatymas. Kaip vieną iš tekstologinės atribucijos uždavinių galima paminėti suklastotų literatūros kūrinių ir kūrinių, priskiriamų realiai egzistuojantiems rašytojams, išgalvotiems autoriams arba tam tikriems istoriniams asmenims, tyrimas¹⁷⁶. Teorinė ir taikomoji lingvistika, sprendžiant autorystės nustatymo problemas, išplėtojo atskirą metodologiją, kurioje daugiausia dėmesio skiriama būtent atribucijos klausimams. Kriminalistikos srityje filologinės atribucijos atitikmuo iš dalies

¹⁷³ Нагаев В. В. Основы судебно- психологической экспертизы: Закон и право. – Москва, 2000. С. 318.

¹⁷⁴ Subačius P. Tekstologija. Teorijos ir praktikos gairės. – Vilnius, 2001. P. 17.

¹⁷⁵ Subačius P. Tekstologija. Teorijos ir praktikos gairės. – Vilnius, 2001. P. 205.

¹⁷⁶ Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей. – Москва, 1961); Ефременко Э. Л. Раскрытие авторства на основе идейного содержания произведения / Вопросы текстологии. Вып. 2. – Москва, 1960.

yra anoniminio teksto autoriaus nustatymas.

Atribucijos procesas (ypač klasikinėje filologijoje) neatskiriamas nuo kito proceso – *atetezės*, t. y. kūrinio priskyrimo tam tikram asmeniui paneigimas. Filologinės atetezės uždaviniai iš dalies atitinka kriminalistinės diferenciacijos uždavinius sprendžiant anoniminio teksto autorystę. Kriminalistinės diferenciacijos atveju paneigiama tiriamųjų objektų tapatybė, nustatomas tapatybės nebuvimas.

Tekstologijoje abu šitie procesai – atribucija ir atetezė – paprastai sujungiami ir vadinami vienu terminu – atribucija¹⁷⁷. Taip yra ir kriminalistikoje: kriminalistinė diferenciacija ne visada laikoma savarankišku procesu. Paprastai kalbama apie identifikacijos procesą turint galvoje, kad galima ir diferenciacija.

Tekstologijos srityje jau XX a. pirmoje pusėje E. Lannas siūlė taikyti tyrimo principus, pagrįstus skirtingų teksto lygių analize. Jis išskyrė tokius anoniminių tekstų ir įvairių literatūrinių mistifikacijų tyrimo principus: 1) filologinę analizę, t. y. teksto rašto kalbos (leksikos, gramatikos, sintaksės) analizę, 2) paleografinę (popieriaus, rašalo, grafemų formos) analizę, 3) grafinių ypatumų (rašysenos) tyrimą ir sociologinę (numanomo autoriaus ideologija) analizę¹⁷⁸. Kaip matome, tekstologinio tyrimo principai atitinka dabartinius kriminalistinio tyrimo metodus. Vadinasi, galima teigti, kad kriminalistinių tyrimo metodų pagrindiniai principai iš dalies išsirutuliojo ir iš minėtų tekstologinės analizės principų (metodų). Galima nustatyti tam tikras paraleles tarp šiuolaikinės kriminalistinės lingvistinės analizės ir anų laikų filologinės analizės, techninio dokumentų tyrimo (dokumentotyros) ir paleografinės analizės, kriminalistinio rašysenos tyrimo ir grafinės analizės.

Kaip atskirą tyrimą, kurio svarbia dalimi tyrinėtojai filologai laikė ir rašto kalbos tyrimus, galima paminėti ir paleografinį bei kodikologinį senovinių rankraščių tyrimą. Paleografija ir kodikologija – pagalbinės istorinės disciplinos¹⁷⁹. Šioje srityje filologai, turėdami užduotį nustatyti rankraščius parašiusius asmenis, kartu su rašysena ir topografiniais požymiais tyrė ir rašto kalbą.

Atribucijos metodų istorinė evoliucija rodo, kad šie metodai vėliau buvo panaudoti ir kitiems poreikiams. Kai kurių mokslininkų manymu, tai, kad kriminalistika vėliau perėmė šiuos metodus iš filologijos, rodo teorinių kriminalistinės identifikacijos (remiantis rašto kalba) ir literatūrinės (filolo-

¹⁷⁷ Рейсер С. А. Основы текстологии. – Ленинград, 1978. С.176.

¹⁷⁸ Ланн Е. Литературная мистификация. – Москва-Ленинград, 1930.

¹⁷⁹ Мажуга В. И. Отождествление руки писца в палеографии и кодикологии / Вспомогательные исторические дисциплины. – Москва, 1976. Т. 7.

ginės) atribucijos pagrindų bendrumą¹⁸⁰. Tačiau, mūsų nuomone, nepaisant ir kriminalistinio autorystės nustatymo, ir literatūrinės atribucijos užduočių panašumo (pvz., meninio kūrinio teksto autoriaus nustatymas klasikinėje lingvistikoje, tekstologijoje ir autoriaus nustatymas atliekant kriminalistinę ekspertizę), akivaizdu, kad filologijos ir kriminalistikos metodai, sprendžiant šiuos panašius klausimus, skiriasi, nes pirmiausia skiriasi tiriamų objektų specifika.

Kalbos požymių tyrimas, lingvistų taikomas sprendžiant literatūrinių kūrinių autorystės klausimą, negali būti akiai taikomas ir kriminalistinėje lingvistikoje dėl jos specifinio pobūdžio. Literatūrinių tekstų tyrimas skiriasi nuo kriminalistinių tekstų tyrimo. Pirmiausia skiriasi patys tyrimo objektai: literatūriniai, meniniai kūriniai ir kriminalistinę reikšmę turintys tekstai (pvz., ižeidžiamo, šmeižikiško, grasinamo ir panašaus turinio anoniminiai tekstai). Kriminalistinės lingvistinės analizės tekstų kalba paprastai yra daug skurdesnė negu meninių, literatūrinių, publicistinių kūrinių kalba. Literatūrinio teksto pasaulėžiūros turinys susiaurina potencialių autorių „ratą“. Tokios idealios sąlygos retai pasitaiko kriminalistinėje (teisminėje) praktikoje.

Kriminalistinio lingvistinio tyrimo atveju sociologinė arba ideologinė analizė rūšys netaikomos. Literatūrinės autorystės tyrimai gali būti atliekami tik remiantis tos pačios rūšies tekstais. Ši sąlyga taip pat nebūdinga tiriant tekstus šantažo, pagrobimo ir pan. bylose ir tai labai komplikuoja tyrimą. Atliekant literatūrinių kūrinių analizę paprastai remiamasi prielaida, kad teksto autorius yra vienas asmuo. Kriminalistinio autorystės nustatymo atvejais padėtis būna daug sudėtingesnė, nes potencialių autorių skaičius dažniausiai nežinomas. Tyrimą dar labiau pasunkina tai, kad tiriamosios medžiagos, pateikiamos lingvistinei analizei kriminalistinėse bylose, apimtis paprastai būna daug mažesnė negu literatūros kūrinių. Pavyzdžiui, literatūrinių tekstų analizė gali apimti kelis arba kelis tūkstančius teksto elementų (t. y. žodžių, įskaitant ir punktuacijos ženklus). O kriminalistinio pobūdžio tiriamosios medžiagos optimali apimtis, kaip nurodoma kriminalistinėje literatūroje, turi būti apie 500 reikšmingų žodžių.

Vienas iš pagrindinių abiejų minėtų autorystės nustatymo būdų skirtumų yra ir tas, kad filologijos srityje nėra sukurta tokių griežtų taisyklių, metodinių ribų literatūrinio kūrinio autoriui nustatyti, kokios yra atliekant kriminalistinį tyrimą. Griežtas kriminalistinio autorystės nustatymo (kriminalistinės autorystės ekspertizės) metodologinis pagrindas yra kriminalistinės

¹⁸⁰ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000.

ekspertizės metodologija, kitų ekspertizių rūšių metodai.

Kitaip nei literatūrinės atribucijos praktika, kriminalistinis autorystės tyrimas apribotas griežtų procesinių reikalavimų. Tyrimo rezultatai surašomi ekspertinėje išvadoje. Čia nurodomi tyrimo objektai, užduotys, taikomi metodai ir pan. Toks griežtas eksperto išvados įforminimas reikalingas tam, kad nustatomi duomenys galėtų būti panaudojami kaip įrodymai byloje. Atsižvelgiant į kriminalistinio autorystės tyrimo rezultatų svarbą, toks tyrimas reikalauja ypatingos atsakomybės bei taikomų metodų tikslingumo ir patikimumo.

Tarp kitų skirtumų galima paminėti dar ir šiuos: filologiniai tyrimai pagrįsti kiekybine nustatytų požymių analize, kuri paprastai grindžiama intuityviu tiriančiojo suvokimu, payzdžiui, apie panaudotos leksikos „skurdumą“ arba „turtingumą“, apie tekstų ir autorių stilių skirtumą ir panašumą ir t. t. Atliekant filologinius tyrimus rašto kalbos požymiai paprastai nesiskirstoma į bendrus ir specialius, kaip yra priimta atliekant kriminalistinį rašto kalbos tyrimą.

Nors kai kurie filologinės krypties atstovai visiškai atmets galimybę sukurti bendrą anoniminių tekstų autorystės metodiką, yra nuomonių, kad „galima pastebėti tam tikrą universalios atribucijos metodo tendenciją, kuri, tiesa, nedavė apčiuopiamų rezultatų“¹⁸¹.

Apibendrinant galima išskirti šiuos pagrindinius literatūrinių kūrinių autorystės nustatymo (atribucijos) ir kriminalistinio autorystės nustatymo skirtumus:

Kriminalistinis anoniminio teksto autorystės nustatymas	Literatūrinių kūrinių autorystės nustatymas (atribucija)
1. tyrimo objektai: įžeidžiamo, šmeižikiško, grasinamo ir pan. turinio anoniminiai tekstai;	1. tyrimo objektai: literatūriniai, meniniai kūriniai;
2. tyrimas atliekamas remiantis tik kalbos vienetais (lingvistinėmis formomis);	2. tyrimas atliekamas atsižvelgiant ir į nelingvistinio pobūdžio aplinkybes;
3. tiriami (lyginami) dažniausiai skirtingų rūšių tekstai;	3. tirti (palyginti) pateikiami vienos rūšies tekstai;
4. potencialių autorių skaičius paprastai nežinomas;	4. suponuojamas vienas autorius;
5. medžiagos apimtis paprastai nepakankama kiekybinei analizei;	5. medžiagos užtenka kiekybinei analizei;
6. griežti procesiniai tyrimo apribojimai, turintys įtakos ir tyrimo eigai;	6. tyrimo apimtis nustatoma pačių tyrėjų;
7. tam tikros teisinės pasekmės, priklausančios nuo tyrimo rezultatų.	7. tyrimo rezultatai nesukelia jokių iš anksto numatomų pasekmių.

¹⁸¹ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000. С. 4.

Atsižvelgiant į kriminalistinės autorystės nustatymo specifiką ir aptarus skirtumus, galima teigti, kad metodika, taikoma tokiems tyrimams, skiriasi nuo literatūrinės atribucijos metodikos, nors ir pagrįsta tam tikrais pastarosios principais.

Kriminalistinės lingvistikos (ir kriminalistinės lingvistinės ekspertizės) metodai pagrįsti ne vien tik lingvistiniais (filologiniais) tyrimais ir jų rezultatais. Ekspertai filologai, remdamiesi kriminalistiniais lingvistiniais tyrimais, kuria savarankiškas metodikas, kurios taikomos kriminalistinio pobūdžio kontekste.

Taigi kriminalistinės lingvistinės (arba autorystės) ekspertizės metodais laikomi šie metodai: 1) *lingvistiniai* (taip pat ir lingvistiniai statistiniai), siejami su įvairių kalbinių elementų ir struktūrų nustatymu; 2) *psicholingvistiniai*, leidžiantys nagrinėti kalbos reiškinius atsižvelgiant į psichinius procesus, turinčius įtakos asmens kalbinei veiklai; 3) *sociolingvistiniai*, rodantys kalbos ryšį su tam tikrais socialiniais veiksmais; 4) *loginiai psichologiniai*, analizuojantys tuos teksto loginius elementus bei struktūras, kurie lemia autoriaus kalbos ir intelektualinių įgūdžių savybes bei ypatumus; 5) *matematiniai kiekybiniai* metodai, leidžiantys nustatyti kalbos įgūdžių lygį; *statistinės analizės* metodai¹⁸².

Trumpai apžvelgsime lingvistinių žinių panaudojimo teisingumo nustatymo srityje teoriją ir praktiką kitose šalyse bei palyginsime ją su šios rūšies tyrimų padėtimi Lietuvoje.

Daugelyje šalių (anglosaksų šalyse, Vokietijoje) pagrindiniai tyrimo, kurio metu teismo poreikiams taikomos lingvistikos teorijos ir metodologijos žinios ir metodai, principai priklauso **teismo lingvistikos** sprendžiamiems klausimams. Teismo lingvistika (*forensic linguistics, Forensische Linguistik*) paprastai suprantama kaip taikomosios lingvistikos šaka, lingvistinės analizės ir aprašymo metodais sprendžianti specifinius teismo pobūdžio klausimus¹⁸³. Kitaip tariant, teismo lingvistika yra lingvistikos žinių taikymo teisme (teismo poreikiams, uždaviniams spręsti) sritis. Teismo lingvistika čia suvokiama kaip konkrečių tyrimo metodų, rekomendacijų visuma. Tačiau savarankiškos teismo lingvistikos teorijos, kaip galima spręsti iš literatūros šaltinių, nėra sukurta.

¹⁸² Галышина Е. И. Основы судебного речеvedения: монография / Под ред. М. В. Горбаневского. – Москва: СТЭНСИ, 2003.

¹⁸³ Baldauf Ch. Zur Signifikanz sprachlicher Merkmale im Rahmen des Autorschaftsnachweises: Ansätze und Desiderate der forensischen Linguistik // Archiv für Kriminologie, 1999. Band 204.

Sąvoka *teismo lingvistika* pasaulinėje praktikoje vartojama siaurąja ir plačiąja prasme.

Viena vertus, lingvistinių žinių panaudojimo galimybės teisminiame kontekste gali būti suprantamos labai plačiai. Plačiąja prasme teismo lingvistika apima tokias sritis kaip komunikavimo procesas teismo salėje, liudytojų parodymų tikroviškumo tyrimas, įstatymų tekstų interpretavimo ir formulavimo problemos, vertimai teismo reikalams, nuomonės iašsakymas kaip ilokucinis aktas*, rašytinių tekstų autorystės nustatymas, diktoriaus (kalbėtojo) identifikavimas, įžeidimo, melagingos priesaikos atvejų tyrimas ir t. t., t. y. lingvistikos žinių panaudojimas apskritai teisminiame kontekste.

Taip plačiai suprantamas lingvistikos žinių panaudojimo galimybes šioje srityje galima pavaizduoti aiškios ir detalios bendros srities **kalba ir teisė** („*language and the law*“) klasifikacijos, kurią pateikė amerikiečių mokslininkė Judith Levi, pavyzdžiu. Mokslininkė išskiria tris šios srities veiklos kryptis: (1) „*the language of courtroom interactions*“, (2) „*language-based issues in the law*“, (3) „*the written language of the law*“¹⁸⁴. Jos atitinka tokias kalbos žinių panaudojimo sritis kaip: (1) kalbos panaudojimas teisme (pvz., vertimai teismo tyrimo metu); (2) teismo lingvistika (siaurąja prasme) (kalbinių mažumų teisinės problemos, teisės pažeidimai panaudojant kalbinę veiklą (pvz., įžeidimas žodžiu (*slander*), įžeidimas raštu (*libel*), grasinimas, melaginga priesaika ir pan.)); (3) įstatymų kalba (pvz., įstatymų formulavimas, dokumentų interpretavimas).

JAV teismo lingvistikos atstovas Geraldas R. McMenaminas pateikia šias teismo lingvistikos sritis¹⁸⁵:

- 1) klausos fonetika (*Auditory Phonetics*);
- 2) akustinė fonetika (*Acoustic Phonetics*);
- 3) semantika: kalbos prasmės interpretavimas (*Semantics: Interpretation of Expressed Meaning*);
- 4) kalbos ir pragmatiniai aspektai: prasmės interpretavimas (*Discourse and Pragmatics: Interpretation of Interred Meaning*);
- 5) stilistika ir autorystės nustatymas (*Stylistics and Questioned Authorship*);
- 6) teisinė kalba (*Language of the Law*);
- 7) teisminė (teismo posėdžio) kalba (*Language of the Courtroom*);

* Ilokucinis aktas (lot. *illocutio* – kalbėjimas) – kalbos aktas komunikacinės funkcijos požiūriu.

¹⁸⁴ Levi J. 1982. *Linguistics, Language, and the Law: A Topical Bibliography*. Bloomington / Ind.: Indiana University Linguistics Club.

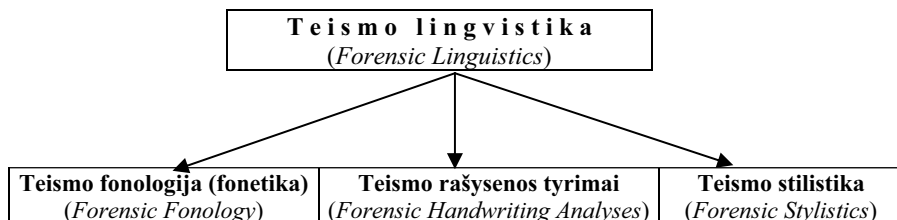
¹⁸⁵ McMenamin G. *Forensic Linguistics: Advances in Forensic Stylistics*, California State University, Fresno, California, USA, 2002. P. XVI.

8) interpretacija ir vertimas (*Interpretation and Translation*).

Literatūros šaltiniuose yra pateikiamas ir kitoks, dar platesnis, **teismo lingvistikos** ir jos sprendžiamų uždavinių supratimas. **Teismo lingvistika** apibūdinama kaip lingvistikos ir psichologijos žinių taikymas teismo ir tyrimo poreikiams. Manoma, kad *teismo lingvistika* sprendžia šiuos klausimus:

1. vertimas (*translation*) ir vertėjavimas (*interpretation*) teismo poreikiams:
 - a. vertimo tikslumas;
 - b. vertėjų vaidmuo ir pan.
2. kalbos kūrimo (*discourse*) analizė teisminiame kontekste:
 - a. kalbos ypatumų reikšmė teismo posėdžio metu;
 - b. įstatymų kalbos tyrimas.
3. teismo fonologija (*fonology*) ir audioanalizė (*audio analysis*):
 - a. kalbos transkripcija;
 - b. balso nustatymas;
 - c. prasmės supratimas (nustatymas);
 - d. garso (nekalbinio) įrašo (*non-speech sound*) nustatymas.
4. dokumentų tyrimas:
 - a. rašysenos tyrimas/ nustatymas;
 - b. spausdinimo mašinėlė požymių tyrimas/ nustatymas;
 - c. popieriaus tyrimas/ nustatymas.
5. **teismo stilistika**:
 - a. *autorystės tyrimas/ nustatymas*;
 - b. dokumento teksto turinio analizė.

Kaip matome iš pateikto teismo lingvistikos ir jos sprendžiamų uždavinių apibūdinimo, autorystės nustatymo klausimai suprantami tik kaip maža teismo lingvistikos dalis. Šiuo atveju teismo lingvistika apima ir teismo fonologiją (fonetika), ir rašysenos tyrimus. Dokumento teksto autoriaus nustatymo klausimus sprendžia siaura teismo lingvistikos sritis – *teismo stilistika*¹⁸⁶.

¹⁸⁶ Forensic Science International, 1993. Vol. 58. No. 1, 2.

Siauraja prasme **teismo lingvistika** suprantama kaip lingvistinių žinių pritaikymas teismo ekspertiniams poreikiams, t. y. atliekant ekspertizes, kai tyrimo objektas yra kalba. Toks teismo lingvistikos suvokimas atitiktų mūsų minėtą kriminalistinės lingvistikos suvokimą. Pavadinimo skirtumas (teismo/ kriminalistinė) paaiškinamas taip pat ir šalių teisinių tradicijų skirtumais.

Anglosaksų šalys (Anglija, JAV, Australija)	Lietuva
Teismo mokslai (<i>forensic sciences</i>)	Kriminalistika
Teismo lingvistika (<i>forensic linguistics</i>), teismo fonetika (<i>forensic phonetics</i>), teismo stilistika (<i>forensic stylistics</i>) ir t. t.	Kriminalistinė lingvistika , kriminalistinė rašotyra, kriminalistinė fonoskopija ir t. t.

Daugelyje užsienio šalių, pavyzdžiui, mūsų minėtuose anglosaksų šalyse, kriminalistika suprantama tik kaip grynai taikomojo pobūdžio disciplina, naudojama daugiausiai policijos darbe ir sprendžianti technikos arba kitų mokslų laimėjimų panaudojimo tiriant nusikaltimus klausimus, rengianti praktines rekomendacijas. Kriminalistikos teorija ir metodologija čia nėra išstobulinta, neskiriama dėmesio ir atskirų kriminalistikos teorijų plėtrai. Tačiau, kita vertus, ši padėtis pamažu keičiasi. Pavyzdžiui, Vokietijoje *kriminalistikos* terminas jau plačiai vartojamas. Kriminalistikos pokyčių yra ir anglosaksų mokslinėje literatūroje.

Taigi minėtose šalyse kriminalistikos sąvoka nėra vartojama plačiai, čia kalbama apie *teismo (forensic, forensische)* mokslus, todėl savaime suprantama, kad ir lingvistikos metodų pritaikymo minėtame kontekste teorija ir metodologija suprantama kaip *teismo lingvistika*. Lietuvos teisės ir kriminalistikos mokslų kontekste ją būtų tikslinga vadinti *kriminalistine lingvistika*. Tačiau, kita vertus, sąvoką *kriminalistinė lingvistika* būtų netikslinga vartoti kaip apskritai teismo lingvistikos atitikimą, nes pati sąvoka *teismo lingvistika* gali būti vartojama, kaip jau rašyta, ir siauraja, ir plačiąja prasme.

Plačiąja prasme terminas *teismo lingvistika (forensic linguistics)* vartojamas dažniausiai anglosaksų šalyse (Anglijoje, JAV, Kanadoje, Australijoje ir kt.)¹⁸⁷, siauraja – Vakarų Europoje, pvz., Vokietijoje (*forensische Lin-*

¹⁸⁷ Forensic Science International. 1993. Vol. 58. No. 1, 2. P. 45–46, Forensic Linguistics. The International Journal of Speech, Language and the Law, 2001. Vol. 8. No. 1.; Forensic Linguistics. The International Journal of Speech, Language and the Law, 2000. No. 1. Vol. 7; Eades D., Forensic linguistics in Australia: an overview / Forensic Linguistics. The International Journal of Speech, Language and the Law, 2001. Vol. 8. No. 1. P. 113–132.

guistik). Tačiau, kai kurių vokiečių specialistų nuomone, klaidinga sutapatinti tokią plačią veiklos sritį, kokia yra teismo lingvistika (ar apskritai lingvistikos mokslo panaudojimas teisminiame kontekste), tik su viena iš jos pritaikymo galimybių, t. y. su panaudojimu ekspertinėje praktikoje tiriant nusikaltimus, kitaip sakant, su lingvistine teksto analize (*Linguistische Textanalyse*)¹⁸⁸.

Anglosaksų šalyse teismo lingvistika spendžia problemas, susijusias su kalbos vartojimu teisminiame kontekste, todėl anksčiau pateiktoje J. Levi „kalbos ir teisės“ srities klasifikacijoje rašto kalbos tyrimai ekspertiniams poreikiams (t. y. lingvistinė ekspertizė) sudaro (2) punkto – „*language-based issues in the law*“ veiklos sritį. Šios rūšies tyrimai šiose šalyse daugiausia pagrįsti teismo lingvistikos, teismo stilistikos ir teismo psicholingvistikos laimėjimais.

Lingvistinė teksto analizė, turint omenyje autorystės nustatymą ir autoriaus apibūdinimą, šiose šalyse daugiausia pagrįsta *teismo stilistika** (*forensic stylistics*). Teismo stilistika čia suprantama kaip rašto (rašto kalbos) stiliaus analizė sprendžiant ekspertiniam tyrimui pateikto teksto autorystės (*authorship*) arba interpretavimo (prasmės nustatymo) (*meaning*) klausimus¹⁸⁹. *Teismo psicholingvistika** (*forensic psycholinguistics*) naudojama teksto autoriaus asmenybei psichologiškai apibūdinti. Ji pagrįsta tiek formališios teksto dalies (stilistiniu rašto kalbos ypatumu), tiek ir prasminės dalies analize¹⁹⁰.

Kadangi kalbos tyrimai paprastai apima įvairių kalbos formų t. y. ir rašytinės, ir sakininės, analizę, manoma, kad teismo lingvistikos (plačiaja prasme) teorija ir metodologija apima ir *teismo fonetiką** (*forensic phonetics*), t. y. ir kalbos analizę, ir teismo lingvistikos (siaurąja prasme), kaip rašto kalbos, analizę¹⁹¹.

¹⁸⁸ Kniffka H. Forensische Linguistik im Rahmen der Nachbarwissenschaften. Fragen der Ethik und der Interdisziplinarität // Kriminalistik und forensische Wissenschaften, 1993. Band 81.

* Stilistika – lingvistikos mokslas, tiriantis individualias ar grupines rašto kalbos savybes (ypatumus).

¹⁸⁹ Forensic Science International. 1993. Vol. 58. No. 1, 2. P. 45–46.

* Psicholingvistika tiria ryšį tarp kalbos ir jos vartotojo.

¹⁹⁰ Canter D. Psycholinguistics / Forensic Sciences Encyclopedia, 2001. P. 1276–1280.

* Fonetika (gr. phone – balsas, garsas, triukšmas) – lingvistikos dalis, tirianti kalbos garsų ypatumus.

¹⁹¹ Stein St. / Baldauf Ch. Feste sprachliche Einheiten in Erpresserbrieffen. Empyrische Analysen und Überlegungen zu ihrer Relevanz für die Forensische Textanalyse // Zeitschrift für germanische Linguistik. 2000.

Vakarų Europos šalyse (pvz., Vokietijoje) **teismo lingvistika** (siaurąja prasme) apibūdinama kaip rašto kalbos tyrimo, t. y. kriminalistinės lingvistikos ekspertizės, teorinis ir metodologinis pagrindas¹⁹². Sakytinės kalbos ir atitinkamai žodinių tekstų tyrimas įtraukiamas į *teismo fonetikos* veiklos sritį.

Vakarų Europoje *teismo fonetika* paprastai išskiriama kaip savarankiška, visuotinai pripažinta disciplina, daug daugiau pažengusi negu rašto kalbos analizė, tačiau giminą jai daugeliu atžvilgių. Viena iš teismo fonetikos užduočių yra asmens atpažinimas arba apibūdinimas jo balso/ kalbos (t. y. sakytinės kalbos) pagrindu. Teismo lingvistika nagrinėja rašto kalbos autorystės klausimus, o teismo fonetikos užduotis – nustatyti kalbėtoją, apibūdinti jį pagal jo sakinės kalbos požymius. Šios disciplinos, nors pagrindinės jų užduotys ir taikomi metodai skiriasi, turi daug sąlyčio taškų, kai tiriamos to paties reiškimo – kalbos – skirtingos formos: rašytinė ir sakinė kalba. Ir teismo lingvistika, ir teismo fonetika gvildena autorystės arba autoriaus (kalbėtojo) apibūdinimo, būsenos nustatymo klausimus.

Lietuvoje neišskiriama atskira disciplina *teismo fonetika*. Pas mus ją atitinka neseniai atsiradusi kriminalistikos šaka – *kriminalistinė fonoskopija*^{*}, tirianti garso ir vaizdo įrašuose užfiksuotus garsus, taip pat nustatanti asmenį¹⁹³. Galima paminėti, kad kriminalistinės fonoskopijos užuomazgą anksčiausiai atsirado JAV ir Lenkijoje. Vienas iš pirmųjų apie kriminalistinių fonoskopinių tyrimų, kurių metu naudojamos akustikos, elektronikos ir filologijos žinios, galimybes prabilo žymus Lenkijos kriminalistas A. Szwarcas¹⁹⁴. Fonetika ir fonoskopija, kaip žinoma, yra giminingos disciplinos. Fonetika tiria sakinę kalbą, šneką fiziniu, akustiniu artikuliaciniu aspektu, o fonoskopija – kalbos struktūros elementus – garsus – jų struktūros ir funkcionavimo dėsnumus. Garsų pagrindu, atsižvelgiant į jų matavimo pobūdį, gali būti nustatomas ir individo balsas. Sparti kriminalistinės fonoskopijos plėtra Lenkijoje turėjo įtakos ir kitų šalių tokio pobūdžio tyrimams.

Nemažų rezultatų teismo fonetikos srityje pasiekė Vokietijos ekspertai. Teismo fonetikos metodais nustatomas ne tik balsas. Nagrinėjama ir kitokio

¹⁹² Baldauf Ch. Zur Signifikanz sprachlicher Merkmale im Rahmen des Autorschaftsnachweises: Ansätze und Desiderate der forensischer Linguistik // Archiv für Kriminologie, 1999. Band 204.

* Fonoskopija (gr. *phone* – balsas, garsas, triukšmas, *skopeo* – žiūriu, stebiu) tiria garsų struktūrą ir funkcionavimą.

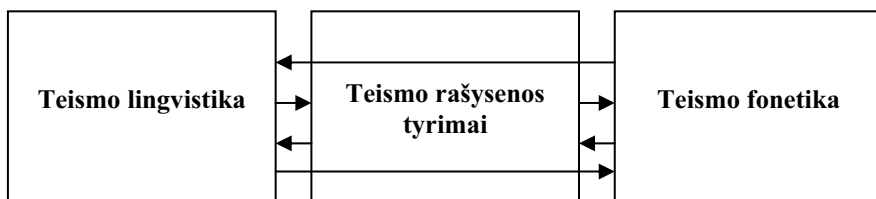
¹⁹³ Kurapka E., Malevski H., Palskys E., Kuklianskis S. Kriminalistikos technikos pagrindai. – Vilnius, 1998.

¹⁹⁴ Szwarc A. Kryminalistyczna ekspertyza zapisu magnetofonowego. – Warszawa, 1964.

pubūdžio informacija: pavyzdžiui, kaip adekvačiai (teisingai) supranta apklausiamųjų žodinius parodymus policijos pareigūnai ir juos fiksuoja raštiškuose protokoluose; lėktuvų katastrofų priežasčių tyrimas pagal pokalbių lėktuvo kabinoje užrašus (kalbėtojo nustatymas pagal balsą kartu su pokalbio turinio lingvistine analize)¹⁹⁵.

Teismo lingvistikai ir teismo fonetikai artima ir trečioji disciplina – *teismo rašotyra* (t. y. *rašysenos* tyrimai), tirianti kalbos grafinius, t. y. rašysenos, ypatumus (*forensic handwriting examinations, forensische Schriftvergleichung*)¹⁹⁶. (Lietuvoje ji vadinama *kriminalistine rašotyra*.) Kaip žinoma, rašysenos tyrimų metu nagrinėjami rašysenos formavimosi bei kitimo dėsniniai ir rengiami tyrimo metodai turint tikslą identifikuoti arba apibūdinti tekstą parašiusį asmenį (atlikėją) arba nustatyti kitas bylai svarbias aplinkybes.

Taigi atskirus teismo mokslus, kurie vienaip ar kitaip pritaiko teismo poreikiams lingvistikos mokslo žinias bei metodus, panaudoja juos objektyvios tikrovės faktams nustatyti ir todėl turi daug sąlyčio taškų, būtų galima pavaizduoti taip:

Tačiau egzistuoja tam tikri **teismo lingvistikos** ir dviejų kitų artimų disciplinų skirtumai, iš kurių galima paminėti šiuos:

- 1) Pirmiausia skiriasi tiesioginis šių disciplinų tyrimo objektas. Teismo (ir kriminalistinės) lingvistikos tyrimo objektas yra kalba, rašysenos tyrimų objektas – rašysena, teismo fonetikos – balsas (ir sakytinė kalba).
- 2) Lingvistinė analizė nėra pagrįsta instrumentiniais metodais. Kalbos duomenų neįmanoma taip tiksliai išmatuoti kaip balso arba rašysenos. Statistinių metodų taikymas teismo lingvistikoje taip pat yra daug sudėtingesnis procesas.

¹⁹⁵ Künzel H. On the problem of speaker identification by victims and witnesses // *Forensic Linguistics*. 1994. 1(1). P. 45–58.

¹⁹⁶ Kniffka H. *Forensische Fonetik und Forensische Linguistik / Festschrift Georg Heike*. – Frankfurt am Main, 1998. S. 279–291.

- 3) Lingvistinė analizė paprastai reikalauja gerokai daugiau laiko ir tiriamosios medžiagos negu rašysenos arba fonoskopiniai tyrimai ir kt.

Teismo lingvistikos raidai Vakarų Europos šalyse didelę įtaką turėjo tyrimai, atliekami Vokietijoje. Čia rašto kalbos tyrimai paprastai vadinami lingvistine (teismine) teksto analize (*Linguistische (Forensische) Textanalyse*). Teksto analizės tikslas, priklausomai nuo sprendžiamų klausimų, gali būti: 1) nustatyti anoniminį autorių (*Autorenerkennung*) arba 2) apibūdinti anoniminį autorių (*Autoreneinschätzung*). Tyrimai šioje srityje Vokietijoje pradėti XX a. aštuntame dešimtmetyje. Kalbos tyrimų panaudojimas kriminalistinėje praktikoje labai priklausė nuo tuo metu šalyje susiklosčiusios padėties: padažnėjusių ekstremistinių išpuolių, pavyzdžiui, aktyvios ekstremistinės organizacijos „*Rote Armee Fraktion*“ („Raudonosios armijos frakcija“) veiklos, grobimų, šantažo atvejų. Reikėtų paminėti, kad ši padėtis vėl kartojasi dėl pastaruoju metu Vokietijoje padažnėjusių teroristinių išpuolių. Pagrindinę įrodomąją medžiagą visais šiais atvejais dažniausiai sudaro dokumentų tekstai. Rašysenos tyrimai dažnai negali būti atliekami, nes tirti pateikiami nerankraštiniai tekstai. Sėkmingas tokių garsių ir sudėtingų šantažo atvejų, pavyzdžiui, „*Oetker*“ ar „*Monsier X*“¹⁹⁷, išaiškinimas, kai pagrindiniai įrodymai buvo pateikti atlikus lingvistines ekspertizes, sustiprino lingvistų ir kriminalistų susidomėjimą kalbos tyrimų galimybėmis kriminalistinėje praktikoje. Tai lėmė ir atskiro Vokietijos Vysbadeno kriminalinių tyrimų valdybos (BKA) Kriminalistinės technikos instituto projekto, skirto kalbos tyrimams taikyti ekspertinėje veikloje, įgyvendinimą. Projektas buvo pavadintas „Lingvistine teksto analize“. Šiuo metu pagrindinį tiriamąjį teismo lingvistikos darbą (fonoskopines ir lingvistines ekspertizes) atlieka būtent BKA Kriminalistinės technikos instituto padalinyje KT 54 – *Sprechererkennung, Tonbandauswertung, Linguistische Analyse*. Pažymėtina, kad tai vienintelė valstybinė institucija Vokietijoje, atliekanti lingvistines ekspertizes (ne tik Vokietijos, bet ir kitų šalių poreikiams)*. Tai, kad teismo lingvistikos srityje Vokietijoje jau sukauptas tam tikras potencialas ir egzistuoja poreikis toliau kurti teorinės bei metodologinę bazę, rodo jau tampančios nuolatinė praktika teismo lingvistikos srityje organizuojamos konferencijos (*Symposium Forensische Textanalyse*), GAL (*Gesellschaft*

¹⁹⁷ Steinke W. Sowohl bei Oetker als auch bei „Monsier X“ / Kriminalistik. – Heidelberg, 1983. 8–9. S. 403–404.

* Lingvistines ekspertizes Vokietijoje taip pat atlieka privatus ekspertai, paprastai – aukštųjų mokyklų dėstytojai filologai.

für Angewandte Linguistik – Taikomosios lingvistikos sąjunga) darbo grupės „Teismo lingvistika“ („*Forensische Linguistik*“) veikla.

Didžiuliai nuopelnai kuriant teismo lingvistikos, kaip savarankiškos disciplinos, teorinius pagrindus Vokietijoje priskiriami H. Kniffkai – filologui germanistui, dirbančiam Bonos universitete. Jis – daugelio mokslinių straipsnių, skirtų teismo lingvistikos problemoms, autorius¹⁹⁸. Tačiau apskritai vokiečių teismo lingvistai¹⁹⁹ pažymi, kad mokslinės diskusijos autorystės nustatymo srityje apsiriboja atskirų pavienių lingvistinės analizės atveju aprašymu ir svarstymu. Sistemingų ir nuoseklių šios srities tyrimų vis dar trūksta.

Vokietijoje išskiriamos dvi pagrindinės **teismo lingvistikos** (siauraja prasme) (*Forensische Linguistik*) veiklos kryptys:

- 1) autorystės nustatymas (*Autorschaftsnachweis*);
- 2) tinkamas kalbos interpretavimas (tinkamo supratimo nustatymas) (*Verständnisnachweis*)²⁰⁰.

Pirmuoju atveju sprendžiamas klausimas, kas yra anoniminio teksto autorius. Antruoju – kaip reikėtų suprasti anoniminių tekstą arba jo dalį, pavyzdžiui, ar tam tikra kalba yra ižeidžiamo pobūdžio, ar ne. Teksto interpretavimo problemų labai dažnai kyla konkurencinės teisės srityje. Nesutarimų objektu dažnai tampa plačios interpretavimo galimybės tarp žodžio (teksto) reikšmės „pažodžiui“ ir „ne pažodžiui“ (t. y. abstrakčiai suvokiant arba priklausomai nuo tam tikrų specifinių sąlygų). Pasitaiko ir tokio pobūdžio lingvistinių ekspertizų autorinių teisių srityje, pavyzdžiui, esant gaminių pavadinimų žodiniam panašumui (sutapimui) arba sprendžiant klausimą, ar tam tikras tekstas yra meninė vertę turintis, ar pornografinis kūrinys, ir pan.²⁰¹

¹⁹⁸ Kniffka H. Der Linguist als Gutachter bei Gericht // *Angewandte Sprachwissenschaft. Grundfragen- Bereiche- Methoden*, Bonn. 1981; Kniffka H. *Texte zur Theorie und Praxis forensischen Linguistik*. – Tübingen. 1990; Kniffka H. *Forensische Linguistik im Rahmen der Nachbarwissenschaften. Fragen der Ethik und der Interdisziplinarität // Kriminalistik und forensische Wissenschaften*, 1993. Band 81; Kniffka H. *Forensische Fonetik und Forensische Linguistik / Festschrift Georg Heike*. – Frankfurt am Main, 1998.

¹⁹⁹ Stein St., Baldauf Ch. *Feste sprachliche Einheiten in Erpresserbriefen. Empirische Analysen und Überlegungen zu ihrer Relevanz für die forensische Textanalyse/ Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 2000.

²⁰⁰ Kniffka H. Der Linguist als Gutachter bei Gericht // *Angewandte Sprachwissenschaft. Grundfragen-Bereiche- Methoden*. – Bonn, 1981. S. 584–635.

²⁰¹ Kniffka H. *Einführung: Forensische Linguistik / Texte zur Theorie und Praxis forensischen Linguistik*. – Tübingen, 1990. S. 1–55; Kniffka H. *Thesen zu Stand und Aufgaben „forensischer“ Linguistik / Symposium: Forensischer Linguistischer Textvergleich*. – Wiesbaden, 1989. S. 205–237.

Teisminis anoniminio teksto autoriaus nustatymas/apibūdinimas arba kitų byloje reikšmingų faktų nustatymas remiantis teksto kalba Vokietijoje paprastai vadinamas *lingvistine (teismine) teksto analize (Linguistische (Forensische) Textanalyse)*. Kitaip sakant, lingvistinė teksto analizė yra praktinis teismo lingvistikos modelių pritaikymas atliekant ekspertinį tyrimą.

Kriminalistinė teismo lingvistikos veiklos sritis, kaip jau minėta, yra teorinės ir metodologinės lingvistinių ekspertinių tyrimų bazės kūrimas. Teksto analizės tikslas, atsižvelgiant į sprendžiamus klausimus, gali būti: (1) nustatyti anoniminį autorių (*Autorenerkennung*) arba (2) apibūdinti anoniminį autorių (*Autoreneinschätzung*).

Laikoma, kad teismo lingvistika plačiąja prasme – kaip bendras lingvistinių žinių taikymo nustatant teisingumą pagrindas – apima ir teismo fonetiką, ir rašto kalbos analizę (teismo lingvistika siaurąja prasme). Nepaisant esminių skirtumų, teismo fonetika ir teisminė teksto analizė turi daug sąlyčio taškų. Vokietijoje šios veiklos sritys laikomos labai artimomis. Tai rodo netgi ekspertizių suskirstymo pagal ekspertinės įstaigos skyrius praktika. Lingvistinės (teisminė teksto analizė) ir fonoskopinės (teismo fonetika) ekspertizės priklauso savarankiškam skyriui (*Sprechererkennung, Tonbandauswertung und Linguistische Textanalyse*), rašysenos ekspertizių skyrius yra atskiras.

Lingvistinės (teisminės) teksto analizės tikslas – spręsti klausimus, susijusius su teksto autoriaus nustatymu (*Autorenerkennung*). Autoriaus nustatymo klausimai, atsižvelgiant į padėtį, sprendžiami dviem būdais, t. y. taikant teksto analizės (*Textanalyse*) arba tekstų palyginimo (*Textvergleich*) metodą.

Teksto analizės metodas taikomas taip pat turint tikslą pateikti teksto autoriaus charakteristiką (*Autoreneinschätzung*). Siekiant apibūdinti autorių nustatoma: 1) gimtoji kalba; 2) dialektas; 3) išsilavinimo (kultūros) lygis; 4) išsilavinimo/veiklos rūšis; 5) grupinė priklausomybė; 6) amžiaus grupė; 7) tekstų sudarymo įgūdžiai (rašymo/kūrimo, teksto formavimo patirtis). Taikant tekstų palyginimo metodą lyginami: 1) anoniminiai tekstai, pavyzdžiui, anoniminiai, sudarantys seriją, laiškai; 2) anoniminiai tekstai ir žinomo autoriaus tekstai.

Palyginimo metodu nustatoma anoniminio teksto autorystė. Tai gali būti: 1) dviejų arba daugiau teksto grupių tyrimas sprendžiant galimą autorių tapatumą; 2) atskirų tekstų sulyginimas remiantis jų požymiais; 3) tekstų tyrimas nustatant duomenų, pateiktų juose, sutapimą arba nesutapimą.

Metodika, kuria remiasi lingvistinė teksto analizė, apima: 1) klaidų analizę; 2) stiliaus analizę. Klaidų analizę sudaro klaidų atpažinimas, aprašymas ir klaidų kilmės nustatymas (pvz., interferencijos, tarmės ir pan. nulėmtos klaidos) remiantis rašybos, skyrybos, gramatikos, sintaksės, morfo-

logijos ir leksikos pakopų analize. Stiliaus analizė apima: 1) teksto formos (nors teksto forma ir nėra lingvistikos aprašymo lygis, tačiau jai būdingas individualus pobūdis, į ją būtina atsižvelgti), 2) rašybą ir skyrybą, 3) gramatiką, sintaksę ir morfologiją, 4) žodžių pasirinkimą (leksikos) ir žodžių sudarymą, 5) teksto struktūrą.

Reikėtų pabrėžti, kad literatūros šaltiniuose²⁰² konstatuojama, jog teismo lingvistikos teorinė ir metodologinė bazė Vokietijoje iš esmės dar tik kuriama.

JAV teismo lingvistikos atstovai, kaip ir Vokietijos mokslininkai, skiria dvi skirtingas lingvistinių žinių taikymo sritis atliekant dokumento teksto kalbos analizę. **Teismo stilistikos** taikymo sritys, pasak amerikiečių teismo lingvisto G. R. McMenamino²⁰³, yra šios:

1. nustatyti teksto autorių;
2. interpretuoti semantinę ir pragmatinę reikšmę.

Stilistinis teksto kalbos tyrimas pagrįstas dviem principais: nėra dviejų autorių, rašančių taip pat, ir nė vienas autorius nerašo taip pat visą laiką. Individualūs kalbos požymiai pasireiškia unikaliu kiekvieno autoriaus stiliaus dariniu ir remiantis šių požymių analize gali būti nustatomas kiekvienas autorius.

Semantinės ir pragmatinės reikšmės interpretavimas – tai dar viena teismo stilistikos taikymo sritis ne tik JAV, bet ir kitose šalyse. Semantinės žodžio reikšmės analizė yra susijusi su žodžio prasmės suvokimu kitų žodžių atžvilgiu, taip pat su žodžio ir daiktų, veiksnių ir situacijų santykiu.

Pragmatinės žodžių ir sakinių reikšmės analizė – tai reikšmės, kurią buvo ketinama suteikti žodžiui (*intended meaning*) ir kuri skiriasi nuo semantinės žodžio reikšmės, tyrimas.

Diskusijos dėl žodžių ir frazių reikšmės kyla tuomet, kai skirtingi to paties dokumento skaitytojai nesutaria šiais klausimais:

1. dėl ryšio tarp žodžio ir jo nustatytos reikšmės;
2. dėl žodžio reikšmės frazės, sakinio dalies arba sakinio viduryje;
3. dėl žodžio ar frazės reikšmės didesniuose nei sakinys kalbos vienetuose;

²⁰² Baldauf Ch. Zur Signifikanz sprachlicher Merkmale im Rahmen des Autorschaftsnachweises: Ansätze und Desiderate der forensischen Linguistik // Archiv für Kriminologie, 1999. Band 204. S. 93–103; Gfroerer S., Baldauf C. Sprechererkennung, Tonträgerauswertung und Autorenerkennung / Kriminalistische Kompetenz. Kriminalwissenschaften, kommentiertes Recht und Kriminaltaktik für Studium und Praxis. Hrg. von Norbert Beleke. Kap. II, 14: Kriminaltechnik, 2000. S. 3–16.

²⁰³ McMenamino G. Forensic Linguistics: Advances in Forensic Stylistics, California State University, Fresno, California, USA, 2002. P. 163–164.

4. dėl žodžiui (ar frazei) suteiktos reikšmės, kuri skiriasi nuo jo literatūrinės reikšmės²⁰⁴.

Įvairių šalių literatūros analizė parodė, kad prieinamos informacijos apie lingvistinės analizės panaudojimą atliekant ekspertinį tyrimą Vidurio Europos šalyse yra mažai. Žinoma, kad lingvistinė analizė teismo poreikiams atliekama Prancūzijoje, Italijoje, Ispanijoje. Šiose šalyse rašto kalbos požymių tyrimas kompleksiskai priklauso grafologinių tyrimų sričiai. Pagrindinė jų užduotis – apibūdinti teksto autorių.

Pavyzdžiui, straipsnyje, skirtame Bolonijos nacionaliniam grafologų kongresui, įvykusiame 2005 m., prof. R. Constantinas trumpai pristato grafologijos padėtį Italijoje²⁰⁵. Tyrimai, apimantys rašysenos, rašto kalbos, dokumentų analizę, čia vadinami įvairiai: rašysenos analize (*handwriting analyses*), dokumentų analize (*document analyses*), grafologine ekspertize (*graphological expert examination*), rankraščio analize (*document writing analyses*), rankraščio ekspertize (*expert examination off/on writings*), ginčytinų dokumentų ekspertize (*questioned documents examination*), grafoskopinė ekspertize (*graphoscope expert examination*), grafine technine ekspertize (*grapho-technical expert examination*), rankraščio ekspertize (*writing examination*). Grafologinio tyrimo (*graphology*) arba rašysenos analizės (*handwriting analysis*) metu grafologas sudaro asmens charakteristiką (*personality profile*), kuri paprastai apima asmens raidos ypatumus, studijų/profesinį orientavimą, šeimos suderinamumą, santykius ir pan. Grafologo eksperto atliekama ginčytinų dokumentų analizė ir palyginimas vadinamas dokumentų ekspertize (*document examination*).

Apie lingvistinę ekspertizę Ispanijoje buvo užsiminta 2001 m. išleistame Italijos grafologų asociacijos žurnale „*Attualita grafologica*“. Šiame žurnale buvo išspausdinta Ispanijoje išleistos knygos apie rašysenos ekspertizę anotacija, kurioje minima ir „mašininraščio bei lingvistinė ekspertizė (lingvistinės ir stilistinės teksto analizės)“²⁰⁶.

Kitose šalyse, pavyzdžiui, anglosaksų (Anglija, JAV, Kanada, Australija), kaip jau minėta, **teismo lingvistika**, be teksto autoriaus nustatymo, nagrinėja daugelį kitų teismo konteksto problemų, susijusių su lingvistikos klausimais. Tačiau vis dėlto reikėtų pažymėti, kad anoniminio teksto autoriaus nustatymas yra viena iš seniausių teismo lingvistikos minėtose ša-

²⁰⁴ McMenamin G. Forensic Linguistics: Advances in Forensic Stylistics, California State University, Fresno, California, USA, 2002. P. 164.

²⁰⁵ Constantin R. Bologna 2005 National Graphology Congress // Revista de Criminologie, de Criminalistică și de Penologie, 2005. Nr. 2/2005. P. 141–145.

²⁰⁶ Vinals F., M.a Luz Puente, Pericia caligrafica judicial. Attualita grafologica. Trimestrale dell' Associazione Grafologica, Italiana. – Herder, Barcelona, 2001. P. 79.

lyse taikymo sričių. Dar anksčiau buvo sprendžiami įvairių literatūrinių kūrinų autorystės klausimai, pavyzdžiui, daugelio XVII a. poemų ir pjesių, tarp jų ir Shakespeare'o, Marlowe'o, Bacono kūrinių, atribucija, t. y. autorystės nustatymas. Kaip nurodoma literatūroje, vieną iš pirmųjų ir moksliskiausiai pagrįstų teismo autorystės nustatymo bandymų, pagrįstų stilometrijos metodu, paplitusiu minėtų šalių praktikoje, atliko Mostelleris ir Wallace'as tirdami „*The Federalist Papers*“²⁰⁷. Pastaraisiais metais vis labiau reikalingos didelės kompiuterinės duomenų bazės, skirtos potencialiems autoriui būdingiems kalbos požymiams kiekybiniais metodais analizuoti. Vienas iš tokių teismo pobūdžio tekstų, patekusių į teismo lingvistinio tyrimo akiratį, rinkinių yra sukauptas Birminghamo universitete (Anglija)²⁰⁸. (Kita panašaus pobūdžio kompiuterinė sistema (KISTE) ir teismo konteksto tekstų rinkinys yra Vokietijos Viesbadeno kriminalinės policijos valdybos Kriminalinės technikos institute²⁰⁹.)

Daugelio užsienio šalių (daugiausia anglosaksų, Vokietijos) teismo lingvistika pasižymi bendrais ypatumais. Anglosaksų teismo lingvistikoje, kaip ir Vokietijos praktikoje, pasirenkami lingvistinės analizės metodai „*ad casum*“²¹⁰. Tai reiškia, kad tyrimo metodai parenkami atskirais konkrečiais atvejais. Bendrų visais atvejais taikytinų lingvistinio tyrimo metodikų čia nėra parengta. Literatūros analizė leidžia teigti, kad vis dėlto minėtose šalyse pagrindinis nuoseklus ir sistemingas darbas teismo lingvistikos srityje atliekamas, pavyzdžiui, sprendžiant vertėjavimo teismo salėje bei apklausos protokolų tikrovės ir kitas panašaus pobūdžio problemas. Tuo tarpu autorystės nustatymo atvejai aptariami gana epizodiškai²¹¹.

Reikėtų paminėti, kad XX a. pabaigoje užsienyje buvo įkurtos pirmos organizacijos, kurių profesinės veiklos pagrindą sudarė lingvistikos taikymas teisminėje praktikoje. 1991 m. Jorke (Anglija) Šv. Džono koledže (*St. John's College*) buvo įkurta Tarptautinė teismo fonetikos asociacija (*International Association of Forensic Phonetics – IAFP*).

1992 m. Birmingemo (Anglija) universitete įkurta Tarptautinė teismo lingvistų asociacija (*International Association of Forensic Linguists – I AFL*).

²⁰⁷ Mosteller F., Wallace D. L. Applied Bayesian and Classical Inference in the Case of the Federalist Papers, 2nd edition. – New York: Springer Verlag, 1984.

²⁰⁸ Coulthard M. On the Use of Corpora in the Study of Forensic Texts/ Forensic Linguistics. 1 (1). 1994. P. 27–43.

²⁰⁹ Hehn W., Schall S. Das System KISTE im BKA / Recent Developments in Forensic Linguistics. Frankfurt am Main, 1996. P. 373–388.

²¹⁰ Coulthard M. Powerful evidence for the defence: an exercise in forensic discourse analyses // Gibbons J. Language and the Law. – London, New York, 1994. P. 414–427.

²¹¹ McMenamin G. R. Forensic Stylistics. Amsterdam, 1993; Gibbons J. Language and the Law. – London, New York, 1994.

1994 m. pasirodė ir specialus leidinys, kuriame gvildenamos teismo fonetikos ir lingvistikos problemos – žurnalas „Teismo lingvistika: tarptautinis leidinys šnekos, kalbos ir teisės tyrimų srityje“ (*Forensic linguistics: The International Journal of Speech, Language and the Law*). Šiame leidinyje, be kitų opių bendrų teismo lingvistikos klausimų, aptariamoms ir *autorystės* nustatymo problemoms.

Rytų Europos šalys turi savas kriminalistinio rašto kalbos tyrimo tradicijas. Čia sukurti tvirti metodiniai kriminalistinio kalbos tyrimo pamatai ir gana intensyviai nagrinėjami teoriniai klausimai.

Tačiau pastaraisiais metais daugelyje Rytų Europos šalių taip pat pradedamas darbas sisteminant jau turimą kriminalistinio kalbos tyrimo teorinę bei metodologinę bazę. Pasigirsta skirtingų nuomonių dėl savarankiškos disciplinos, kuri galėtų sudaryti teorinį ir metodologinį lingvistinės teksto analizės pagrindą, apimties bei užduočių. Vienur bandoma perimti ir pritaikyti savo poreikiams užsienio šalių patirtį, kitur ieškoma savų sprendimo būdų. Pavyzdžiui, Rusijos mokslininkų nuomonės šiuo klausimu išsiskyrė. T. Averjanova siūlo sujungti bendrosios lingvistikos žinias, autorystės ekspertizės metodus bei kriminalistinės identifikacijos nuostatas ir pavadinti šią savarankišką discipliną *teismo lingvistika* (*судебная лингвистика*)²¹². Kiti, pavyzdžiui, I. Zajac, mano, kad lingvistikos žinių pritaikymą reikėtų suprasti plačiau, kaip „lingvistikos mokslo pasiekimų receptiją teisinės teorijos bei praktikos poreikiams“²¹³. I. Zajac siūlo pavadinti šią discipliną *teisine lingvistika* (*правовая лингвистика*). Pripažindama, kad iki šiol lingvistinės žinios daugiausia buvo naudojamos tik atliekant autorystės ir fonoskopinę ekspertizę, mokslininkė siūlo išplėsti specialių lingvistikos žinių ir metodų pritaikymą teisėsaugos srityje. Lingvistikos žinias ir metodus norima plačiau pritaikyti nusikaltimus tiriančių asmenų veikloje: tobulinti tyrėjų kalbą kaip poveikio priemonę tyrimo, apklausos metu; atskleisti melagingus parodymus remiantis kalbos požymiais; nustatyti sakinės kalbos protokolavimo ypatumus ir pan. Taigi teisinę lingvistiką reikėtų suprasti kaip lingvistikos žinių panaudojimo minėtiems tikslams teorinį ir metodologinį pagrindą.

Kalbos tyrimų ekspertiniams poreikiams sritis buvo vadinama ir *lingvistine kriminalistika* (*лингвокриминалистика*)²¹⁴.

²¹² Аверьянова Т. В. Интеграция и дифференциация научных знаний как источник и основы новых методов судебной экспертизы. – Москва: Академия МВД РФ. 1994. С. 11.

²¹³ Заяц И. В. Использование лингвистических познаний при расследовании преступлений. Дисс. канд. юр. наук. – Санкт-Петербург, 2000. С. 11.

²¹⁴ Галяшина Е. И. Лингвистическое обеспечение криминалистического исследования устного и письменного текста / Труды междунар. семина. „Диалог“ 2001“ по компь-

Pastaruoju metu Rusijoje kriminalistikos srityje vis dažniau kalbama ir apie *teismo autorologiją* (*судебное автороведение*) kaip apie savarankišką kriminalistikos šaką.

Visiškai pagrįstai autorystės nustatymo tyrimų teoriją bei metodologiją siūloma atskirti nuo rašysenos tyrimų (*почерковедение*) teorijos ir metodologijos. Tai argumentuojama tuo, kad pastaraisiais metais autorystės nustatymo objektų labai padaugėjo: vis dažniau tradicinis rašytinis dokumentų įforminimo būdas pakeičiamas formulių, kompiuterinių programų, kodų ir šifrų „kalba“. Tačiau ir šiais atvejais gali kilti dokumento autorystės nustatymo problema. Mūsų manymu, visiškai teisingas požiūris, kad autorystės tyrimai (*автороведение*) dabar jau negali būti susiję vien tik su rašysenos tyrimais (*почерковедение*) kaip anksčiau. Autorystės nustatymo metodai turi apimti įvairių mokslų išstobulintus metodus. Elektroninių (kompiuterinių) dokumentų arba atskirų programinių produktų autorystės nustatymo užduotis siūloma įtraukti į tradicinę autorystės ekspertizę ir remiantis autorystės ekspertizės metodais sukurti jų tyrimui skirtas metodikas*. Kadangi elektroninių priemonių panaudojimo dėsningumai perteikiant dokumentų prasmę turi savo ypatumų, jiems tirti turi būti sukurtos atskiros metodikos. Taigi, kaip matome, šiuo atveju pabrėžiamas minėtų tyrimų tikslas – nustatyti autorių, todėl visų tyrimų, kuriais siekiama nustatyti dokumento autorių, teorijos bei metodologijos principus ir siūloma jungti į teismo autorologiją²¹⁵.

Kai kuriose šalyse, pavyzdžiui, Čekijoje, kitaip nei daugelyje kitų šalių, teismo lingvistikos užduotimi laikoma ir rašytinių, ir sakytinių tekstų lingvistinė analizė bei interpretacija sprendžiant teismo konteksto užduotis²¹⁶.

Tačiau, kita vertus, yra šalių, kuriose kalbos tyrimas nelaikomas savarankišku ekspertinio tyrimo įrodymų rinkimo būdu. Pavyzdžiui, nors Lenkijoje apie *kriminalistinės / teismo lingvistikos* (*lingwistyka kryminalistyczna / sądowa*) užduotis ir galimybes rašoma ir kriminalistikos vadovėliuose²¹⁷, tačiau tik kaip apie teorinę discipliną, nes čia dar tik svarstoma apie prakti-

терной лингвистике и её приложениям. – Москва, 2001.

* Galima paminėti, kad Lietuvoje kompiuteriu surinktų tekstų ir tekstų, esančių kompiuterio laikmenoje, rinkimo įgūdžių požymių tyrimas jau yra įtrauktas ir aptariamas lingvistinės (autorystės) metodikose.

²¹⁵ Судебное автороведение / Криминалистика / Под. ред. Т. А. Седовой. – Санкт-Петербург, 2001. С. 309–317.

²¹⁶ Aignerová A. Co je forenzní lingvistika / Kriminalistika, ročník XXXIV, 2001/1, Kniffka H., Berichte: Bonner Konferenz zur Forensischer Linguistik/ Kriminalistik und forensische Wissenschaften. – Heidelberg, 1994. Band 83. S. 184.

²¹⁷ Hołyst B. Kryminalistyka. – Warszawa, 2000. S. 675–686.

nę lingvistikos žinių panaudojimo ekspertiniams tyrimams galimybę. Lenkijoje kalbos požymių tyrimas suprantamas tik kaip pagalbinis metodas ir jį siūloma taikyti atliekant rašyenos ekspertizę. Nors, kita vertus, čia mokslininkai ir praktikai vieni iš pirmųjų atkreipė dėmesį į galimybę tirti teksto kalbos ypatumus (teksto stilių, leksiką ir pan.) kaip įrodomosios informacijos šaltinį. Apie tai užsimena savo darbuose tokie žinomi Lenkijos mokslininkai kaip H. Kwiecinski²¹⁸, L. Fajeris²¹⁹, P. Horoszowski²²⁰, W. Gutekunstas²²¹, A. Szwarcas²²², Z. Kegelis²²³, H. Kołeczki, M. Owocas,²²⁴ M. Kulicki²²⁵, T. Hanausekas²²⁶ ir kt.

Nuodugnius tyrimus šioje srityje Lenkijoje aštuntajame dešimtmetyje pradėjo filologinį išsilavinimą turintis mokslininkas, Silezijos universiteto profesorius A. Feluśis²²⁷. Šio mokslininko nuopelnai propaguojant kriminalistinius kalbos tyrimus Lenkijoje didžiuliai. Tačiau nepaisant ilgamečių Feluśio pastangų argumentuoti ir įrodyti kalbos analizės svarbą kriminalistiniam rašto tyrimui, kalbos analizė Lenkijos ekspertinėje praktikoje vis dar yra papildanti grafinę analizę ir neturinti didesnės praktinės reikšmės.

Kalbinių teksto požymių analizę Feluśis siūlo laikyti rašto ekspertizės sudedamąja dalimi, o ne savarankiška ekspertizės rūšimi. Feluśis teigia, kad, „grafinių požymių atskyrimas nuo kalbinių požymių ne tik neturi jokio

²¹⁸ Kwiecinski H. Grafologia sądowa. – Warszawa, 1933. S. 19–67.

²¹⁹ Fajer L. Pismo jako dowód rzeczowy. – Warszawa, 1939. S. 37–38.

²²⁰ Horoszowski P., Chaotyczny intuicjonalizm czy wiedza, Demokratyczny przegląd Prawniczy. 1949. Nr. 1. S. 26; Horoszowski P., O właściwy poziom ekspertyzy pisma, Problemy Kryminalistyki. 1955. Nr. 5. S. 16.

²²¹ Gutekunst W. Kryminalistyka. – Warszawa, 1969. P.436; Gutekunst W. Kryminalistyka. – Warszawa, 1974. S. 509.

²²² Szwarc A. Fałszerstwo dokumentów w świetle kryminalistyki. – Warszawa, 1955. S. 114.

²²³ Kegel Z. Dowód z ekspertyzy pismoznawczej w polskim procesie karnym. – Wrocław, 1973. S. 94.

²²⁴ Kołeczki H., Owoc M., Szwarc A. Wybrane zagadnienia techniki kryminalistycznej, cz.II. – Poznań, 1973. S. 37.

²²⁵ Kulicki M. Kryminalistyka. – Toruń, 1994. S. 430.

²²⁶ Hanausek T. Kryminalistyka. Zarys wykładu. – Kraków, 1996. S. 133–134.

²²⁷ Feluś A. Z zagadnień roli języka w ekspertyzie pisma // Archiwum medycyny sądowej i kryminologii, 1975. Nr. 4; Feluś A. Aspekt jednostkowy i grupowy języka w kryminalistycznych badaniach dokumentów // Problemy kryminalistyki. 1976. Nr. 124; Feluś A. Język pisaný jako ślad kryminalistyczny – wprowadzenie do problematyki // Studia kryminologiczne, kryminalistyczne i penitencjarne. 1979. T. 9; Feluś A. O potrzebie badania języka na użytek kryminalistyki // Problemy kryminalistyki. 1979. Nr. 142; Feluś A., Pabian J. Granice interpretacji kryminalistycznej śladu języka pisanego // Z zagadnień kryminalistyki, 1983. z. XVI/XVII.

esminio pagrindo, bet ir neigiamai veikia tokių tyrimų kokybę ir lygį²²⁸. Rašto tyrimus, kaip grafines ir lingvistines analizių visumą, Feluśis siūlo vadinti grafine lingvistine ekspertize (*ekspertyza graficzno-lingwistyczna*)²²⁹.

Su tokia Feluśio atstovaujama pozicija vargu ar galima sutikti. Anonimių tekstų tyrimo praktika jau seniai įrodė, kad grafiniai teksto požymiai yra rašysenos tyrimų dalykas.

Tiriant grafinius ypatumus sprendžiamas teksto atlikėjo klausimas. Tuo tarpu kalbiniai teksto požymiai yra savarankiško – lingvistinio – tyrimo prerogatyva. Tiriant teksto kalbą siekiama nustatyti anoniminio teksto autorių. Juk gali būti, kad teksto atlikėjas ir autorius yra skirtingi asmenys. Tik tais rankraščinio teksto tyrimo atvejais, kai tiksliai žinoma, kad teksto atlikėjas ir autorius yra tas pats asmuo, grafinė ir lingvistinė analizė, kaip siūlo Feluśis, gali papildyti viena kitą ir sudaryti visumą. Daugelio šalių praktika jau seniai parodė ir patvirtino kalbos analizės, kaip savarankiško ekspertinio tyrimo (ekspertizės), plačias galimybes ir reikšmę.

Kaip matome, lingvistinių tyrimų kriminalistikos (teismo) poreikiams raida bei jų metodologiniai pagrindai skirtingose šalyse pasižymi tam tikrais ypatumais. Tai paaiškinama skirtingomis teisės sistemų tradicijomis, skirtingais praktikos poreikiais ir mokslinės bazės, sudarančios minėtų tyrimų pagrindą, lygiu, kurį lėmė bendras mokslinio potencialo lygis. Tyrimo metodų, pagrįstų kalbos požymių analize, patikimumas sprendžiant objektyviosios tikrovės faktų nustatymo klausimus skirtingų šalių praktikoje gali būti vertinamas gana įvairiai, kartais net prieštaringai. Kai kur kalbos analizės metodai vis dar nepagrįstai ignoruojami, tačiau apskritai pasaulinės praktikos analizė leidžia daryti išvadą, kad jie sulaukia vis didesnio mokslininkų ir praktikų dėmesio.

Galima konstatuoti, kad kriminalistinio lingvistinio tyrimo pozicijos tiriant ir aiškinant nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus nuolat stiprėja, taip pat tobulėja jos teorinė bei metodologinė bazė. Tai liudija anksčiau aptartos šios rūšies tyrimų teorinių ir metodologinių pagrindų raidos ir jų taikymo ekspertinėje praktikoje tendencijos. Jos bus nagrinėjamos antrame darbo skyriuje. Šioje monografijos dalyje bus aptariami kriminalistinės lingvistinės ekspertizės metodų taikymo ekspertizėje ypatumai, probleminiai klausimai.

²²⁸ Feluś A. Identyfikacja kryminalistyczna na podstawie języka pisanego. – Kraków, 2000. S. 83.

²²⁹ Ten pat. S. 82.

2. KRIMINALISTINĖS LINGVISTIKOS METODŲ TAIKYMAS EKSPERTIZĖJE

2.1. Identifikaciniai lingvistiniai tyrimai

Kriminalistinės lingvistinės ekspertizės metodai paprastai taikomi sprendžiant trejopo pobūdžio uždavinius: identifikacinius, klasifikacinius ir diagnostinius. Klasifikaciniai ir diagnostiniai lingvistinės ekspertizės uždaviniai dažnai įvardijami kaip neidentifikaciniai.

Identifikacinė lingvistinė ekspertizė atliekama, kai reikia nustatyti anonimino teksto autorių iš vieno ar kelių įtariamųjų, galėjusių tą tekstą sukurti. Identifikacinė lingvistinė ekspertizė atliekama lyginant anoniminius tekstus su įtariamojo rašto kalbos pavyzdžiais.

Neidentifikacinė lingvistinė ekspertizė skiriama, kai reikia:

- 1) nustatyti teksto autoriaus būseną teksto rašymo (kūrimo) metu arba rašymo (kūrimo) sąlygas;
- 2) apibūdinti anoniminių teksto autorių iš jo rašto kalbos požymių (grupinės priklausomybės nustatymo tyrimai).

Taigi **kriminalistinė lingvistinė ekspertizė** yra teksto rašto kalbos tyrimas turint tikslą nustatyti teksto autorių, apibūdinti jį arba nustatyti teksto autoriaus būseną ir rašymo sąlygas.

Kriminalistinės lingvistinės ekspertizės *identifikacinių ir neidentifikacinių* tyrimų metodologija pagrįsta įvairių mokslų metodų kompleksiniu pritaikymu specifiniame kriminalistiniame kontekste:

- pirmiausia tai kriminalistikos, ekspertologijos metodai;
- tai bendrieji lingvistikos (lyginamosios lingvistikos, dialektologijos) mokslo metodai, kuriais tiriama lingvistinė nustatomų kalbos požymių prigimtis;
- tai taikomosios lingvistikos (tekstologijos, praktinės stilistikos ir t. t.) žinios, taikomos individualiais aspektais tiriant kalbą;
- tai sociolingvistikos žinios, kuriomis remiamasi nustatant socialinių veiksnių įtaką kalbai;

- tai psicholingvistikos žinios, kuriomis pagrįstas kalbos požymių, lemiamų kalbos išmokimo ir funkcionavimo proceso, tyrimas;
- tai statistikos metodai, užtikrinantys kiekybinę kalbos požymių analizę.

Kriminalistinis kalbos tyrimas pagrįstas ir kitų mokslų teoriniais ir empiriniais duomenimis bei medžiaga, sukaupia analizuojant ir apibendrinant ekspertinę praktiką.

Savaime suprantama, kad pirmiausia kriminalistinis lingvistinis tyrimas pagrįstas lingvistikos žiniomis. Tačiau kad ir kokie veiksmingi jie būtų, atsitiktinai parinktų „grynųjų“ lingvistinių tyrimo metodų atliekant kriminalistinį tyrimą neužtenka. Lingvistinis kriminalistinis tyrimas pasižymi savo specifiškumu pirmiausia dėl savo objektų specifiškumo.

Kriminalistinio lingvistinio tyrimo objektai yra įvairūs dokumentų tekstai. Iš daugumos kitų minėto tyrimo objektų ypatumų galima išskirti ir šiuos:

- 1) agresyvūs rašančiojo tikslai – gąsdinimas, įžeidinėjimas, šantažas, psichologinė prievarta ir pan.;
- 2) dokumentų tekstų anonimiškumas, kai teksto autorius maskuojasi, nori apsimesti kitu žmogumi;
- 3) dažnai pasitaikantis rašymo dviprasmiškumas, kai pateikiami tikrovės neatitinkantys faktai, kai autorius nurodo daug didesnes savo galimybes, negu yra iš tikrųjų;
- 4) maža tekstų apimtis ir jų neinformatyvumas kalbos požiūriu²³⁰.

Atsižvelgiant į šiuos ir kitus kriminalistinio lingvistinio tyrimo objektų ypatumus, kuriamos savarankiškos jų tyrimo metodikos.

Tokios metodikos negali būti taikomos apskritai visiems tekstams, o tik konkrečioms tyrimo objektams (pvz., tik buitinio, iš dalies dalykinio ir publicistinio stiliaus tekstams arba tik lietuvių kalba parašytiems tekstams ir pan.). Kriminalistinės lingvistinės ekspertizės metodikos paprastai kuriamos spręsti konkrečioms uždaviniamis tiriant konkrečią kalbą (pvz., lietuviško teksto autoriui nustatyti ir kt.).

Tačiau, kita vertus, negali būti visiškai atmetama galimybė sukurti tam tikrą *metametodiką*, t. y. universalią metodiką, kuri nustatytų bendruosius tyrimo dėsningumus, taikytinus įvairioms kalboms, sprendžiant atitinkamus klausimus (pvz., teksto, parašyto negimtają kalba, autoriui nustatyti). Galbūt būtų galima sukurti optimalų teksto tyrimo modelį, taikytiną siekiant tam tikro tikslo, pavyzdžiui, nustatyti autorių. Kyla klausimas: kiek toks

²³⁰ Žalkauskienė A. Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodika (metodinės rekomendacijos). Depon. LTEC bibliot., Nr. 11. – Vilnius, 1999.

modelis gali būti universalus, t. y. pritaikomas skirtingomis kalbomis parašytiems tekstams. Tačiau tokio universalaus modelio sukūrimo galimybę patvirtina ir praktika – ukrainiečio tyrinėtojo S. Vulo pasiūlytas rašto kalbos tyrimo modelis, kuris vėliau buvo aprobuotas bei pritaikytas ir kitose buvusios Tarybų Sąjungos respublikose rusiškai parašytų tekstų autoriaus gimtajai kalbai nustatyti: lietuvis ar nelietuvis, armėnas ar ne ir t. t. Galima numanyti, kad toks optimalus ir universalus tyrimo modelis turėtų būti reikšmingas ir tuo, kad skirtingų šalių ekspertai nebūtų priversti „išradinėti dvi-račio“, t. y. kruopščiais ir nuodugniais tyrimais nustatinėti tuos dalykus (principus, metodus ir pan.), kurie galbūt jau sėkmingai taikomi ir veikia kitų šalių ekspertinėje praktikoje.

Pagrindiniai teoriniai rašto kalbos tyrimo metodologijos principai yra šie:

- 1) sudarant (kuriant) tekstą ugdomi tam tikri autoriaus rašto kalbos įgūdžiai kartu formuojamas atitinkamas funkcinis dinaminis ir intelektualinis šių įgūdžių pritaikymo stereotipas;
- 2) kalba pasižymi tam tikromis reprezentacinėmis savybėmis, kuriomis remiantis gali būti sprendžiami kriminalistinės ekspertizės uždaviniai, būtent: individualumas, dinamiškas pastovumas, variantiškumas, sąlyginis kintamumas. Minėtos savybės atsispindi rašto kalbos identifikaciniuose, klasifikaciniuose ir diagnostiniuose požymiuose²³¹.

Pagrindiniu tiesioginiu kriminalistinės lingvistinės ekspertizės tyrimo objektu tradiciškai laikoma anoniminio teksto *rašto kalba*.

Kalba, kaip kalbėjimas, šnekos aktas, apskritai reiškia kalbos produkciją, pasireiškiantį tam tikru pasakytu (įrašytu) arba parašytu (grafiškai pavaizduotu) tekstu²³². Kalba, užfiksuota tekste, ir yra *rašto kalba*. Tai viena iš kalbos formų.

Rašto kalba yra sudėtingas žmogaus veiklos procesas siekiant užfiksuoti kalbinę informaciją laiko atžvilgiu ir perteikti ją erdvėje kalbos ženklais.

Pagrindinė rašto kalbos forma yra savarankiškas teksto sudarymas (kūrimas). Tačiau kai kurie psichologijos mokslo atstovai nurodo ir tokias rašto kalbos formas kaip: 1) parašyto teksto skaitymas garsu; 2) vidinis teksto skaitymas; 3) teksto nurašymas; 4) padiktuoto teksto užrašymas; 5) perskai-

²³¹ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000.

²³² Karaliūnas S. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997. P. 12.

tyto ir išgirsto teksto užrašymas iš atminties; 6) planų ir konspektų sudarymas²³³. Išvardytas rašto kalbos formas galima suskirstyti į dvi dalis: 1) svetimo teksto atgaminimas ir 2) savarankiškas teksto sudarymas. Ir svetimo teksto atgaminimas, ir savarankiškas teksto sudarymas gali pasireikšti ne tik *rašytine*, bet ir *sakytine* forma. Tačiau tradicinės lingvistinės (t. y. autorystės) ekspertizės objektas yra tik *rašytinė kalba*.

Kriminalistikoje *rašto kalba* paprastai suprantama kaip rašytinio teksto autoriaus naudojamų komunikacinių priemonių visuma. Daugiausia dėmesio atliekant kriminalistinį tyrimą skiriama konkretaus autoriaus rašto kalbos savybėms. Žmogaus kalbinės veiklos sąlygos ir dėsningumai, kurie lėmė ir jo rašto kalbos individualumą, šiuo atveju tampa kriminalistinio tyrimo dalyku. Tiesioginis kriminalistinio lingvistinio tyrimo objektas tuomet yra *tekstas*, kaip sakinių, sujungtų vienoda prasme, visuma, galinti suteikti tyrimui informacijos.

Informaciniu požiūriu *tekstas*, pateikiamas kriminalistiškai ištirti, yra įrodomosios informacijos apie nusikaltimą ir kitas įrodomąją reikšmę turinčias aplinkybes, šaltinis. Dokumento tekstas naudojamas kaip bendravimo, informacijos perteikimo, fiksavimo priemonė. Tekste gali būti perteikiama dvejopo pobūdžio informacija:

1) pagrindinė – apie pažinimo objektą (juo gali būti tiek išorinio pasaulio objektas, tiek ir pats subjektas) ir 2) pagalbinė – apie patį pažinimo subjektą (jo savybes, būseną).

Kriminalistinio rašto kalbos tyrimo metu svarbi ne tiek *pagrindinė*, kiek *pagalbinė* informacija, perteikta tekste. *Pagrindinė* informacija gali būti nustatoma be specialių žinių. *Pagalbinė* informacija – tai duomenys apie kalbos subjektą. Šiuos duomenis galima nustatyti atliekant jo kalbos požymių analizę. Tai duomenys apie subjekto išsilavinimą, teritorinę priklausomybę, profesiją ir t. t. Paprastai teksto autorius nesuvokia, kokią pagalbinę informaciją jis perteikia tekste, nes visas jo dėmesys sutelktas į pagrindinės informacijos perteikimą. Tačiau tam tikrais atvejais pagalbinė informacija gali būti keičiama tyčia. Tai daroma, pavyzdžiui, sąmoningai iškreipiant rašto kalbą, siekiant apsimesti kitu arba nuslėpti autorystę²³⁴.

Tekstas taip pat yra ne tik *prasminių nekalbinių* (turinio) ir *formalių kalbinių* (sintaksės, leksikos, gramatikos) ypatumų visuma. Lingvistų manymu, konkrečios kalbinės situacijos turinys sudaro tam tikrą prasminę struktūrą. Psichologiniu požiūriu *tekstas* – tai asmens veiklos produktas, ku-

²³³ Жинкин Н. И. Психология, гл. IX. – Москва, 1962.

²³⁴ Морозов Б. Н. Особенности криминалистического исследования признаков письменной речи. – Ташкент, 1985. С. 6–9.

riame užfiksuota informacija apie šios veiklos sąlygas. Tuo pat metu dokumento tekstas, kaip tam tikras kalbinis pranešimas, yra ir informacijos apie konkrečias bendravimo situacijos sąlygas šaltinis. Nuo šių sąlygų priklauso priemonės, kuriomis tekstas kuriamas. Išskiriamos išorinės ir vidinės veiklos (kaip ir kalbinės komunikacijos) sąlygos. Kaip vidinės žmogaus veiklos ir bendravimo sąlygos suprantamos asmens savybės ir būsenos. Išorinės sąlygos yra visų išorinių poveikio priemonių, kurios lemia žmogaus veiklos būdų pasirinkimą, visuma.

Vadinasi, pasirenkant kalbos priemones, įtakos turi šie veiksniai:

1. dokumento kalbos normos;
2. išorinės bendravimo situacijos sąlygos (pvz., rašymo tikslas, adresas);
3. vidinės kalbinės situacijos sąlygos (pvz., autoriaus kalbos savybės)²³⁵.

Visos šios sąlygos turi didelę reikšmę kriminalistinei lingvistinei analizei, nes nuo jų priklauso kalbos priemonių pasirinkimas.

Kaip jau minėta, *tekstas* yra prasminių nekalbinių ir formaliųjų kalbos ypatumų visuma. Jeigu tekstas, kaip atskiras kūrinys, neturi jokio konteksto, tai pagalbinės informacijos šaltinis yra tik teksto *formaliosios savybės*. Tačiau jeigu tekstas nagrinėjamas kaip sakinių, sujungtų vienoda prasme, visuma, tai pagalbinės informacijos gali suteikti ne tik teksto kalba, bet ir *nekalbiniai (prasmieniai) požymiai*. Tai dar kartą patvirtina teiginį, kad tyrimui vertingos informacijos gali suteikti ir *teksto kalbos požymiai, ir turinys*. Dokumento turinys rodo autoriaus rašymo tikslą, kurio jis siekė kurdamas tekstą, jo bendrą išprusimą, orientavimąsi kultūroje, moksle, technikoje ir pan.²³⁶ Iš turinio matome, ar autoriaus žinios, susijusios su konkrečiais mokslais ir aprašomais faktais, yra išsamios, ir galime daryti išvadas apie jo keliamų problemų pobūdį, jų apimtį ir minčių dėstymo lygį. Kartu galima spręsti ir apie tai, kokių mokslų duomenimis rėmėsi autorius kurdamas tekstą. Iš turinio galima spręsti pirmiausia, kokį tikslą turėjo autorius kurdamas šį tekstą, nes tikslas lemia ir teksto kūrimo būdus.

Formalieji teksto kalbos ypatumai – tai raštu perteiktos minties kalbinė išraiška, rodanti gramatinius ir prasminius žodžių tarpusavio ryšius sakinyje. Sąvokos sakinyje reiškiamos žodžiais, jos virsta sakinio dalimis, kurias

²³⁵ Вул С. М. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. – Москва, 1977. С. 14–16.

²³⁶ Комаринец Б. М. Признаки письменной речи и их значение для розыска и установления авторов документов // Сборник работ по криминалистике. – Москва, 1957. No. 3. С. 43–66.

išreiškia fonetiniai, morfologiniai, leksiniai vienetai, atliekantys sakinyje įvairias sintaksines funkcijas. Šių kalbos lygių analizė ir leidžia susidaryti nežinomo autoriaus charakteristiką, spręsti apie jo išsimokslinimą, kalbos įgūdžių formavimosi vietoę, veiklos sritį ir pan.²³⁷

Ir nors kalbos mokslas dar negali vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, koks yra formalios gramatinės ir prasminės struktūrų santykis, nekelia abejonų tai, kad jos turi būti tiriamos bendrai.

Taigi tam, kad suvoktume dokumento tekstą kaip įrodomosios informacijos (apie jo autorių) šaltinį, jį reikėtų nagrinėti kaip visumą arba kaip:

1. kalbos ženklų sistemą (semiotinis aspektas);
2. pažinimo objektą (gnoseologinis aspektas);
3. žmogaus veiklos produktą (psichologinis aspektas);
4. kalbinį pranešimą (psicholingvistinis aspektas).

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima konstatuoti, kad kriminalistiniame tyrime *rašto kalba* suvokiama kaip tam tikra sudėtinga sistema, kurios funkcionavimo pagrindą sudaro kalbinių ir intelektualinių įgūdžių kompleksas. Šių įgūdžių savybės atsispindi dokumento tekste kaip tam tikroje rašto kalbos formoje.

Prasminėse nekalbinėse teksto struktūrose atsispindi informacija apie teksto autoriaus intelektualinių įgūdžių (pvz., jo mąstymo, atminties ir kt.) savybes.

Formaliose teksto kalbos struktūrose glūdi informacija apie teksto autoriaus kalbos (t. y. leksinių, gramatinių, sintaksinių ir kt.) įgūdžių savybes. Ši informacija ir yra atskleidžiama atliekant kriminalistinį rašto kalbos tyrimą, t. y. kriminalistinės lingvistinės ekspertizės metu, ir panaudojama teksto autoriui nustatyti (identifikacinis tyrimas) arba jam apibūdinti (klasifikacinis tyrimas).

Kaip jau minėta, identifikaciniai tyrimai kriminalistinės lingvistinės ekspertizės metu atliekami tuomet, kai reikia nustatyti anoniminio teksto autorių ir yra įtariamų asmenų, galėjusių tą tekstą sukurti, arba sprendžiamas klausimas dėl skirtingų dokumentų tekstų autorystės, t. y. ar skirtingus tekstus sukūrė tas pats autorius.

Kaip identifikacinių tyrimų priešingybė kriminalistikoje gali būti išskiriami ir kriminalistiniai *diferencialiniai* tyrimai, t. y. tiriamų objektų tapatybės paneigimas, tapatybės nebuvimo nustatymas. Kriminalistinio diferencijavimo metu paprastai paneigiama anoniminio teksto autoriaus ir lyginamosios medžiagos autoriaus tapatybę.

²³⁷ Autorystės ekspertizės skyrimas ir medžiagos jai daryti paruošimas (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1985. P. 32.

Identifikacinio tyrimo *objektai* atliekant kriminalistinę lingvistinę ekspertizę gali būti, kaip jau buvo rašyta, įvairūs rankraštiniai dokumentai, mašinos rašyti, kompiuteriniai tekstai, kai tiriamas juos sukūrusio asmens rašymo būdas, stilius. Asmens rašymo stilių, kalbos išraiškos būdą taip pat galima priskirti prie individą apibūdinančių požymių ir jais remiantis nustatyti bei apibūdinti asmenį. Žinoma, tekstai, kaip kriminalistinio tyrimo objektai, yra kitokio pobūdžio pėdsakai negu pirštų atspaudai arba avalynės pėdsakai. Visiško individualios kalbinių požymių visumos tapatumo, kokio reikalauja daktiloskopija arba trasologija, savaime suprantama, nerasime. Identifikavimas remiantis lingvistiniais požymiais turi savo ypatumų.

2.1.1. Identifikaciniai požymiai

Apskritai identifikacinio požymio sąvoka yra viena iš pagrindinių kriminalistikos, kartu ir kriminalistinės ekspertizės, sąvokų. *Identifikacinis požymis* – tai objekto savybių išraiška. Kiekvienas objektas turi daug savybių, kurias atskleidžia požymiai. Identifikaciniai požymiai – tai tik objekto požymių dalis, leidžianti išskirti objektą iš panašių objektų grupės ir nustatyti tapatybę²³⁸. Kriminalistinėje literatūroje kaip identifikaciniai požymiai suprantamos identifikuojančiųjų objektų savybės, atspindinčios informaciją apie identifikuojamuosius objektus²³⁹. Rašto kalbos identifikacinio tyrimo metu identifikuojantysis objektas yra dokumentų *tekstas*, o identifikuojamasis – to teksto *autorius*.

Kaip teigiama kriminalistinėje literatūroje, rašto kalbos požymiai apibūdina prasmines jos (kalbos) savybes bei autoriaus kalbos kultūros lygį²⁴⁰. Tokios šių požymių savybės kaip (1) *individualumas*, (2) *sąlyginis pastovumas* ir (3) *variantiškumas* lemia identifikacinę jų reikšmę. Rašto kalbos *individualumas* pasireiškia individo kalbos įgūdžiuose. Kalboje atsispindi intelektualinis individo lygis, jo profesiniai interesai, išsilavinimas ir t. t. *Sąlyginis* rašto kalbos *pastovumas* priklauso nuo šių kalbos įgūdžių raidos, pamažu susidarant dinamiškam ir lingvistiniam stereotipams. Rašto kalbos *variantiškumas* priklauso nuo individo leksinių, stilistinių ir kitų įgūdžių lygio ir pasireiškia gebėjimu tą pačią mintį pateikti skirtingais variantais.

²³⁸ Kurapka E., Malevski H., Palskys E., Kuklianskis S. Kriminalistikos technikos pagrindai. – Vilnius, 1998.

²³⁹ Колдин В. Я. Идентификационные признаки и свойства / Труды ВНИИСЭ. Вып. 3. – Москва, 1971. С. 85.

²⁴⁰ Морозов Б. Н. Особенности криминалистического исследования признаков письменной речи. – Ташкент, 1985. С. 12.

Tiriant konkretų tekstą rašto kalbos požymiai apskritai gali turėti identifikacinę reikšmę tik tuomet, kai tekstas yra ganėtinai informatyvus, nėra redagavimo, autoklastotės požymių ir pan. Nepaisant variantiškumo ir kitų situacinių aspektų, visuomet turi būti požymių *visuma*, kuri leistų padaryti išvadą, kad toks požymių kompleksas yra individualus ir negali pasikartoti kitų asmenų kalboje.

Teisingas rašto kalbos požymių suvokimas turi esminę reikšmę visapusiškam kriminalistiniam dokumento teksto tyrimui. Rašto kalbos požymiai leidžia atskleisti biografinį, socialinį, psichologinį autoriaus portretą bei išorinius veiksnius, turėjusius jam įtakos rašant tekstą. Lietuviškoje kriminalistinėje lingvistinėje ekspertizėje rašto kalbos požymiai apibūdinami, anot A. Žalkauskienės, kaip „asmens rašto kalbos įgūdžių ypatumai, atsispindintys tekste“²⁴¹.

Rašto kalbos požymių klausimas iki šiol plačiai buvo nagrinėjamas Rusijoje, Ukrainoje. Apie tai byloja gausi literatūra, skirta kriminalistiniam rašto kalbos tyrimui²⁴².

Nagrinėjant rusų literatūroje pateikiamus rašto kalbos identifikacinių požymių apibūdinimus galima konstatuoti, kad čia daug dėmesio skiriama ir požymiams apibūdinti, ir jiems klasifikuoti.

G. Markova identifikacinius rašto kalbos požymius apibūdina taip: tai yra „minčių išraiškos ypatumai raštu, pasireiškiantys leksikoje, gramatikoje ir stiliuje (tiek atitinkantys kalbos normas, tiek ir pažeidžiantys jas), individualizuojantys kiekvieno žmogaus rašto kalbą“²⁴³. Markovos identifikacinių rašto kalbos požymių apibrėžimas buvo vienas iš pirmųjų bandymų pateikti tikslų požymio apibrėžimą. Tačiau jis nebuvo pakankamai išsamus. Dokumento tekstas apima ne tik kalbines, bet ir nekalbines prasmines struktūras, kuriuose taip pat glūdi informacija apie autoriaus asmenybę. G. Markovos pateiktas apibrėžimas neapėmė tokių požymių, kurie atsispindi prasminėse teksto struktūrose.

²⁴¹ Žalkauskienė A. Autorystės ekspertizės (paskaitų konspektas). Rankraštis, 2001.

²⁴² Маркова Г. Д. Идентификационные признаки письма в советской криминалистической экспертизе. Автореф. канд. дисс. – Харьков, 1956; Сегай М. Я. Идентификационные признаки письма и принципы их классификации / Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1957. С. 99–100; Вул С. М. Криминалистическое исследование признаков письменной речи. – Киев, 1973. С. 10–11; Морозов Б. Н. Особенности криминалистического исследования признаков письменной речи. – Ташкент, 1985. С. 13–23. Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000.

²⁴³ Маркова Г. Д. Идентификационные признаки письма в советской криминалистической экспертизе. Автореф. канд. дисс. – Харьков, 1956. С. 117.

M. Segajus siūlė priskirti prie rašto kalbos požymių „visus požymius, kurie atspindi *prasmines* rašto savybes: dokumento teksto leksikos ypatumus, gramatinių taisyklių įvaldymo ypatumus, grafinius rašto kalbos perteikimo būdus, tiesiogiai susijusius su prasminėmis rašto savybėmis“²⁴⁴.

G. Granovskij rašto kalbos požymiais laikė tokius materialius ženklus, kurie tekste yra lengvai pastebimi, atspindi konkretaus asmens požymius ir gali būti naudojami autoriui nustatyti.

V. Tomilino manymu, „rašto kalbos požymiai atspindi bendrą teksto autoriaus lygį bei jo rašto kalbos ypatumus, t. y. apibūdina jo sugebėjimą perteikti savo mintis rašto forma“²⁴⁵.

E. Babajeva teigė, kad „rašto kalbos požymiai atspindi ir apibūdina jos savybes, savybių visumą. Šias savybes atitinka kalbos įgūdžiai: rašto kalbos žinių ir įgūdžių panaudojimas konkrečiose situacijose“²⁴⁶.

Visiems šiems pirmiems rašto kalbos identifikacinių požymių apibrėžimams būdinga tai, kad juose nepateikiama viską apimanti (išsami) požymių charakteristika.

Vėliau rašto kalbos tyrimų srities atstovas S. Vulas, rašto kalbos požymių klasifikacijos kūrėjas, atlikęs esamų rašto kalbos požymių apibrėžimų analizę, pateikė tikslesnę požymių charakteristiką. Jo nuomone, *rašto kalbos požymiai* – tai kalbinių ir prasminių teksto struktūrų ypatumai, kuriuose atsispindi kalbinių ir intelektualinių asmens įgūdžių savybės²⁴⁷. S. Vulo manymu, sąvoka *rašto kalbos požymiai* nėra pakankamai konkreti. Reikėtų skirti taip pat ir atitinkamų *įgūdžių* požymius. Taigi jis išskyrė skyrybos, rašybos, leksinius, sintaksinius kalbos įgūdžių požymius. Kalbos įgūdžiai skirstomi pagal jų atliekamą funkciją rašto kalboje. S. Vulas pabrėžė išskirtinę leksinių bei sintaksinių įgūdžių funkciją, nes be jų apskritai neįmanoma kalba. Rašybos ir skyrybos įgūdžiai atlieka papildomą, pagalbinę funkciją. Juos galima sąlyginai pavadinti „techniniais“ rašto kalbos įgūdžiais ir jie naudojami sprendžiant teksto atlikėjo klausimą.

Pirmosios rašto kalbos požymių klasifikacijos taip pat buvo gana vienusės ir neišsamios. Pavyzdžiui, vieną iš pirmųjų rašto kalbos požymių kla-

²⁴⁴ Сегай М. Я. Идентификационные признаки письма и принципы их классификации // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1957. С. 99–100.

²⁴⁵ Томилин В. В. Физиология, патология и судебно-медицинская экспертиза письма. – Москва, 1963. С. 94.

²⁴⁶ Бабаева Э. У. Криминалистическое исследование анонимных документов с целью идентификации личности по признакам письменной речи. Автор. канд. дис. – Москва, 1970. С. 9.

²⁴⁷ Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. – Москва, 1977. С. 25.

sifikacijų pateikė A. Vinbergas. Jis išskyrė tris rašto kalbos požymių grupes: stiliaus požymiai, klaidos ir rašymo „apsirikimai“ (klaidos). A. Vinbergas vienas iš pirmųjų atkreipė dėmesį į stiliaus analizės svarbą. Jo manymu, kiekvieno žmogaus stilius yra individualus, kiekvienas žmogus raštu kitaip perteikia savo mintis. Nors atskirų žmonių stilius gali turėti ir panašumų, tačiau dauguma požymių vis dėlto skiriasi, tai ir leidžia atskirti stilius. A. Vinbergas labai teisingai įvertino, kad rašybos klaidos yra apskritai nuolatinės ir todėl turi identifikacinę vertę, tačiau reikia skirti tyčines ir netyčines klaidas. Reikėtų paminėti ir tai, kad A. Vinbergas teisingai atskiria ir klaidas, atsiradusias dėl svetimios kalbos įtakos. Trečiąją grupę sudaro rašymo „apsirikimai“, t. y. raidės, žodžio dalies arba viso žodžio praleidimai, skiemenų tvarkos žodyje ar žodžių sakinyje sukeitimas. Tokioms klaidoms gali turėti įtakos nervinė žmogaus būseną arba pervargimas – dėl to, kad rašydamas žmogus sunkiai susikaupia²⁴⁸.

Vėliau buvo bandoma pateikti išsamesnes požymių klasifikacijas – dauguma tyrinėtojų jau išskyrė turinio požymius, leksiką (tiek stilių, tiek ir žodinę bei frazeologinę teksto sudėtį), gramatiką²⁴⁹, rašybą²⁵⁰ (kuri jungia taip pat skyrybą ir netyčines klaidas). Siūloma skirti ir įvairius rašto kalbos įpročius (rašto topografija, akcentavimas (markiravimas) ir pan.)²⁵¹, patologinius požymius²⁵² (praleisti žodžiai ir raidės, nenuosekliai išdėstytos mintys ir pan.) ir kt.

Pirmojoje klasifikacijoje, labiausiai atitinkančioje šiuolaikinį rašto kalbos požymių suvokimą, išskiriami: 1) raštingumo lygis, 2) leksikos požymiai, 3) rašybos požymiai, 4) sintaksės požymiai, 5) skyrybos klaidos, 6) stilistiniai požymiai²⁵³.

M. Segajus išskyrė tris požymių grupes:

- 1) leksikos (žodžių vartojimo įvairumas, dialektizmų, žargonų vartojimas);

²⁴⁸ Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза письма. – Москва, 1940. С. 94–100.

²⁴⁹ Тихоненко С. И. Судово-графічна експертиза рукописних текстів, КДУ. – Київ, 1946. С. 40; Терзиев Н. В. Криминалистика. – Москва, 1950. С. 192–193; Агушевич А. М. Советская судебная графическая экспертиза (кандидатская диссертация). – Алма-Ата, 1953. С. 40–44.

²⁵⁰ Тихоненко С. И. Судово-графічна експертиза рукописних текстів, КДУ – Київ, 1946. Р. 40.

²⁵¹ Терзиев Н. В. Криминалистика. – Москва, 1950. С. 192–193.

²⁵² Агушевич А. М. Советская судебная графическая экспертиза: кандидатская диссертация. – Алма-Ата, 1953. С. 40–44.

²⁵³ Маркова Г. Д. Идентификационные признаки письма в советской криминалистической экспертизе. Автореф. канд. дисс. – Харьков, 1956. С. 199–200.

- 2) gramatikos (bendras išsilavinimo lygis, minties formulavimo, sintaksės, morfologijos ir rašybos klaidos);
- 3) grafinės teksto išraiškos požymiai (teksto skirstymas į dalis, kreipiniai, pavyzdžiai, datų rašymas, taisymai).

G. Granovskij pateikia išsamesnę rašto kalbos požymių klasifikaciją. Požymiai joje skirstomi į bendruosius ir individualiuosius. Bendraisiais požymiais laikomi:

- 1) rašto kalbos požymių lygis (nustatomas pagal kalbos kultūrą, temos išplėtojimą, žodyno turtingumą, frazių sudėtingumą ir t. t.);
- 2) gramatinių įgūdžių išlavavimo lygis (nustatomas pagal rašybos ir sintaksės klaidų skaičių ir ypatumus);
- 3) stiliaus savitumų išlavimas (sugebėjimas naudotis įvairiais funkciniais stiliais, stiliaus klaidų ypatumai);
- 4) kalbos formų naudojimo savitumai (frazologizmai ir pan.);
- 5) sintaksinės konstrukcijos (argumentų ir tezių išdėstymo eiliškumas, teksto padalijimas į dalis ir pan.);
- 6) leksikos požymiai ir žodyno turtingumas.

Specialiais rašto kalbos požymiais G. Granovskij laiko:

- 1) klaidų specifiką ir skaičių (gausą);
- 2) sakinių konstrukciją;
- 3) frazeologizmų vartojimą;
- 4) žodžių junginių vartojimą;
- 5) žargonizmų, dialektizmų, archaizmų vartojimą.

Kai kurie autoriai prie rašto kalbos požymių priskiria ir topografinius požymius. Tai yra specifiniai rašymo įgūdžiai, dokumente tam tikru būdu išdėstant tekstą arba jo dalis. Prie topografinių rašto kalbos požymių priskiriami šie:

- 1) paraštės, t. y. jų padėtis iš kairės ir dešinės, iš abiejų pusių, jų dydis (didelės, vidutinės, mažos), forma (tiesios, vingiuotos, išgaubtos, įgaubtos);
- 2) pavadinimų, antraščių, parašų, datų vieta tekste;
- 3) tarpai tarp žodžių ir eilučių (maži, viduriniai, dideli);
- 4) eilučių lygumas (tiesios, nusileidžiančios, kylančios);
- 5) puslapių numeracija (viršuje, apačioje ir t. t.)²⁵⁴.

Šie pirmieji rašto kalbos požymių apibūdinimai ir klasifikacijos buvo netikslūs. Vienas iš daugelio tai lėmusių aplinkybių buvo ir šios: (1) rašto kalbą tuo metu tyrė ekspertai, neturintys reikiamos kvalifikacijos, (2) lingvistikos moksle nuolat keitėsi požiūris į kalbą, jos reiškinius, todėl turėjo

²⁵⁴ Криминалистика / Под ред. Белкина Р. С. – Москва, 1999. С. 196.

keistis ir požiūris į rašto kalbos požymius kriminalistikoje, tačiau ne visada pavykdavo tuos pokyčius tinkamai įvertinti (taip pat ir dėl jau minėtos (1) priežasties).

Rašto kalbos požymių klasifikacijos, taikytos daugelyje buvusios Tarybų Sąjungos respublikų, kūrėjas S. Vulas *rašto kalbos požymius* suskirstė į *bendruosius* ir *specialiuosius*. Šie pokyčiai apėmė:

- 1) rašto kalbos įgūdžių požymius (leksinius, frazeologinius, sintaksinius, stilistinius, rašybos, skyrybos ypatumus);
- 2) mąstymo įgūdžių požymius (loginės minčių reiškimo priemonės ir jų ypatybės)²⁵⁵.

Bendraisiais rašto kalbos požymiais siūloma laikyti autoriaus rašybos, skyrybos, leksikos, sintaksės ir stiliaus įgūdžių įvaldymo lygį. Prie bendrųjų kalbos požymių priskiriami ir tokie kaip raštingumo lygis, kalbos kultūra ir rašto stilius. *Specialieji* požymiai skirstomi į keturias grupes: fonetiniai, morfologiniai, leksiniai ir sintaksiniai.

Pažymėtina, kad identifikacijos pagal kalbos požymius klausimas gali būti sprendžiamas dviem lygiais: (1) kalbos taisyklingumas (žemiausias lygis) ir (2) kalbos kultūra (aukščiausias lygis). Apie kalbos taisyklingumą sprendžiama iš literatūrinės kalbos normų įvaldymo lygio (vertinimo kriterijai: taisyklinga klaidinga). Kalbos kultūros lygis pasireiškia literatūrinių normų valdymu (vertinimo kriterijai: geriau blogiau)²⁵⁶.

Daugelio užsienio šalių literatūros (nagrinėjančios lingvistinės teksto analizės klausimus) analizė leidžia daryti išvadą, kad bendros rašto kalbos požymių sistemos čia nesukurta. Vokiečių teismo lingvistas H. Kniffka konstatuoja, kad kol kas „nėra nei patenkinamos rišlios „autoriui būdingų požymių“ teorijos, nei visų pripažintos tokio jų suvokimo metodologijos“. Jo manymu, ir teorijoje, ir terminologijoje esama tam tikro chaoso, o sąvoka *požymis* teismo lingvistikos darbuose paprastai yra nuvertinama: dažnai neskiriami „požymiai“ (*Merkmale*) ir konkrečios „požymių formos“ (*Merkmalausprägungen*). Kaip teigia Kniffka, autorių apibūdinantys kalbos požymiai yra ne kas kita kaip „kalbinio elgesio tam tikruose tekstuose požymiai“²⁵⁷.

²⁵⁵ Вул С. М. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. – Москва, 1977. С. 27–34.

²⁵⁶ Вул С. М. Понятие признака письменной речи. Основы систематизации признаков письменной речи / Судебно-почерковедческая экспертиза. Общая часть. ВНИСЭ. Вып. 1. – Москва, 1988. С. 103.

²⁵⁷ Kniffka H. Forensisch- linguistische Autorschaftsanalyse: eine Zwischenbilanz / 2. Symposium des Bundeskriminalamtes: Autorenerkennung. – Wiesbaden, 2000. S. 54–83.

Daugelyje užsienio šalių kalbama apie konkrečias požymių išraiškas kalboje, t. y. klaidas kaip nukrypimus nuo kodifikuotų normų bei stiliaus ypatumus. Pavyzdžiui, Vokietijoje tiriamojo dokumento teksto analizė apima bendrąją *klaidų analizę* (*Fehleranalyse*) ir *stiliaus analizę* (*Stilanalyse*). Nagrinėjamos tokios klaidos: (1) rašybos ir skyrybos; (2) gramatikos (sintaksės ir morfologijos); (3) leksikos. Klaidų analizė apima klaidų nustatymą (atpažinimą), klaidų aprašymą, klaidų priežasčių tyrimą. Stiliaus analizė suprantama kaip stilistinių priemonių, kai stilius yra „kalbos sistemos pateikiamų kalbos priemonių savitas pasirinkimas“, nagrinėjimas²⁵⁸. Stiliaus analizė yra platesnė negu bendroji klaidų analizė. Be tų pačių kalbos pakopų, ji, kaip ir bendroji klaidų analizė, dar apima ir teksto struktūrą bei teksto formą.

Literatūros šaltinių, skirtų teismo lingvistikos problemoms, analizė patvirtina, kad ir anglosaksų šalyse, kur autorystės nustatymo problemas sprendžia teismo stilistika, taikanti statistinius tyrimo metodus, nėra sukurtos bendros požymių sistemos, kaip nėra ir apskritai bendrų tyrimo metodų. Kaip požymiai, kuriais remiasi statistinė tekstų analizė, nurodomi, pavyzdžiui, tokie kalbos požymiai kaip trumpi žodžiai, funkciniai žodžiai, kalbos dalys ir kt., ir nekalbiniai požymiai – raidės ir kt.

Lenkų literatūroje, skirtoje kriminalistinei lingvistinei analizei, išskiriami kalbos ir turinio požymiai (*cechy językowo-treściowe*). Kalbos požymių ieškoma visose kalbos pakopose: fonetikoje, morfologijoje, leksikoje ir sintaksėje. Turinio požymiai apima nekalbines teksto savybes, t. y. teksto turinį. Požymiai, susiję su teksto nekalbinėmis savybėmis, apima teksto temą (tematiką), teksto temas (problemas) išmanymo lygį, dalykines klaidas, autoriaus emocinių nusistatymą dėl teksto turinio, turinio perteikimo pobūdį (būda) (tvarkingas, chaotiškas), nežodinius turinio elementus (piešiniai, rekvizitai)²⁵⁹. Tačiau, kaip konstatuojama tuose pačiuose šaltiniuose, toks kalbos požymių skirstymas turi daugiau tik teorinę reikšmę.

Kaip matome, skirtingose šalyse vienodai pabrėžiama kalbos sudėtinga struktūra, kurią sudaro tokios atskiros pakopos kaip fonologija, morfologija, leksika, sintaksė. Todėl, kaip teisingai pabrėžė vokiečių teismo lingvistikos atstovas H. Kniffka, norint sukurti „tinkamą kalbos požymių koncepciją

²⁵⁸ Gfroerer S., Baldauf C. Sprechererkennung, Tonträgerauswertung und Autorenerkennung / Kriminalistische Kompetenz. Kriminalwissenschaften, kommentiertes Recht und Kriminaltaktik für Studium und Praxis. Hrg. von Norbert Beleke. Kap. II, 14: Kriminaltechnik, 2000. S. 13.

²⁵⁹ Feluś A. Identyfikacja kryminalistyczna na podstawie języka pisanego. – Kraków, 2000. S. 102–103.

reikia juos išsamiai aprašyti pagal visas kalbos pakopas²⁶⁰.

Kaip jau buvo rašyta, rašto kalbos požymiai buvo ir yra nagrinėjami Rusijoje. Šiuolaikiniai rašto kalbos tyrimų metodai, taikomi Rusijoje, siūlo tokį kalbos tyrimo modelį: rašybos, skyrybos, sintaksės, leksikos pakopų tyrimas, frazeologijos bei stiliaus tyrimai²⁶¹. Lingvistinėje ekspertizėje taikoma rašto kalbos požymių klasifikacija, paremta tradiciniu kalbos analizės principu, t. y. analizuojami požymiai nuo kalbos sistemos iki jos konkrečios raiškos tekste.

Taip dabartinėje rusų autorystės ekspertizėje *bendraisiais* kalbos įgūdžių požymiais laikomi kiekybiniai kalbos normų įvaldymo (sintaksės, leksikos, frazeologijos, stiliaus lygiais, taip pat formalioju loginiu ir intelektualiniu lygiu) rodikliai, t. y. nukrypimų nuo normos (klaidų) skaičius tekste. Kaip *specialieji* kalbos įgūdžių požymiai apibūdinami kokybiniai rodikliai, rodantys įgūdžio savybes, jo struktūros savitumus, pasireiškiantys taip pat nukrypimais nuo normos, t. y. klaidomis. Specialieji, kaip ir bendrieji, požymiai apima sintaksę, leksiką, frazeologiją, stilių, taip pat formalų loginį bei intelektualinį lygius²⁶².

2.1.2. Klaidų ir stiliaus analizė

Kalbos požymiai pasireiškia nukrypimais nuo normos, t. y. klaidomis. Kalbos klaidos yra vienas iš svarbiausių identifikacinių ir neidentifikacinių tyrimų informacijos šaltinių. Paprastai vertingiausią informaciją gali suteikti kalbos klaidos, aptinkamos lingvistinės teksto analizės metu. Tačiau mažiau reikšminga informacija glūdi ir prasminėse arba formaliai loginėse klaidose, kurios nustatomos socio- ir psicholingvistiniais metodais.

Atsižvelgiant į tai, skiriami trys klaidų tipai: prasminės, loginės ir kalbos klaidos.

Kalbos klaidas sąlyginai galima suskirstyti į kelias rūšis atsižvelgiant į tai, ar nusižengta kalbos, kaip tam tikrų normų sistemos, taisyklėms ar kalbos proceso normoms.

- klaidos, atsiradusios dėl kalbos sistemos pažeidimų (kaip negalima kalbėti (rašyti)), pavyzdžiui, pažeistos rašybos ir gramatikos taisyklės, žodžiai pavartoti jiems nebūdinga reikšme ir pan.;

²⁶⁰ Kniffka H. Einführung: Forensische Linguistik / Texte zur Theorie und Praxis forensischen Linguistik. – Tübingen, 1990. S. 42.

²⁶¹ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи с использованием ЭВМ. Дисс. канд. юр. Наук. – Москва, 2001. С. 34.

²⁶² Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000. С. 22–24.

- klaidos, atsiradusios dėl kalbos normų pažeidimo (kaip nepriimta (nors ir galima) kalbėti (rašyti)), pavyzdžiui, nukrypta nuo kalboje priimto žodžių, žodžių junginių, frazeologizmų, sintaksinių konstrukcijų taisyklių vartojimo;
- klaidos, atsiradusios dėl stiliaus normų pažeidimo (kaip netinka kalbėti konkrečioje kalbinėje situacijoje), pavyzdžiui, kalbinės situacijos neatitinkančių frazeologinių, sintaksinių konstrukcijų vartojimas, t. y. neadekvačios stilistinės priemonės²⁶³.

Taip pat išskiriamos klaidos, kylančios (1) dėl prasto kalbos taisyklių, normų mokėjimo bei įvaldymo ir (2) dėl individualių kalbos mechanizmų pažeidimų.

(1)

- klaidos, atsiradusios dėl nesąmoningo vienos kalbos elementų perkėlimo į kitą kalbą;
- klaidos, atsiradusios dėl nesąmoningo vienu kalbinių struktūrų perkėlimo į kitas (vienos kalbos);
- klaidos, atsiradusios dėl kalbos nemokėjimo arba netvirto mokėjimo.

(2)

- klaidos, atsiradusios dėl neįprastų kalbinės situacijos sąlygų, pavyzdžiui, dėl ligos, apsvaigimo nuo narkotikų, susijaudinimo, streso ir pan.

Atskirą klaidų grupę turėtų sudaryti klaidos dėl tyčinio kalbos iškreipimo norint paslėpti autorystę. T. Gomon išskiria bendruosius ir specialiuosius rašto kalbos iškreipimo požymius. Bendrieji kalbos iškreipimo požymiai atspindi tokius neatitikimus teksto autoriaus rašto kalboje, kurie apibūdina tekstą apskritai kaip deformuotą sistemą. Specialieji kalbos iškreipimo požymiai – tai kiekvieno iš iškreipytų rašto kalbos įgūdžių ypatumai, apibūdinantys konkrečią iškreipymo rūšį²⁶⁴.

Įvairių šalių praktikoje remiamasi šiek tiek skirtingais identifikacinių požymių apibrėžimo, klasifikavimo ir nustatymo kriterijais. Tai lemia šalių tradicijas, praktikos poreikiai ir kt. Atsižvelgiant į tokį skirtingą kalbos tyrimo suvokimą, kurio rezultatai praktikoje teigiami, galbūt būtų galima sukurti universalią tyrimo struktūrą, grindžiamą skirtingose šalyse siūlomais tyrimo variantais. Tokia ideali ir universali kalbos požymių tyrimo struktūra

²⁶³ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000. С. 35.

²⁶⁴ Гомон Т. В. Судебно-автороведческая экспертиза текстов документов, составленных с намеренным искажением письменной речи. Автореф. канд. дисс. – Москва, 1992.

galėtų labai patobulinti kriminalistinį rašto kalbos tyrimo procesą ir jo kokybę.

Vis didesnė reikšmė atliekant kriminalistinius teismo rašto kalbos tyrimus daugelyje šalių pastaruoju metu teikiama *stiliaus* tyrimams. Stiliaus požymių reikšmės suvokimas rodo naujo brandesnio kriminalistinio rašto kalbos tyrimo etapo pradžią apskritai. Rašto kalbos stiliaus analizė turi tapti savarankiškų tyrimų kryptimi, prasidedančia atlikus kitų požymių analizę²⁶⁵. Šis metodas jau visiškai išvirtino lingvistinės teksto analizės metodikose Vakaruose. Tai rodo rašto kalbos tyrimų, pavyzdžiui, Amerikoje, Anglijoje, Australijoje, praktika. Čia dokumentų tekstų autorystę pavesta nustatyti teismo stilistams. Stilistika šiose šalyse suprantama kaip apskritai „individualių ar grupinių rašto kalbos požymių tyrimas“, o teismo stilistika (*forensic stylistics*) tiria dokumentų tekstų stilių nagrinėjant autorystės nustatymo klausimus, kylančius teismo tyrimo metu²⁶⁶.

Pavyzdžiui, Vokietijoje metodika, taikoma atliekant lingvistinę teksto analizę, paremta taip pat būtent stiliaus ir klaidų analize (*Stil- und Fehleranalyse*)²⁶⁷. Analizuojant klaidas nustatoma autoriaus kalbinė kompetencija (*Vermögen*). Klaidos apibūdinamos kaip nukrypimai nuo kalbos normų, analizuojamos rašybos, skyrybos, gramatikos (sintaksės, morfologijos) ir leksikos klaidos.

Atliekant stiliaus analizę daugiausia dėmesio skiriama stiliui kaip pristatymo (savęs pateikimo) (*Selbstdarstellung*) priemonei. Stiliaus analizės metodika apima teksto formą (nors teksto forma ir nėra lingvistikos aprašymo lygis, tačiau jai būdingas individualus pobūdis ir į ją būtina atsižvelgti), rašybą, skyrybą, gramatiką, leksiką, morfologiją ir teksto struktūrą²⁶⁸.

Stilius yra sudėtinga sąvoka, susidedanti iš daugelio aspektų. Paprastai lingvistinėje literatūroje jis apibrėžiamas kaip būdingas kalbos sistemos pa-

²⁶⁵ Жалкаускаене А. Криминалистическое исследование стиля текста, выполненного на литовском языке // Внедрение достижений науки и техники в практику борьбы с преступностью / Тезисы республ. научн. конф. – Вильнюс: НИИСЭ, 1986. С. 132–134; Жалкаускаене А. Вопросы стилистического исследования текста, выполненного на литовском языке // Вопросы борьбы с преступностью и судебной экспертизы / Сб. научн. работ. – Вильнюс: НИИСЭ, 1988. Вып. 1. С. 105–110.

²⁶⁶ Forensic Science International. 1993. Vol. 58. No. 1, 2. P. 45–46.

²⁶⁷ Baldauf Ch. Zur Signifikanz sprachlicher Merkmale im Rahmen des Autorschaftsnachweises: Ansätze und Desiderate der forensischen Linguistik // Archiv für Kriminologie, 1999. Band 204.

²⁶⁸ Baldauf Ch. Zur Signifikanz sprachlicher Merkmale im Rahmen des Autorschaftsnachweises: Ansätze und Desiderate der forensischen Linguistik // Archiv für Kriminologie, 1999. Band 204. S. 96.

teikiamų kalbos priemonių²⁶⁹ arba kaip kalbinių išraiškos priemonių pasirinkimo būdas tiek žodžio (leksika), tiek ir sakinio (sintaksė) arba teksto (stiliaus priemonės, figūros) lygiu²⁷⁰, arba tiesiog – „kalbos raška tekste“²⁷¹. Stilius – tai autoriui būdingų išraiškos priemonių visuma ir jų kartojimasis, tai minčių ir jausmų perteikimo būdas, išskylantis aikštėn žodžių atranka, jų vartoseną, jungimo į sakinius ypatybėmis²⁷². Stiliaus analizė yra daug kompleksiškesnė negu kitos analizės rūšys, nes galimų stiliaus elementų galima aptikti visose kalbos pakopose, o stilistinės normos yra sunikiau apibrėžiamos.

Stilistikoje jau nuo seno sprendžiamas klausimas, ar teksto autorių apskritai galima „atpažinti“ pagal tik jam būdingą rašymo stilių, ar toks individualus rašymo stilius iš tikrųjų egzistuoja. Kriminalistinio tyrimo metu tuomet kyla klausimas, ar kalbos požymiai iš viso tinka identifikuojant asmenį individualiai. Šiuo klausimu diskutuojama. Vieni tyrinėtojai, kalbėdami apie identifikavimo galimybes pasitelkus lingvistines žinias yra už vadinamųjų „lingvistinių pėdsakų“ egzistavimo galimybę ir tai argumentuoja asmens individualaus kalbos (rašto kalbos) stiliaus nekintamumu, savitumu. Kartu pabrėžiama, kad bendra kalbinė anoniminio autoriaus kompetencija suteikia daug informacijos jo individualiam identifikavimui atliekant lingvistinę ekspertizę²⁷³. Kiti mokslininkai neigia, kad egzistuoja „lingvistiniai pėdsakai“ – net jeigu jie ir egzistuotų, lingvistika neturėtų galimybių juos tiksliai išmatuoti²⁷⁴. Kai kurie teismo lingvistikos atstovai Vakaruose taip pat neigia ir individualaus stiliaus egzistavimo (tyrimo) galimybę kriminalistinio pobūdžio tekstuose²⁷⁵. Kitų mokslininkų teigimu, „asmens

²⁶⁹ Fleischer, W., Michel, G., Starke G. *Stilistik der deutschen Gegenwartsprache*. – Frankfurt, Berlin, 1996; Sandig, B. *Stilistik der deutschen Sprache*. – Berlin, New York, 1986.

²⁷⁰ Perret U., Balzert A., Braun A. *Linguistische Textanalysen / Kriminalistik*, 1 / 1988. S. 47.

²⁷¹ *Forensic Science International*, 1993. Vol. 58. No. 1, 2. P. 142.

²⁷² Pikčilingis J. *Kas yra stilius*. – Vilnius, 1971. P. 6.

²⁷³ Drommel R., Kipping K. *Sprachwissenschaftler: die unerkannten Kriminalisten // Kriminalistik*, 4/87. P. 215–218.

²⁷⁴ Kniffka H. *Einführung: „Forensische Linguistik“ / Texte zur Theorie und Praxis der forensischen Linguistik*. – Tübingen, 1990. S. 1–54, Kämper H. *Nachweis der Autorenschaft // Kriminalistik*, 8–9/96. S. 561–566, Brückner T. *Verrät der Text den Verfasser? // Kriminalistik*, 1/90. S. 13–20, Perret U., Balzert A., Braun A. *Linguistische Textanalysen // Kriminalistik* 12/87. P. 645–667.

²⁷⁵ Brinker K. *Zum Problem der Autorenerkennung aus textlinguistischer Sicht (am Beispiel von Erpresserschreiben) / 2. Symposium des Bundeskriminalamtes. Autorenerkennung (Tagungsband)*. – Wiesbaden, 2000. S. 34–45; Wolf N., R. *Erfahrungen mit Individualstil oder Stilistik im Strafprozess. Festschrift für Herbert Kolb*. – Bern, 1989. S. 781–789.

identifikavimo remiantis rašto kalba tyrimo objektas yra ne apskritai asmens kalbos stiliaus savitumai, o individualūs tam tikro kalbos funkcinio stiliaus (kuriam priskiriamas tekstas) vartojimo ypatumai²⁷⁶.

Individualaus stiliaus, kaip teksto autoriui būdingo stiliaus, sąvoka paprastai vartojama tradicinėje stilistikoje ir literatūrologijoje. Čia *individualus stilius* tradiciškai suprantamas kaip žinomiems rašytojams būdingas rašymo stilius, kurį įmanoma atpažinti ir anonimine forma ir kuris gali būti parodijuojamas (pamėgdžiojamas). Individualus literatūrinių tekstų autorių stilius yra vienas iš kūrybinio proceso tikslų, meninio sumanymo rezultatų, kai sąmoningai siekiama vadinamojo „stilistinio originalumo“²⁷⁷.

Lingvistikoje, norint atsiriboti nuo tokio individualaus stiliaus supratimo, vyraujančio literatūrologijoje, ir pabrėžti, kad kiekvieno individo kalbos (kaip abstrakčios sistemos) panaudojimas pasireiškia individualia forma, vartojama sąvoka *idiolektas*. Čia pabrėžiama pirmiausia individuali kalbinė kompetencija, o ne originalaus stiliaus kūrimas. „Individualiu kalbos stiliumi (...) priimta laikyti individualią kalbos priemonių vartojimo įgūdžių visumą“²⁷⁸. Taip suprantamas kalbančiojo (rašančiojo) individualus stilius, arba idiolektas, kriminalistinio tyrimo kontekste, vokiečių tyrinėtojo K. Brinkerio manymu, yra fragmentinio ir kintamojo pobūdžio, t. y. tam tikrų kalbos ir stiliaus formų preferencija tam tikroje situacijoje, kontekste²⁷⁹.

Analizuojant šiuos skirtingus požiūrius galima konstatuoti, kad apskritai diskusijos apie individualaus anoniminio autoriaus stiliaus kriminalistinio tyrimo objektuose buvimą arba nebuvimą yra nepagrįstos. Kitu atveju, atmetant individualaus kalbos išraiškos egzistavimo galimybę kriminalistiniuose tekstuose, būtų atmetama (neigiama) ir apskritai kriminalistinio identifikavimo kalbos pagrindu galimybė. Tai reikštų ir daugelio dešimtmečių sėkmingos kriminalistinės lingvistinės ekspertizės praktikos nepagrįstą ignoravimą. Tačiau, savaimė suprantama, nereikėtų sutapatinti kriminalistinio pobūdžio tekstų autoriaus individualaus stiliaus (arba kalbos išraiškos) ir literatūrinių tekstų autorių (rašytojų) individualaus stiliaus. Todėl, mūsų

²⁷⁶ Вул С. М. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. – Москва, 1977. С. 26–27.

²⁷⁷ Klemensiewicz Z. Jak charakteryzować język osobniczy, W kręgu języka literackiego i artystycznego. – Warszawa, 1961. S. 204–215.

²⁷⁸ Вул С. М. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. – Москва, 1977.

²⁷⁹ Brinker K. Zum Problem der Autorenerkennung aus textlinguistischer Sicht (am Beispiel von Erpresserschreiben) / 2. Symposium des Bundeskriminalamtes. Autorenerkennung (Tagungsband). – Wiesbaden, 2000. S. 36.

manymu, tiksliau būtų kalbėti ne apie anoniminio autoriaus individualų stilių, o jo *individualią kalbos išraišką*, arba *idiolektą*.

Galima paminėti, kad stilistikoje išskiriamas *intencionalus* (sąmoningas) stiliaus elementų vartojimas, t. y. sąmoningas kalbos priemonių vartojimas, ir *simptomatinis* (nesąmoningas), t. y. nesąmoningas kalbos priemonių vartojimas, lemiamas individo kalbinės kompetencijos (žinių) lygio²⁸⁰. Kiekvienas stiliaus tipas, arba tam tikrai teksto rūšiai būdinga stiliaus norma, turi tik jam būdingų požymių. Pavyzdžiui, tokia teksto rūšis kaip *laiškas* lemia atitinkamą išorinę formą (pvz., kreipinius, laiško pabaigą), atitinkamus frazeologizmus, iškilmingą stilių arba šnekamosios kalbos elementus. *Šantažuojamo* pobūdžio tekstų stilius lemia tam tikrus teminius elementus (grasinimą, reikalavimą ir t. t.), atitinkamas sintaksinių konstrukcijas (liepiamąją nuosaką, šalutinius sąlygos sakinius) arba ekspresyvius skyrybos ženklus (daugtaškius, šauktukus). Taigi individualūs stiliaus požymiai pirmiausia veikiama *teksto rūšies* arba *funkcinio stiliaus*. Atliekant lingvistinę teksto analizę išskiriami stiliaus požymiai, būdingi tam tikrai teksto rūšiai, ir individualūs stiliaus (idiolekto) požymiai.

Egzistuoja tam tikros kalbinio elgesio normos, kurios lemia arba bent turi įtakos individualiai pasirenkant kalbos priemones. „Neutralizavus“ teksto stiliaus / žanro įtaką nustatomi autoriui būdingi kalbos požymiai. Šis lingvistikoje (tekstologijoje) taikomas metodas²⁸¹ gali būti taikomas ir atliekant kriminalistinę tyrimą.

Kalbos požymiai, aptinkami tekste, pirmiausia priklauso nuo *stiliaus tipo* (t. y. tekstų klasėms būdingos stilistinės normos), nuo *žanro*. Pavyzdžiui, tai gali būti: (1) teksto rūšies stilius (laiškas, referatas ir pan.); (2) funkcinis stilius (grasinimas, šantažas ir pan.); (3) vadinamasis socialinis / grupės stilius, t. y. stilius, kuriam įtakos turi socialinis statusas / grupė; (4) vadinamasis moderniosios kalbos stilius, t. y. naujausios kalbos raidos tendencijos.

Kitus požymius, kuriems neturi įtakos šie veiksniai, galima laikyti individualiais autoriaus požymiais. Apie individualų teksto autoriaus kalbinį elgesį spręsti galima ne iš atskirų teksto požymių, o iš jų *sąryšio, konfigūracijos*²⁸². Be to, kaip teisingai pabrėžė vokiečių teismo lingvistikos atstovas H. Kniffka, „visi tekstuose ir iš jų nustatomi požymiai konkrečiu atveju

²⁸⁰ Sandig B. *Stilistik der deutschen Sprache*. – Berlin, New York, 1986.

²⁸¹ Каждазнуни Л. К. Опыт установления авторства анонимного текста / Статистическое изучение стилей языка и стилей речи. – Горький, 1970. С. 26.

²⁸² Kniffka H. *Forensische Fonetik und Forensische Linguistik / Festschrift Georg Heike*. – Frankfurt am Main, 1998. S. 279–291.

specifinėje konfigūracijoje gali (!) būti svarbūs ir naudingi tiriant autorystę²⁸³.

Reikėtų pritarti požiūriui, kad nėra apskritai vienam autoriui būdingų nuolatinių kalbinio elgesio konstantų, yra tik autoriui būdingi kalbos variantai, kuriuos jis pasirenka atsižvelgdamas į tam tikras kalbines situacijas, kalbines intencijas, tekstų rūšis, žanrus. Taigi visiškai teisingas yra Kniffka teigdamas, kad teisingas yra ne teiginys „autorius X rašo taip ir ne kitaip“, o teiginys „autorius X laišką giminėms, skundą, kvietimą į šeimos šventę ir t. t. rašo taip ir ne kitaip“²⁸⁴.

Individualūs autoriaus kalbos bruožai tam tikros teksto rūšies funkciniame stiliuje gali pasireikšti: (1) nukrypimais nuo normos (tiek visose kalbos pakopose, tiek ir stiliuje); (2) skirtingais normos variantais (pasirenkant iš kelių galimų variantų).

Aptariamajame kontekste norma suprantama kaip: (1) *makronorma*, t. y. gramatikose, žodynuose ir pan. užfiksuotos kalbos vartojimo taisyklės; (2) *mikronorma*, t. y. teksto rūšies numatomas tam tikras kalbos elementų vartojimas. Vadinamosios makronormos pažeidimai pasireiškia, pavyzdžiui, kaip gramatikos arba leksikos klaidos, mikronormos – kaip stiliaus pažeidimai.

Plačiaja prasme *stilistinis individualumas* suprantamas kaip „skirtingų galimybių pasirinkimas“ atskirose kalbos pakopose. Tačiau skirtingų sinonimų arba, pavyzdžiui, sakinių konstrukcijų pasirinkimas priklauso ir nuo įvairių veiksnių, neturinčių nieko bendra su teksto autoriumi. Svarbiausias iš šių veiksnių, kaip jau minėta, yra *teksto rūšis* (pvz., skundas, įstatymo tekstas ir pan.), lemianti leksiką, gramatinę ir stilistinę sandarą. Teksto rūšies ribos, viena vertus, apriboja individualios raiškos laisvę, kita vertus, autorius turi galimybę pasirinkti iš daugelio tam tikrą teksto rūšį atitinkančių „šablonų“. Tai reiškia, kad dažnai nors ir skirtingų autorių tekstai, tačiau priklausantys tai pačiai teksto rūšiai, turi daugiau bendrų požymių negu skirtingų rūšių vieno autoriaus tekstai²⁸⁵.

Vienas iš pagrindinių metodų, taikomų, atliekant kriminalistinę lingvistinę ekspertizę, yra *teksto analizės* metodas. Šis metodas pagrįstas lingvistikos mokslo sukurtais teksto analizės principais. Tiek lingvistinė teksto

²⁸³ Kniffka H. Forensische Phonetik und forensische Linguistik // Festschrift für Georg Heike, hrsg. von B. J. Kroeger et al. (Forum Phonetikum 66). – Frankfurt, 1998. S. 279–291.

²⁸⁴ Kniffka H. Forensisch-linguistische Autorschaftsanalyse. Eine Zwischenbilanz. 2. Symposium des Bundeskriminalamtes. Autorenerkennung (Tagungsband). – Wiesbaden, 2000. S. 54–83.

²⁸⁵ Steinke W. Die linguistische Textanalyse aus kriminalistischer Sicht / Texte zu Theorie und Praxis der forensischen Linguistik. – Tübingen, 1990. S. 321–339.

analizė, tiek ir teksto analizės metodas, taikomas kriminalistinės lingvistinės ekspertizės metu, tiria tekstus ir jų rūšis. Tačiau šios analizės turi skirtingus tyrimo tikslus ir sritis. Paprastai lingvistinė analizė tiria tai, kas yra bendra skirtingiems tekstams, t. y. tipiniams įvairių tekstų rūšių ypatumams. Šios analizės tikslas – susisteminti bendrus specifinius tekstų (tekstų rūšių) principus ir apibūdinti mūsų kalbinę, komunikatyvią veiklos struktūrą.

Teksto analizė, taikoma atliekant kriminalistines lingvistines ekspertizes, kitaip nei lingvistinė teksto analizė, nustato, *kas yra ypatinga tekste*. Konkrečiuose tekstuose (pvz., grasinančiame laiške, prisipažinimo laiške) ji bando rasti tai, kas gali būti pavadinta individualiu teksto autoriaus stiliumi, idiolektu, kalbiniu profiliu.

Taigi, atrodo, šių abiejų analizės rūšių tikslai yra skirtingi. Tačiau jos turi ir sąlyčio taškų: konkretaus teksto savitumai nustatomi atsižvelgiant į *tipinius* požymius. Konkretus tekstas priskiriamas tam tikrai tekstų rūšiai ir tiriamas įvairiais struktūriniais lygiais. Teksto lingvistika išskiria šiuos lygius:

- komunikatyvų pragmatinį (situacinis, socialinis kontekstas bei komunikatyvi teksto funkcija);
- teminį (teksto tema bei jos atskleidimo formos);
- kalbinį (sintaksė, leksika, teksto struktūra bei stilius).

Atliekant kriminalistinę teksto analizę reikėtų atsižvelgti į tai, kad būtent stilistinės kalbos priemonės yra lengviausiai „padirbamos“, o tai labai susiaurina teksto analizės, tiriančios teksto kalbos struktūrą, galimybes ir efektyvumą.

Teksto analizės metu neapsiribojama vien tik stilistinių teksto elementų kiekybiniu tyrimu. Kriminalistinėje teksto analizėje, sprendžiant identifikacinius klausimus, atliekamos ir teksto situacinio konteksto bei teksto struktūros (komunikatyvia ir temine prasme) analizės.

2.1.3. Identifikacinio tyrimo rezultatų įvertinimas (išvados)

Įvairių šalių praktika rodo, kad paprastai identifikacinių tyrimų rezultatai vertinami labai atsargiai. Pavyzdžiui, vokiečių literatūroje, skirtoje lingvistinės teksto analizės problemoms, paplitusi nuomonė, kad vien tik kalbos analizės pagrindu beveik neįmanoma nustatyti asmenį kaip teksto autorį²⁸⁶. Kalbą galima vartoti tik individualizuojant bendras taisykles. Tai

²⁸⁶ Brinker K. Textanalytische Voraussetzungen forensischlinguistischer Gutachten / Texte zu Theorie und Praxis, 1990, S. 115–123; Engel U. Möglichkeiten und Grenzen der foren-

reiškia, kad kalbos įgūdžiai yra subjektyvūs, lemiami tam tikrų intencijų. Tai paaiškina ne tik individualių kalbos įgūdžių skirtumus, bet ir jų sutapimus, esant tam tikrų nekalbinių aplinkybių sutapimams. Taigi du skirtingi asmenys gali panaudoti analogiškas kalbos išraiškos formas²⁸⁷. Visiško tapatumo, kaip yra daktiloskopijoje ar trasologijoje, remiantis lingvistine analize, suprantama, negalima tikėtis, nes kalbinis tapatumas yra kitokio pobūdžio. Kaip rašė šveicarų kalbininkas F. de Saussuras, „tai nėra drabužių tapatumas, tai greičiau traukinio arba gatvės tapatumas“²⁸⁸.

Autorystės nustatymo (autoriaus identifikavimo) procesą apsunkina ir kitos rašto kalbos specifinės prigimties veikiamos galimybės. Tarp teksto ir autoriaus nėra tokio tiesioginio ryšio, koks yra, pavyzdžiui, tarp balso ir kalbančiojo, tarp rašysenos ir rašančiojo. Rankraštiniame tekste atsispindi požymiai, rodantys tiesioginę kito asmens „pagalbą“, įtaką rašysenai (pvz., kai kitas asmuo vedžioja rašančiojo ranka), o rašto kalboje (tekste) tokius požymius, rodančius „bendraautorystę“ („multiple Autorschaft“²⁸⁹), sunku atpažinti. Yra daugelis sąlygų, kurios autorystės nustatymą padaro neįmanomą arba apsunkina jį, pavyzdžiui, kelių autorių dalyvavimas sudarant (kuriant) tekstą (bendraautorystė); teksto redagavimo galimybė ir pan.

Lingvistinės teksto analizės specifika sudaro:

- 1) rašytinės kalbos norminimas;
- 2) rašytinės kalbos išankstinio paruošimo galimybė (*reflektierte Produktion*);
- 3) koregavimo, taip pat ir kitų pagalbos galimybės;
- 4) galimybė pasinaudoti viena iš daugelio vadinamųjų „registrų“ (kalbos galimybių);
- 5) galimybė apsimesti kitu;
- 6) „bendraautorystės“ galimybė;
- 7) nurašymo arba užrašymo kitam diktuojant galimybė;
- 8) trumpų tekstų neinformatyvumas²⁹⁰.

sischen Linguistik / Kriminalistik und forensische Wissenschaften. 1993 / 81. S. 59–67; Brückner T. Verrät der Text den Verfasser? / Kriminalistik. 1990 / 1. S. 13–20.

²⁸⁷ Kämper H. Nachweis der Autorenschaft / Kriminalistik. 1996. Nr. 8–9.

²⁸⁸ de Saussure F. Kurs językoznawstwa ogólnego. – Warszawa, 1961. S. 117. (žr.: Feluś A. Identyfikacja kryminalistyczna na podstawie języka pisanego. – Kraków, 2000. S. 68.)

²⁸⁹ Kniffka H. Forensische Phonetik und forensische Linguistik // Festschrift für Georg Heike, hrsg. von B. J. Kroeger et al. (Forum Phonetikum 66). – Frankfurt, 1998. S. 279–291.

²⁹⁰ Gfroerer S., Baldauf C. Sprechererkennung, Tonträgerauswertung und Autorenerkennung / Kriminalistische Kompetenz. Kriminalwissenschaften, kommentiertes Recht und Kriminaltaktik für Studium und Praxis. Hrg. von Norbert Beleke. Kap. II, 14: Kriminaltechnik, 2000. S. 3–16.

Pavyzdžiui, vokiečių teismo lingvistas Kniffka siūlo netgi netiesiogiai užduoti klausimą dėl autorystės nustatymo atliekant lingvistinę ekspertizę: „Ar teksto X autorius yra N?“, o netiesiogiai: „Ar N galėjo prisidėti prie teksto X sudarymo (kūrimo)?“²⁹¹

Apskritai Vokietijoje lingvistinės ekspertizės praktikoje labai atsargiai ir atsakingai pateikiami autorystės tyrimų rezultatai. Paprastai pateikiamos tik tikimybinės 5–6 lygių klasifikacijos išvados:

- tikimybė, besiribojanti su tikroviškumu;
- labai didelė tikimybė;
- didelė tikimybė;
- tikriausiai (su tam tikra tikimybe);
- įmanoma*;
- negalima nustatyti (*non liquet*)²⁹².

Autorystės tyrimo išvados JAV yra pateikiamos pagal Amerikos testavimo ir medžiagų draugijos (*American Society for Testing and Materials – ASTM*) nustatytą skalę arba panašią skalę, taikomą Teismo dokumentų ekspertizės mokslinės darbo grupės (*Scientific Working Group for Forensic Document Examination – SWGDOC*)²⁹³.

Pavyzdžiui, kai lyginamas anoniminis dokumento tekstas ir žinomi tekstai (identifikacinis tyrimas), išvadų formulavimo skalė yra tokia:

Ar įtariamasis yra teksto autorius?	Skalė	Išvados
taip	9	identifikavimas
	8	didelė tikimybė – įtariamasis yra teksto autorius
	7	tikėtina – įtariamasis yra teksto autorius
	6	yra požymių – įtariamasis yra teksto autorius
negalima nustatyti	5	negalima nustatyti
ne	4	yra požymių – įtariamasis nėra teksto autorius
	3	tikėtina – įtariamasis nėra teksto autorius
	2	didelė tikimybė – įtariamasis nėra teksto autorius
	1	eliminavimas

²⁹¹ Kniffka H. Forensische Phonetik und forensische Linguistik // Festschrift für Georg Heike, hrsg. von B. J. Kroeger et al. (Forum Phonicum 66). – Frankfurt, 1998. S. 279–291.

* ši išvada pateikiama tik jei identifikacinio tyrimo rezultatai yra teigiami.

²⁹² Gfroerer S., Baldauf C. Sprechererkennung, Tonträgerauswertung und Autorenerkennung / Kriminalistische Kompetenz. Kriminalwissenschaften, kommentiertes Recht und Kriminaltaktik für Studium und Praxis. Hrg. von Norbert Beleke. Kap. II, 14: Kriminaltechnik. 2000. S. 3–16.

²⁹³ McMEnamin G. Forensic Linguistics: Advances in Forensic Stylistics, California State University, Fresno, California, USA, 2002. P. 124–125.

Toliau pateikiama išvadų formulavimo skalė, kai lyginami keli anoniminiai tekstai siekiant nustatyti, ar tuos tekstus sukūrė vienas asmuo:

Ar tekstus sukūrė vienas autorius?	Skalė	Išvados
taip	9	nustatyta
	8	didelė tikimybė – vienas autorius
	7	tikėtina – vienas autorius
	6	yra požymių – vienas autorius
negalima nustatyti	5	negalima nustatyti
ne	4	yra požymių – daugiau nei vienas autorius
	3	tikėtina – daugiau nei vienas autorius
	2	didelė tikimybė – daugiau nei vienas autorius
	1	nustatyta – daugiau nei vienas autorius

Skirtingų šalių (Vakarų Europos, anglosaksų) rašto kalbos tyrimų praktikos analizė rodo, kad paprastai minėto tyrimo rezultatai įvertinami naudojantis tikimybinį išvadų sistemą. Lietuvoje, kaip ir kai kuriose kitose šalyse (Rusijoje, Ukrainoje), taikomos trijų rūšių išvados, t. y. kategoriškos, tikėtinos ir atsakymai, kad nustatyti negalima.

2.2. Klasifikaciniai ir diagnostiniai lingvistiniai tyrimai

Identifikaciniai tyrimai sudaro tik vieną kriminalistinės lingvistinės ekspertizės tyrimo kryptį. Kita tyrimų kryptis yra *neidentifikaciniai* tyrimai.

Neidentifikaciniai uždaviniai lingvistinėje ekspertizėje suprantami kaip nežinomo autoriaus apibendrinimas (grupinės priklausomybės nustatymas arba *klasifikaciniai* tyrimai) ir teksto autoriaus būsenos bei rašymo sąlygų nustatymas (*diagnostiniai* tyrimai).

2.2.1. Klasifikaciniai lingvistiniai tyrimai

Anoniminio autoriaus grupinės priklausomybės nustatymas, t. y. *klasifikaciniai* tyrimai, reiškia socialinės biografinės jo charakteristikos sudarymą remiantis jo kalbos požymių analize.

Klasifikacinių tyrimų metu gali būti pateikiama anoniminio teksto autoriaus charakteristika atsižvelgiant į šiuos kriterijus:

- 1) autoriaus gimtąją kalbą (arba tekstą, parašytą autoriaus gimtąja kalba);
- 2) autoriaus tarmę arba teritorinę priklausomybę;
- 3) teksto autoriaus išsimokslinimą;
- 4) veiklos sritį;
- 5) amžiaus grupę;
- 6) lytį.

Kriminalistinėje literatūroje kalbama apie individualų ir grupinį kalbos pobūdį. Kalbos individualumas pasireiškia idiolektu, grupinis pobūdis – vadinamaisiais kalbos variantais (*subjęzyk, подязык*). Kalbos variantai skirstomi pagal įvairius kriterijus: teritorinę (dialektai, tarmės), socialinę (sociolektai) ar profesinę (profesiolektai – įvairių profesijų atstovų kalbos) priklausomybę arba priklausomybę skirtingo amžiaus asmenų grupėms ir t. t.²⁹⁴.

Teksto autoriaus gimtosios arba dažniausiai vartojamos kalbos nustatymas

Atliekant kriminalistinę lingvistinę ekspertizę, tiriamojo teksto autoriaus gimtosios kalbos nustatymas turi didelę reikšmę ir autoriaus identifikavimui ir tolesniam neidentifikaciniam tyrimui.

Pagrindinė anoniminio teksto autoriaus charakteristika – jo *gimtoji kalba*. Tyrimai, atliekami nustatant teksto autoriaus tarmės, išsimokslinimo, veiklos srities ir t. t. požymius, įmanomi tik išsiaiškinus, ar tekstas parašytas autoriaus gimtąja, ar svetima kalba. Tinkamai jau tyrimo pradžioje nustatčius anoniminio teksto autoriaus gimtąją kalbą galima susiaurinti įtariamųjų asmenų ratą ir taip pakreipti tyrimą tinkama linkme.

Šiuo atveju egzistuoja šios galimybės:

- 1) dokumento tekstas parašytas autoriaus gimtąja kalba (be jokių maskavimo požymių);
- 2) dokumento tekstas parašytas autoriaus gimtąja kalba, tačiau autorius, norėdamas apsimesti kitu žmogumi, paslėpti savo autorystę, teksto kalbą iškraipo. Teksto kalba gali būti iškraipyta įvairiais būdais, pavyzdžiui, pridaroma rašybos klaidų (mažinamas raštingumas). Iškraipymas gali pasireikšti ir svetimos kalbos įtakos kalbai,

²⁹⁴ Feluś A. Identyfikacja kryminalistyczna na podstawie języka pisanego. – Kraków, 2000. S. 46–56; Karaliūnas S. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997.

kuria parašytas tekstas, pamėgdžiojimu, t. y. pridaroma klaidų, panašių į atsirandančias dėl svetimės kalbos įtakos;

- 3) dokumento tekstas parašytas autoriui svetimą kalbą. Tekste aptinkama autoriaus gimtosios kalbos įtakos požymių.

Rašydamas anoniminių laišką arba kitokio pobūdžio tekstą svetimą kalbą autorius paprastai nori apsimesti kitu žmogumi ir kartu paslėpti nusikaltimo pėdsakus bei likti neatpažintas. Tai gali labai pasunkinti tyrimą. Todėl jau tyrimo pradžioje pirmiausia svarbu nustatyti, ar tekstas parašytas gimtąja kalba, ar ne. Kartais iš teksto kalbos požymių įmanoma tiksliai nustatyti ir autoriaus gimtąją kalbą. Gimtąją kalbą galima nustatyti todėl, kad paprastai tik labai nedaug žmonių tobulai moka svetimą kalbą. Jei žmogus nėra gerai išmokęs svetimės kalbos, daugelį dalykų jis tiesiogiai verčia iš savo gimtosios kalbos. Tai daroma, savaime suprantama, ne visada taisyklingai ir teisingai – taip tekste atsiranda klaidų.

Apskritai kriminalistinio rašto kalbos tyrimo metodikos kuriamos tam tikrai kalbai, atsižvelgiant į šios kalbos ypatumus. Universalios rašto kalbos tyrimo metodikos, kurią būtų galima vienodai taikyti skirtingoms kalboms, nėra sukurta. Galbūt galima sukurti universalų tyrimo modelį arba giminingoms kalbų grupėms taikytiną metodiką, tačiau tai ateities klausimas.

Kalbant apskritai, atrodo, neturėtų būti sunku atpažinti žmogų, kalbantį negimtąja kalba. Tačiau tiriant rašto kalbą tai padaryti daug sunkiau.

Tai, kad tekstas parašytas ne autoriaus gimtąja kalba, paprastai rodo tekste aptinkami nukrypimai nuo normos – klaidos – pasireiškiančios įvairiose kalbos pakopose. Tačiau tai gali būti ir kiti požymiai, pavyzdžiui, savotiškas teksto įforminimo būdas, savotiška teksto struktūra, diakritiniai ženklai ir pan.

Beje, ir savo gimtosios kalbos individas neišmoksta gerai. Atsižvelgiant į kalbos ir jos formų (variantų) kreatyvinį, evoliucinį (kintamą) pobūdį, tobulas pasyvus ir aktyvus, fonetinis ir grafinis kalbos įvaldymas neįmanomas.

Interferencija

Kaip žinoma, kalbų sąveika pasireiškia interferencija*, t. y. skirtingų kalbos arba kalbų elementų tarpusavio įtaka.

* Interferencija (lot. – *interference*) – kalbų tarpusavio sąveika, pasireiškianti per jų kontaktus ir dvikalbystę (daugiakalbystę).

Skiriama *gyvoji* (šnekos) ir *stabilioji* (kalbos) interferencija²⁹⁵. *Gyvoji* yra dviejų kalbos sistemų sąveikos pasekmė atskiro individo šnekoje, ji yra idiolektinio pobūdžio ir priklauso nuo daugelio kitų veiksnių: nuo individo abiejų kalbų išmokimo lygio, nuo kalbinės situacijos, nuo emocinės individo būsenos. *Stabilioji* interferencija – tai tam tikros kalbos sistemos pokyčiai, kuriems turėjo įtakos kitos kalbos taisyklių perkėlimas. Stabilios interferencijos atveju šie pokyčiai jau tapo kalbos, kuriai daroma įtaka, nekintamu bruožu, įsitvirtinusi kalbos struktūroje ir perkeliama iš vienos šios kalbos vartotojų kartos į kitą. *Stabilioji* – tai paplitusi ir įsitvirtinusi interferencija, kuri jau spėjo tapti savita regionine kalbos sistemos norma. Interferencija gali pasireikšti tiesiogiai ir netiesiogiai²⁹⁶. *Tiesioginė* interferencija – tai nukrypimai nuo kalbos normų, atsiradę dėl kitos kalbos poveikio. *Netiesioginės* interferencijos (*transfer*) atveju kalbos normų sutrikimų neatsiranda, tačiau supaprastinama, taigi ir iškraipoma gramatinė veikiama kalbos sistema. Sąveikaujančių kalbų poveikio rezultatas pasireiškia ir atsirandant jų sutapimams bei panašumams. Esant netiesioginei interferencijai, iš kelių galimų variantų pasirenkamas tas, kuris turi analogų gimtojoje kalboje. Šneka tuomet gali būti taisyklinga, tačiau ji praranda vaizdingumą, raiškumą, tautinį savitumą. Pavyzdžiui, sakydami prancūziškai *Je reviendrais tour de suite* (Aš tuoj grįšiu), o ne *Je vais revenir*, didelės klaidos nepadarysime, tačiau nepavartosime prancūzų kalbai būdingų gramatinių formų, o tai reiškia supaprastinsime šios kalbos gramatinę sistemą, iškraipysime ją²⁹⁷.

Lingvistikos moksle skiriamos taip pat tokios interferencijos rūšys: (1) vienoje kalboje, t. y. vienu kalbos elementų įtaka kitiems tos pačios kalbos elementams, ir (2) tarpkalbinė – tai skirtingų kalbų įtaka viena kitai. Tarpkalbinė interferencija gali būti *proaktyvi* (kai tam tikros, geriau išmoktos kalbos elementai turi įtakos kitai prasčiau išmoktai kalbai) ir *retroaktyvi* (kai esant tam tikram kalbos išmokimo lygiui pastebima svetimų kalbos įtaka gimtajai kalbai). Šie procesai veikia ir gimtąją, ir svetimą kalbą. Atliekant kriminalistinių lingvistinių tyrimų svarbu atsižvelgti į šių procesų įtaką kalbai ir pastebėti bei tinkamai interpretuoti (įvertinti) jų (procesų) požymius.

²⁹⁵ Karaliūnas S. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997. P. 345.

²⁹⁶ Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты. – Ленинград, 1972. (Žr.: S. Karaliūnas. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997. P. 345.)

²⁹⁷ Karaliūnas S. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997. P. 345.

Svetimos kalbos išmokimas yra dar sudėtingesnis procesas. Yra žinoma, kad svetimos kalbos įvaldymas, kaip ir jos vartojimas, pirmiausia yra veikiamas gimtosios kalbos. Pavyzdžiui, žodžiu verčiant sakinį iš vienos kalbos į kitą būtina pirmiausia mintyse išnagrinėti originalų sakinį, rasti kitos kalbos ekvivalentus ir pagaliau mintyse sudėlioti juos į sakinį pagal kitos kalbos taisykles. Tie patys procesai vyksta ir rašant tekstą. Autorius pirmiausia mintyse formuluoja sakinį gimtąja kalba, tada randa svetimos kalbos žodžių ekvivalentus ir sudėliojęs juos į sakinį pagaliau užrašo. Taip atsitinka todėl, kad kalba išreiškiama ne atskirais žodžiais, o yra sudėtinga sistema. Sakinys, kaip pagrindinė kalbos forma, atskirų elementų sujungimas, sudaromas pagal tam tikrus dėsningumus. Svetimos kalbos įvaldymo dėsningumai priklauso nuo konkretaus individo žinių apie svetimos kalbos gramatinę struktūrą, nuo svetimos kalbos gramatinių, fonetinių ir leksinių ypatumų įvaldymo lygio, taip pat nuo individualių asmens savybių (orientacijos, nuovokos ir pan.)²⁹⁸.

Priklausomai nuo skirtingų svetimos kalbos įvaldymo lygių, dėl gimtosios kalbos įtakos atsiranda kalbos nukrypimų nuo normos – klaidų. Aišku, šių nukrypimų gali atsirasti ir „kompetentingam“ kalbos vartotojui dėl neatidumo. Tai tam tikri atsitiktinumai²⁹⁹.

Tam, kad suvoktų įvairių kalbos nukrypimų specifiką ir pritaikytų šias žinias kriminalistiniame kontekste, ekspertas turi išmanyti gimtosios ir svetimos kalbų tarpusavio santykių problemas.

Lingvistikos moksle egzistuoja kelios teorijos, paaiškinančios svetimos kalbos išmokimo procesą ir su juo susijusius sunkumus:

1. Pirmosios (kontrasto) teorijos atstovai³⁰⁰ pabrėžia *didelę gimtosios kalbos įtaką mokantis svetimos kalbos*. Šiuo atveju remiamasi bihevioristiniu kalbos įvaldymo supratimu: gimtosios kalbos įpročiai perkeliama į svetimą kalbą – tai ir lemia klaidų atsiradimą (negatyvus transferas). Identiškos arba panašios abiejų kalbų struktūros lengviau išmokstamos (pozityvus transferas). Pagrindinė klaidų atsiradimo priežastis yra interlingvistinė interferencija – gimtosios kalbos struktūrų perkėlimas į svetimą kalbą. Ši teorija dažnai yra kriti-

²⁹⁸ Jacikevičius A. Kai kurie psichologiniai sakinių vertimo balsu savitumai dvikalbiškumo procese // Pedagoginės psichologijos klausimai. – Kaunas, 1971. P. 60–70.

²⁹⁹ Bickes H., Kresic M. Fehler Text und Autor. Zur Identifizierung von Merkmalen der Ausgangssprache bei nicht-muttersprachlichen Schreibern // 2. Symposium des BKA. Autorenerkennung (Tagungsband). – Wiesbaden, 2000. S. 110–133.

³⁰⁰ Fries C. Teaching and Learning English as a Foreign Language. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962. Lado R. Linguistics across Cultures. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1945.

- kuojama, nes ne visai atitinka tikrovę – būtent panašių, bet netapačių struktūrų perkėlimas ir sukelia daugiausiai klaidų.
2. Pagal identiteto teoriją³⁰¹ *gimtosios kalbos įtaka svetimai kalbai yra ribota*, nes kalbos mokymasis yra autonominis procesas ir vyksta pagal tas pačias taisykles tiek mokantis kalbos vaikystėje, tiek ir svetimos kalbos vėliau. Klaidų pasitaiko dėl intralingvistinės (vienos kalbos ribose) interferencijos.
 3. Egzistuoja ir trečia – tarpinė teorija. *Kalbos klaidos joje suprantamos kaip neišvengiama ir būtina mokymo proceso sudedamoji dalis ir jų priežastis būna abiejų rūšių interferencija*. Svetimos kalbos mokymosi procesas suprantamas kaip interaktyvus, kreatyvinis ir dinamiškas procesas.

Mokslininkai, remdamiesi empiriniais duomenimis, nustatė, kad 30–50 proc. klaidų priežastis yra būtent tarpkalbinė interferencija, nors svetimos kalbos išmokimą veikia ir kiti procesai. Perkeliama ne tik kalbos struktūros, bet ir metodai: vienos kalbos sritys yra labiau veikiamos negu kitos – pavyzdžiui, fonetinė sritis stipriau veikiama negu morfologinė. Gimtosios kalbos įtaka mažėja priklausomai nuo mokymosi laiko, t. y. gimtosios kalbos įtaka pradedančiųjų kalbai stipresnė negu pažengusiųjų. Įtakos gali turėti ne tik gimtoji kalba svetimai, bet ir kitos svetimos kalbos viena kitai. Tyrimų, kuriuose dalyvavo bilingvai, rezultatai parodė, kad tai, ar jie naudojami gimtosios kalbos šablonais, ar verčia tiesiogiai, neįterpdami gimtosios kalbos, priklauso nuo svetimos kalbos išmokimo lygio.

Dvikalbių ir daugiakalbių asmenų kalboje yra vadinamųjų *kalbos interferencijos* požymių. Lietuvių kalbotyrininkas S. Karaliūnas apibūdina dvikalbystę (bilingvizmą), kaip „mažesnės ar didesnės žmonių grupės pakaitinę dviejų kalbų vartojimo praktiką“³⁰². Dar išsamesnę šio reiškinio apibrėžimą pateikia lenkų kalbininkas J. Porayski-Pomsta: „dvikalbystė (*dwujęzyczność*) (arba daugiakalbystė (*wielojęzyczność*)) yra sugebėjimas (*umiejętność*) vartoti kasdieniame gyvenime mažiausiai dvi kalbas taip, kad šias kalbas vartojantis asmuo X situacijose, kuriose reikia mokėti (vartoti) šnekamą kalbą, gali bendrauti kiekviena iš šių kalbų su kitais asmenimis, mokančiais tik vieną iš šių kalbų, be gestų, mimikos ir kitų nelingvistinių priemonių (*środki paralingwistyczne*), taip pat supranta viską, apie ką kalba

³⁰¹ Burt M. K., Dulay H. C. On Acquisition Orders / Felix S., Second Language Development: Trends and Issues. –Tübingen, 1980. P. 265–327.

³⁰² Karaliūnas S. Bilingvizmo situacijos ir jų socialinė dinamika // Lietuvių kalba ir bilingvizmas. Lietuvių kalbotyros klausimai XXVII. – Vilnius: Mokslas, 1988.

kiti, besikreipiantys į jį asmenys, iš klausos“³⁰³.

Visi išvardyti reiškiniai rodo, kad kalbų tarpusavio santykiai (mokantis skirtingų kalbų) atsispindi jų struktūroje, elementuose, kuriais remiantis vėliau ir galima daryti išvadas apie šiame procese vartotas kalbas.

Sprendžiant teksto autoriaus gimtosios kalbos nustatymo klausimą daugiausia dėmesio skiriama *klaidų analizei*. Kaip jau buvo rašyta, skiriami nukrypimai nuo normos (klaidos), kuriems turi įtakos idiolektas (individualus stilius) ir nukrypimai nuo normos, kuriam turi įtakos autoriaus gimtosios kalbos taisyklės. Taigi žmogus daro klaidų dėl: (1) kalbos nemokėjimo, (2) dėl gimtosios kalbos įtakos, (3) dėl tų svetimos kalbos ypatumų, kurių neturi jo gimtoji kalba³⁰⁴. Galima aptikti ir rašybos, skyrybos, gramatikos, ir leksikos klaidų.

Apžvelgsime lietuviškame tekste daromų klaidų tipus. Visų *lietuviškame tekste daromų klaidų tipus* galima pavaizduoti taip:

- I. Lietuvių daromos klaidos (būdingos tik lietuviams, rašantiems gimtąja kalba)
- II. Klaidos, daromos ir lietuvių, ir nelietuvių (asmenų, kuriems lietuvių kalba nėra gimtoji)
- III. Nelietuvių (asmenų, kuriems lietuvių kalba nėra gimtoji) daromos klaidos:
 1. klaidos dėl lietuvių kalbos vidinės interferencijos;
 2. klaidos dėl gimtosios kalbos interferencijos;
 3. klaidos dėl lietuvių kalbos specifikos;
 4. atsitiktinės klaidos.

Siekiant nustatyti gimtosios kalbos ir kitų kalbų mokėjimą, nagrinėjami kalbos įgūdžių požymiai: turimų įgūdžių laipsnis, barbarizmai, kurie tekste atsirado dėl svetimos kalbos (arba gimtosios kalbos) įtakos, svetimos kalbos žodžiai, frazeologijos, sintaksės, rašybos, skyrybos ypatumai, būdingi kitai kalbai. Klaidos yra pirminis eksperto, tiriančio gimtąją autoriaus kalbą, analizės objektas.

³⁰³ Porayski-Pomsta J. O potrzebie badań nad sytuacją językową na dawnych kresach polskich // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Materiały sympozium „Socio- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji w Wilnie i na Wileńszczyźnie“, Warszawa 161–18 października 1997. – Warszawa, 1999. S. 9–16.

³⁰⁴ Žalkauskienė A. Kriminalistinė lietuviško teksto autoriaus gimtosios kalbos (lietuvių ar nelietuvių) nustatymo metodika (Rekomendacijos ekspertams). – Vilnius, 1993. depon. LTEC bibl. Nr. 10.

Atsižvelgiant į anksčiau pateiktus kalbų sąveikos reiškinius pažymėtina, kad nustatyti dvikalbių ir daugiakalbių asmenų gimtąją kalbą yra gana sunku. Tačiau toks klausimas, kaip jau buvo ne kartą minėta, gali būti vienas iš pagrindinių kriminalistinės lingvistinės analizės klausimų. Ypač sunku tokiu atveju tirti labai raštingo autoriaus tekstus. Siekiant išaiškinti tokio pobūdžio tekstų autorių gimtosios kalbos ypatumus reikalingi nuodugnūs tyrimai, kurių šiuo metu dar trūksta.

Disertacijoje „Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje“ pateikiami autorės atlikti empiriniai tyrimai siekiant išaiškinti kai kuriuos rašymo negimtąją kalbą ypatumus³⁰⁵.

Pagrindinė empirinių tyrimų užduotis – išsiaiškinti ir patvirtinti kai kuriuos rašymo negimtąją kalbą ypatumus, taip pat nustatyti rašymo autoriui nežinomos kalbos atmainos, nežinomo stiliaus ypatumus. Atliktų tyrimų rezultatai gali papildyti ir patobulinti kriminalistinio tyrimo, kurio metu nustatoma autoriaus gimtoji kalba, principus.

Prieš atliekant tyrimus buvo iškelta hipotezė, *kad aukštesnių kalbos pakopų (leksikos, stiliaus) analizė yra universalesnio pobūdžio, t. y. mažiau priklausanti nuo konkrečios kalbos negu žemesnių kalbos lygių (rašybos, skyrybos, gramatikos) analizė.*

Tyrimų metu buvo atliktas testavimas ir testavimo rezultatų analizė. Medžiagą tyrimams sudarė tekstai, parašyti trimis Lietuvoje labiausiai paplitusiomis kalbomis: lietuvių, rusų, lenkų. Tai teisinio pobūdžio tekstai, kurių stilius oficialus – dalykinis. Tyrimuose dalyvavo asmenys, turintys nebaigtą aukštąjį (studijuoja) arba aukštąjį išsilavinimą, kurių gimtoji kalba yra lietuvių, rusų arba lenkų. Testuojamiems asmenims buvo pateikta užduotis tekstą, parašytą jų gimtąją kalbą, išversti į kitas, jų mokamas kalbas (lietuvių, rusų, lenkų).

Šios empirinės medžiagos pagrindu buvo atlikta teksto *kalbos požymių analizė*. Buvo nagrinėjamos ir *žemesnių* (rašybos, skyrybos, gramatikos), ir *aukštesnių* kalbos pakopų (leksikos, stiliaus) klaidos.

Kadangi empirinių tyrimų medžiagą sudarė *teisiniai* tekstai, prieš atliekant klaidų analizę buvo padaryta prielaida, kad klaidos, randamos šių teisinių tekstų vertimuose, gali būti dvejopo pobūdžio:

- 1) klaidos dėl kalbos, į kurią verčiama, nemokėjimo (nepakankamo mokėjimo);
- 2) klaidos, padarytos dėl teisinių žinių (igūdžių šia kalbą rašyti) stokos.

³⁰⁵ Ryngevič R. Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje: daktaro disertacija. – Vilnius, 2002. P. 126–133.

Vertimų į konkrečias kalbas klaidos buvo susistemintos atsižvelgiant į minėtas jų priežastis. Statistinė klaidų analizė pateikiama prieduose (3 priedas).

Taigi vertimuose į *lietuvių kalbą* buvo išskirtos dvejopo pobūdžio klaidos:

1. *Žemesnių kalbos pakopų* (rašybos, gramatikos) klaidos, padarytos dėl šios kalbos nemokėjimo (nepakankamo mokėjimo). Tai klaidos dėl lietuvių kalbos specifikos.
2. *Aukštesnių kalbos pakopų* (leksikos, stiliaus) klaidos, padarytos dėl teksto (funkcinio stiliaus) specifikos. Taigi atliktų tyrimų kontekste šios grupės klaidas galima paaiškinti teisinės kalbos žinių (rašymo įgūdžių) stoka, taip pat įgūdžių rašyti dalykiniu funkcinio stiliumi stoka.

Vertimuose į *lietuvių kalbą* buvo išskirtos šio pobūdžio klaidos:

1. *Žemesnių kalbos pakopų* (rašybos, gramatikos) klaidos, padarytos dėl šios kalbos nemokėjimo (nepakankamo mokėjimo).

1.1. Rašybos klaidos (3 priedas, 1 diagrama):

a) Dažniausiai daroma rašybos klaida – *painiojami ilgieji ir trumpieji balsiai*. Kaip žinoma, būtent tuos svetimos kalbos dalykus, kurių nėra gimtojoje kalboje, ypač sunku išmokti. Nei rusų, nei lenkų kalba neturi ilgųjų ir trumpųjų balsių sistemos. Pavyzdžiui:

*proceduros** = vietoj: procedūros

uždaritas = uždarytas

nusikaltymo = nusikaltimo

klausymas = klausimas

įstatymuose = įstatymuose

pristatitas = pristatytas

išskirus = išskyrus

turi būti = turi būti

b) *kitos rašybos klaidos*:

akivaizduoje = akivaizdoje

tojau pat = tuojau pat

neigu = negu

juo = jo

1.2. Gramatikos klaidos (2 priedas, 2 diagrama):

a) *linkšnių, giminių ir skaičiaus derinimo klaidos*:

* Kursyvu išskirti žodžiai pateikti be pakeitimų, t. y. taip, kaip jie buvo vartojami eksperimentiniuose vertimuose.

netekti laisvę = netekti laisvės

nepriima aktą (nutarimą) = nepriima akto (nutarimo)

pagal tokias proceduras, kurie nustatomi = pagal tokias procedūras, kurios nustatomos

įstatymo nustatytomis pagrindomis = įstatymo nustatytais pagrindais

pagal tokias pagrindas = pagal tokius pagrindus

b) *kitos gramatikos klaidos:*

negali būti laikytas = negali būti laikomas

išlaisvindamas = išlaisvinamas

nepriima sprendima = nepriima sprendimo

2. Kita grupė klaidų, rastų vertimuose į lietuvių kalbą, atsirado dėl *teksto specifikos* (kaip jau minėta, empirinių tyrimų medžiagą sudarė *teisinio* pobūdžio tekstai). Taigi šios grupės klaidas galima paaiškinti teisinės kalbos žinių (rašymo įgūdžių) stoka, taip pat įgūdžių rašyti dalykiniu funkciniu stiliumi stoka. Šios grupės klaidos priklauso *aukštesnėms kalbos pakopoms* (leksika, stilius).

2.1. Leksikos (3 priedas, 3 diagrama) klaidos atsiranda daugiausia dėl *teisinių terminų reikšmės nežinojimo*. Pavyzdžiui, tekste vartojami tokie specifiniai (teisiniai) terminai bei žodžių junginiai kaip: *asmuo, įstatymas, nusikaltimas, nutarimas, sulaikytas, neliečiamas, savavališkai, suimti, sulaikymo pagrindumas, pristatyti į teismą* ir pan.

a) vietoj *teisinės kalbos terminų, žodžių junginių* vartojami kiti (dažniausiai buitinės kalbos) žodžiai bei žodžių junginiai:

žmogus, asmenybė, pilietis = asmuo

aktas, nuosprendis, sprendimas, nustatymas = nutarimas

būti laikomas sargybos, būti laikomam uždarytam, būti sulaikytam, būti laikytam ikaitu = būti suimtam

įvykis = nusikaltimas

tokiais atvejais = tokiais pagrindais

aktas dėl sulaikymo, nuosprendis apie areštą, sprendimas dėl sulaikymo, nustatymas apie areštą = nutarimas suimti

argumentuojamas sulaikymas = sprendžiamas sulaikymo pagrįstumas

priverstinai = savavališkai

atvesti į teismą = pristatyti į teismą

2.2. Stiliaus klaidos:

a) *paprastesnės (buitinio stiliaus) sintaksės vartojimas:*

nutarimas apie žmogaus suėmimą = nutarimas asmenį suimti

nepriima nutarimo dėl asmens sulaikymo = nepriima nutarimo asmenį suimti

sprendžiamas klausimas dėl sulaikymo pagrįstumo = sprendžiamas sulaikymo pagrįstumo klausimas

Kaip pasiskirstė visos vertimų į lietuvių kalbą klaidos pagal kalbos pakopas, matome 4 diagramoje (3 priedas).

Vertimuose į *rusų kalbą* dažniausiai pasitaikančios klaidos:

1. *Žemesnių kalbos pakopų* klaidos yra kitokio pobūdžio. Tai klaidos dėl svetimos kalbos, šiuo atveju – rusų – nemokėjimo (nepakankamo mokėjimo).

1.1. **Rašybos** klaidos (3 priedas, 5 diagrama):

a) *gimtosios kalbos raidyno raidžių vartojimas*:

задерживать = задерживать

представлена = представлена

суд = суд

од таких = о (об) таких

решает = решает

на свободе = на свободу

b) *raidžių „i“ ir „ы“, „e“ ir „э“ rainiojimas*:

бил = был

бить = быть

эсть = есть

этот = этот

c) *kitos rašybos klaidos (paveiktos tarimo)*:

задержанному = задержанному

свобода = свобода

решается = решается

1.2. **Gramatikos** klaidos (3 priedas, 6 diagrama):

a) pavyzdžiui, *lietuvių kalboje nėra niekatrosios giminės*:

лицо должен быть = лицо должно быть

задержанный лицо = задержанное лицо

b) *kitos gramatikos klaidos (linksnių derinimo)*:

в присутствии = в присутствии

в течение (в течений) = в течении

в месте преступления = на месте преступления

не принимает решение = не принимает решения

при его участии = при его участии

по процедурам, которых установил закон – по процедурам, которые установил закон

c) *neteisingas prielinksnių vartojimas:*

в месте преступления = на месте преступления

по таким основаниях = на таких основаниях

в таком основании = на таком основании

2. Vertimuose į rusų kalbą *aukštesnių kalbos pakopų klaidos* taip pat paaiškinamos teisinės kalbos žinių (rašymo įgūdžių) stoka, taip pat įgūdžių rašyti dalykiniu funkcinu stiliumi stoka.

2.1. Leksikos klaidos (3 priedas; 7, 9 diagramos):

Пavyzdžiui:

сдержанный = задержанный

содержать = задержать

задержка = задержание

основы = основания

суть = обоснованность

человеческая свобода = свобода человека

2.2. Stiliaus klaidos (3 priedas; 8, 9 diagramos):

a) *pavyzdžiui, buitiniam stiliui būdinga leksika:*

в ту же минуту, тут же, быстро, сразу, немедленно = незамедлительно

передать в суд, привезти в суд, отвести в суд, представить перед судом = доставить в суд

отнять свободу = лишитъ свободы

b) *пaprastesnė (buitinio stiliaus) sintaksė:*

его (задержанного) немедленно надо отпустить = задержанный немедленно отпускается

по процедурам, которые установил закон = по процедурам установленным законом

решение (постановление) его арестовать = постановление об аресте

если суд не принимает решения об аресте, если суд не решает применить арест = в случае неприятия постановления об аресте

2.3. Teisės terminų nežinojimas:

личность, человек, гражданин, персона = лицо

совольно, сознательно, собственно, беззаконно = произвольно

неприкасаемая, неограниченна, нерушима, невредима, некасаемая = неприкосновенна

проишествие = преступление

основание задержания, основательность задержания, основа задержки, мотивация задержки = обоснованность задержания

решение по поводу ареста = постановление об аресте
срочно, немедленно, сразу = незамедлительно

Kaip pasiskirstė visos vertimų į rusų kalbą klaidos, matome 10 diagramoje (3 priedas) pagal kalbos pakopas.

Vertimuose į lenkų kalbą, parašytuose tyrimų metu:

1. Beveik neaptikta klaidų, kilusių dėl šios *kalbos nemokėjimo* (nepakankamo mokėjimo). Mūsų manymu, tai lėmė aplinkybė, kad eksperimente dalyvavo daugiausia dvikalbiai (mokantys rusų ir lenkų, lietuvių ir lenkų kalbas), kurių lenkų kalbos žinios buvo gana aukšto lygio.

2. Tačiau vertimuose į lenkų kalbą paplitusios antrosios grupės klaidos, t. y. klaidos, kilusios dėl teisinės kalbos nemokėjimo (rašymo įgūdžių neturėjimo). Tai *aukštesnių kalbos pakopų* (leksikos, stiliaus) klaidos.

2.1. Leksikos klaidos (terminų nežinojimas):

ustalione kodeksem = ustalią ustawa

roskaz = decyzja

odpuszczony = zwolniony

odebrać = pozbawić

przyjąć decyzję = podjąć decyzję

2.2. Stiliaus klaidos:

nikomu nie może być odebrana – nikt nie może być pozbawiony

wraz z zatrzymanym – z udziałem zatrzymanego

przy obecności zatrzymanego – z udziałem zatrzymanego

nikogo nie można trzymać uwięzionego – nikt nie może być uwięziony

Kaip pasiskirstė vertimų į lenkų kalbą klaidos pagal kalbos pakopas, matome 11 diagramoje (3 priedas).

Atlikus tekstuose (vertimuose) nustatytų klaidų (visose kalbos pakopose) analizę galima teigti, kad:

1) žemesnių kalbos lygių klaidos, rastos tekstų vertimuose, priklausė nuo konkrečios kalbos, į kurią buvo verčiama, specifikos. Pavyzdžiui, kaip matome iš pateiktų pavyzdžių, lietuviškuose vertimuose ypač paplitusios klaidos – ilgųjų ir trumpųjų balsių painiojimas, rusiškuose vertimuose – rašybos klaidos dėl skirtingų raidynų, tam tikros rusiško raidyno specifikos („b“, „b“, „b“).

2) visų kalbų tekstuose (vertimuose) nustatytos aukštesnių kalbos pakopų klaidos yra vienodo (panašaus) pobūdžio. Mūsų atliktame eksperimente joms turėjo įtakos *teisinės kalbos* ir *oficialaus dalykinio stiliaus* specifika.

Palyginkime, pavyzdžiui:

asmuo = *žmogus, asmenybė, pilietis*

лицо = *личность, человек, гражданин, персона*

osoba = *człowiek*

tuojau pat = *nedelsiant, negaišant laiko, ne už ilgo*

незамедлительно = *сразу, немедленно, быстро, тотчас, тут-*

же

natychmiast = *od razu*

Taigi šio empirinio tyrimo rezultatai patvirtino hipotezę, kad aukštesnių kalbos pakopų (leksikos, stiliaus) analizė yra universalesnio pobūdžio, t. y. mažiau priklausanti nuo konkrečios kalbos negu žemesnių kalbos pakopų (rašybos, skyrybos, gramatikos) analizė.

Tyrimai taip pat parodė, kad versdami į svetimą kalbą ir neišmanydami tam tikros kalbos atmainos specifikos, neturėdami įgūdžių rašyti tam tikra kalbos atmaina, stiliumi, mes paprastai pažodžiui išverčiame tuos kalbos reiškinius, terminus, kurių atitikmenų kitoje kalboje nežinome.

Pavyzdžiui:

мотивируется задержание – pagal: umotywuje się zatrzymanie

решение об аресте – decyzja w sprawie aresztu

должна быть представлена суду – ma być przedstawiona w sąd

48 valandų bėgje – в течении 48 часов

pristatyti teismui (turi būti: *į teismą*) – przedstawiona sądowi

Atsižvelgiant į atliktų empirinių tyrimų rezultatus padarytos tokios išvados, kurios gali būti naudingos sprendžiant teksto (taip pat aukšto raštingumo lygio) autoriaus gimtosios kalbos nustatymo klausimą.

1) Tai, kad aukštesnių kalbos pakopų (leksikos, stiliaus) analizė yra universalesnio pobūdžio negu žemesnių kalbos pakopų (rašybos, skyrybos, gramatikos), reiškia, kad būtent leksikos ir stiliaus analizė mažiau priklauso nuo konkrečios kalbos. Taigi būtų galima sukurti universalius, t. y. kelioms kalboms tirti skirtus, metodinius pamatus (rekomendacijas, metodikas). Tai turi būti metodiniai pamatai, skirti konkrečioms kriminalistiniams uždaviniams spręsti, pavyzdžiui, teksto autoriaus veiklos sričiai nustatyti, ir pan. Dažnai kriminalistinio lingvistinio tyrimo metu tokių uždavinių praktinis sprendimas lieka teorinio lygio, nes jiems trūksta mokslinio pamato. Tačiau skirtingų šalių specialistams bendradarbiaujant (dalijantis skirtinga patirtimi, tyrimų rezultatais), mūsų manymu, ateityje šiuos klausimus būtų galima spręsti ir praktiniu lygiu, sukurti atitinkamas metodikas.

2) Kaip žinoma, *aukšto raštingumo lygio* tekstuose žemesnių kalbos pakopų klaidų pasitaiko rečiau arba jų apskritai nebūna. Šiuo atveju reikšmingas būtent aukštesnių kalbos pakopų (leksikos, stiliaus) tyrimas.

Autoriaus išsimokslinimas

Ekspertų pabrėžiama, kad apskritai griežtų autoriaus išsimokslinimo nustatymo kriterijų nėra ir negali būti, nes mokykloje įgytos gimtosios kalbos žinios labai nevienodos³⁰⁶. Vidurines mokyklas baigia žmonės, darantys daug rašybos, skyrybos ir kitokių klaidų. Nustatant teksto autoriaus išsimokslinimo lygį elementaraus raštingumo trūkumai nėra labai reikšmingi. Nėra labai reikšmingos ir kalbos kultūros klaidos, nes jas daro daugelis išsilavinusių žmonių. Tačiau tiriant išsimokslinimo lygį svarbūs yra teksto rašto kalbos leksikos ir sintaksės ypatumai. Žmonės paprastai nevienodai rišliai, sklandžiai ir aiškiai dėsto savo mintis raštu.

Lietuvoje teksto autoriaus išsimokslinimo (išsilavinimo) nustatymo klausimams daug dėmesio skyrė O. Dambrauskaitė³⁰⁷.

Ši problema plačiai nagrinėjama Rusijoje ir Ukrainoje. Autoriaus išsimokslinimo lygio tyrimai grindžiami teoriniu teiginiu, patvirtintu empiriniais tyrimais, kad išsimokslinimo lygis turi tiesioginę įtaką kalbos įgūdžių lygiui.

Pasak rusų bei ukrainiečių mokslininkų, teksto autoriaus išsimokslinimas gali būti nustatomas iš šių požymių:

1. rašybos, skyrybos, gramatikos klaidų;
2. sintaksės ypatumų;
3. žodyno gausumo ir turtingumo;
4. mokėjimo parašyti rišlų tekstą;
5. mokėjimo tokį tekstą apiforminti (t. y. suskirstyti pastraipomis, pabraukti, sunumeruoti ir pan.);
6. rašysenos išlavinimo ir kitos³⁰⁸.

Tačiau tuo pat metu minėti mokslininkai konstatuoja, kad apskritai nėra griežtų kriterijų, pagal kuriuos būtų galima nustatyti tiriamo teksto autoriaus išsimokslinimą. Dažnai skirtingo išsimokslinimo žmonės daro daug rašybos, skyrybos ir kitokių klaidų. Rašto kalbos tyrimų naujausių tendenci-

³⁰⁶ Rašysenos ir autorystės ekspertizės (skyrimas ir medžiagos ruošimas): metodinės rekomendacijos. – Vilnius, 2000. P. 25.

³⁰⁷ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972.

³⁰⁸ Вул С. М. Особенности методики диагностирования образовательного уровня автора документа / Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1985. No 31.

jų analizė rodo, kad daugiausia dėmesio turėtų būti skiriama *sintaksės* ir *leksikos* ypatumams. Analizuojant šiuos ypatumus nustatoma, kiek autorius įvaldęs sintaksės ir leksikos įgūdžius, t. y. kaip rišliai, sklandžiai ir aiškiai jis moka dėstyti savo mintis raštu, slepia informaciją apie jo išsimokslinimo lygį.

Sprendžiant *išsimokslinimo* bei *bendros kultūros* klausimą paprastai tiriamos:

1. *kalbos įgūdžių savybės*: jų įvaldymo lygis, žodyno turtingumas (arba skurdumas), stilistinė įvairovė (buitinio stiliaus rėmuose), funkcinio kalbos stiliaus įvaldymo lygis ir jo atitiktis kalbinio bendravimo sąlygoms;
2. *intelektualiųjų įgūdžių savybės*: loginio minčių pagrindimo turtingumas, aprašomų objektų įvertinimo „lygis“, iš kurio sprendžiama apie autoriaus estetinę, etinę, profesinę kultūrą.

Autoriaus veiklos sritis

Žmogaus aplinka ir veikla, kuria jis nuolat užsiima, turi įtakos ne tik apskritai jo mąstymui, bet ir jo kalbai. Dažnai tiriamasis tekstas suteikia informacijos apie teksto autoriaus *veiklos sritį, profesiją ar interesus*. Tokia informacija gali glūdėti teksto leksikoje, frazeologijos bei sintaksės ypatumuose. Informatyviausiais šiuo atžvilgiu ekspertai lingvistai laiko tokius kalbos reiškinius kaip terminai, profesionalizmai, atskirų profesijų žargonas ir kiti nekalbiniai požymiai, pavyzdžiui, rašymo ypatumai. Teisingas šios informacijos interpretavimas labai svarbus sprendžiant neidentifikacinius grupinės priklausomybės klausimus. Tačiau ji gali būti panaudota ir individualiai teksto autoriaus identifikacijai. Įvairių socialinių grupių žmonės, t. y. skirtingų profesijų atstovai (teisininkai, medikai, sportininkai ir t. t.) savo kalboje vartoja įvairius terminus, posakius bei žodžius. Labai vertingi ekspertui ir tie žodžiai, kurie dėl daugiareikšmiškumo atskirose profesijose vartojami specifine reikšme. Analizuojant tarptautinės kilmės žodžius ir žargoninę leksiką, svarbu atkreipti dėmesį į tai, ar ji vartojama plačiai, visuotinai, ar tik tam tikroje profesinėje srityje.

Teksto autoriaus veiklos sritis nustatoma analizuojant kalbos įgūdžių požymius: įprastas taisyklingas (arba netaisyklingas, netikslus) profesinės leksikos ir frazeologijos, būdingos tam tikrai mokslo, technikos, gamybos sričiai, vartojimas, tam tikro funkcinio stiliaus įvaldymo lygis, žodžių ir posakių vartojimas ta reikšme, kuri būdinga tik konkrečiai žmogaus veiklos sričiai. Pavyzdžiui, gydytojas atėjusį pas jį gydytis žmogų vadina „pacien-

tu“, poliklinikoje jis – „ligonis“, kirpykloje – „klientas“, siuvimo ateljė – „užsakovas“, biure – „lankytojas“.

Norint rasti duomenų apie autoriaus veiklos sritį teksto leksikoje, frazeologijoje, sintaksėje analizuojama, kaip laisvai autorius vartoja tą kalbos atmainą, kuria parašytas tekstas (kanceliarinė, teisininkų ir pan.). Suprantama, geriausiai žmonės rašo savo gyvenimiškos aplinkos ir savo specialybės (veiklos srities) kalba. O savo bruožų turi kiekvienos visuomenės srities kalba – teisininkų, policininkų, pedagogų, sportininkų, taip pat nusikalstamo pasaulio kalbos – žargonai. Kriminalistinei lingvistinei analizei svarbus faktas, kad paprastai *svetimos socialinės grupės kalbą sunku pamėgdžioti*.

Autoriaus veiklos sričiai nustatyti atliekama ir intelektualinių įgūdžių požymių analizė: profesinis aprašomų objektų suvokimo ir įvertinimo pobūdis, rėmimasis faktais arba autoritetais iš tam tikros mokslo, gamybos srities ir pan.

Psichologai pateikia žmogaus veiklos rūšių sąlyginę klasifikaciją, į kurią būtina atsižvelgti ir nustatant autoriaus veiklos sritį. Šioje klasifikacijoje išskiriama 12 veiklos rūšių, kurios uždeda tam tikrą „atspaudą“ asmenybei ir atsispindi jo kalboje:

- 1) gamybinė veikla pramonės ir transporto srityje;
- 2) gamybinė veikla žemės ūkio srityje;
- 3) veikla švietimo srityje;
- 4) veikla medicinos srityje;
- 5) mokslinė veikla;
- 6) veikla meno srityje;
- 7) redakcinė veikla;
- 8) veikla teisės srityje;
- 9) veikla prekybos ir aptarnavimo sferose;
- 10) finansinė veikla;
- 11) veikla visuomeniniame, valstybiniame, ūkiniame sektoriuose;
- 12) techninių darbuotojų veikla³⁰⁹.

Tačiau reikėtų konstatuoti, kad autoriaus veiklos srities nustatymo klausimas iš esmės dar lieka neišspręstas. Tokią padėtį lemia teorinio pagrindo, t. y. nuodugnių lingvistikos tyrimų (tiksliau – sociolingvistikos), trūkumas. Iki šiol paprastai tiriama tik atskirų veiklos sričių atstovų kalbos kultūra. Iš pateiktosios veiklos rūšių klasifikacijos matyti, kad ekspertai nebūtų pajėgūs tik savo jėgomis atlikti tokių plačių tyrimų.

³⁰⁹ Зворыкин А. А. Личность как единство генотипических, психофизиологических, социальных сторон человека и среды и методы ее изучения // Проблемы личности (Материалы симпозиума.) – Москва, 1970. Т. II. С. 13–14.

Vokiečių lingvistinės teksto analizės metodikose nurodoma, kad pagal rašto kalbos požymius gali būti apibūdinama ne tik anoniminio autoriaus veiklos sritis (*Tätigkeit*), bet ir išsilavinimas (*specialybė*) (*Ausbildung*)³¹⁰. Tačiau pabrėžiama, kad realiai retai kada tai pavyksta.

Lenkų literatūroje, skirtoje kriminalistiniam rašto kalbos tyrimui, rašoma, kad teksto autorius gali būti apibūdinamas pagal tam tikrus profesinių kalbų (*subjęzyki profesjonalne*) požymius, randamus tekste. Manoma, kad tam tikrais atvejais egzistuoja galimybė pateikti duomenų apie teksto autoriaus profesiją ištyrus rašto kalbą.

Teksto autoriaus profesijos nustatymo galimybė numatoma ir kitų šalių, pavyzdžiui, Rusijos, Ukrainos, kriminalistinio rašto kalbos tyrimo srityje³¹¹.

Tačiau moksliskai pagrįsti teksto autoriaus veiklos srities (taip pat ir profesijos) nustatymo metodai kol kas sudėtinga. Pirmiausia šią padėtį lemia tokių sociolingvistikos tyrinėjimų trūkumas. Kita vertus, sociolektai, profesinės kalbos paprastai siejami su kalbėjimu, sakytine kalba, todėl kalbininkai pirmiausia renka ir apibendrina sakininės (šnekamosios) kalbos duomenis. Tokių tyrimų rezultatai tik iš dalies gali būti pritaikomi ir minėtų kalbos atmainų rašytinės kalbos analizei.

Vokiečių bei lenkų kriminalistinės teksto analizės specialistų nuomone, kriterijumi, pagal kurį būtų galima apibūdinti teksto autorių, galima laikyti ir autoriaus priskyrimą tam tikrai socialinei grupei³¹². Socialinės kalbos (sociolektai) yra socialinių grupių, susijusių bendrais interesais, kalbos³¹³. Socialinių grupių kalbos, dar vadinamos žargonais, dėl didelio ekspresyvumo turi tendenciją plisti šnekamojoje kalboje. Šnekamoji kalba, „turtinga“ žargonybių, vadinama slengu. Prie socialinių grupių kalbų priskiriama ir „deklasuotų“ visuomenės sluoksnių (elgetų, vagių ir kt.) atstovų kalba.

A. Felušis nurodo, kad tiriamojo teksto kalboje gali pasireikšti ir socialinių kalbų (sociolektų) įtaka. Tai, kad individas vartoja tam tikrą socialinę

³¹⁰ Gfroerer S., Baldauf C. Sprechererkennung, Tonträgerauswertung und Autorenerkennung / Kriminalistische Kompetenz. Kriminalwissenschaften, kommentiertes Recht und Kriminaltaktik für Studium und Praxis. Hrg. von Norbert Beleke. Kap. II, 14: Kriminaltechnik, 2000.

³¹¹ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000.

³¹² Gfroerer S., Baldauf C. Sprechererkennung, Tonträgerauswertung und Autorenerkennung / Kriminalistische Kompetenz. Kriminalwissenschaften, kommentiertes Recht und Kriminaltaktik für Studium und Praxis. Hrg. von Norbert Beleke. Kap. II, 14: Kriminaltechnik, 2000; Feluš A. Identyfikacja kryminalistyczna na podstawie języka pisanego. – Kraków, 2000. S. 48–50.

³¹³ Palionis J. Kalbos mokslo pradmenys. – Vilnius, 1999.

kalbą, turėtų reikšti, kad jis priklauso atitinkamai socialinei grupei, išsiskiriančiai tokiais kriterijais kaip: socialinė arba teritorinė kilmė, išsilavinimas, profesija, tam tikras laiko tarpas, kai individas priklauso tai socialinei grupei, jo ryšiai už grupės ribų ir t. t. Felušis taip pat pabrėžia, kad priskyrimas tam tikrai socialinei grupei pagal sociolektą tampa aktualesniu autoriaus apibūdinimo kriterijumi negu apibūdinimas pagal dialektą³¹⁴. Tai paaiškinama dialektų niveliacijos tendencijomis.

Autoriaus gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vietovė / tarmė

Tam tikrais atvejais teksto kalboje gali būti ir tarmės požymių. Tarmė, arba dialektas, – tai nacionalinės kalbos rūšis, paplitusi tam tikroje teritorijoje ir pasižyminti specifinių požymių visuma. Taigi kalba suskaidyta į tarmes teritorijos atžvilgiu, tarmės gali būti skaidomos į smulkesnius teritorinius vienetus – patarmes, patarmės – į šnektas³¹⁵. Tarmė nesusijusi su rašytine tradicija ir turi tik šnekamąją formą. Tarmės priešingybė yra rašomoji kalba, susijusi su rašytine tradicija. Rašomoji kalba pasireiškia bendrine kalbos forma. Daugiau tarmės požymių yra sakininėje kalboje. Autoriaus tarmė iš rašytinių tekstų paprastai nustatoma labai retai, nes šiuose tekstuose nebūna daug tarmybių.

Tarmės požymiai dažniausiai leksikoje, fonetikoje, gramatikoje. Labiausiai krenta į akis tarmybės, pasireiškiančios leksikoje. Tačiau leksiką – greičiausiai besikeičiančią kalbos pakopą – labai veikia toks procesas kaip dialektų išnykimas. Manoma, kad leksiniai požymiai, rodantys dialekto įtaką, kaip labai akivaizdūs ir greičiausiai pastebimi, gali būti panaudojami tekste norint apsimesti kitu žmogumi³¹⁶. Pastovesni tokiu atveju yra fonetiniai, morfologiniai ir sintaksiniai požymiai.

Nukrypimų nuo kalbos normos dėl dialekto įtakos negalima traktuoti kaip paprastų klaidų. Tai labai reikšmingos ekspertui klaidos. Klaidos dėl dialekto įtakos kai kurių tyrinėtojų vadinamos dialektiniais dėsninumuais³¹⁷.

Kai kurių kriminalistinio rašto kalbos tyrimo atstovų nuomone, kalbos apie autoriaus teritorinės priklausomybės nustatymą yra nepagrįstos. Ištyrus

³¹⁴ Feluš A. Identyfikacja subjęzyków oraz ich wartość poznawcza dla organów ścigania / Służba MO. 1977. Nr. 6. S. 670–684.

³¹⁵ Palionis J. Kalbos mokslo pradmenys. – Vilnius, 1999.

³¹⁶ Белов В. Н. Использование диалектических особенностей при криминалистическом исследовании текста / Экспертная практика. – Москва, 1969. Вып. 27. С. 29.

³¹⁷ Ten pat. P. 30.

tarmės požymius galima nustatyti tik gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vietovė³¹⁸.

Autoriaus lietuvių gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vietovės klausimą, kaip jau rašėme, disertacijoje išsamiai nagrinėjo O. Dambrauskaitė³¹⁹. Jos duomenimis, kiekvienas dialektas (arba jų grupė) pasižymi tam tikrų kalbos ypatumų kompleksu, skiriančiu jį nuo kitų dialektų. Šie ypatumai išitvirtina dialekto vartotojo kalboje ir atsispindi taip pat jo rašto kalboje. Atsižvelgiant į tyrimui pateikto teksto informatyvumą bei jame pasireiškiančių dialektizmų (tarmybių) visumą, jų pobūdį, galima nustatyti: 1) konkretų kalbos arealą arba 2) bendrą tam tikro dialekto paplitimo teritoriją.

Dabartiniais laikais paprastai rašoma bendrine, literatūrine kalba ir dažniausiai rašto kalboje išvengiama tarmės poveikio. Bendrinės kalbos mokomasi mokykloje, žmonės nuolatos veikia žiniasklaidos kalba, šnekančiai tarmiškai taip pat dažniausiai rašo bendrinės kalbos formomis.

Atliekant kriminalistinę lingvistinę tyrimą tarmių nustatymo klausimai gali būti aktualesni didelėse šalyse, kuriose yra didesnė tarmių įvairovė.

Tarmių požymiai paprastai atsispindi sakytinėje kalboje. Šią įtaką ypač svarbu teisingai įvertinti fonoskopinės ekspertizės metu, kai tiriama kalbančiojo sakytinė (šnekamoji) kalba.

Autoriaus amžius ir lytis

Atskirais atvejais teksto autoriaus kalbos įgūdžių savitumai leidžia pateikti nuorodas dėl apytikslio jo amžiaus. Pavyzdžiui, rusų tyrinėtojas A. Komisarovas išskiria tokias bendras amžiaus grupes: (1) vaikai (iki 12 metų), (2) jaunuoliai (13–20), vidutinio amžiaus žmonių grupė (21–55), senovo amžiaus žmonių grupė (per 55)³²⁰. Lenkų kriminalistinėje literatūroje taip pat rašoma apie galimybę nustatyti kai kuriuos amžiaus grupių kalbos požymius. Manoma, kad galima atskirti tokių amžiaus grupių kalbas kaip: 1) vaikų kalba, 2) jaunimo kalba, 3) senovo amžiaus žmonių kalba³²¹.

Įvairaus amžiaus grupių atstovų kalbose galima nustatyti tam tikrų tik toms grupėms būdingų požymių, nes individo kalboje išitvirtina tam tikram

³¹⁸ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи с использованием ЭВМ. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 2001. С. 199.

³¹⁹ Дамбраускайте О. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972.

³²⁰ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000. С. 34.

³²¹ Feluś A. Identyfikacja subjęzyków oraz ich wartość poznawcza dla organów ścigania/ Służba MO. 1977. Nr. 6. S. 670–684.

gyvenimo laikotarpiui būdinga leksika, frazeologizmai. Apie vaikų ir paauglių (jaunimo) kalbos specifinius bruožus rašė ir Lietuvos kalbininkai³²².

Vienareikšmiško atsakymo į klausimą, ar galima nustatyti teksto autoriaus lytį, literatūroje nėra. Kai kurių mokslininkų nuomone, apie autoriaus lytį dažnai galima spręsti iš teksto kalboje pasitaikančios nenorminės leksikos, žargonizmų, jų kiekio. Pavyzdžiui, teigiama, kad „moteriška“ kalba pasižymi švelnesniais, jausmingesniais, mažiau kategoriškais posakiais³²³. Tačiau tai priklauso nuo temos.

Teksto autoriaus lyties nustatymas yra vienas iš sudėtingiausių kriminalistinio lingvistinio tyrimo klausimų. Teksto autoriaus lyties nustatymo uždaviniai gali būti atskiro klasifikacinio lingvistinio tyrimo tikslas. Tokiu atveju ekspertui pateikiami tokie klausimai kaip, pavyzdžiui: „Kas yra anoniminio teksto autorius – vyras ar moteris?“, „Kokia anoniminio teksto autoriaus lytis?“

Tačiau teksto autoriaus lytis gali būti nustatoma ir diagnostinio tyrimo metu, pavyzdžiui, tiriant vyro ar moters kalbos imitaciją, vyro ar moters, ištiktų streso, kalbą ir pan. Gali būti skiriami tokio pobūdžio tyrimų grupės tam tikri probleminiai uždaviniai:

- nustatyti teksto, sukurto įprastomis sąlygomis, autoriaus lytį;
- nustatyti teksto, sukurto neįprastos psichofiziologinės būsenos arba neįprastomis sąlygomis, autoriaus lytį;
- nustatyti teksto, sukurto mėgdžiojant priešingos lyties atstovų kalbą, autoriaus lytį³²⁴.

Į naują savarankiškų lingvistinių tyrimų sritį įtraukiami ir asmenų, turinčių netipinę seksualinę orientaciją, kalbos tyrimai, kurių rezultatai galėtų būti naudingi ir kriminalistinei lingvistinei ekspertizei, t. y. tokių atveju diagnostikai, tiriant sakytinius ir rašytinius tekstus³²⁵. „Netipinės seksualinės

³²² Girčienė J. Jaunimo leidinių specifika // Tekstas, kaip pasaulio atspindys: tarptaut. konfer. tezės, 2000 m. lapkričio 9–10 d. – Šiauliai / Ats. red. K. Župerka. 2000; Marcinkevičienė R. Paauglių žodynas / Knygų aidai, 01-03. – Vilnius, 1999. P. 39–42; Savickienė I. Lietuvio vaiko daiktavardžio morfologija: daktaro disertacija. – Kaunas: VDU, 1999.

³²³ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000. С. 32–33.

³²⁴ Горошко Е. И. Судебно-автороведческая классификационная экспертиза: проблема установления пола автора документа. Зб. науково-практичних матеріалів конференції „Теорія та практика судової експертизи і криміналістики“. – Харків: Право, 2003. Вип. 3.

³²⁵ Потапова Р. Г. Сексолокт как объект исследования в криминалистике // Доклады Первой Международной конференции „Гендер: язык, культура, коммуникация“. – Москва: МГЛУ. С. 302–313. Kulick D. Gay and Lesbian Language // Annual Review of Anthropology, 2000. Nr. 29. P. 243–285.

nės orientacijos“ asmenimis laikomi transseksualai, homoseksualai, biseksualai ir kt. Tokių klausimų iškėlimas gali būti aktualus ir kriminalistinei lingvistinei, ir fonoskopinei ekspertizei.

Kriminalistinėje lingvistinėje ekspertizėje paprastai kalbama apie teksto autoriaus *lyties* nustatymo problemą. Socialiniuose moksluose bei sociolingvistikoje egzistuoja dvi sąvokos – *lytis* bei *genderis* (*gender*³²⁶). Pastaruoju metu ir lingvistikoje, tiksliau – sociolingvistikoje, atliekant skirtingų lyčių kalbos ypatumų tyrimus vis plačiau vartojamas terminas *genderis*. Genderio sąvoka reiškia ne biologinę, o sociokultūrinę lytį.

Tradicškai sąvoka *lytis* buvo apibūdinami žmonių anatomiciniai ir fiziologiniai ypatumai, kuriais remiantis žmogiškos būtybės skirstomos į vyrus ir moteris. *Lytis*, t. y. biologiniai ypatumai, buvo laikomi vyrų ir moterų psichologinių bei socialinių skirtumų pagrindu ir prielaida. Tačiau moksliniai tyrimai parodė, kad tarp vyro ir moters yra daugiau biologinių panašumų negu skirtumų. Be biologinių skirtumų, tarp žmonių egzistuoja daug daugiau socialinių vaidmenų, veiklos formų skirtumų, jų elgesio bei emocinių savybių skirtumų. Pasaulyje yra daugybė skirtingų vyro ir moters socialinių vaidmenų, kita vertus, jų biologinių ypatybių panašumų. Taigi galima padaryti išvadą, kad biologinė lytis negali būti žmonių socialinių vaidmenų skirtumo vienintele priežastimi ir paaiškinimu.

Taigi atsirado sąvoka *genderis*, kuri reiškia socialinių ir kultūrinių normų, visuomenės įpareigojamų atlikti žmonėms, priklausomai nuo jų biologinės lyties, visumą. Būti visuomenėje vyru arba moterimi reiškia ne tik turėti tam tikrus anatomicinius skirtumus, bet ir atlikti tam tikrus genderinius (t. y. sociokultūrinius) vaidmenis.

Genderio sąvoka imta vartoti socialiniuose moksluose aštuntajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje. Vėliau ji buvo pritaikyta ir lingvistikoje. Lingvistikoje genderio sąvoka pirmiausia buvo susieta su gramatine lyties kategorija – *genus*. Kriminalistinėse lingvistinėse studijose abi šios sąvokos *lytis* ir *genderis* paprastai yra sutapatinamos.

Lingvistiniuose genderio tyrimuose atsirado ir tokia sąvoka kaip *genderlektas*³²⁷ (plg. dialektas).

Atliekant genderio tyrimus daugiausia dėmesio dabar skiriama ne tiek lyties įtakos verbalinei komunikacijai nustatyti, kiek priemonių, kuriomis kalba disponuoja genderiniam tapatumui išreikšti, analizei. Tiriama, kokio-

³²⁶ *genos* (gr.) – kilmė.

³²⁷ Йокояма О. Ц. Когнитивный статус гендерных различий в языке и их когнитивное моделирование // Wiener Slawistischer Almanach, München, Sonderband 55 (2002) X–XX. S. 29–40.

se komunikacinėse situacijose, diskurso tipuose ir kaip intensyviai pasireiškia genderio įtaka, genderio kalbinių požymių vartojimas ir pan.³²⁸.

Lietuvoje dar nėra atskirų teksto autoriaus lyties nustatymo metodikų, kurias būtų galima taikyti lietuviškiems tekstams atliekant kriminalistinę lingvistinę ekspertizę. Tokių metodikų pagrindas turėti būti išsamūs lingvistiniai (sociolingvistiniai, psicholingvistiniai) tyrimai, kurių metu nustatoma, kaip lyties požymiai reiškiasi kalboje. Tik tokiais tyrimais remiantis gali būti kuriamos ir specialios kriminalistinės lingvistinės metodikos, skirtos minėti problemai tirti.

Kitose šalyse tokios metodikos yra sukurtos ir taikomos. Taip yra, pavyzdžiui, Rusijoje, Ukrainoje. Rusijos mokslininkai atliko diagnostinius rusų rašto kalbos (buitinio stiliaus) tyrimus, kuriais remiantis buvo sudarytas vyriškos bei moteriškos rašto kalbos diagnostinių ypatumų sąrašas³²⁹. Atliktas savarankiškas disertacinis tyrimas „Vyriško ir moteriško verbalinio elgesio ypatumai (psicholingvistinė analizė)“³³⁰. Šio disertacinio tyrimo autoriaus manymu, nustatyti skirtingų lyčių rašto kalbą įmanoma. Jo ir kitų tyrinėtojų požiūriu, vyriškos ir moteriškos kalbų skirtumai pasireiškia tam tikrais kalbos priemonių vartojimo savitumais ir kokybiniais bei kiekybiniais šiuo skirtumų analizės lygiais³³¹. Tačiau šie skirtumai yra daugiau tikimybinio pobūdžio, nes „personalinių požymių, būdingų išimtinai vyrams arba moterims, neegzistuoja“³³².

Rusijoje buvo atlikti taip pat rašto kalbos pamėgdžiojimo atvejų tyrimai – buvo mėgdžiojama būtent skirtingos lyties atstovų kalba. Minėti ty-

³²⁸ Кирилина А. В. Некоторые итоги гендерных исследований в российской лингвистике // Материалы Третьей международной конференции 27–28 ноября 2003. Гендер: язык, культура, коммуникация. – Москва, 2003. С. 12–13.

³²⁹ Горошко Е. И. Особенности мужского и женского вербального поведения (психолингвистический анализ). Дис. канд. филол. наук. – Москва, 1996; Горошко Е. И. Особенности мужского и женского стиля письма // Гендерный фактор в языке и коммуникации, Сборник научных трудов. Выпуск 446. – Москва: МГЛУ, 1999. С. 44–60.

³³⁰ Горошко Е. И. Особенности мужского и женского вербального поведения (психолингвистический анализ). Дис. канд. филол. наук. – Москва, 1996.

³³¹ Горошко Е. И. Особенности мужского и женского вербального поведения (психолингвистический анализ). Дис. канд. филол. наук. – Москва, 1996; Вул С. М., Мартынюк А. П. Теоретические предпосылки диагностирования половой принадлежности автора документа // Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы. – Москва, 1987. С. 105–112; Ермолаев А. К. Моделирование личности по тексту: обобщение опыта оперативно-розыскной работы. Дисс. канд. филол. наук. – Барнаул, 1999.

³³² Ермолаев А. К. Моделирование личности по тексту: обобщение опыта оперативно-розыскной работы. Дисс. канд. филол. наук. – Барнаул, 1999. С. 55.

rimai pagrįsti autentiškų dokumentų analize. Šios analizės pagrindu buvo išskirti du vyriškos bei moteriškos kalbos požymių kompleksai:

1. požymiai, lengvai pasiduodantys imitacijai, t. y. tokie, kuriuos lengva pakeisti;
2. požymiai, pasižymintys didesniu pastovumu, mažiau pastebimi, susiję su kalbos kūrimo mechanizmais. Tokius požymius pamėgdžioti daug sunkiau.

Antrosios grupės požymių pavyzdys galėtų būti dažniau **vyrų** vartojami įvardiniai žodžiai (turintys konstatavimo reikšmę), abstraktūs daiktavardžiai, skurdesnė leksika emocijoms perteikti ir kt.

Moterys vartoja daugiau modalinių konstrukcijų, turinčių netikrumo (įsitikinimo trūkumo) reikšmę, daugiau knyginės leksikos žodžių, madingų formų, kalbos klišių, štamų ir pan.³³³

2003 m. Rusijoje pasirodė dar viena disertacija, skirta vyriškos ir moteriškos kalbos tyrimams³³⁴. Skirtingų lyčių rašto kalba buvo nagrinėjama pagal vyro ir moters socialinius vaidmenis. Šio disertacinio tyrimo autorė priėjo prie išvados, kad vyro ir moters rašto kalba labai nežymiai skiriasi dėl tam tikrų kalbos dalių preferencijos. Tačiau nepaisant tyčinio rašto kalbos požymių pamėgdžiojimo tekste yra keletas parametrų, kurių visuma leidžia su didele tikimybe teksto kalbą laikyti vyriška arba moteriška³³⁵. Pavyzdžiui, **vyriškas** tekstas paprastai trumpesnis negu moteriškas, jame daugiau klaidų, mažiau neigiamų dalelių ir priešdėlių, turtingesnis žodynas ir mažiau kalbos klišių. Vyriškuose tekstuose mažiau aprašymų, taip pat ir savo emocijų aprašymų, ypač tokių, kurie yra nutolę nuo „tikro vyro“ įvaizdžio. **Moteriškas** tekstas daugiau primena emocinę įtampą išgyvenančio žmogaus kalbą, joje daugiau įvairių savo emocijų aprašymų, daugiau neigiamų dalelių, kalbos klišių ir štamų, dažnai vartojamų neteisingai³³⁶. Minėtas tyrimas parodė, kad pamėgdžiojant priešingos lyties atstovo kalbą, t. y. keičiant teksto požymius, morfologiniai skirtumai didės arba mažės priklausomai nuo to, kurios lyties atstovo kalba yra imituojama.

Galima paminėti ir Lenkijoje atliktų tyrimų³³⁷ rezultatus, rodančius skirtingų lyčių kalbos požymių skirtumus. Tyrimams buvo pateikti mela-

³³³ Гомон Т. В. Исследование документов с деформированной внутренней структурой. Дисс. канд. юридич. наук. – Москва, 1990. С. 96–97.

³³⁴ Ощепкова Е. С. Идентификация пола автора по письменному тексту (лексико-грамматический аспект). Дисс. канд. филол. наук. – Москва, 2003.

³³⁵ Ten pat. P. 101.

³³⁶ Ten pat. P. 102.

³³⁷ Feluś A. Anonimy o treści wyczerpującej znamiona czynów określonych w art. 178 k.k., art. 181 k.k. I art. 248 k.k. // Palestra, 1980. Nr. 4–5. S. 6–75.

gingo, įžeidžiamo, šmeižikiško pobūdžio anoniminiai laišškai. Tyrimai parodė, kad skyrėsi bendras skirtingų lyčių anoniminiuose laiškuose vartojamų žodžių skaičius. Paprastai moterys vartojo daugiau žodžių anoniminiuose laiškuose, jų laišškai buvo ilgesni. Kitas skiriamasis požymis – įžeidžiamo pobūdžio žodžiai: jų skaičius (moterys jų vartojo daugiau) ir ypatumai. Vyriškų parašytuose anoniminiuose laiškuose vartojami įžeidimai dažniausiai apibūdindavo žmogaus intelektualines ir moralines savybes. Moterys vartojo įžeidžiamo pobūdžio žodžius, apibūdinančius, be intelektualinių bei moralinių, ir fizines savybes. Savo parašytuose laiškuose jos vartojo ir vulgaraus pobūdžio posakius, daugiausia iš seksualinio gyvenimo srities.

Leksika, vartojama anoniminiuose laiškuose, kurių autorės – moterys, dažnai yra šiurkšti (nepadori), vulgari, šmeižikiško pobūdžio³³⁸. Įdomu, kad tai pastebėjo tyrinėtojai vyrai. Lenkų literatūroje, nagrinėjančioje kalbotyros klausimus, rašoma, kad moterų kalba yra archaiškesnė, t. y. joje pasitaiško daugiau senovinių (archaiškų) kalbos formų³³⁹.

Dažnai informacija apie autoriaus lytį gali glūdėti ir profesionalizmuose, pasitaikančiuose tekste. Tam tikra profesinė leksika gali būti būdinga tik vyriškos lyties atstovams (statybininkams, lakūnams ir pan.), kita – tik moteriškos lyties (ikimokyklinių įstaigų pedagogams ir pan.).

Amžiaus ir lyties nustatymas yra labai sudėtinga kriminalistinių rašto kalbos tyrimų problema. Be specialių sociolingvistinių tyrimų, kurių jau imtasi kai kuriose šalyse, patiems ekspertams sunku įvykdyti šiuos uždavinius, tačiau tokių pradmenų yra³⁴⁰.

Kitos teksto autoriaus savybės

Daugelis rašto kalbos tyrimų krypties atstovų nurodo, kad anoniminio teksto kalboje kartais galima rasti ir kalbos požymių, pateikiančių informacijos apie kitas jų autoriams būdingas savybes.

³³⁸ Feluś A. Identyfikacja subjęzyków oraz ich wartość poznawcza dla organów ścigania / Służba MO. 1977. Nr. 6. S. 670–684.

³³⁹ Milewski T. Językoznawstwo. – Warszawa. 1975. S. 247. (Žr.: Feluś A. Identyfikacja kryminalistyczna na podstawie języka pisanego. – Kraków, 2000. S. 55.)

³⁴⁰ Вул С. М., Мартынюк А. П. Теоретические предпосылки диагностирования половой принадлежности автора документа // Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы: Сб. научн. тр. / Под ред. Ю. Г. Корухова. – Москва: ВНИИСЭ, 1987. С. 105–111; Вул С. М., Горошко Е. И. Исследование статистических структур письменной речи в целях разработки методики установления пола автора документа // Роль судебной экспертизы и криминалистики в раскрытии и профилактике преступлений: тезисы научн.-практ. конф. / Под ред. В. М. Палий. – Одесса: Одесская ЛНИСЭ, 1994. С. 84–86.

Psichikos sutrikimų įtaką kalbai ir raštui nagrinėjo I. Zieniewicz³⁴¹. Jos manymu, kai kurios psichikos ligos turi įtakos rašto kalbos bei rašysenos anomalijoms atsirasti.

Manoma, kad teksto rašto kalboje kartais galima atpažinti psichiškai nesveikų žmonių, žmonių, sergančių afazija, dvikalbystės ir daugiakalbystės požymių³⁴². Tačiau pabrėžiama, kad tokių požymių yra ne tik teksto kalboje, bet ir jo turinyje. Pavyzdžiui, Lenkijos kriminalistinių kalbos tyrimų krypties atstovai apskritai siūlo ieškoti nuorodų į minėtus ir kitus reiškinius tiek *kalbos*, tiek ir teksto *turinio* požymiuose (*cechy treściowo-językowe*)³⁴³.

Toks reiškinys kaip *afazija*, t. y. kalbos arba sugebėjimo suprasti kalbą sutrikimas, atsiradęs dėl smegenų struktūros pažeidimo, yra daugelio psichologinių, neurologinių, neurolingvistinių ir kitų tyrimų objektas. Tačiau kadangi afazija yra būtent kalbos sutrikimas, jos požymių žinojimas gali būti naudingas ir rašto kalbą tiriančiam ekspertui. Tekstų, sukurtų asmenų, sergančių afazija, kalboje bei turinyje pasireiškia tam tikri šiai ligai būdingi požymiai: pavyzdžiui, specifinės kalbos klaidos (agramatizmai), nuolat pasikartojančios tos pačios rūšies klaidos, tendencija vartoti ribotą semantinių struktūrų skaičių, telegrafinis stilius. Egzistuoja skirtingos afazijos rūšys, ir kiekviena iš jų pasižymi skirtingais kalbos sutrikimo požymiais. Pavyzdžiui, jutiminė, arba Wernicke'io, afazija pasireiškia žodžių deformavimu: vartojami beprasmiškai žodžiai arba žodžiai netinkamomis reikšmėmis, todėl kalbama, nors ir ilgai, tačiau visiškai neinformatyviai³⁴⁴.

2.2.2. Diagnostiniai lingvistiniai tyrimai

Viena iš kriminalistinės lingvistinės ekspertizės tyrimo kryptių yra diagnostiniai tyrimai, kurių pagrindinis tikslas – nustatyti teksto autoriaus būseną ir rašymo sąlygas.

Diagnostiniai tyrimai, atliekami turint tikslą nustatyti teksto autoriaus būsenos ir rašymo sąlygas, apima šiuos klausimus:

³⁴¹ Zieniewicz I. Czynniki wpływające na pismo (Veiksniai, turintys įtakos raštui. Patologinio rašto samprata) // Jurisprudencija. 22(14). – Vilnius, 2001. P. 255–261.

³⁴² Feluś A. Identyfikacja kryminalistyczna na podstawie języka pisanego. – Kraków, 2000. S. 54–56.

³⁴³ Feluś A. Identyfikacja kryminalistyczna na podstawie języka pisanego. – Kraków, 2000; Łukaszewicz J., Widła H. Określenie płci na podstawie cech treściowo-językowych / VI Wrocławskie Sympozium Badań Pisma Ręcznego. – Wrocław, 1994. S. 123–134.

³⁴⁴ Widła H. Afazja / V Wrocławskie Sympozium Badań Pisma Ręcznego. – Wrocław, 1993. S. 185–193; Soszalski R. Próba kryminalistycznej oceny pisma zaburzonego / Problemy Kryminalistyki, 1979. S. 582–593.

- (1) ar tekstas sukurtas neįprastos būsenos (neįprasta būseną – stresas, susijaudinimas, girtumas, apsvaigimas nuo narkotikų ir pan.);
- (2) ar autorius tekstą sukūrė ir parašė savarankiškai;
- (3) ar tekste yra rašto kalbos iškraipymo požymių.

Į šiuos diagnostinius klausimus galima atsakyti tik nustačius patį autorių.

Teksto autoriaus neįprastos būsenos nustatymas yra vienas iš sudėtingiausių lingvistinės ekspertizės klausimų.

Įprastas bei neįprastas kalbinės situacijos sąlygas tiria nauja mokslinė disciplina, esanti fiziologijos, psichologijos ir lingvistikos mokslų sandūroje – neįprastų sąmonės būsenų lingvistika. Neįprastos autoriaus būsenos atsiranda keičiantis įprastiems gyvenimo stereotipams, įprastai gyvenimo aplinkai. Šios būsenos gali atsirasti natūraliai: didelės emocinės įtampos būsenos – stresas ir pervargimas, nerimas ir baimė, didelis susijaudinimas, džiaugsmas ir t. t. Atitinkamos pasąmonės būsenos gali atsirasti ir nenatūraliu būdu (alkoholis, narkotikai, trankvilizatoriai ir stimulatoriai)³⁴⁵.

Tačiau šių būsenų įtaka teksto kalbai nėra iki galo ištirta. Paprastai tokios įtakos požymių daugiausia aptinkama ortografijoje, taigi šie požymiai daugiau apibūdina teksto rašymo, o ne kūrimo ypatumus. Tai tokie požymiai kaip: raidžių, skiemenų praleidimas, perkėlimas, žodžių galūnių neraišymas ir t. t. Mokslininkai, tiriantys asmenų, išgyvenančių didelės emocinės įtampos, atsiradusios natūraliu būdu, būseną, nurodo tam tikrus jų rašto kalbos ypatumus. Tyrimo metu, kai buvo tiriami priešmirtiniai tekstai, buvo atkreiptas dėmesys į šiuos rašto kalbos požymius: daugiau veiksmažodžių nei būdvardžių (tai rodo kalbos dinamiškumą); žodžių, turinčių aiškiai apibrėžtą neigiamą arba teigiamą atspalvį; daug tokių žodžių kaip *niekada, nė už ką, jokių būdu* ir pan.; daug pakartojimų; daug kalbos priemonių, susijusių su individualia autoriaus patirtimi, jo veikla, t. y. pasižyminčių dideliu subjektyvizmu³⁴⁶.

Tačiau mokslininkų, nagrinėjančių šias lingvistinės ekspertizės problemas, manymu, visi minėti požymiai gali būti tik tam tikri rodikliai, naudojami tyrimo metu siekiant išspręsti klausimą dėl teksto autoriaus neįprastos būsenos teksto kūrimo metu. Aiškiai išreikštų neįprastos būsenos požymių tiriamuose tekstuose beveik neaptinkama. Tokiuose tekstuose užfiksuojami tik tam tikri rašto kalbos ypatumai, kurių galima aptikti ir asmenų,

³⁴⁵ Спивак Д. Л. Лингвистика измененных состояний сознания. – Ленинград, 1986. С. 63–66.

³⁴⁶ Носенко Э. Л. Особенности речи в состоянии эмоциональной напряженности. – Днепропетровск, 1975.

esančių įprastos būsenos, tekstuose. Ukrainos mokslininkų S. Vulo bei O. Dovženko manymu, „galima kalbėti ne tiek apie tuos arba kitus konkrečius kalbos nukrypimus, kiek apie daugiau ar mažiau aiškias kalbos priemonių vartojimo tendencijas bei jų vartojimo tekste kaitą“³⁴⁷.

Klausimas, ar tekstas autoriaus sukurtas savarankiškai, gali būti pateikiamas ekspertui lingvistui, nagrinėjančiam bylas dėl šantažo, turto prievartavimo, žmonių pagrobimo ir pan., taip pat kai asmenys teigia, kad tam tikras byloje reikšmingas dokumentas buvo jų užrašytas diktuojant tyrėjui arba policijos pareigūnui. Tai vienas iš sudėtingiausių kriminalistinės lingvistinės ekspertizės klausimų. Pastaraisiais metais Ukrainos mokslininkų ir ekspertų atliekami rašto kalbos tyrimai³⁴⁸, kuriais remiantis ateityje bus sprendžiamas klausimas dėl teksto parašymo kitam diktuojant arba perrašant iš originalo bei atliekama teksto autoriaus ir atlikėjo diferenciacija, nes sprendžiant šiuos ekspertinius uždavinius dažnai susiduriama su tam tikrais sunkumais.

Kai tiriamas rankraštinis tekstas siekiant nustatyti, ar teksto atlikėjas ir teksto autorius yra tas pats asmuo, atliekamas kompleksinis rašysenos ir rašto kalbos tyrimas.

1) Tyrimo, kai sprendžiamas klausimas dėl teksto parašymo diktuojant, diagnostiniais požymiais gali būti laikomi tokie požymiai kaip:

- rašybos, skyrybos, gramatinių, leksinių, frazeologinių klaidų neatitiktumas;
- žodžių, neatitinkančių turinio konteksto, vartojimas;
- skyrybos ženklų nebuvimas paprastose sintaksinėse konstrukcijose ir taisyklingas jų vartojimas sudėtingose sintaksinėse konstrukcijose.

2) Tyrimo, kai sprendžiamas klausimas dėl teksto perrašymo, diagnostiniais požymiais gali būti laikomi tokie požymiai kaip:

- nemotyvuotas žodžio, žodžių junginio arba ne viso sakinio ar jo fragmento pakartojimas, kurį gali lemti nuovargis, dėmesio stoka perrašant tekstą;
- nemotyvuotas žodžių, žodžių junginių praleidimas ir pan.³⁴⁹.

³⁴⁷ Вул С. М., Довженко О. В. Об аналитическом исследовании текста документа в целях установления факта необычности условий его составления // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 3. 2003. С. 221.

³⁴⁸ Довженко О. В., Гриненко Л. Г., Кузниченко Л. В. О дифференциации автора и исполнителя текста, выполненного под диктовку // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 2. 2002. С. 638–641.

³⁴⁹ Вул С. М., Довженко О. В. Диагностическая экспертиза письменной речи: установление факта выполнения рукописи под диктовку или путем переписывания // Роль и значение профессора Р. С. Белкина в становлении и развитии современной криминали-

Rusų mokslininkė J. I. Galiašina pateikia požymius, kurie rodo, kad rašytinis tekstas buvo iš anksto parengtas, t. y. parengtas kartu su kitais autoriais. Tai požymiai, rodantys teksto kūrėjo (autoriaus) ir teksto redaktoriaus (arba asmens, perteikiančio kito autoriaus tekstą ir kartu iškreipiančio ir savo, ir autoriaus kalbos įgūdžius) kalbos įgūdžių interferenciją³⁵⁰. Tai pasireiškia ir koreliacinio rašto kalbos požymių priklausomumo sutrikimu. Pavyzdžiui, kai tam tikri sintaksės ir leksikos įgūdžiai įvaldyti blogiau nei rašybos bei skyrybos įgūdžiai arba kai bendras autoriaus kultūros lygis (jo pasaulėžiūra, intelektualiniai, loginiai įgūdžiai ir pan.) prieštarauja jo kalbos įgūdžių įvaldymo lygiui.

Vokiečių teismo lingvistikos atstovas H. Kniffka pateikia tekstų, kurie dažniausiai būna teismo lingvistinės analizės objektai, klasifikaciją. Pagrindinis šios klasifikacijos kriterijus yra atliekamo tyrimo uždavinių pobūdis. Įdomu, kad antrą klasifikacijos grupę sudaro tekstai, tiriami siekiant išspęsti klausimą dėl autorystės, kai tekstas sukurtas kartu su kitais autoriais. H. Kniffkos manymu, daugeliu atvejų nustatyti ir tirti atskiro autoriaus autorystę, jei tekstas sukurtas kartu su kitais autoriais, ir kiek tas autorius prisidėjo prie teksto kūrimo, yra neįmanoma³⁵¹.

Kriminalistinių lingvistinių tyrimų objektyvinimo būdai

Ir identifikacinio, ir diagnostinio kriminalistinio lingvistinio tyrimo metu daugiausia tiriama *kokybinė* kalbos požymių išraiška. Tačiau kalbos vienetai ir kategorijos turi ir *kiekybinę*, ir *kiekybinę* išraišką. Kiekybinės kalbos (rašto kalbos) išraiškos tyrimas rodo tam tikrus kalbos dėsningumus. Kiekybiniam požymių tyrimui taikomi *statistiniai* tyrimo metodai. Paprastai statistinių požymių analizė plačiai taikoma filologijoje ir lingvistikos moksloose (tekstologijoje, literatūrologijoje). Pavyzdžiui, Rusijoje apie kalbinių teksto požymių visumos kiekybinės analizės galimybę bei reikšmę buvo kalbama jau XX a. viduryje. Šios krypties pradininku laikomas N. Morozovas. Teksto autoriaus individualaus apibūdinimo požymiu jis pasiūlė laikyti, pavyzdžiui, tarnybinių žodžių vartojimo dažnumą šimte teksto žodžių ir įvedė individualumo koeficiento sąvoką³⁵².

стики (Материалы международной научной конференции). – Москва, 2002. С. 289–292.
³⁵⁰ Галияшина Е. И. Основы судебного речеведения: монография / Под ред. М. В. Горбаневского. – Москва: СТЭНСИ, 2003.

³⁵¹ Kniffka H. Forensische Linguistik im Rahmen der Nachbarwissenschaften. Fragen der Ethik und der Interdisziplinarität // Kriminalistik und forensische Wissenschaften, 1993. Band 81. S. 42–43.

³⁵² Морозов Н. А. Лингвистические спектры / Изв. Имп. АН. ИОРЯС. 1915. Т. XX, кн. 4.

Kiekybiniai statistiniai metodai plačiai taikomi nustatant literatūrinių, istorinių, religinių tekstų autorių. Siekiant nustatyti teksto autorių taikomi stilistikos išstobulinti metodai. Kiekybinių statistinių metodų, taikomų filologijoje, lingvistikoje, tikslas – nustatyti bendrus statistinius kalbos ypatumus, dėsningumus, kurie turi įtakos įvairių kalbos stilių statistiniams ir kokybinių struktūrų skirtumams, individualaus kalbos stiliaus formaliesiems požymiams ir pan. Paprastai išskiriamos formalios kalbos stiliaus charakteristikos. Jos tiriamos analizuojant tam tikrų kalbos vienetų (pvz., trumpų ir ilgų žodžių, tarnybinių (funkcinių) žodžių, skirtingo ilgio sakinių ir pan.) vartojimo dažnumą tekstuose. Atliekant tokius tyrimus vadovaujamasi dviem kriterijais: kalbos vienetų vartojimo dažnumu ir jų integravimosi laipsniu tekste. Taip tiriama teksto (autorius) stiliaus statistinių parametų įvairovė.

Ieškant naujų objektyvių rašto kalbos tyrimo metodų, siekiant objektyvinti, pagrįsti šio tyrimo rezultatus, statistinius tyrimo metodus bandoma pritaikyti ir kriminalistinei lingvistinei teksto analizei. Atliekant identifikacinę ir diagnostinę kalbos požymių tyrimą siūloma taikyti ir kokybinius, ir kiekybinius tyrimo metodus. Lingvistinės analizės pagrindą paprastai sudaro kokybinė kalbos analizė. Tačiau manoma, kad autoriaus identifikavimui didelę reikšmę turi ir tekste naudojamų kalbos priemonių pastovumas (vartojimo dažnumas).

Statistinių metodų taikymo problemos atliekant kriminalistinę rašto kalbos tyrimą atsispindėjo daugelyje rusų mokslininkų darbų³⁵³.

³⁵³ Белов В. Н. Применение статистических методов при исследовании лексикофонетических признаков письменной речи / Статистические методы в криминологии и криминалистике. – Москва, 1966; Белов В. Н., Воронцов В. С. Выявление распределения частот встречаемости двухбуквенных комбинаций в словах русского языка для установления зависимости признаков письменной речи и почерка (Материалы симпозиума). – Москва, 1968; Бабаева Э. У., Крылов И. Ф. Некоторые экспериментальные данные о возможности применения количественных методов с целью идентификации личности по признакам письменной речи / Применение математических методов и вычислительной техники в праве, криминалистике и судебной экспертизе (Материалы симпозиума). – Москва, 1970; Ароцкер Л. Е., Войнов В. К. Об использовании лингвистической статистики для установления автора анонимного письма / Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1966. С. 141–151; Вул С. М., Войнов В. К. Экспериментальное исследование количественных характеристик текстов с помощью электронно-вычислительной техники в целях установления авторства / Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1975. Вып. 11; Гомон Т. В. Экспериментальные исследования языковых структур статистическими методами // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1988. No. 37; Крестовников Е. А. К вопросу о применении математических методов в криминалистических исследованиях / Право и информатика. – Москва: МГУ, 1990. С. 107–118.

Statistinių tyrimų galimybes ir reikšmingumą savo darbuose plačiai nagrinėjo S. Vulas³⁵⁴. Vulo manymu, autorystės ekspertizės galimybės gali būti visiškai atskleistos tik taikant ir kokybinės, ir kiekybinės analizės metodus. Tačiau statistiniai tyrimai įmanomi tik remiantis kokybine analize. Reikėtų pritari ti jo požiūriui, kad „universalijų rašto kalbos tyrimo metodų nėra, kiekviename iš metodų glūdi vertingos galimybės ir jos turi būti išnaudotos“³⁵⁵.

Statistiniai metodai rašto kalbos tyrimų metu gali būti taikomi turint du tikslus: (1) nustatyti statistinius įvairių kalbos įgūdžių funkcionavimo rašto kalboje duomenis (pvz., kalbos požymių kiekybiniai kriterijai, skirtingų kalbos požymių tarpusavio ryšys, rašto kalbos iškraipymo faktas), (2) nustatyti teksto autorių.

Pavyzdžiui, tyrimų, kuriems vadovavo S. Vulas, statistiniais metodais buvo nustatyta skirtingų rašto kalbos įgūdžių įvaldymo koreliacinė priklausomybė. Nustatyti šie dėsningumai:

- 1) skyrybos įgūdžių įvaldymo lygis numato tik tokį pat arba aukštesnį kitų kalbos įgūdžių įvaldymo lygį;
- 2) rašybos įgūdžių įvaldymo lygis numato tik tokį pat arba aukštesnį sintaksės ir leksikos įgūdžių įvaldymo lygį.
- 3) sintaksės įgūdžių įvaldymo lygis numato tik tokį pat arba aukštesnį leksikos įgūdžių įvaldymo lygį³⁵⁶.

Prielaida, kad taikant statistinius tyrimo metodus galima spręsti ir autorystės nustatymo klausimą, pagrįsta teiginiu, jog rašto kalbos (stiliaus) individualumas pasireiškia ir kokybiniais, ir kiekybiniais teksto požymiais. Kaip jau buvo rašyta, statistiniai teksto duomenys plačiai naudojami literatūrinių tekstų atribucijos praktikoje. Šiuo atveju autoriaus stiliaus ir kalbos ypatumais laikomi, pavyzdžiui, vidutinis žodžio formos ilgis tekste arba vienskiemenių ir daugiaskiemenių žodžių pasikartojimo dažnumas, teksto žodynas, jame vartojamų žodžių dažnumas ir pan. Literatūrinėje atribucijoje taikomi ir kiti metodai, pavyzdžiui, sugretinami tiriamųjų tekstų žodynai nustatant jų leksinių arba morfologinių požymių artumo laipsnį. Savaiame suprantama, kai kurie iš šių atribucijos statistinių metodų galėtų būti naudingi ir kriminalistinio rašto kalbos tyrimo metu, nustatant teksto autorystę.

³⁵⁴ Вул С. М. Криминалистическое исследование признаков письменной речи. – Киев, 1973; Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. – Москва, 1977.

³⁵⁵ Вул С. М. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. Москва, 1977. С. 39.

³⁵⁶ Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. – Москва, 1977.

Tačiau praktinį jų pritaikymą pasunkina tai, kad tekstai, pateikiami ekspertizei, dažniausiai būna per trumpi tokiems tyrimams, todėl statistikai neinformatyvūs. Be to, siekiant pateikti vertingus ir objektyvius statistinius duomenis reikėtų disponuoti ir didele lyginamosios medžiagos apimtimi. Dėl šių priežasčių statistinių metodų taikymas kriminalistinės lingvistinės teksto analizės metu yra labiau ribotas negu, pavyzdžiui, atliekant literatūrinių tekstų tyrimą, literatūrinę atribuciją.

Taikant kiekybinius metodus gali būti sprendžiamas tekstų autorystės *diferenciacijos* klausimas. Tokie tyrimai atliekami Ukrainoje³⁵⁷. Taikyti tokius metodus aktualu tada, kai tirti pateikiami vienodo rašymo kultūros lygio, bet skirtingos tematikos tekstai. Jeigu tokiais atvejais ekspertas prieina prie išvados, kad įtariamasis asmuo nėra tiriamojo teksto autorius, tai patikrinti versiją, remiantis kokybine teksto analize, neįmanoma.

Autoriaus diferenciacijos procesas skirstomas į šiuos etapus:

- 1) anoniminių tekstų ir lyginti pateiktų tekstų analizė remiantis požymių reikšmingumo kriterijais;
- 2) sutapimo lygio nustatymas tarp visų tiriamųjų tekstų pagal iš anksto nustatytus panašumus;
- 3) autorių diferencijavimas remiantis pirmine susiformavusia nuomone.

Atlikdami šiuos tyrimus ekspertai lingvistai susiduria su nuolatine kiekybinių metodų problema – per trumpais kiekybinei analizei tektais.

Taigi siekiant padidinti kriminalistinės lingvistinės ekspertizės galimybes statistiniai metodai yra taikomi ir atliekant kriminalistinę lingvistinę teksto analizę. Kiekybinių metodų reikšmė labai padidėjo atsiradus kompiuterinėms technologijoms. Instrumentinių metodų taikymas gali pakeisti ir tradicinį požiūrį į kriminalistinius rašto kalbos tyrimus.

Statistinės rašto kalbos požymių tyrimo metodikos naudojant kompiuterines programas, kuriamos Rusijoje³⁵⁸. Rusų kriminalistinių rašto kalbos tyrimų atstovų perspektyviais metodais šioje srityje laikomi stilistinės ir gramatinės tekstų analizės bei lingvistinės statistikos metodai, pagrįsti kompiuterinėmis programomis.

Kiekybiniai tekstų apdoravimo metodai atliekant lingvistinę ekspertizę taikomi ir Vokietijos praktikoje. Vokietijos Vysbadeno federalinis krimina-

³⁵⁷ Вул С. М., Кравчук И. С. Дифференциация авторства документов на основе количественных параметров / Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1988. No. 37. С. 37–55.

³⁵⁸ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи с использованием ЭВМ. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 2001.

linių nusikaltimų tyrimo biuras (BKA) subūrė automatizuotą tekstų apdorojimo sistemą KISTE (*Kriminaltechnisches Informationssystem Texte*). Ši sistema naudojama kaip automatizuota lingvistinės teksto analizės priemonė. Viena iš pagrindinių šios kompiuterinės sistemos funkcijų yra būtent rinkti statistinius duomenis lingvistinės teksto analizės metu. Kadangi visuose tekstuose tiriami nukrypimai nuo normos (klaidos), vėliau pateikiamas statistinis šių nukrypimų įvertinimas ir statistikos duomenys apie jų paplitimo dažnumą bei pasiskirstymą ir pasitaikymo dispersiją (*Varianz*), kurie gali suteikti papildomos informacijos tolesniems tyrimams.

Statistiniai stilistinės analizės metodai sudaro teismo stilistikos, taikomos nustatant anoniminio teksto autorystę, pagrindą anglosaksų šalyse (JAV, Anglijoje, Australijoje, Kanadoje). Kaip nurodoma literatūroje, šiose šalyse stilistiniai tyrimai pagrįsti stilometrijos (*stylometry*) teorija ir metodologija, sukurta Andrew'o Q. Mortono. Stilometrija yra „mokslinis metodas, lyginantis rašytinių ir sakytinių pasakymų įpročius (ypatybes) ginčytinuose ir autentiškuose pavyzdžiuose“³⁵⁹, pagrįstas statistiniais tyrimo metodais. Pagrindinis stilometrijos principas yra tas, kad „autorių apibūdina ne keli savitumai, pritraukiantys dėmesį, o norma, kurią jis vartoja atlikdamas visiems bendras operacijas“³⁶⁰.

Stilometrijoje autorystei nustatyti naudojami įvairūs kalbos požymiai. Stilometrijos požymiais gali būti laikomi funkcinių žodžių vartojimo individuali norma³⁶¹. Kaip nurodoma literatūroje, šis metodas pastaruoju metu laikomas vienu iš efektyviausių stilometrijos metodų Anglijoje, taikomų sprendžiant anoniminio autoriaus atribucijos klausimus³⁶². Galima paminėti, kad ir kitur, pavyzdžiui, Vokietijoje, funkcinių žodžių (jungtukų, prielinksnių ir pan.) vartojimo dažnumo tyrimas pastaruoju metu laikomas viena iš prerogatyvių teksto analizės krypčių³⁶³. Funkcinių žodžių vartojimas yra iš dalies automatizuotas ir mažiau sąmoningas procesas negu reikšminių žodžių vartojimas. Kad ir kaip būtų stengiamasi maskuoti, kontroliuoti savo rašto kalbos įgūdžius, šių kalbos dalių vartojimas kontroliuojamas mažiau.

³⁵⁹ Forensic Science International. Vol. 58. No. 1, 2, March 1993. P. 46.

³⁶⁰ Ten pat.

³⁶¹ Mosteller and Wallace. *Applied Bayesian and Classical Inference The Case of the Federalist Paper* (2nd ed.). – New York, 1984.

³⁶² Grant T., Baker K. Identifying reliable, valid markers of authorship: a response to Chaski / *Forensic Linguistics*, 2001. Vol. 8. No. 1. P. 67–79.

³⁶³ Stein St., Baldauf Ch. Feste sprachliche Einheiten in Erpresserbriefen. *Empyrische Analysen und Überlegungen zu ihrer Relevanz für die Forensische Textanalyse // Zeitschrift für germanische Linguistik*, 2000.

Kitas labai paplitęs stilometrijos metodas, taikomas atliekant autorystės tyrimus, yra žodyno turtingumo ir tam tikrų žodžių pasikartojimų dažnumo tyrimai³⁶⁴. Žodyno turtingumo tyrimai yra orientuoti į tai, kaip dažnai vartojami reti žodžiai, o žodžių pasikartojimo dažnumo tyrimai – į tai, kaip dažnai vartojami įprasti (bendri) žodžiai.

Amerikiečių teismo lingvistės C. E. Chaski manymu, efektyviausi metodai, taikomi nustatant autorystę, yra metodai, paremti (1) sintaksine skyrybos požymių (*syntactically classified punctuation*) analize ir (2) sakinių (žodžių junginių) struktūros sintaksine analize (*syntactic analysis of phrase structure*)³⁶⁵.

Sintaksės požymių svarbą autorystės tyrimams pabrėžė ir kiti anglų bei amerikiečių mokslininkai³⁶⁶.

Literatūrinių tekstų atribucijos tikslams pastaruoju metu Vakaruose (Amerikoje, Anglijoje, Australijoje) plačiai taikomas dar vienas statistinis metodas – *Principal Component Analysis* (PCA)³⁶⁷, kuris, kaip nurodoma, yra vienas iš perspektyviausių šioje srityje. Remiantis PCA metodu kuriamos požymių arba jų kombinacijų klasifikacijos ir tekstas gali būti priskirtas tam tikram autoriui. Šis metodas paplitęs ir sprendžiant autorystės klausimus teismo tyrimo metu.

Kaip matome, daugelyje Vakarų Europos ir kitose šalyse statistiniai autorystės tyrimų metodai yra labai paplitę. Jų sparčią plėtrą lemia informacijos technologijų raida, kuri neaplenkė ir kalbotyros mokslo. Išibulėje kompiuteriai leido sukaupti daug tekstų ir taikyti naujus jų analizės metodus. Taigi statistiniai tyrimai, kurie tiesiogiai arba netiesiogiai taikomi ir nustatant autorystę, atliekami remiantis vadinamaisiais *tekstynais*. Tekstynas iš esmės yra bet koks elektroninę formą turinčių tekstų rinkinys, tiksliau – baigtinis elektroninių tekstų rinkinys, sudarytas taip, kad kuo geriau at-

³⁶⁴ Zipf G. K. *Selective Studies and the Principle of Relative Frequency in Language*. – Cambridge: Mass, 1932.

³⁶⁵ Chaski C. E. Empirical evaluation of language- based author identification techniques // *Forensic Linguistics* 8(1) 2001. P. 1–64.

³⁶⁶ Baayen R. H., van Halteren H., Tweedie F. J. Outside the cave of shadows: using syntactic annotation to enhance authorship attribution / *Literary and Linguistic Computing*, 1996. No. 11. P. 110–120.

³⁶⁷ Burrows J. F. Word patterns and story shapes: the statistical analysis of narrative style / *Literary and Linguistic Computing*, 1987. No. 2. P. 61–67; Burrows J. F. „An ocean where each kind...“: statistical analysis and some major determinants of literary style / *Computers and the Humanities*, 1989. No. 23. P. 309–321; Burrows J. F. Non unless you ask nicely: the interpretative nexus between analysis and information / *Literary and Linguistic Computing*, 1992. Nr. 7. P. 91–109.

spondėtų kalbą arba jos atmainą³⁶⁸. Tokių tekstynų pavyzdžiai, taikomi nustatant autorystę, galėtų būti jau minėtos Vokietijos Vysbadeno federaliniame kriminalinių nusikaltimų tyrimo biure (BKA) esančios automatizuotos tekstų apdorojimo sistemos KISTE (*Kriminaltechnisches Informationssystem Texte*) tekstynas arba Birminghamo universiteto (Anglija) tekstynas *Habeas Corpus*³⁶⁹. Jais remiantis nustatomas potencialiems autoriams būdingų kalbos požymių pasitaikymo dažnumas.

Formuojasi ir nauja atskira kalbotyros (taikomosios kalbotyros) šaka – *tekstynų lingvistika* apibūdinama kaip natūraliai vartojamos, autentiškos kalbos tyrimas. Tekstynų lingvistikos siūlomas tikroviškos kalbos tyrimo metodas pagrįstas gausiai natūraliai vartojamais kalbos elementais, t. y. tekstynais. Lingvistų manymu, tekstynų lingvistikos atsiradimas padėjo atgaivinti tikros kalbos ir tikrųjų tekstų ryšį, esminis jos indėlis į kalbotyrą yra tas, kad kalba vėl suvokiama kaip realus, kieno nors užrašytas arba pasakytas tekstas³⁷⁰. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad būtent toks kalbos suvokimas yra esminis ir kriminalistinėje lingvistikoje. Todėl tekstynų lingvistika ir jos metodai, be abejo, gali būti naudingi ir kriminalistiniam lingvistiniam tyrimui. Pažymėtina, kad ir dabartiniai lietuvių rašto kalbos tyrimai (rašomosios lietuvių kalbos žodyno sudarymas) pagrįsti rašomosios lietuvių kalbos tekstynu³⁷¹.

Tačiau ne visi mokslininkai palaiko tokio tyrimo būdo paplitimą. Pavyzdžiui, Baayenso nuomone, autorystės klausimai negali būti sprendžiami vien tik statistiniais metodais, t. y. vien tik statistinės žodžių vartojimo dažnumo analizės principu³⁷². Dauguma statistinių metodų labai priklauso nuo tiriamų tekstų ilgio ir tai riboja jų pritaikymo kriminalistiniam lingvistiniam tyrimui galimybę. Statistiniai kiekybiniai tyrimo metodai turi būti derinami su kokybiniais metodais – tik taip galima pasiekti patikimų ir moksliškai pagrįstų kriminalistinio (teismo) lingvistinio tyrimo rezultatų.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad:

1. Sprendžiant kriminalistinio rašto kalbos tyrimo *identifikacinius* bei *diagnostinius* ir *klasifikacinius* uždavinius ypač svarbu atsižvelgti į kitų ša-

³⁶⁸ Mc Enery T., Wilson A. *Corpus Linguistics*. – Edinburgh: Univ. Press, 1996 (Žr.: Marcinkevičienė R. *Tekstynų lingvistika: teorija ir praktika*. – Kaunas: Aušra, 2000).

³⁶⁹ Coulthard M. *On the Use of Corpora in the Study of Forensic Texts/ Forensic Linguistics*. 1 (1). 1994.

³⁷⁰ Beaugrande de R. *Reconnecting Real Language with Real Text: Text Linguistics and Corpus Linguistics / International Journal of Corpus Linguistics*, 1999. 2(4). P. 243–260.

³⁷¹ Grumadienė L., Žilinskienė V. *Dažninis dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodynas (mažėjančio dažnio tvarka)*. – Vilnius: Mokslo aidai, 1997.

³⁷² Grant T., Baker K. *Identifying reliable, valid markers of authorship: a response to Chaski / Forensic Linguistics*, 2001. Vol. 8. No. 1. P. 67–79.

lių patirtį aptariamoje srityje, nes skirtingos tradicijos lėmė nevienodus šių uždavinių (kurie skirtingose šalyse iš esmės yra tie patys) sprendimo būdus, metodus, naudojamas priemones. Bendradarbiaujant šioje srityje, manytume, galima patobulinti lingvistinio tyrimo procesą, jo struktūrą. Mūsų manymu, ateityje ypač aktuali taps *įvairioms kalboms skirtų tyrimo metodikų kūrimo*, siekiant išspręsti kai kuriuos konkrečius klasifikacinius klausimus (pvz., nustatyti autoriaus gimtąją kalbą), problema. Kurti tokias metodikas būtų įmanoma tik bendradarbiaujant įvairių šalių ekspertams, dirbantiems aptariamoje srityje.

2. Kai kurių klasifikacinių klausimų praktinį sprendimą kriminalistiniame lingvistiniame tyrime, pavyzdžiui, autoriaus veiklos srities, amžiaus, lyties nustatymą, kol kas riboja teorinio pagrindo, t. y. išsamių lingvistinių tyrimų, trūkumas. Siekiant atlikti tokius tyrimus, kurių rezultatus būtų galima pritaikyti ir kriminalistinio tyrimo metu, mūsų manymu, būtina, kad bendradarbiautų kelių sričių specialistai:

- a) ekspertas, kuris išmanytų kriminalistinio tyrimo poreikius;
- b) sociolingvistas, kuris išmanytų bendras kalbos (kalbos sistemos) raidos tendencijas;
- c) psicholingvistas (arba psichologas), kuris išmanytų psichologinį kalbos raiškos sąlygotumą.

3. Skirtingų šalių praktikos bei išsami literatūros šaltinių analizė leidžia teigti, jog daugelyje šalių, kuriant kalbos požymių tyrimo metodus, vis perspektyvesnė tampa *stiliaus* analizė.

4. Šiame skyriuje aprašytais empiriniais tyrimais patvirtinta hipotezė, kad *aukštesnių* kalbos pakopų analizė yra *universalesnio* pobūdžio negu *žemesnių*. *Universalesnė* reikštų taip pat, kad remiantis tokio pobūdžio analize galima sukurti bendrus *kelių kalbų* tyrimui tinkančius metodinius pamatus sprendžiant konkrečius kriminalistinio lingvistinio tyrimo klausimus, pavyzdžiui, autoriaus veiklos srities nustatymo klausimą.

5. Daugelyje šalių (ypač anglosaksų) didelę reikšmę rašto kalbos tyrimo procese turi *statistiniai* tyrimo metodai. Mūsų manymu, statistinių tyrimo metodų taikymas pirmiausia turi prisidėti prie rašto kalbos tyrimo proceso objektyvinimo.

Trečiame darbo skyriuje nagrinėjamos kriminalistinės lingvistikos tobulinimo kryptys, aptariamos kriminalistinės lingvistikos metodų taikymo atliekant rašysenos, fonoskopinę, techninę dokumentų ekspertizes problemas ir perspektyvos, analizuojamos kriminalistinės lingvistikos ir kriminalistinės lingvistinės ekspertizės raidos tendencijos bei perspektyvos.

3. KRIMINALISTINĖS LINGVISTIKOS TOBULINIMO KRYPTYS

3.1. Kriminalistinės lingvistikos raidos tendencijos

Individas yra visuomenės narys ir jo kalbą veikia daugelis socialinio, visuomeninio pobūdžio veiksnių. Kiekvieno konkretaus individo kalbai turi įtakos ir daugelis jo psichikos veiksnių. Tam, kad būtų teisingai interpretuota ir atpažinta minėtų veiksnių įtaka individo kalbai, neužtenka vien bendrosios lingvistikos žinių ir metodų. Kalba nėra vien tik kalbininkų tyrimo objektas – ja domisi įvairių sričių mokslininkai.

Kriminalistinės lingvistikos ir kriminalistinės lingvistinės ekspertizės teorijos ir metodologijos kūrimui įtakos turi daugelis išorinių veiksnių. Sistemingai kurdama ir plėtodama savo teoriją ir metodologiją kriminalistinė lingvistika, be abejo, negali nesiremti ir tokių tarpdisciplininių mokslų kaip, pavyzdžiui, sociolingvistika ir psicholingvistika laimėjimais. Tam tikros kitų mokslų tyrimų spragos ir, atvirkščiai – šių mokslų laimėjimai turi įtakos ir mūsų aptariamai disciplinai. Kriminalistinė lingvistika nėra pajėgi išspręsti daugelio problemų, atsirandančių jos akiratyje, kai tam nėra atitinkamo mokslinio pagrindo. Tačiau, kita vertus, kriminalistiniuose lingvistiiniuose tyrimuose dar dažnai per mažai išnaudojami ir kitų mokslų laimėjimai.

Kriminalistinės lingvistinės literatūros analizė leidžia teigti, kad kriminalistinės lingvistinės ekspertizės galimybės nėra išnaudojamos ir todėl, kad nepakankamai atsižvelgiama ir į sociolingvistų, ir į psicholingvistų tiriamojo teksto (rašto kalbos) aspektus. Sociolingvistinių ir psicholingvistinių tyrimų rezultatai kol kas dar nėra deramai išnaudojami kriminalistinėje teksto analizėje.

Kaip rodo kriminalistinio lingvistinio tyrimo tendencijos, būtent šios kryptys turėtų tapti perspektyviomis dabartinės lingvistinės ekspertizės kryptimis.

Tai, kad į šių mokslų laimėjimus nėra deramai atsižvelgiama ir Lietuvos kriminalistinių lingvistinių tyrimų teorijoje bei metodologijoje, lemia nuodugnesnių ir sistemingesnių sociolingvistinių ir psicholingvistinių tyrimų mūsų šalyje trūkumas. Apskritai kalbant, socialiniais kalbos ypatumais kalbininkai ėmė domėtis tik pastaraisiais dešimtmečiais. 1974 m. Lietuvių kalbos institute buvo įsteigta socialinės lingvistikos grupė, kurios veikla ir tyrinėjimai atsispindėjo straipsniuose ir vertimuose. Sociolingvistinių tyrimų Lietuvoje pradžia tapo darbai, paskelbti „Lietuvių kalbotyros klausimų“ XIX tome: „Socialinės lingvistikos problemos“ (1979 m.). 1994 m. pasirodė straipsnių rinkinys „Sociolingvistika ir kalbos kultūra“. Tarp kitų darbų, vienaip ar kitaip susijusių su socialinės lingvistikos klausimais, galima paminėti ir S. Karaliūno monografiją „Kalba ir visuomenė“³⁷³. Joje autorius vienas iš pirmųjų Lietuvoje nagrinėja daugelį klausimų, susijusių su kalbos funkcija, t. y. jos paskirtimi, vaidmeniu žmogaus ir visuomenės gyvenime ir pan. Bendriausios sociolingvistikos problemos gvildenamos ir P. Kniūkštos knygoje „Kalbos vartosena ir tvarkyba“³⁷⁴.

Lingvistinių tyrimų teorijoje bei praktikoje kalba nagrinėjama ne kaip abstrakti, formalė struktūra, tam tikras kodas, o kaip bendravimo priemonė, atliekanti visuomenėje svarbią komunikacinę funkciją. Tokiame kontekste tiksliausiai kalbą apibūdina Hamerio ir Blanco pateikiamas kalbos apibrėžimas, pagrįstas būtent visuomeniniu psichologiniu aspektu: kalba – tai „lingvistinis kodas tam tikros grupės vartotojų, kurie pasižymi vienodu santykiu jo atžvilgiu ir suvokia jį kaip besiskiriantį nuo kitų lingvistinių kodų reiškinių“³⁷⁵.

Kiekvienu momentu kalba keičiasi, varijuoja, t. y. funkcionuoja žmonių gyvenime, visuomenėje. Kalbos vartosena kinta dėl daugelio priežasčių. Tam didelę reikšmę turi kalbos socialinė, funkcinė ir teritorinė diferenciacija. Kalbos socialinė diferenciacija atsiranda, nes kalba funkcionuoja tam tikrose socialinėse struktūrose bendraujant tam tikrų žmonių grupėms. Šie konkretūs žmonės būna pasiekę tam tikrą materialinės bei dvasinės kultūros lygį, kuris lemia ne tik jų vertybinę orientaciją, socialinį nusistatymą, bet ir kalbos ypatumus. Keičiantis visuomenės veiklos sritims, gausėjant joms, didėja ir specifinių kalbos išraiškos priemonių poreikis. Taip išryškėja ir funkcinė stilistinė diferenciacija.

³⁷³ Karaliūnas S. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997.

³⁷⁴ Kniūkšta P. Kalbos vartosena ir tvarkyba. – Vilnius, 2001.

³⁷⁵ Hamers J. F., Blanc M. H. A. Bilinguality and Bilingualism. – Cambridge etc.: CUP, 1989.

Kaip matome, kalba, kaip tam tikra minčių reiškimo sistema, yra susijusi su socialine aplinka. Kalbininkų nuomone, pažindami šią aplinką galime geriau pažinti ir kalbos mechanizmą. Ir atvirkščiai – kalboje slypi informacija apie socialinę aplinką. Tai reiškia, kad kalbos konkrečios raiškos analizavimas gali suteikti informacijos ir apie socialinę aplinką, kurioje ji atsirado³⁷⁶. Kalbos ir visuomenės ryšį, socialinius kalbos ypatumus, kaip žinoma, tiria sociolingvistika. Sociolingvistinių tyrimų objektas yra kalba sociokultūriniame kontekste, t. y. kalba žmonių gyvenime. Sociokultūrinis kontekstas – tai žmonių bendruomenės ar grupės, kurias sieja amžius, interesai, gyvenamoji vieta, išsilavinimas, nuovoka arba nuostatos. Kalbą veikia visas platus sociokultūrinis kontekstas. Sociolingvistikos objektas – kalbos ir visuomenės santykiai, sąveika su kultūra ir vartotojais. Itin daug dėmesio skiriama kalbos įvairavimui, jo priežastims, aplinkybėms, kuriomis kalba vartojama, poveikiui pačiai kalbai, kalbos ir mąstymo, kalbos ir išsilavinimo santykiui, kalba nagrinėjama kaip priemonė žmogaus ketinimams, norams išreikšti³⁷⁷.

Sociolingvistiniai tyrimai parodė *kalbos funkcionavimo visuomenėje ypatumus*, kurie gali turėti lemiamą reikšmę ir kriminalistinės lingvistikos srityje:

- 1) Pirmiausia skirtingų vartotojų kalba yra skirtinga ir priklauso nuo daugelio teritorinių bei socialinių veiksnių: pavyzdžiui, tam tikrų garsų tarimas, tam tikrų gramatinių taisyklių taikymas gali keistis priklausomai nuo tam tikrų kalbos vartotojų apibūdinančių savybių. Tokios savybės gali būti amžius, profesija, išsilavinimas, gyvenamosios vietos priklausymas tam tikrai socialinei grupei ir pan.
- 2) Vienas kalbos vartotojas turi keletą kalbėjimo būdų, atmainų, variantų, kuriuos jis pasirenka atsižvelgdamas į pašnekovą, kalbinę aplinką, kalbėjimo žanrą ir pan.³⁷⁸.

Apskritai manoma, kad visuomenė egzistuoja komunikuodama ir per komunikavimą. Komunikuojant įgyvendinami ir socialiniai santykiai, ir individo funkcijos socialinių santykių sistemoje, t. y. socialiniai vaidmenys. Komunikacija mūsų aptariamajame kontekste pasireiškia kalbos funkciona-

³⁷⁶ Kniūkšta P. Kalbos vartoseną ir tvarkybą. – Vilnius, 2001. P. 72–83.

³⁷⁷ Sociolingvistika ir kalbos kultūra: straipsnių rinkinys. – Vilnius: Gimtoji kalba, 1994.

³⁷⁸ Karaliūnas S. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997. P. 8.

vimu, t. y. kalbėjimu, šneka, žodiniu bendravimu, taip pat ir kitomis formomis, pavyzdžiui, rašomąja kalba.

Socialiniai kalbos vartotojų bruožai arba atsispindi sąmoningai, tyčia, arba savaime, spontaniškai, kai šnekoje (rašomojoje kalboje) atsiskleidžia išsilavinimas, socialinė kilmė, vietinė priklausomybė, atliekami socialiniai vaidmenys ir t. t. Kalbos priemonių pasirinkimą lemia kalbėtojų (kalbos vartotojų) vaidmenys ir jų tarpusavio santykiai, pavyzdžiui, policininkas – nusikaltėlis, dėstytojas – studentas ir pan. Socialiniai vaidmenys, kaip pabrėžia sociolingvistikos atstovai, iš tikrųjų yra kalbėjimo vaidmenys (*Sprechrollen*)³⁷⁹. Individui keičiant socialinius vaidmenis, keičiasi ir jo kalbos atmainų, kalbos priemonių pasirinkimas. Tas pats žmogus įvairiose situacijose atlieka skirtingus socialinius vaidmenis. Socialinių vaidmenų įvairovę atitinka tokia pati kalbos priemonių įvairovė. Mokėdamas įvairias kalbos atmainas (pvz., tarmes, bendrinę kalbą), kalbėtojas, atsižvelgdamas į savo atliekamą vaidmenį, vartoja tai vieną, tai kitą jų atmainą. Tam tikri socialiniai veiksniai gali nulemti, kad vieni kalbos struktūros elementai yra įgyvendinami, o kiti – ne. Atsižvelgdami į atliekamus socialinius vaidmenis ir nuo jų priklausantį kalbos varijavimą, kalbininkai atkreipia dėmesį į tokią dėsningumą: kuo griežtesni visuomenės sankcionuoti vaidmenų (pvz., teisėjo, dėstytojo) reikalavimai, tuo mažesnės žanrinės stilistinės kalbos raiškos galimybės³⁸⁰. Tai reiškia, kad kalbos priemonių pasirinkimas gali būti ribojamas tam tikru kalbos žanru, funkciniu stiliumi (pvz., oficialiu). Atsižvelgti į tai ypač svarbu atliekant kriminalistinius lingvistinius tyrimus.

Remiantis įvairiais sociolingvistiniais tyrinėjimais galima konstatuoti, kad ir minėti socialiniai vaidmenys, socialinis statusas ir sociokultūrinis kontekstas, bendravimo aplinkybės daro didelę įtaką individo kalbai. Šios įtakos atskleidimas kriminalistinės lingvistinės ekspertizės teorijoje ir metodologijoje galėtų padėti sėkmingiau spręsti daugelį šioje srityje keliamų klausimų. Tačiau kol kas, išskyrus pavienius tyrinėjimus, kriminalistinės lingvistikos bei lingvistinės ekspertizės teorijoje nėra nuodugniai išnagrinėta, veikia individo kaip kalbą tam tikri socialiniai veiksniai, pavyzdžiui, socialiniai vaidmenys, kuriuos jis atlieka visuomenėje (t. y. sociolingvistinis aspektas).

³⁷⁹ Geissler H. Soziale Rollen als Sprechrollen / Kongressbericht der Gemeinschaftstagung für allgemeine und angewandte Phonetik. – Hamburg, 1960.

³⁸⁰ Крысин Л. П. К вопросу о внутриязыковой дисглосии / Методы билингвистических исследований. – Москва, 1976. С. 61–67.

Sociolekto tyrinėjimai

Viena iš pagrindinių sąvokų, kuriomis operuoja sociolingvistika, yra *sociolektas*, t. y. socialinis kalbos variantas. Siaurąja prasme sociolektas suprantamas kaip ekspresyvi arba profesinė kalbos atmaina, arba vadinamasis žargonas, slengas, argo (pvz., jaunimo, nusikaltėlių, profesinis ir pan.). Plačiau prasme sociolektas – tai tam tikros socialinės grupės kalbos atmaina. Tai gali būti socialinė klasė, socialinis sluoksnis, aplinka ar profesinės grupės³⁸¹. Kiti mokslininkai išskiria šias sociolektų grupes: 1) profesinės kalbos, vadinamieji profesiolektai; 2) žargonai; 3) sutartinės kalbos, vadinamieji argo³⁸². Kiekvienos profesijos atstovai, pavyzdžiui, teisininkai, žurnalistai, sportininkai, pedagogai, turi savo specifinius žodžius bei posakius, t. y. specifinę kalbą, kurią jie vartoja kalbėdami apie profesinius reikalus.

Tam tikrais atvejais vartojami sociolektai taip pat sėkmingai gali „išduoti“ juos vartojantį asmenį kaip ir dialektai. Priklausymas tam tikrai socialinei grupei tampa daug svarbesniu žmogų apibūdinančiu požymiu negu geografinė kilmė, nes dialektų vartojimas šiuolaikinėje kalboje nyksta³⁸³.

Taigi, kaip ir socialiniai vaidmenys, kuriuos atlieka individas visuomenėje ir kurie nuolat keičiasi, taip ir daug pastovesnės savybės, jo socialinis statusas, t. y. vieta, kurią individas užima visuomenėje (jo profesija, kultūros lygis ir pan.), turi tiesioginę įtaką jo kalbai. Tai gali taip pat pasireikšti naudojamų kalbos priemonių vaizdingumu, tikslingumu ar sugebėjimu taisyklingai kalbėti ir pan. Įvairių sociolektų tyrimų rezultatai gali suteikti daug vertingos informacijos kriminalistiniam kalbos tyrimui, kai pagal kalbos požymius siekiama apibūdinti anoniminio autoriaus grupinę priklausomybę, profesiją ir pan.

Tačiau tuo pat metu reikia konstatuoti, kad sistemingi įvairių kalbos atmainų, sociolektų tyrinėjimai Lietuvoje dar tik pradėdami. Todėl ir kriminalistinėje lingvistinėje ekspertizėje teksto autoriaus veiklos srities nustatymas kol kas yra labai sudėtinga užduotis, nes jai įgyvendinti nėra tvirto mokslinio pagrindo. Tokia opi lingvistinės ekspertizės užduotis kaip teksto autoriaus veiklos srities nustatymas gali būti įgyvendinama tik remiantis profesinių kalbų tyrinėjimais. Tokių tyrinėjimų Lietuvoje dar pasigendama. Profesinės kalbos Lietuvos kalbininkų nagrinėjamos kol kas tik vienu – kalbos kultūros – aspektu neatskleidžiant profesinės kalbos kaip visumos.

³⁸¹ Wilkoń A. Typologia sociolektów, Sociolingwistyka VIII. 1988. S. 84.

³⁸² Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. – Москва, 1969. С. 13.

³⁸³ Feluś A. Identyfikacja subjęzyków oraz ich wartość poznawcza dla organów ścigania / Służba MO, 1977/ 6.

Kita vertus, sociolektai kalbininkų paprastai siejami su kalbėjimu, sakytine kalba, todėl daugiausia dėmesio tokiose tyrimuose pirmiausia teikiama šnekamajai kalbai³⁸⁴.

Kalbų sąveikos tyrinėjimai

Lietuvoje sociolingvistiniai tyrimai iki šiol daugiausia buvo siejami su dvikalbystės* problemomis³⁸⁵. Buvo nagrinėjama kalbų ir tarmių tarpusavio sąveika³⁸⁶, interferencijos reiškiniai ir pan. Apskritai kalbų ir kultūrų kontaktai ir iš jų kylanti įvairialypė sąveika verčia kalbą keistis. Lietuvos sociolingvistai tyrinėtojai konstatuoja: „Negalima būtų pasakyti, jog kalbų kontaktais nebūtų buvę iš viso domimasi, bet teisybės dėlei reikėtų pripažinti, kad ne tik Lietuvoje jie buvo beveik ignoruojami“³⁸⁷.

Pasikeitus politinei padėčiai Europoje pradėta daugiau domėtis ir Lietuvos kalbine įvairove. Pavyzdžiui, daugiau tokio pobūdžio tyrimų buvo atliekama tiriant kalbinę situaciją Vilniaus krašte dėl jo kalbinio specifiškumo³⁸⁸. Paminėta, kad 1995–1996 m. lenkų, lietuvių, rusų bei vokiečių mokslininkai atliko tokius tyrimus ir Vilniuje, jų metu buvo tiriama ir sociolingvistinė, ir psicholingvistinė padėtis Vilniaus mieste. Tarp daugelio šių tyrimų keliamų tikslų buvo ir tokie kaip:

1. nustatyti, kaip funkcionuoja tarpusavyje susijusios kalbos visuomenėje, kuri dėl glaudžių kalbinių kontaktų tapo daugiakalbe;
2. nustatyti, kokie veiksniai lemia tam tikros kalbos pasirinkimą konkrečioje komunikavimo situacijoje;

³⁸⁴ Grumadienė L. Sociolingvistinis dabartinės šnekamosios lietuvių kalbos tyrimo aspektas / Lietuvių kalbotyros klausimai. T. XXXVI. P. 190–198.

* Dvikalbystė (bilingvizmas) – mažesnės ar didesnės žmonių grupės pakaitinio dviejų kalbų vartojimo praktika (Karaliūnas S. Bilingvizmo situacijos ir jų socialinė dinamika // Lietuvių kalba ir bilingvizmas. Lietuvių kalbotyros klausimai XXVII. – Vilnius: Mokslas, 1988).

³⁸⁵ Lietuvių kalba ir bilingvizmas. Lietuvių kalbotyros klausimai XXVII. – Vilnius: Mokslas, 1988; Karaliūnas S. Respublikos lingvosocialinės situacijos charakteristika // Kalbų kontaktai Lietuvos TSR: LKK. – Vilnius, 1983. T. 23. P. 4–42; Karaliūnas S. Bilingvizmo situacijos ir jų socialinė dinamika // Lietuvių kalba ir bilingvizmas. Lietuvių kalbotyros klausimai XXVII. – Vilnius: Mokslas, 1988.

³⁸⁶ Čekmonas V., Grumadienė L. Sociolingvistika. Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1997; Grumadienė L. Tarminės kalbos įvairavimo priežastys. Kalbos normų ir vartosenos lygmenys. J. Jablonskio konferencijos pranešimų tezės. – Vilnius, 2000. P. 5–6.

³⁸⁷ Grumadienė L. Ar kalbos likimą lemia kalbų sąveika?/ Paribio tarmių ir kalbų problemos: tarpt. moksl. konferencijos, skirtos Europos kalbų metams, pranešimai. – Šiauliai, 2001. P. 38–45.

³⁸⁸ Kurcz Z. Mniejszość polska na Wileńszczyźnie (Studium socjologiczne). – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.

3. nustatyti, kokiomis komunikavimo sąlygomis pasireiškia interferencijos reiškiniai tarp kontaktuojančių kalbų.

Šių tyrimų rezultatai ir jų analizė buvo paskelbti simpoziume, vykusiame 1997 m. Varšuvoje (Lenkija) „Sociolingvistinis ir psichologinis situacijos sąlygotumas Vilniuje ir Vilniaus krašte“³⁸⁹. Nors tokių tyrimų metu nagrinėjama ir lyginama sakytinė kalba (nes joje daugiausia pasireiškia minėtų veiksnių įtaka, atsiskleidžia minėti ypatumai), šie tyrimai, be abejo, gali būti įdomūs ir naudingi ir rašytinės kalbos – lingvistinės ekspertizės objekto ekspertams.

Rašytinės kalbos tekstuose, pateikiamuose kriminalistiniame lingvistiniame tyrimui, dažnai pasitaiko ir sakytinės kalbos elementų. Teksto autoriaus gimtąją kalbą liudijančių požymių visumą neretai papildo sakytinės kalbos sintaksė ir leksika, rodanti gerus autoriaus šnekamosios kalbos įgūdžius arba jo mokėjimą rašyti kelyje gyvenimo srityse vartojamomis kalbos atmainomis. Pavyzdžiui, tekste – kriminalistinės lingvistinės analizės objekte – gali būti ir publicistinės, ir teisininkų kalbos, ir šnekamosios kalbos elementų. Todėl kriminalistiniame rašto kalbos tyrimui svarbūs ne tik rašytinės, bet ir sakytinės kalbos tyrinėjimai bei jų rezultatai. Kita vertus, tuomet, kai kriminalistinio tyrimo objektu tampa sakytinė kalba, minėti sakytinės kalbos tyrinėjimai įgauna svarbiausią reikšmę.

Minėtuose ir panašaus pobūdžio kalbų tyrimuose sociolingvistiniais bei psicholingvistiniais metodais analizuojama kalbinė (daugiakalbė) kompetencija ir su ja susiję kognityviniai procesai: kitų kalbų įtaka tam tikrai kalbai – išorinė ir vidinė. Pavyzdžiui, esant išorinei įtakai kalbai kalbos vartotojas yra vienkaltis ir kalba keičiasi nepriklausomai nuo jo: pokyčius lemia socialinė padėtis (aplinka). Įtaka kalbai gali būti ir vidinė, kai kalbos vartotojas yra dvikaltis arba daugiakaltis. Tuomet jo kalbos pokyčiai yra interferencijos rezultatas: pavyzdžiui, kyla sunkumų pereinant nuo vieno kalbos kodo į kitą ir pan. Tai lemia psichologiniai veiksniai.

Lietuvos kitų tautybių (nelietuvių) lietuviškas idiolektas, t. y. jų lietuvių kalbos savitumai iki šiol buvo mažai nagrinėti. Pirmoji dvikaltių baltarusių lietuviško idiolekto fonetines ypatybes aprašė T. Sudnik, remdamasi lietuvių kalbos salų dabartinėje Baltarusijoje medžiaga³⁹⁰. Lietuvos (Vilniaus ir Vilniaus krašto) daugiakalbių slavų lietuviškas idiolektas beveik

³⁸⁹ Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie: Materiały sympozium „Socio- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji w Wilnie i na Wileńszczyźnie“, Warszawa 16–18 października 1997r. – Warszawa, 1999.

³⁹⁰ Судник Т. М. Диалекты литовско- славянского пограничия. Очерки фонологических систем. – Москва: Наука. 1975.

netyrinėtas. Pavyzdžiui, kai kuriuos fonetinius, leksinius, darybinius Vilniaus miesto slavų tautybių gyventojų lietuvių kalbos bruožus apžvelgė O.Vaičiulytė-Romančuk³⁹¹. Tačiau šie, kaip ir kiti panašaus pobūdžio tyrimai, nagrinėja pirmiausia sakininės kalbos ypatumus. Rašytinės kalbos ypatumams, t. y., pavyzdžiui, slavų ir kitų tautybių, gyvenančių Lietuvoje, lietuviško idiolekto rašytinės kalbos ypatumams, iki šiol buvo skiriama labai mažai dėmesio. Tokie tyrimai ir jų rezultatų analizė būtų ypač reikšminga kriminalinės lingvistinės ekspertizės metodologijai, kai sprendžiamas autorius gimtosios kalbos nustatymo klausimas.

Ateityje būtų įdomu ir naudinga panagrinėti ir palyginti įvairių tautų (pvz., lietuvių, belgų, olandų ir kt.) bilingvizmo pobūdį.

Lietuvai, ypač tam tikriems jos regionams, būdinga etninė, kultūrinė ir, žinoma, kalbinė įvairovė. Mūsų visuomenės kalbinė situacija pasižymi įvairių kalbų sąveika. Lietuvos teritorijoje gyvena daug tautinių mažumų: rusų, lenkų, baltarusių, ukrainiečių, žydų, totorių, čigonų ir kt. Šis ypatumas lemia, kad palyginti nedidelėje teritorijoje yra gana įvairialypė kalbinė aplinka. Be savo gimtosios kalbos, kalbinių mažumų atstovai geriau ar blogiau moka lietuvių kalbą, dažnai ir kitas kalbas. Nemaža Lietuvos gyventojų dalis savo kasdieniame gyvenime susiduria su trimis kalbomis: lietuvių, lenkų, rusų.

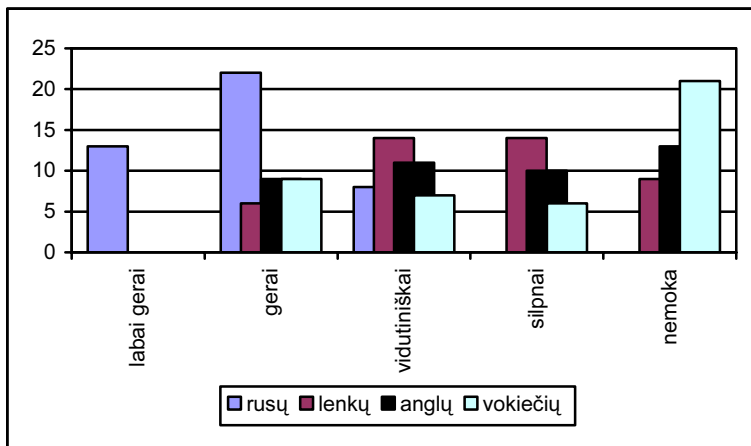
Pavyzdžiui, Vilniaus krašto gyventojai kasdieniame gyvenime vartoja kelias kalbas: lietuvių (kaip valstybinę kalbą), lenkų, rusų ir vadinamąją vietinę kalbą (*język prosty* – baltarusių kalbos dialektas³⁹²). Taigi nuolatinė kalbos kodų kaita – būdingas Vilniaus krašte gyvenančių nelietuvių (ypač jaunesnės kartos atstovų) buities bruožas. Lietuvoje gana plačiai paplitusi daugiakalbystė. Daugiakalbiai (polilingvai) moka dvi arba tris kalbas, galbūt ne visas vienodai gerai, bet bent jau taip, kad laisvai pereina nuo vienos kalbos į kitą, atsižvelgdami į bendravimo situaciją.

Tam, kad būtų galima pavaizduoti šį kalbinės aplinkos ypatumą buvo atlikta apklausa. Apklausti asmenys, kurių gimtoji kalba – lietuvių, rusų arba lenkų, gyvenantys Vilniuje ir Vilniaus krašte. Respondentų amžius – nuo 19 iki 60 metų, išsilavinimas – nebaigtas aukštasis (studijuoja) arba aukštasis. Buvo apklausti 103 asmenys.

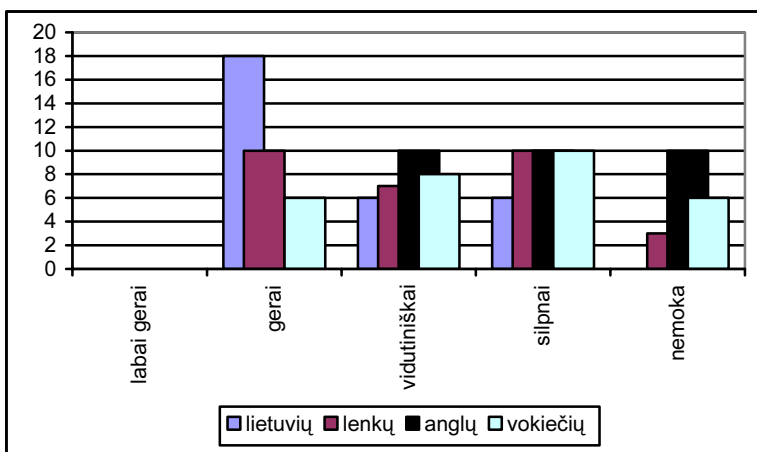
³⁹¹ Vaičiulytė-Romančuk O. Pastabos dėl Vilniaus miesto slavų lietuvių kalbos // Situacija językowa na Wileńszczyźnie: Materiały sympozium „Socio- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji w Wilnie i na Wileńszczyźnie“, Warszawa 16-18 października 1997 r. – Warszawa, 1999.

³⁹² Mędeliska J., Sawaniewska-Mochowa Z. Język polski na Litwie // Język polski poza granicami kraju / Pod red. S. Dubisza. – Opole, 1997. S. 45–68.

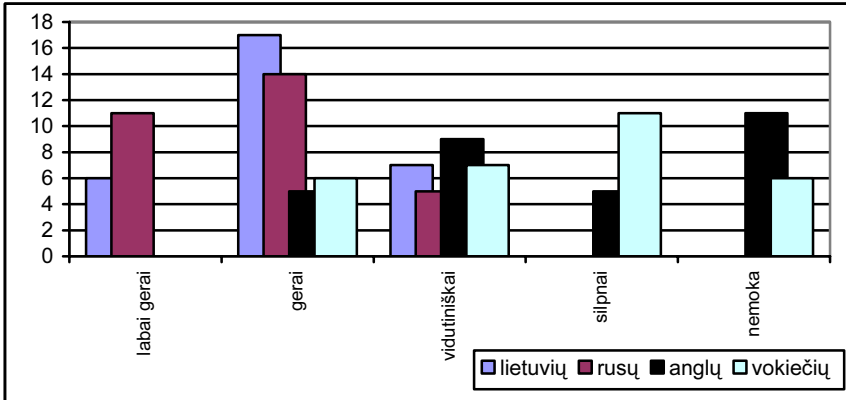
Anketoje respondentai turėjo nurodyti, kokias kalbas moka, ir savarankiškai įvertinti, kaip jie jas moka. Atliktos apklausos rezultatai, t. y. tai, kokias kalbas respondentai nurodo ir kaip vertina jų mokėjimą, matyti diagramose.

1 diagrama. Lietuviai (asmenys, kurių gimtoji kalba lietuvių)

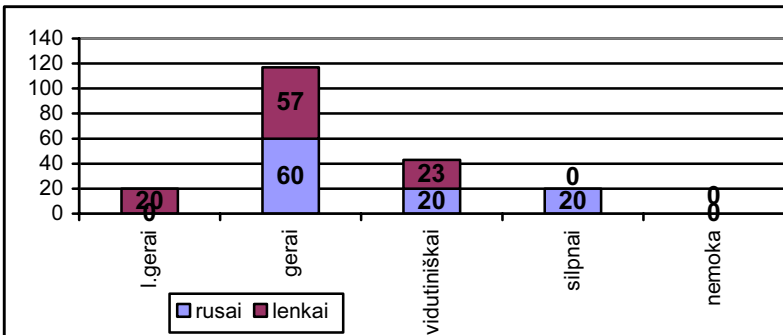
2 diagrama. Rusai (asmenys, kurių gimtoji kalba rusų)

3 diagrama. Lenkai (asmenys, kurių gimtoji kalba lenkų)

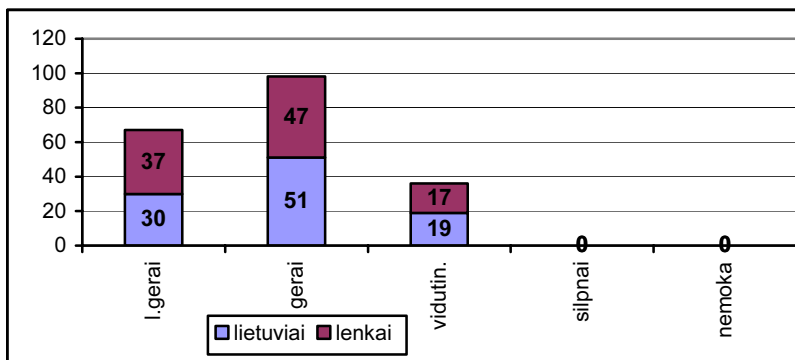
Trumpai apžvelgiant apklausos rezultatus galima konstatuoti, kad joje užfiksuota tik kalbinė situacija remiantis atliktų tyrimų rezultatais. Atlikti tyrimai apibūdina tik Vilniaus ir Vilniaus krašto, o ne visos Lietuvos kalbinę aplinką. Kadangi mus labiausiai domina Lietuvoje paplitusios kalbos, aptarsime tik lietuvių, rusų ir lenkų kalbų duomenis.

Kaip rodo apklausos rezultatai, visi apklaustieji lenkai (asmenys, kurių gimtoji kalba lenkų) ir rusai (asmenys, kurių gimtoji kalba rusų) nurodo, kad moka lietuvių kalbą. 20 proc. lenkų ją moka labai gerai, 60 proc. rusų ir 57 proc. lenkų lietuvių kalbą moka gerai, 23 proc. lenkų ir 6 proc. rusų – vidutiniškai.

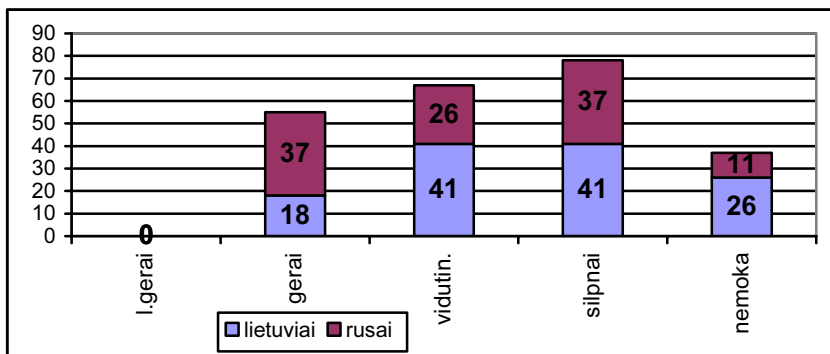
4 diagrama. Lietuvių kalba

Kaip rodo apklausos rezultatai, visi apklaustieji lietuviai ir lenkai moka rusų kalbą. 51 proc. lietuvių nurodo, kad rusų kalbą moka gerai, 30 proc. – labai gerai ir 19 proc. – vidutiniškai. 37 proc. lenkų rusų kalbą moka labai gerai, 47 proc. – gerai ir 17 proc. – vidutiniškai.

5 diagrama. Rusų kalba

41 proc. respondentų lietuvių mano, kad lenkų kalbą moka vidutiniškai arba silpnai, 18 proc. – gerai, 26 proc. – nemoka. Atitinkamai 37 proc. rusų nurodo, kad lenkų kalbą moka gerai, 26 proc. – vidutiniškai, 37 proc. – silpnai ir 11 proc. – nemoka.

6 diagrama. Lenkų kalba

Taigi, kai kurių kalbininkų manymu, kalbinės padėties Lietuvoje ypatumas yra ne tik daugelio kalbų, kurios funkcionuoja vienoje teritorijoje, klausimas, bet pirmiausia daugumos Lietuvos gyventojų polilingvizmas (daugiakalbystė)³⁹³. Kalbų kontaktai čia yra labai glaudūs: polilingvizmas lemia atskirų kalbų sistemų tarpusavio įtaką. Tokios įtakos rezultatai pasireiškia, savaime suprantama, sąveikaujančiose kalbose. Individuali daugiakalbystė yra glaudžiai susijusi ir priklausanti nuo visuomeninio polilingvizmo: ją daugiausiai lemia visuomeniniai (socialiniai) veiksniai, mažiau – psichologiniai. Todėl kalbos pasirinkimas įvairiose bendravimo situacijose ne visada yra laisvas, individualus pasirinkimas (psichologinis veiksnys). Dažniausiai tai tiesiog akceptavimas arba lojalumas visuomenei tvarkai valstybėje³⁹⁴.

Tačiau, kita vertus, tokios daugiaetninės visuomenės nariai gali dažnai turėti sunkumų apibūdindami (nurodydami) savo tautinį identitetą ir gimtąją kalbą. Tai sudaro papildomų sunkumų ir nustatant tokio autoriaus gimtąją kalbą kriminalistinio lingvistinio tyrimo metu. Pavyzdžiui, 2001 m. šalies gyventojų surašymo duomenimis, 0,9 proc. visų Lietuvos gyventojų nenurodė savo tautybės. Dauguma jų gyvena Vilniaus krašte.

Kriminalistinio lingvistinio tyrimo metu nustatant autoriaus gimtąją kalbą būtina atsižvelgti ir į kitokio pobūdžio reiškinius. Daug metų svetimoje aplinkoje gyvenusio žmogaus gimtoji kalba taip pat gali pasikeisti. Ji gali būti labai veikiamą svetimybės kalbos. Kartais tokiais atvejais pasireiškia tokia stipri svetimybės kalbos įtaka, kad gali kilti abejonių, ar tekstas iš tikrųjų parašytas autoriaus gimtąją kalbą. Pavyzdžiui, tokia svetimybės kalbos įtaka dažnai jaučiama lietuvių, ilgai gyvenusių Rusijoje (ištremtų į Sibirą), Amerikos lietuvių gimtojoje (lietuvių) kalboje. Lietuvių, gyvenančių pasienio teritorijose (pvz., Lietuvos–Latvijos, Lietuvos–Baltarusijos ir kt. pasienio ruožuose), gimtoje kalboje taip pat gali būti kaimyninių kalbų įtakos požymių.

Aptariamajame kontekste įdomūs galėtų būti lietuvių, gyvenančių ne-lietuviškoje aplinkoje, kalbos, kuriai įtakos daro ir kitos kalbos, ypatumų tyrinėjimai. Pavyzdžiui, tokie tyrinėjimai buvo atlikti nagrinėjant lietuvių

³⁹³ Porayski-Pomsta J. O potrzebie badań nad sytuacją językową na dawnych kresach polskich // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Materiały sympozium „Socio- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji w Wilnie i na Wileńszczyźnie“, Warszawa 16-18 października 1997 r. – Warszawa, 1999. S. 9–16.

³⁹⁴ Sokołowska H. Wybór języka w zrońnicowanych sytuacjach komunikacyjnych a deklarowany związek ze społecznością etniczną // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Materiały sympozium „Socio- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji w Wilnie i na Wileńszczyźnie“, Warszawa 16-18 października 1997r. – Warszawa, 1999. S. 124–131.

administracinio stiliaus raidos nelietuviškoje kalbinėje aplinkoje ypatumus³⁹⁵. Šių tyrimų metu buvo siekiama nustatyti Amerikos lietuvių oficialių raštų ir Lietuvoje rengiamų oficialių raštų kalbos skirtumus. Tokie tyrimai, be abejo, įdomūs ir kriminalistinės lingvistinės ekspertizės specialistams, nes į tokius ir panašius tyrimus bei jų rezultatus turi būti atsižvelgta ir kuriant bei tobulinant lingvistinės ekspertizės metodus. Daugiausia dėmesio minėtuose tyrimuose buvo skiriama leksikai. Juk būtent leksika yra svarbiausias pasaulio vaizdo ir socialinės raidos atspindys. Kitos kalbos, kurių apsuptyje gyvena lietuviai, neišvengiamai palieka pėdsakus ir jų gimtojoje kalboje. Kaip ir, pavyzdžiui, anglų kalba, kurios aplinkoje gyvena Amerikos lietuviai, atsispindi jų gimtojoje, t. y. lietuvių, kalboje. Bendras Amerikos lietuvių gimtosios (lietuvių) kalbos bruožas yra toks: jų kalboje yra daug anglybių, angliški terminai lietuvinami. Tarp kitų tokios įtakos požymių galima paminėti ir tokius kaip:

- nesulietuvintos anglybės bei anglų kalba rašyti posakiai: pavyzdžiui, *money order emergency, foreign, proxy, receipt acknowledgent* ir pan.
- anglybės: pavyzdžiui, *statementas* (angl. *statement* – pareiškimas), *rezignacija* (angl. *resignatio* – atsistatydinimas), *appoitmentas* (angl. *appointment* – paskyrimas tarnyboje), *bila* (angl. *bill* – sąskaita) ir pan.
- aptinkama nemažai iš anglų kalbos perimtų arba pagal anglų kalbos modelius padarytų veiksmažodžių: pavyzdžiui, piknikuoti, lančiuoti, mimeografuoti ir pan.

Šiame kontekste galima paminėti ir galimą užsienio kalbų įtaką gimtajai kalbai. Tokia įtaka galima asmenų, kurie studijavo vieną arba kitą užsienio kalbą, gyveno kitoje šalyje ar pan., gimtajai kalbai.

Įdomūs šiuo požiūriu gali būti lenkų ir prancūzų kalbų tyrimai, atlikti Lenkijos mokslininkų Silezijos universiteto Prancūzų kalbos institute. Medžiagą tyrimams sudarė prancūzų kalbą studijuojančių lenkų studentų rašytinės ir sakininės kalbos pavyzdžiai. Tyrimai buvo atlikti siekiant apibūdinti asmens gimtąją kalbą, nustatyti, kaip ir nuo kurio momento aiškiai pastebimi minėtos interferencijos (t. y. užsienio kalbos įtakos) požymiai gimtojoje kalboje. Tokio pobūdžio tyrimų rezultatai, be abejo, vertingi ir kriminalistiniam lingvistiniam tyrimui apibūdinant autoriaus gimtąją kalbą, paveiktą užsienio kalbos. Kai kuriose minėtų tyrimų išvadose konstatuojama, kad

³⁹⁵ Kvašytė R. Amerikos lietuvių oficialieji raštai – išeivijos kalbinės aplinkos atspindys // Tekstas, kaip pasaulio atspindys: tarptautinės konferencijos tezės, 2000 m. lapkričio 9–10 d. Šiauliai / Ats. red. K. Župerka. 2000. P. 44–45.

užsienio kalbos ilgalaikio studijavimo įtakos pėdsakų galima aptikti fonetikoje (sakytinės kalbos atveju), morfologijoje, sintaksėje, leksikoje (žodyno pasirinkimas). Tokie užsienio kalbos įtakos pėdsakai gali būti ir netaisyklingi, ir priimtini (taisyklingi), tačiau retai vartojami reiškiniai arba struktūros. Pavyzdžiui, įdomūs kriminalistinės lingvistinės analizės atžvilgiu yra ir prancūzų kalbos įtakos pavyzdžiai, nustatyti minėto tyrimo metu:

- netaisyklingos kalbinės kalkės (pagal prancūzų kalbos pavyzdį): „*Masz godzinę?*“ („Turi valandą?“), „*Nie bierz tego pociągu*“ („Neimk šio traukinio“).
- sociolingvistinio konteksto (pobūdžio) klaidos: kreipinys (sudarytas pagal prancūzų kalbai būdingą žodžių tvarką) „*Panowie i Panie*“ („Ponai ir ponios“) (lenkų kalbai būdingas kreipinys – „*Panie ir Panowie*“).
- tam tikrų gramatinių struktūrų, galimų abiejose kalbose, tačiau retai vartojamų vienoje iš jų, preferencija: pavyzdžiui, savybiniai įvardžiai. Prancūzų kalboje kiekvienas asmuo turi atskirą savybinį įvardį (mano, tavo, mūsų). Lenkų kalboje dažniausiai vartojami bendra forma – savo. Pavyzdžiui, prancūzų kalbos įtaka: „*Wracam do mnie*“ („Grįžtu pas mane“), vietoj taisyklingo varianto lenkų kalboje – „*Wracam do siebie*“ („Grįžtu pas save“) ir t. t.³⁹⁶

Taigi kriminalistinės lingvistinės ekspertizės metodikoms kurti daug vertingos informacijos suteikia ir sociolingvistiniai tyrimai, nagrinėjantys įvairių kalbų sąveikos būdus ir šios sąveikos dėsningumus. Manytume, kad labiausiai paplitusių kalbų sociolingvistiniai ir psicholingvistiniai tyrimai, atliekami šiuo metu Lietuvoje, galėtų ateityje labai patobulinti ir esamas kriminalistinių lingvistinių tyrimų metodikas.

Giminės (lyties) ir kalbos sąveikos tyrinėjimai

Pastaraisiais metais daugelio mokslų (psichologijos, sociologijos, kultūrologijos) giminės (lyties) reiškinio tyrinėjimai pastūmėjo ir įvairių šalių kalbininkus susidomėti lyties ir giminės klausimais. Šios srities sociolingvistinių bei psicholingvistinių tyrinėjimų, ypač aktyviai vykdomų anglosakų šalyse, rezultatai, atsispindėjo daugelyje publikacijų³⁹⁷. Šiais klausimais

³⁹⁶ Widła H. Wpływ znajomości języka obcego na osobniczy obraz języka ojczystego / VI Wrocławskie Sympozium Badań Pisma Ręcznego. – Wrocław, 1994. S. 135–139.

³⁹⁷ Brower D., Gerritsen M., de Haan D. Speech differences between women and men: on the Wrong track? / Language in Society, 1979, No. 8. P. 33–50; Kramarae C. Women and men speaking: frameworks for analyses. Rowley: Newbury House, 1981; maltz D. N., Borker

jau pradėta domėtis ir Lietuvoje³⁹⁸. Tai rodo, kad apskritai susidomėjimas kalbos ir giminės klausimu lingvistikos moksluose (pvz., sociolingvistikoje, psicholingvistikoje) nuolat didėja. Tokie tyrimai paprastai apima lyties požymių atsiskleidimo ypatumus sakininėje kalboje, deja, kol kas rašytinės kalbos ypatumams šiuo atžvilgiu skiriama mažiau dėmesio.

Sociolingvistika kalbą ir giminę tiria dvejopai: pirma, kaip kalba moterų ir vyrai, ir, antra, kaip pačioje kalboje ryškėja požiūris į skirtingas lytis: į vyrus ir moteris. Pirmosios krypties tyrimų rezultatai galėtų būti ypač naudingi ir kriminalistinės lingvistikos bei kriminalistinės lingvistinės ekspertizės teorijai ir metodologijai. Remiantis tokiais tyrimais būtų galima spręsti bei moksliskai pagrįsti ir anoniminio teksto autoriaus lyties nustatymo klausimą. Tai galėtų labai išplėsti lingvistinės ekspertizės sprendžiamų klausimų ratą.

Minėtais sociolingvistiniais tyrimais, galinčiais turėti įtakos ir kriminalistiniams lingvistiniams tyrimams, siekiama nustatyti, kaip tam tikra giminė veikia kalbą, t. y. kokią įtaką rašančiojo ar kalbančiojo lytis turi pasirenkant kalbos formas, kokia giminės sąveika su kalbos modeliais (užrašytais ar pasakytais). Juk, be kitų veiksnių, pavyzdžiui, pragmatinių lūkesčių, bendravimo aplinkos, kalbinės kompetencijos, etninės bei tautinės savimovės, socialinių santykių, tikslų, rašančiojo (arba kalbančiojo) kalbos ypatumus gali nulemti ir lytis. Taigi neturėtų kelti abejonų ir psicholingvistų teiginys, kad individo kalbinė veikla yra tam tikra elgesio forma, priklausanti ne tik nuo kalbėtojo asmens bruožų, bet ir nuo lyties. Visi žmonės jau vaikystėje įgyja giminės tapatybę – visuomeninę moters arba vyro etiketę: jiems nurodoma, kaip dera tos lyties atstovui žaisti, elgtis, rengtis ir, žinoma, kalbėti. Todėl skirtingų lyčių kalba yra veikiami įvairių pragmatinių lūkesčių. Tiriant kalbos ir giminės sąveiką, žinoma, turi būti atsižvelgiama

R. A. A cultural approach to male- female miscommunication / Communication, language and social identity / Eds. J. J. Gumperz. Cambridge: Cambridge University Press, 1982; Fishman P. M. Interaction: the work women do / Language, gender and society / Eds. B. Thorne, C. Kramarae, N. Henley: Newbury House, 1983; Thorne, C. Kramarae, Henley, Language, gender and society / Eds. B. Thorne, C. Kramarae, N. Henley: Newbury House, 1983; Cameron D., Feminism and linguistic theory. New York: St. Martin's Press, 1985; Shibamoto J. S., Japanese women's language. New York: Academic Press, 1985; Philips, Steele, Tanz, Language, gender and sex in comparative perspective / Eds. S. U. Philips, S. Steele, C. Tanz. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987; McConnell-Ginet S., Language and gender / Linguistics: The Cambridge Survey, vol. 4, 1990. P. 75–99; Tannen D., You just don't understand (women and men in conversation). – New York: Ballantine Books, 1991.

³⁹⁸ Džežulskienė J. Kalba ir giminė / Sociolingvistika ir kalbos kultūra. – Vilnius, 1994. P. 55– 61.

ir į bendravimo aplinką – auditoriją ir situaciją³⁹⁹. Apie kalbos ypatumus, susijusius su pokalbio dalyvių lytimi, jau 1929 m. rašė žymus kalbininkas E. Sapiras⁴⁰⁰. Jis, vėliau ir kiti kalbininkai⁴⁰¹ atkreipė dėmesį į tai, kad paprastai vienaip bendrauja tos pačios lyties ir kitaip – skirtingų lyčių pašnekovai. Pavyzdžiui, Amerikos mokslininkai, atlikę angliškai kalbančių vaikų kalbos tyrimus nustatė, kad nors vaikai ir perėmė tą pačią kalbos sistemą, berniukų ir mergaičių kalba yra gana skirtinga. Pavyzdžiui, mergaičių kalba skiriasi nuo to paties amžiaus berniukų kalbos ir yra panašesnė į suaugusių moterų kalbą⁴⁰².

Sociolingvistų teigimu, visuomeniniai hierarchiniai vyrų ir moterų santykiai taip pat daro nemažą poveikį kalbėtojų ketinimams, apie kuriuos daugiausia sprendžiama iš mandagumo raiškos kalboje⁴⁰³.

Mokslininkų manymu, jau skirtingų lyčių pokalbių sandara rodo, kad vyrai ir moterys bendrauja turėdami skirtingų tikslų: moterys – kad jas suprastų, užjaustų, kad atsiskleistų tarpusavio bendrumas ir užsimegztų ryšys, vyrai – kad suteiktų arba gautų informacijos, nustatytų hierarchinius santykius⁴⁰⁴.

Giminės ir kalbos sąveikai suvokti įdomūs ir vertingi yra ir kalbininkų atliekami tyrimai, kuriais bandoma išsiaiškinti, ar iš tiesų egzistuoja vadinamoji moterų kalba. Pasak vienu mokslininkų, būdingiausi jai yra tiesioginiai giminės rodikliai, t. y. kalbos sistemos gramatinės formos, tiesiogiai reiškiančios kalbėtojo giminę. Taigi išskiriama moterų kalba, vadinama gentilektu. Vadinamoji moterų kalba laikoma žymėtąja, besiskiriančia nuo nežymėtosios vyrų kalbos, suvokiamos kaip norma. Gentilektą taip pat siūloma suvokti kaip dvikalbę arba dvilypę kalbos sistemą, sudarytą iš žymėtosios ir nežymėtosios kalbos ir „vyrų kultūros“ primestą visai bendruomenei⁴⁰⁵.

³⁹⁹ Džežulskienė J. Kalba ir giminė / Sociolingvistika ir kalbos kultūra. – Vilnius, 1994. P. 56.

⁴⁰⁰ Sapir E. Male and female forms of speech in Yana, 1929 / Selected writing of Edward Sapir / Ed. D.G. Mandelbaum. – Berkeley: University of California Press, 1951.

⁴⁰¹ Brower D., Gerritsen M., de Haan D. Speech differences between women and men: on the Wrong track? / Language in Society. 1979. No. 8. P. 33–50.

⁴⁰² Ten pat.

⁴⁰³ Brown R., Levinson S. Universals of language usage: politeness phenomena / Cambridge Papers in Social Anthropology. No. 8 (Questions and politeness: strategies in social interaction). – Cambridge: Cambridge University Press, 1978.

⁴⁰⁴ Tannen D., You just don't understand (women and men in conversation). – New York: Ballantine Books, 1991.

⁴⁰⁵ Lakoff R. Language and woman's place. – New York: Harper & Row, 1975.

Mūsų manymu, anoniminio autoriaus lyties nustatymas, remiantis vis didesnio atgarsio sulaukiančių minėtų giminės (lyties) ir kalbos sąveikos sociolingvistinių ir psicholingvistinių tyrinėjimų rezultatais, ateityje galėtų labai išplėsti ir kriminalistinės lingvistinės ekspertizės galimybes.

Kalbinės veiklos teorija

Lingvistinės ekspertizės teorijoje ir metodologijoje taip pat nėra pakankamai apibrėžta ir *kalbinės veiklos teorijos* vieta, ir reikšmė sprendžiant teksto autoriaus identifikavimo ir apibūdinimo klausimus (psicholingvistinis aspektas).

Kalbinę veiklos teoriją kuria *psicholingvistika*. Psicholingvistika atsirado šeštajame XX amžiaus dešimtmetyje kaip tarpdisciplininis mokslas, nagrinėjantis tekstų kūrimo ir įsisavinimo procesų bei asmens psichinių ir psichofiziologinių būsenų sąsajas.

Bendro psicholingvistikos metodo esmė – remiantis formalių (lingvistinių, fonetinių, stilistinių ir pan.) ir neformalių (turinio, tematikos, intencijų) teksto (kitais sakant, elgesio, pateikto kaip tekstas) ypatybių analize nustatyti atskiras teksto autoriaus psichologines savybes arba net jo bendrą psichologinį portretą. Teksto forma arba būdas, kuriuo tekstas buvo užfiksuotas, neturi reikšmės. Neturi reikšmės ir tai, kad tekstas galėjo būti ne kartą perrašinėjamas, išmokstamas ir vėl atkartojamas. Pagrindiniai autoriaus individualūs kalbos ypatumai lieka nepakeisti.

Psicholingvistika tiria žmogaus sugebėjimo vartoti kalbą dėsningumą⁴⁰⁶. Pirmiausia psicholingvistika domisi komunikacine kalbos funkcija. Kalba yra žmonių bendravimo priemonė, ji kuriama žmonių ir skirta jiems bendrauti. Kalbinė veikla yra individualaus pobūdžio, jos formavimosi ir funkcionavimo procesui įtakos turi daugelis psichinių veiksnių, kurių tinkamas suvokimas gali padėti atskleisti ir konkretaus individo kalbos ypatumus. Lingvistika tiria kalbą kaip abstrakčią sistemą, kalbos organizavimo taisykles, o psicholingvistika tiria žmogiškuosius (kalbos) matmenis, funkcionavimo ypatumus.

Psicholingvistikoje išskiriamos dvi skirtingos konkuruojančios sąvokos: kalbinė kompetencija ir komunikacinė kompetencija (kalbinės veiklos kompetencija). Kalbinė kompetencija suprantama kaip sugebėjimas apskritai suprasti bei kalbėti tam tikra kalba. Komunikacinė kompetencija (t. y. kalbinės veiklos kompetencija) sudaro galimybes žmogaus kalbiniam funk-

⁴⁰⁶ Psychologia a semiotyka. Pojęcia i zagadnienia / Pod red. I. Kurcz. – Warszawa, 1993.

cionavimui atsižvelgiant į kitus komunikavimo proceso partnerius ir visuomeninę (komunikacinę) situaciją, kurioje šis procesas vyksta⁴⁰⁷.

Psicholingvistikos dalykas yra kalbinės išraiškos sukūrimo ir suvokimo mechanizmai, informacijos šifravimo ir dešifravimo kalbos ženklais sąlygos bei dėsningumai⁴⁰⁸, kitais žodžiais tariant, tai šnekos aktų sąsaja su žmogaus psichika⁴⁰⁹. Psicholingvistika nagrinėja kalbinės veiklos produkavimo ir funkcionavimo procesą, kuris gali būti traktuojamas kaip atskirų veiklos fazių visuma: motyvacija – mintis – vidinis žodis – realizavimas. Ir sakinės, ir rašytinės kalbos formavimasis, t. y. individualaus ir stabilaus požiūrių komplekso formavimasis, vyksta pagal tuos pačius įgūdžių susidarymo dėsningumus, kuriems įtakos turi vidinės (subjektyviosios) ir išorinės (objektyviosios) sąlygos. Išorinės sąlygos, kaip jau buvo rašyta, gali būti kalbinė aplinka, masinės kultūros priemonių poveikis ir pan., o vidinėms sąlygoms įtakos turi individo psichikos ypatybės. Individo sakinės ir rašytinės kalbos formavimuisi ypatingą reikšmę turi nervinių bei psichinių procesų eiga, intelektualinis kultūros lygis ir t. t.

Reikėtų pažymėti, kad psicholingvistikos mokslo interesų sritis apima ir klausimus, susijusius su kalbos išmokimo problemomis, nes psicholingvistika kaip tik ir atsirado dėl būtinybės suvokti ir paaiškinti gimtosios ir užsienio kalbų išmokimo procesus⁴¹⁰. Todėl psicholingvistiniuose tyrimuose daug dėmesio skiriama ir tokio reiškinių kaip bilingvizmas (dviejų ar kelių kalbų mokėjimas) analizei. Tokio pobūdžio tyrinėjimai ypač reikšmingi kriminalistinės lingvistinės ekspertizės teorijai ir metodologijai, kai sprendžiamas anoniminio autoriaus gimtosios kalbos nustatymo klausimas.

Atsižvelgdami į minėtas psicholingvistikos tyrimų esmines kryptis, ir teismo lingvistai, ir kriminalistinės lingvistinės ekspertizės specialistai yra bendros nuomonės, kad jos išplėtos teorijos ir modeliai gali suteikti daug vertingos informacijos ir lingvistinei ekspertizei. Juk lingvistinės ekspertizės, kaip ir teismo lingvistikos apskritai, tyrimo objektai yra žmogaus kalbinės veiklos rezultatai – tekstai. Ypač daug sąlyčio taškų tarp psicholingvistikos ir kriminalistinės (teismo) lingvistikos galima rasti, jei pastarosios tyrimo objektas yra sakinė kalba, kurioje tiesiogiai atsispindi daug daugiau žmogaus psichikos veiksnių.

⁴⁰⁷ Hymes T. On communicative competence // Pride J. B., Holmes J. Sociolinguistics, Harmondsworth, Penguin, 1972.

⁴⁰⁸ Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. – Москва, 1969.

⁴⁰⁹ Palionis J. Kalbos mokslo pradmenys. – Vilnius, 1999.

⁴¹⁰ Белянин В. П. Введение в психоллингвистику. – Москва, 1999.

Turint tikslą nustatyti arba apibūdinti teksto autorių kriminalistiniams tikslams psicholingvistikos metodus siūloma taikyti:

- 1) sudarant nusikaltėlio psichologinį portretą pagal jo sukurtus tekstus;
- 2) atliekant teismo psichologinę ekspertizę (kai psichologinis tyrimas pagrįstas, be kita ko, ir teksto turinio analize):
 - a) kompleksinę teismo psichologinę lingvistinę ekspertizę (kurią atliktų ir psichologas, ir lingvistas);
 - b) teismo psicholingvistinę ekspertizę (kurią atliktų psicholingvistas ekspertas, turintis ir psichologijos, ir lingvistikos žinių);
 - c) kompleksinę teismo psicholingvistinę rašyenos ekspertizę.
- 3) kriminalistinės psichologijos, kuri užsiima tiriamos asmenybės psichologinio portreto sudarymu pagal jos sukurtus tekstus, srityje⁴¹¹.

Lietuvoje psicholingvistikos tyrinėjimai paprastai yra glaudžiai susiję su sociolingvistiniais tyrinėjimais ir dažnai neišskiriami į savarankiškos krypties tyrimus. Kalbos vartojimo psichologinius aspektus aptarė savo knygoje „Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai“ S. Karaliūnas⁴¹². Tačiau apskritai reikėtų konstatuoti, kad tokio pobūdžio, t. y. psicholingvistinių, tyrinėjimų, kurie taptų kriminalistinių kalbos tyrimų pagrindu, Lietuvoje pasigendama.

Taigi viena iš pagrindinių kriminalistinės lingvistikos, kartu ir kriminalistinės lingvistinės ekspertizės, raidos krypčių turėtų tapti platesnis sociolingvistinių ir psicholingvistinių tyrimų pritaikymas kriminalistinio lingvistinio tyrimo poreikiams.

Apibendrinami galime teigti, kad:

1. Dabartinėje lingvistinės ekspertizės teorijoje dar nėra veiksmingai taikomos žinios iš sociolektų tyrimo, kalbų sąveikos analizės, neišnagrinėti giminės (lyties) kalbos ypatumai, kalbinės veiklos teorijos klausimai. Šito ir negalima tikėtis tose šalyse, kur daugiausiai kriminalistinės (teismo) lingvistikos klausimais užsiėmė ir užsiima ekspertai praktikai. Tokius klausimus turi nagrinėti kelių sričių mokslininkų grupė, kelių šakų specialistai.
2. Viena iš pagrindinių kriminalistinio lingvistinio tyrimo krypčių ateityje turėtų tapti sociolingvistinių bei psicholingvistinių tyrinėjimų

⁴¹¹ Горелов И. Н., Енгальчев В. Ф. Невербальные компоненты общения на допросе // Проблемы повышения эффективности применения юридической психологии / Ученые записки Тартуского гос. ун-та. – Тарту, 1988.

⁴¹² Karaliūnas S. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997.

rezultatų pritaikymas kriminalistinio kalbos tyrimo problemoms spręsti. Sociolingvistikos ir psicholingvistikos mokslų laimėjimų panaudojimas atliekant identifikacinį ir diagnostinį tyrimą, t. y. tinkamas tokių socialinių veiksnių kaip socialinis vaidmuo, socialinis statusas ir pan. poveikio individo kalbai įvertinimas bei kalbinės veiklos teorijos vietos kriminalistinio tyrimo procese įvertinimas, galės labai patobulinti ir patį kriminalistinio tyrimo procesą. Šios tendencijos gali prisidėti prie daugelio klasifikacinio pobūdžio klausimų sprendimo, kurie iki šiol nėra pakankamai sėkmingai sprendžiami, pavyzdžiui, autoriaus veiklos srities, lyties, amžiaus ir pan. nustatymo. Taip galėtų būti patobulinti ir autoriaus gimtosios kalbos nustatymo pagrindai.

Toliau bus nagrinėjamas kriminalistinės lingvistikos žinių taikymo problemos ir perspektyvos atliekant kitų rūšių, t. y. rašysenos, fonoskopinę, techninę dokumentų, ekspertizes.

3.2. Kriminalistinės lingvistikos metodai, taikomi atliekant rašysenos, fonoskopinę, techninę dokumentų ekspertizes

Be kriminalistinės lingvistinės (autorystės) ekspertizės, lingvistinės žinios gali būti taikomos ir atliekant kitų rūšių ekspertizes. Tuomet jos yra vertingas papildomos informacijos šaltinis sprendžiant šioms ekspertizėms pateikiamas užduotis.

Lingvistinių žinių ir metodų panaudojimo galimybė atsiranda dėl to, kad ne tik kriminalistinės lingvistinės ekspertizės, bet ir kitų ekspertizių tiesioginis tyrimo objektas būna dokumentų tekstai. Jie gali būti rankraštiniai, spausdinti mašinėle, poligrafiniai, kompiuteriniai, taip pat fonogramos. Teksto tyrimo metu gali būti akcentuojami jo techniniai, grafiniai, kalbiniai, fonetiniai ypatumai. Visos šios savybės sudaro neatskiriama visumą. Įvairūs metodai, taikomi tiriant skirtingas teksto savybes, gali papildyti vienas kitą ir išplėsti kitų ekspertizių galimybes.

Tekste vienokiu ar kitokiu būdu užfiksuojama kalba. Tai galima padaryti grafinais ženklais (rašant ranka, spausdinant mašinėle, poligrafiniu būdu ir t. t.) arba tiesiogiai, įrašant kalbą. Tačiau kiekvienos kalbos formos (ir rašytinės, ir sakytinės) pagrindas yra vadinamoji *vidinė kalba*. Vidinė kalba pasireiškia fonemose ir ženkluose, tačiau turi įtakos ir pačiam techniniam

procesui. Individo naudojami įgūdžiai yra tarpusavyje susiję. Jie veikia vieni kitus ir turi bendrą sąlyčio tašką – *kalbą*. Todėl ir atvirkštinis tyrimas, t. y. pradedant kalbos požymiais, dažnai gali suteikti informacijos apie tam tikrų įgūdžių požymius. Kaip teisingai pabrėžia vokiečių teismo lingvistas H. Kniffka, „metodologinė klaida yra skirti tik vienos rūšies tyrimą arba ekspertizę. Reikalingas sudėtinis tyrimas, naudojant įvairių disciplinų žinias“.⁴¹³

Įvairias kalbos formas išsamiau arba ne taip išsamiai tiria kelios kriminalistinės ekspertizės: lingvistinė (autorystės), rašysenos, fonoskopinė, techninė dokumentų.

Dokumento rašto kalba, t. y. kalbos gramatinė, leksinė ir kt. sandara, nagrinėjama *lingvistinės (autorystės) ekspertizės* metu siekiant iš rašto kalbos požymių pateikti kuo daugiau informacijos apie dokumento autorių.

Kalbos ženklų grafiką bei jų derinimo ypatumus tiria viena iš labiausiai paplitusių kriminalistinių ekspertizių rūšių – *rašysenos ekspertizė*. Atlikus rašysenos ekspertizę padaroma išvada apie tiriamąjį dokumentą surašiusį asmenį.

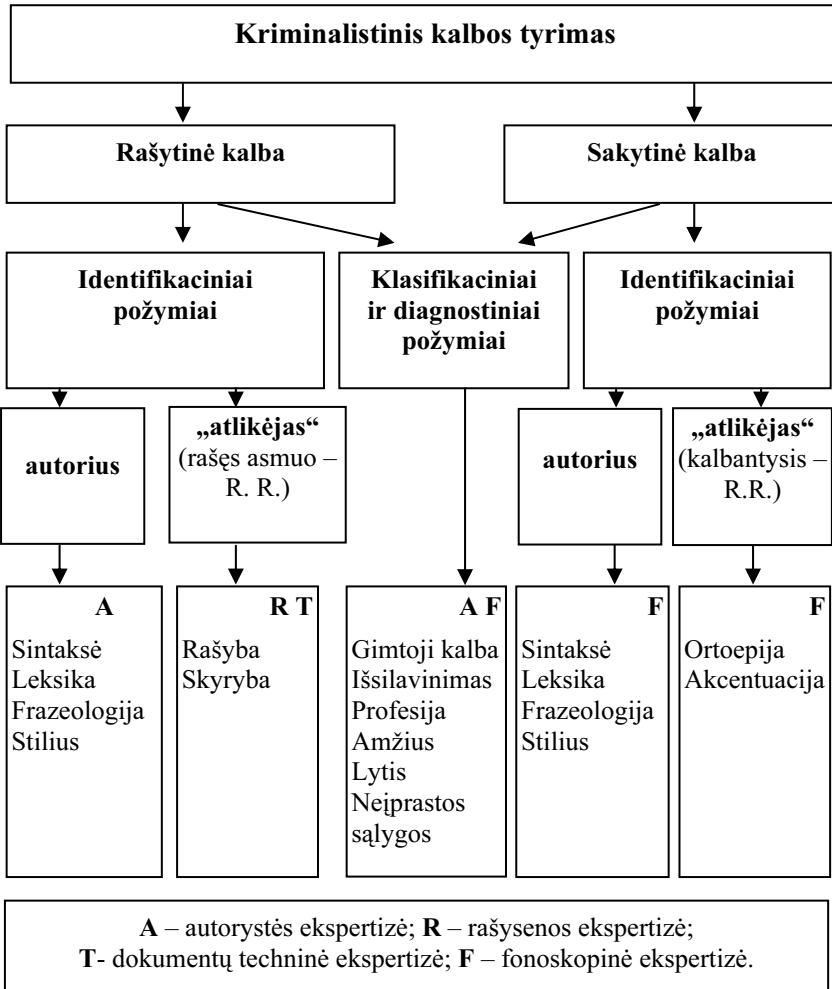
Fonoskopinės ekspertizės metu paprastai tiriama sakytinė kalba siekiant nustatyti kalbantį asmenį arba atsakant į neidentifikacinius klausimus.

Lingvistinių žinių taikymo galimybės atliekant skirtingų rūšių kriminalistines ekspertizes pateiktos A. Komisarovo⁴¹⁴ schemoje, kurioje išskiriami kalbos požymiai, tiriami atskirų ekspertizių metu (žr. p. 181).

Kaip jau buvo rašyta, **rašysenos** ir lingvistinė ekspertizės turi bendras šaknis. Tiriamas tas pats objektas – tekstas. Tik rašysenos ekspertizė tiria grafinius jo ypatumus ir nustato dokumento tekstą parašiusį asmenį, o lingvistinė – kalbos ypatumus ir nustato autorių. Rašysenos ekspertiniam tyrimui naudojami rankraštiniai tekstai, kuriuose atsispindi ir grafiniai kalbos požymiai, ir rašto kalba. Rašysenos ir rašto kalbos požymių tyrimas gali vienas kitą darniai papildyti. Rašybos ir skyrybos įgūdžiai rodo tekstą parašiusio asmens kompetenciją. Tačiau rašybos ir skyrybos įgūdžių požymiai yra ne rašysenos, o rašto kalbos požymiai. Jų tyrimas atliekant rašysenos ekspertizę labai dažnai gali būti reikšmingas. Rašto kalbos ir grafinių požymių visumos vertinimas buvo sėkmingai taikomas ekspertinėje praktikoje tiriant anoniminius tekstus Lietuvoje jau 1956 m.

⁴¹³ Kniffka H. Towards a Methodology of „Forensic Linguistics“: Postulates and Perspectives / Kriminalistik und forensische Wissenschaften. Heidelberg, 1993/81. S. 80.

⁴¹⁴ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи с использованием ЭВМ. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 2001. С. 53.

Rankraščinio teksto kalbos ir grafinių požymių rašysenos tyrimai papildoma vienas kitą tuomet, kai reikia nustatyti, ar tekstą parašęs asmuo ir autorius yra tas pats asmuo. Tekste, kurį žmogus parašo normalios būsenos, rašysenos ir rašto kalbos įgūdžiai atsiskleidžia natūraliai, jie atitinka vieni kitus ir sudaro darnią įgūdžių visumą.

Nustatyta, kad egzistuoja tiesioginis ryšys tarp rašto kalbos įgūdžių lygio, t. y. autorių apibūdinančių požymių ir rašiusio asmens požymių. Pa-

vyzdžiui, rašysenos tyrimų metu nustatyto žemo rašysenos įgūdžių lygio ir aukšto rašto kalbos įgūdžių lygio neatitikimas yra tiesioginė nuoroda į tai, kad tekstą parašęs asmuo ir autorius yra skirtingi asmenys⁴¹⁵. Rašant anoniminių laišką dažniausiai naudojamas maskavimosi būdas – rodyti menkesnį raštingumą. Tačiau šiuo atveju paprastai neatkreipiamas dėmesys į tai, kad sugebėjimas sklandžiai rašyti, rišliai dėstyti mintis, leksikos bei frazeologijos ypatumai ir pan. „išduoda“ tikrąjį autoriaus raštingumą, kad ir kaip profesionaliai būtų iškraipyta ir supaprastinta rašysena. Tai, kad tekste nėra didesnių skirtumų tarp rašysenos ir rašto kalbos įgūdžių lygio, rodo, kad tekstą tikriausiai parašė pats autorius.

Teksto rašto kalba neretai atskleidžia žmogaus psichinės sveikatos sutrikimus: pavyzdžiui, gali būti pasakojama perdėtai smulkmeniškai, sunkiai pereinama nuo vienos minties prie kitos, savitai išdėstomas tekstas lape, nenatūraliai naudojami skyrybos ženklai ir pan. Tokių rašysenoje požymių gali ir nebūti arba jų gali būti tik sergant sunkesnėmis psichikos ir nervų ligomis. Siekiant objektyviai apibūdinti tekstą parašiusio asmens (ir autoriaus) būseną būtina išnagrinėti ir rašysenos, ir rašto kalbos ypatumus.

Teksto rašto kalbos rašybos ir skyrybos lygių tyrimas gali padėti nustatyti požymius, liudijančius apie svetimos kalbos įtaką rašiusiajam, arba tiesiogiai nurodyti rankraštį parašiusio asmens gimtąją kalbą. Taigi „rašysenos ir kalbos požymiai natūraliai papildo ir paaiškina vieni kitus, o kompleksinis jų vertinimas padeda išgauti iš teksto daugiau informacijos apie jo kūrėją, bent apie jo gimtąją kalbą, išsimokslinimą, rašymo praktiką, aprašomųjų dalykų išmanymą ir kt.“⁴¹⁶.

Ekspertinių tyrimų praktika rodo, kad kompleksinis rašysenos ir rašto kalbos tyrimas padidina galimybes:

- 1) nustatyti rašiusįjį;
- 2) nustatyti teksto iškraipymą, kai tekstą rašęs asmuo nežinomas;
- 3) nustatyti, ar rašyta savarankiškai;
- 4) apibūdinti asmens būseną teksto rašymo metu.

Pavyzdžiui, iš 1975–1979 m. Lietuvos teismo ekspertizės centro (tuometinio Lietuvos TSR teismo ekspertizės mokslinio tyrimo instituto) Rašysenos ekspertizės laboratorijoje atliktų 28 ekspertizių, kaip nurodoma „Rašto kalbos ekspertizių, padarytų 1975–1979 m., apibendrinime“, didžioji da-

⁴¹⁵ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000. С. 62–63.

⁴¹⁶ Žalkauskienė A. Rašysenos ekspertizė Lietuvoje / Lietuvos valstybingumo teisinės problemos. Pirmojo pasaulio lietuvių teisininkų kongreso straipsnių ir tezių rinkinys. – Vilnius, 1993.

lis (net 18) buvo rašysenos ekspertizės, kurių metu iširta ir *dokumento rašto kalba*. Tirti šie objektai: laiškai, rašteliai, įvairūs kitokie anoniminiai dokumentai bei rankraštiniai įrašai įvairiuose oficialiuose dokumentuose (kvituose, orderiuose ir pan.). Rašto kalbos požymiai, nurodomi kaip būdingi tekstą (įrašą) parašiusiam asmeniui, yra iš esmės vien rašybos ir skyrybos ypatumai.

Rašto kalbos požymiai gali būti tiriami atliekant ne tik rankraštinių tekstų, bet ir parašų ekspertizės⁴¹⁷. Dažniausiai tai būna mažaraščių parašai, kuriuose nustatomos rašybos klaidos, atsiradusios dėl dviejų priežasčių: 1) dėl gramatikos taisyklių nemokėjimo, 2) dėl tarmės. Rašto kalbos požymių tyrimas tokiais atvejais taip pat gali būti vertingas ir dažnai padeda ekspertui padaryti išvadą. Tiriant parašus rašto kalbos požymiai gali sudaryti požymių visumas, galinčias sudaryti pagrindą tiek teigiamoms, tiek neigiamoms išvadoms.

Kita kriminalistinių ekspertizių rūšis, kurioje lingvistinių žinių panaudojimas taip pat gali papildyti tyrimo procesą, yra **techninė dokumentų ekspertizė**. Atliekant šią ekspertizę, be kitų, tiriami ir tekstai, išspausdinti, pavyzdžiui, spausdinimo mašinėle. Kai tyrimo užduotis – nustatyti arba apibūdinti dokumento teksto atlikėją arba lyginant skirtingus tekstus nustatyti, ar jie išspausdinti to paties asmens, ieškoma specifinių mašinarščio požymių. Išskiriami tokie šių tekstų požymiai: daktilografiniai (mašinarščio igūdžių įvaldymo lygis), topografiniai požymiai (teksto ir jo fragmentų sudėliojimas), rašto kalbos (rašybos ir skyrybos požymiai) ir kilę dėl daktilografinių priežasčių požymiai (taisymo būdai).

Vidinės kalbos perkėlimas į rašto kalbą, kaip jau buvo minėta, turi įtakos ir pačiam perkėlimo (šiuo atveju – spausdinimo) procesui. Vidinės kalbos ir spausdinimo igūdžių nesuderinamumas gali atsispindėti, pavyzdžiui, klaidose. Taip rašysenos (skyrybos) klaidų, jų taisyčių tekste gali atsirasti ir dėl kalbinių priežasčių (pvz., gimtosios teksto kūrėjo kalbos įtakos), ir dėl techninių priežasčių (pvz., menkų mašinarščio igūdžių) arba kitų (neįprastos rašymo sąlygos – liga, stresas, susijaudinimas ir pan.). Rašto kalbos požymių nustatymas ir teisinga jų analizė gali padėti spręsti ir šios ekspertizės klausimus⁴¹⁸.

Kaip žinoma, kalbos požymių tyrimas padeda spręsti ir **fonoskopinės ekspertizės** uždavinius. Fonoskopinė ekspertizė nustato asmenį iš jo balso,

⁴¹⁷ Дамбраускайте О. Исследование подписей с учётом признаков письменной речи / Сборник научн. работ. НИИСЭ. – Вильнюс, 1973.

⁴¹⁸ Huber W. Der Umgang mit der Schreibmaschine als Merkmal der Persönlichkeit / Symposium: Forensischer Linguistischer Textvergleich. Wiesbaden, 1989. S. 185–203.

kalbos, kalbos manieros, užfiksuotos garso ar vaizdo įrašė. Taigi šiuo atveju lingvistinės žinios gali būti reikalingos tiriant asmens sakytinės kalbos įvairių lygių kalbos požymius. Kita vertus, savaime suprantama, kad atliekant fonoskopinius tyrimus taikomos ir lingvistikos mokslo žinios, nes šių tyrimų pagrindas yra lingvistikos mokslo dalis, tirianti garsinius kalbos ypatumus – fonetiką.

Tačiau, be garsinių kalbos požymių, fonoskopinių tyrimų metu gali būti tiriami ir kiti kalbos parametrai: dažniausiai sintaksė (žodžių tvarka, žodžių derinimasis sakinyje) ir leksika (žodžių pasirinkimas). Šie įrašo sakytinės kalbos reiškiniai tiriami norint apibūdinti kalbėtoją (diktorių), t. y. siekiant nustatyti jo:

1. gimtąją kalbą, jos įvaldymo lygį;
2. nacionalinę arba etninę priklausomybę;
3. išsilavinimo lygį;
4. kalbos kultūros lygį;
5. socialinį statusą (socialinę (grupinę) priklausomybę;
6. individualius asmenybės požymius (temperamentą, savęs įvertinimą ir kt.);
7. tarmę;
8. kalbos atitiktį normoms (normatyvumą);
9. idiolekto (savito kalbėjimo stiliaus) požymius;
10. profesinę priklausomybę (pvz., teisininkas, gydytojas, mokytojas ir pan.) ir kt.

Šiuo atveju lingvistiniai metodai kompleksiskai sudaro fonoskopinės ekspertizės metu taikomų metodų visumą. Taigi lingvistinės žinios atliekant fonoskopinę ekspertizę taikomos, kai tiriamas pasakytas (įrašytas) tekstas, siekiant nustatyti arba apibūdinti diktorių / autorių pagal jo sakytinę kalbą, nustatyti garsinės kalbos produkavimo būdą (pvz., skaitymas, spontaniškas arba paruoštas kalbėjimas).

Skirtingi įvairių šalių praktikos poreikiai ir tradicijos lėmė skirtingas lingvistinių žinių panaudojimo tradicijas atliekant fonoskopines ekspertizes.

Pavyzdžiui, rusų fonoskopinių tyrimų mokyklos metodikoje daug dėmesio skiriama ne tik įrašo kalbos garsiniams ypatumams tirti, bet ir sintaksi, leksikai ir pan. Tarp kitų įrašo tyrimo metodų plačiai taikomi ir lingvistinis, lingvistinis instrumentinis, instrumentinis lingvistinis metodai, o pati tiriamos medžiagos analizė vadinama audityvine lingvistine. Taigi lingvistinė įrašų ir lyginamųjų pavyzdžių analizė apima, be kitų sakytinės kalbos požymių, ir leksinio morfologinio, sintaksinio gramatinio, semantinio, pra-

gmatinio bei stiliaus lygių aprašymą⁴¹⁹. Rusų fonoskopinių tyrimų metodikoje tarp kitų identifikacinę reikšmę turinčių požymių nurodomi ir tokie kalbinio proceso organizavimo įgūdžiai kaip naudojamo žodyno ypatumai (pvz., jo turtingumas, tam tikrų sinonimų, archaizmų naudojimas ir pan.), sintaksiniai požymiai (sintaksinių konstrukcijų naudojimo ypatumai: pvz., jų įvairovė, taisyklingumas, sakinių ilgis ir pan.).

Vakarų Europos fonoskopiniuose tyrimuose tiriama įrašo sakininės kalbos sintaksės, leksikos požymiai taip pat daugiau ar mažiau naudojami.

Taip, pavyzdžiui, sakininės kalbos sintaksės bei leksikos požymių analizė sudaro Vokietijoje atliekamų fonoskopinių tyrimų metodikas. Beje, Vokietijos specialistai fonoskopininkai privalo turėti fonetinį lingvistinį (arba psicholingvistinį) išsilavinimą. Jų manymu, be balso, ypatingą reikšmę kalbančiojo atpažinimui turi ir jo sakininė kalba bei visi jos požymiai, atspindintys dialekto, sociolekto, idiolekto ir kitas ypatybes. Aiškiausias požymis, žinoma, yra ypatingas tam tikrų garsų tarimas (akcentas). Tačiau minėtos ypatybės gali atspindėti ir tokiuose kalbos parametruose kaip sintaksė, leksika ir kt.⁴²⁰

Kalbančiojo tarmė laikoma vienu iš svarbiausių požymių, kurio nustatymas gali padėti susiaurinti įtariamųjų asmenų ratą. Remiantis dialektu kartais galima nustatyti ir kalbančiojo gimtosios kalbos įgūdžių formavimosi vietovę. Vokiečių ekspertų manymu, dialekto pasireiškimo laipsnis paprastai rodo ir kalbančiojo išsilavinimą. Sociolekto, t. y. tam tikros socialinės grupės, arba socialinio sluoksnio, požymiai taip pat daugeliu atvejų gali padėti susiaurinti įtariamųjų asmenų ratą. Tam tikrose sakininės kalbos pakopose (pvz., leksikoje, sakinių konstrukcijose ir pan.) dažnai slypi informacija apie kalbančiojo išsilavinimą ir jo profesiją: ar tai profesija, susijusi su kalbėjimu (advokatas, dėstytojas), ar ne (darbininkas, fermeris). Didelę identifikacinę reikšmę tiriant sakininę kalbą gali turėti ir tam tikrų intarpų, pavyzdžiui, *ar ne, reiškia*, vartojimas, taip pat būdas ir priemonės, kuriomis užpildomos pauzės (*hmm, aa*)⁴²¹.

Lietuvoje fonoskopinės ekspertizės atliekamos, kaip žinoma, Lietuvos teismo ekspertizės centre. Pas mus šios ekspertizės daugiausia sprendžia

⁴¹⁹ Судебно-фонографическая экспертиза (Центр речевых технологий). – Санкт Петербург, 1996.

⁴²⁰ Köster O. Die Datenbank regionaler Umgangssprachen (DRUGS) / Kriminalistik, 2001/1. S. 46–50.

⁴²¹ Gfroerer S., Baldauf C. Sprechererkennung, Tonträgerauswertung und Autorenerkennung / Kriminalistische Kompetenz. Kriminalwissenschaften, kommentiertes Recht und Kriminaltaktik für Studium und Praxis. Hrg. von Norbert Beleke. Kap. II, 14: Kriminaltechnik, 2000.

identifikacinius uždavinius, kai pateikiamas klausimas dėl konkretaus asmens, kurio balsas ir kalba užfiksuoti garso arba vaizdo įrašė, tapatybės nustatymo. Klausimai dėl asmens, kurio balsas arba kalba užfiksuoti pateiktame garso įrašė, savybių nustatymo beveik nesprenžiami. Tokią padėtį lėmė praktikos poreikiai. Šiuo metu atliekant fonoskopines ekspertizes Lietuvoje į sintaksės, leksikos požymius beveik neatsižvelgiama. Tačiau juk tiriamo įrašo sakininės kalbos požymių analizė gali būti papildomas informacijos šaltinis nustatant kalbančiojo asmens tapatybę ir atliekant jo paiešką.

Nuo 1995 m. Fonoskopinių ekspertizių skyriuje asmeniui atpažinti pagal balsą taikomas mišrus metodas, kurį sudaro šie analizės metodai:

- audityvinė analizė;
- akustinė analizė;
- fonetinė lingvistinė analizė⁴²².

Lietuvoje nėra sukurta sakininės kalbos požymių analizės metodikų. Kaip žinoma, sakininės kalbos normos bei vartojimo ypatumai skiriasi nuo rašytinės kalbos ypatumų: sakininė kalba kuriama ir vartojama pagal savas taisykles. Todėl rašytinės kalbos tyrimo metodikas vargu ar galima pritaikyti ir sakininei kalbai tirti. Mūsų manymu, metodikų, skirtų sakininės kalbos analizei, kūrimas galėtų papildyti ir patobulinti fonoskopinių tyrimų procesą.

Pasaulinė praktika rodo, kad visapusiškas lingvistinių žinių panaudojimas atliekant fonoskopinius tyrimus turi aiškias perspektyvas. Daugelio užsienio specialistų manymu, be automatizuotais, instrumentiniais tyrimo metodais nustatomų charakteristikų, analizuojant įrašą, būtina atsižvelgti ir į visas lingvistines kalbinio signalo charakteristikas⁴²³. Pastaraisiais metais tobulėjančios kompiuterinės technologijos, garsinių redaktorių paplitimas, laimėjimai kalbinės sintezės srityje suteikia plačias galimybes manipuliuoti kalbos signalais, „miksiuoti“ kalbos signalus iš skirtingų fonogramų, keičiant balso tembrą, aukštį ir pan. Tai komplikuoja fonoskopinių tyrimų procesą. Tačiau, kita vertus, šitos tendencijos didina būtent lingvistinių žinių

⁴²² Balso technologijų taikymo ataskaita (Žr.: Balso technologijų taikymo lietuvių kalbai analizė ir perspektyvinių veiklos kryptių pagrindimas). http://www.likit.lt/all/balso_tech/bal_sotech.zip (prisijungta: 03 11 2005).

⁴²³ Boves L 'Commercial Applications of Speaker Verification: Overview and Critical Success Factors', *Proceedings of RLA2C Workshop on Speaker Recognition and its Commercial and Forensic Applications*, Avignon, 1998. P. 150–159; Andrews WA, Kohler MA & Campbell JP 'Phonetic, Idiolectal and Acoustic Speaker Recognition' (paper presented at 2001 – *A Speaker Odyssey*), Crete, Greece, 2001; Broeders A. P. A. *Forensic Speech and Audio Analysis Forensic Linguistics (a review of the period 1998–2001): 13th INTERPOL Forensic Science Symposium, Lyon, France, 16–19 October 2001*; Doddington G. 'Speaker Recognition Based on Idiolectal Differences between Speakers/' *Eurospeech*, September 2001.

panaudojimo reikšmę tiek sakytinių tekstų, tiek ir įgarsintų rašytinių tekstų, mistifikacijų ir padirbimų atvejais.

Garsinio teksto, kaip kalbinės veiklos produkto, analizė taikant lingvistinius metodus padeda netradiciškai spręsti ir klausimus, susijusius su garsinio teksto vientisumo problema. Taigi gali būti nustatoma, ar tekstas nesudarytas iš atskirų skirtingos kilmės dalių, pavyzdžiui, priklausančių skirtingiems autoriams. Manoma, kad tai perspektyvus metodas, kol kas dar labai išplėtotas ir taikomas atliekant fonoskopinę ekspertizę⁴²⁴.

Manytume, sakininės garso įrašo kalbos tyrimai fonoskopinės ekspertizės metu būtų ypač reikšmingi tiriant grasinimų, teroro išpuolių ir pan. atvejus. Tokiais atvejais lingvistiniai tyrimai galėtų suteikti papildomos informacijos nusikaltėlio profiliui sudaryti.

Nagrinėjant kalbos požymių tyrimo naudojimą kriminalistikoje ir ekspertizėje reikėtų pabrėžti, kad šiuo metu bandoma iš naujo peržiūrėti lingvistinių tyrimų taikymo ekspertinėje praktikoje galimybes ir apimtį. Tai tik patvirtina faktą, kad iki šiol lingvistinio tyrimo galimybės ne visada visapusiškai išnaudojamos šioje srityje.

Pavyzdžiui, Rusijoje siūloma apskritai lingvistinėmis žiniomis paremtus metodus jungti ir taikyti atliekant vieną ekspertizę⁴²⁵.

Pažymėtina, kad, pavyzdžiui, jau dabar Čekijoje teismo lingvistikos uždaviniu laikoma ir *rašytinių* bei *sakytinių* tekstų lingvistinė analizė, ir interpretacija sprendžiant teismo pobūdžio užduotis⁴²⁶.

Mūsų manymu, užtikrinti, kad lingvistinės žinios atliekant ir kitų rūšių ekspertizes (ne tik lingvistinę) būtų panaudojamos kryptingai, galėtų *bendro metodologinio tokių tyrimų pagrindo kūrimas*. Tai padėtų tobulinti skirtingų ekspertizių metu taikomus lingvistinius metodus, integruoti juos, papildyti. Manytume, lingvistinio tyrimo galimybės padidėtų.

Kitas tokio metodologinio bendradarbiavimo sprendžiant lingvistinių žinių ir metodų taikymo problemas pranašumas gali būti *organizacinis*. Juk jungimo pagrindas gali būti ne tik mokslo sritys, bet ir specialistai, naudojamos priemonės, technika ir pan. Sėkmingo bendradarbiavimo šioje srityje

⁴²⁴ Галяшина Е. И. Лингвистическое обеспечение криминалистического исследования устного и письменного текста / Труды междунар. семина. „Диалог“ 2001“ по компьютерной лингвистике и её приложениям. – Москва, 2001.

⁴²⁵ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи с использованием ЭВМ. Дисс. канд. юр. наук: – Москва, 2001; Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000.

⁴²⁶ Aignerová A. Co je forenzní lingvistika / Kriminalistika, ročník XXXIV, 2001/1, Kniffka H. Berichte: Bonner Konferenz zur Forensischen Linguistik / Kriminalistik und forensische Wissenschaften, Heidelberg, 1994/ Band 83. P. 184.

pavyzdys gali būti Vokietijos praktika. Kaip jau buvo rašyta, Vysbadeno Kriminalistinės technikos institute ir lingvistinės, ir fonoskopinės ekspertizės atlieka glaudžiai bendradarbiaujantys vieno padalinio ekspertai.

Mūsų manymu, tokia bendra metodologinė veikla lingvistinių žinių taikymo skirtingų kriminalistinių ekspertizių poreikiams turi būti vykdoma remiantis *kriminalistinės lingvistikos* pagrindais, rekomendacijomis bei *kriminalistinės lingvistinės ekspertizės* praktika.

Tai, kad bendra metodologinė veikla lingvistinių žinių taikymo srityje turi būti pagrįsta ir lingvistiškai, rodo toliau pateikta analizė bei argumentai.

Kalba gali būti savarankiškas identifikacinių ir diagnostinių kriminalistinių tyrimų objektas. Taip yra atliekant lingvistinę ekspertizę.

Kalba, t. y. šneka, kalbėjimas, žodinė kalba, yra kalbos produkavimas, pasireiškiantis tam tikru pasakytu (įrašytu) ar parašytu tekstu, kuris yra pasakymų, posakių, frazių visuma. Kaip nurodoma lingvistinėje literatūroje, pirminė kalbos produkavimo forma yra žodinė kalba – šneka. „Visos kitos komunikacijos formos (rašomoji kalba ... ir kt.) yra žodinės kalbos modifikacijos, vadinasi, išvestinės, antrinės“⁴²⁷. Rašytinė kalba kartu su sakytine kalba sudaro dvi skirtingas vieno reiškinių formas.

Abi kalbos formos – rašytinė ir sakytinė – nors organizaciškai ir funkciškai skiriasi, tačiau turi daugiau bendrų bruožų. Lingvistinėje literatūroje nurodoma, kad ir sakytinė, ir rašytinė kalbos formos turi bendrą šaltinį – *vidinę kalbą*. „Abi pagrindinės kalbinės komunikacijos formos (t. y. sakytinė (šnekamoji) ir rašomoji kalba – R. R.) priklauso nuo mentalinės kalbos, kuri paprastai reiškiasi nepriklausomai nuo komunikacijos būdų“⁴²⁸. Žmogus nieko negali pasakyti (parašyti), jeigu iš anksto tarsimų (rašysimų) žodžių neparenka ir neapgalvoja, todėl bendravimo akte vartojamas pasakymas pirmiausia yra planuojamas ir paverčiamas vidine kalba. Vidinė kalba visada eina prieš kitas kalbos formas⁴²⁹.

Ir sakytinė, ir rašytinė kalbos turi bendrą pagrindinį vienetą – žodį, kuris kalboje funkcionuoja kaip tam tikras ženklas. Abi šios kalbos formos turi dar vieną bendrą bruožą: jos valdomos vienos kalbos taisyklės – normos, t. y. kalbos įpročių, susiformavusių tam tikroje visuomenėje ir tam tikru laikotarpiu, visumos.

⁴²⁷ Karaliūnas S. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997. P. 8.

⁴²⁸ Horálek K. Psaný jazyk a vnitřní řeč. Slovo a slovesnost, 43. 1982. S. 213.

⁴²⁹ Karaliūnas S. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997. P. 8.

Raštas yra glaudžiai susijęs su sakytine individo kalba. Rašytinės kalbos įgūdžiai atsiranda jau turint sakytinės kalbos pagrindą. Sakytinės kalbos įvaldymas turi įtakos rašytinei kalbai. Tačiau, kita vertus, rašytinė kalba nėra vien sakytinės kalbos perkėlimas į rašytinę formą.

Abi šios kalbos formos yra artimos viena kitai, nes sakytinė kalba gali turėti rašytinės kalbos specifinių bruožų ir atvirkščiai. Dažnai tai priklauso nuo tam tikros teksto rūšies specifikos. Pavyzdžiui, asmeninis laiškas, kuris, viena vertus, parašomas raštu, ir kalba šiuo atveju nėra (arba tik iš dalies yra) spontaniška, dažniausiai standartinė. Kita vertus, asmeninio laiško kalba gali būti labai emocionali, asmeninio pobūdžio ir todėl neretai spontaniška. Kitas pavyzdys: pokalbis visuomenės informavimo priemonių srityje, pavyzdžiui, televizijos laidoje, yra žodinis, dialogo formos, kita vertus, mažai emocionalus ir spontaniškas⁴³⁰.

Tai, kad abi kalbos formos (sakytinė ir rašytinė) gali turėti bendrų bruožų, patvirtina ir ekspertinė praktika. Ekspertai nurodo, kad „daugelis šantažuotojų savo laiškuose neįprastu būdu raštiškai fiksuoja sakytinę kalbą“⁴³¹.

Ir sakytinė, ir rašytinė kalba priklauso nuo daugelio sąlygų, kurioms turi įtakos kalbinė aplinka. Kalbos priemonių pasirinkimą sakytinėje kalboje lemia tokie komunikacinio akto komponentai:

- komunikacijos (bendravimo situacijos) pobūdis ir rūšis (pvz., oficiali viešoji ir oficiali asmeninė, neoficiali);
- kalbos produkavimo (kalbėjimo) būdas (pvz., spontaniška kalba);
- kalbinės veiklos forma (pvz., dialogas, polilogas, monologas).

Atskirais atvejais sakytinė ir rašytinė kalbos formos susilieja. Kai kurie psichologai išskiria šias sakytinės ir rašytinės kalbų santykio formas: 1) parašyto teksto skaitymas balsu; 2) vidinis teksto skaitymas; 3) padiktuoto teksto užrašymas; 5) perskaityto ir išgirsto teksto užrašymas iš atminties⁴³². Ir svetimo teksto atgaminimas, ir savarankiškas teksto sudarymas gali pasireikšti ir rašytine, ir sakytine forma. Šiuo atveju, be abejo, abi kalbos formos turi būti tiriamos tik kompleksiskai.

Abi kalbos formos turi ir savo individualių bruožų, kurie priklauso nuo specifinės kalbėjimo formos. Abi šios kalbinės veiklos formos turi skirtin-

⁴³⁰ Techtmeier B. Handlungsstrukturen in monologischen und dialogischen Texten / Čmejrková Š. et al. Writing vs Speaking. Language, Text, Discourse, Communication. Tübingen, 1994. S. 243–248.

⁴³¹ Artmann P. Tätertexte – eine linguistische Analyse der Textsorten Erpresserbrief und Drohbrieff. München, 1996. S. 56.

⁴³² Жинкин Н. И. Психология. Гл. IX. – Москва, 1962.

gas sritis ir funkcijas. Lingvistinėje literatūroje nesutariama, ar tai yra skirtingi variantai vieno reiškinių, ar skirtingi savo normas turintys reiškiniai⁴³³.

Kalbant apie sakytinės ir rašytinės kalbos skirtumus galima paminėti šiuos aspektus:

Sakytinė kalba	Rašytinė kalba
spontaniškumas	planavimas
dialogo forma	monologo forma
artumas	tolumas
tolumas	orientavimasis į procesą

Sakytinės ir rašytinės kalbos skirtumai ypač akivaizdūs sintaksėje. Sakytinėje kalboje vyrauja trumpos sakinių konstrukcijos, paprasti sakiniai, dažnai sintaksinės konstrukcijos pertraukia viena kitą. Sakytinės kalbos sintaksinės konstrukcijos (sakiniai) neatitinka įprastų gramatinių normų. Tai nėra būdinga rašytinei kalbai.

Sakytinėje kalboje daugiau dėmesio skiriama funkcijai negu struktūrai, t. y. semantiniai pasakymo ypatumai yra svarbesni už sintaksinius. Sakytinės kalboje ypatingą reikšmę turi kontekstas, kuris padeda dekoduoti ir interpretuoti pasakymą.

Sakytinei spontaniškai kalbai būdinga:

- 1) kalbama ir galvojama, ką toliau sakyti, vienu metu;
- 2) kalbama ne logiškai išplėtojant, o asociatyviai parenkant pasakymus;
- 3) pasakymai yra eliptinio pobūdžio, nes kalbėtojas nuolat kontroliuoja klausiančiojo reakciją;
- 4) spontaniškai kalbai būdinga daug gramatiškai netaisyklingų konstrukcijų, stilistinių netikslumų, pakartojimų, žodžių pakeitimų ir pan.;
- 5) visų literatūrinės kalbos normų panaudojimas spontaniškoje kalboje traktuojamas kaip anormalus reiškinys⁴³⁴.

⁴³³ Fiehler R. Analyse- und Beschreibungskategorien für geschriebene und gesprochene Sprache. Alles eins? / Čmejrkova Š. et al. Writing vs Speaking. Language, Text, Discourse, Communication. Tübingen, 1994. P. 175–180.

⁴³⁴ Златоустова А. В., Потапова Р. К. Общая прикладная фонетика. – Москва, 1997. С. 339–349.

Rašytinės kalbos specifiką sudaro:

- 1) rašytinė kalba daug labiau paklūsta normoms negu sakytinė;
- 2) rašytinės kalbos produkavimas yra labiau apgalvotas, suplanuotas;
- 3) yra galimybė ištaisyti parašytą tekstą su kitų pagalba, nepaliekant jokių taisymo pėdsakų;
- 4) egzistuoja galimybė rašyti tekstą apsimetant kitu;
- 5) kuriant rašytinį tekstą gali dalyvauti keletas autorių, jis gali būti diktuojamas, nurašomas⁴³⁵.

Šios specifinės rašytinės kalbos savybės labai pasunkina jos analizę atliekant identifikacinį arba diagnostinį tyrimą.

Rašytinės ir sakinės kalbos sutampantys ir besiskiriantys požymiai gali būti pavaizduoti taip:

Rašytinės ir sakinės kalbos požymiai	Sakinės kalbos ypatumai	Rašytinės kalbos ypatumai
Abi kalbos formos yra vieno asmens kalbos išraiškos būdai.	Sakinė kalba pasižymi spontaniškumu, o tai lemia jos sintaksinių ir semantinių ryšių neišbaigtumą, nutrūkstamumą netgi atskirame sakinyje.	Rašytinė kalba dažniausiai apgalvota. Ji pasižymi sintaksiniu konstrukcijų išbaigtumu ir logika.
Abi kalbos formos turi bendrą šaltinį – vadinamąją vidinę kalbą. Ji yra grandis, jungianti mintį su konkrečia kalbos forma.	Sakinė kalbai nebūdingas jos elementų sąryšis.	Rašytinei kalbai būdingas sąryšis, sudėtingų (išplėstų) sintaksinių konstrukcijų dominavimas.
Abi kalbos formos turi tuos pačius gramatinės ir semantinės struktūros vienetus (leksema – sakinyš – frazė – tekstas).	Tekstas sakinėje kalboje paprastai prasideda nuo svarbiausios informacijos.	Rašytinėje kalboje, priklausomai nuo teksto ilgio, gali būti ilgesnis arba trumpesnis įvadas į bendravimo situaciją.
Panašios teksto sukūrimo sąlygos: darni ženklų ir jos normų sistema.	Sakinė kalbai būdingas kalbos kūrimo ir recepcijos (ištarimo ir suvokimo) laikas	Rašytinėje kalboje kalbos kūrimo ir recepcijos (parašymo ir suvokimo) laikas

⁴³⁵ Gfroerer S., Baldauf C. Sprechererkennung, Tonträgerauswertung und Autorenerkennung / Kriminalistische Kompetenz. Kriminalwissenschaften, kommentiertes Recht und Kriminaltaktik für Studium und Praxis. Hrg. von Norbert Beleke. Kap. II, 14: Kriminaltechnik, 2000. S. 3–16.

Rašytinės ir sakytinės kalbos požymiai	Sakytinės kalbos ypatumai	Rašytinės kalbos ypatumai
	sutapimas. Tai lemia dažnus leksikos netikslumus srityje, plačios ir neaiškios semantinės srities žodžių vartojimą, žodžių, turinčių daug reikšmių, vartojimą, aktyvią savarankišką žodžių kūrybą ir pan.	kas nesutampa. Tai lemia griežtą leksinių ir gramatinių konstrukcijų diferencijavimą priklausomai nuo bendravimo situacijos, kalbos norminimo tendenciją, žodžių reikšmės patikslinimą ir pan.
Abiejų kalbos formų žanrų atitikimas. Taigi ir sakytinės, ir rašytinės formos stilistiniai ypatumai priklauso nuo tam tikro teksto žanro ir gali būti tie patys.	Papildomas sakytinės kalbos žymėjimas tokiomis priemonėmis kaip intonacija, mimika, gestai.	Rašytinės kalbos atveju informacija perduodama tik remiantis sistema.
Tam tikrų kalbos įgūdžių (leksinių, frazeologinių, sintaksinių, stilistinių) perėjimas iš vienos kalbos formos į kitą (dažniausiai – rašto kalbos įgūdžių formavimas sakytinės kalbos pagrindu).		

Kalbant apie šias skirtingas kalbos formas reikėtų paminėti, kad apskritai lingvistikoje egzistuoja skirtingi požiūriai į taisyklių sistemas, pagal kurias sudaroma sakytinė arba rašytinė formos. Paprastai sakytinės kalbos taisyklių sistema laikoma savarankiška, skirtinga nuo rašytinės kalbos sistemos. Tačiau ji gali būti nagrinėjama ir kaip rašytinės kalbos normos sakytinė išraiška, tampanti nukrypimu nuo šios normos. Lingvistikoje netgi buvo bandoma surasti darnią sistemą sakytinei ir rašytinei kalboms aprašyti.

Tačiau reikėtų pritarti požiūriui, kad visais atvejais sakytinė kalba negali būti nagrinėjama visiškai atskirai nuo rašytinės kalbos normų. „Abi šios kalbos formos turi bendrą pagrindą (bazę), skiriasi tik išraiškos formos dėl šios išraiškos sąlygų“⁴³⁶. Bendras pagrindas lemia ir jų tyrimo metodų bendrumą (ne tapatumą!). Tai vienas iš pagrindinių argumentų, kodėl ir sakytinės, ir rašytinės kalbos formoms tirti reikėtų bendro metodologinio pa-

⁴³⁶ Златоустова А. В., Потапова Р. К. Общая прикладная фонетика. – Москва, 1997. С. 349.

grindo. Manytume, tai ne tik patobulintų jų savarankiškus tyrimo metodus, bet ir išplėstų lingvistinių žinių taikymo atkuriant teisingumą galimybes.

Požiūris į kalbą, kaip į vientisą kriminalistinio tyrimo objektą, nėra visiškai naujas. Šis klausimas ekspertinių tyrimų metu buvo keliamas ir anksčiau⁴³⁷. Tačiau buvo nepagrįstai siūloma metodiką, sukurtą remiantis rašto kalbos požymiais, taikyti apskritai tiriant kalbos produktą, nepriklausomai nuo jo perteikimo formos (sakininės ar rašytinės), bei fiksavimo (kodavimo) ženklų sistemos (pvz., raidyno, Morzės abėcėlės). Terminą *rašto kalbos požymiai*, kuris, manoma, yra per siauras, siūloma pakeisti platesniu – *kalbos požymiai*. Identifikacinis ir diagnostinis tyrimas, sprendžiant teksto (ir sakinio ir rašytinio) autoriaus nustatymo klausimus, tuomet vyktų apskritai remiantis kalbos požymiais.

Toks požiūris reikštų metodiškai nepagrįstą rašytinės ir sakininės kalbos metodų sutapatinimą.

Kriminalistai ir ekspertai dėl naujos rūšies ekspertizės, kuri sujungtų abiejų kalbos formų – rašytinės ir sakininės – tyrimą, sukūrimo diskutuoja jau nebe pirmus metus. Vienu iš svarbiausių argumentų tokio žingsnio tikslingumui patvirtinti laikomas kalbos požymių, kurie išskiriami atliekant ir rašytinės, ir sakininės kalbos tyrimą, bendrumas⁴³⁸, taip pat metodų, taikomų šiems požymiams išskirti ir įvertinti, panašumas⁴³⁹. Rašytinės ir sakininės kalbos tyrimų sujungimo panašumas būtų galimybė sprendžiant identifikacinius ir diagnostinius uždavinius naudoti vienos kalbos formos požymius tiriant kitą kalbos formą.

Tokio abiejų kalbos formų tyrimo pagrindų jungimo (metodologiniu atžvilgiu) tikslingumą ir pagrįstumą, mūsų manymu, argumentuoja taip pat ir naujos kalbos atmainos – *elektroninio diskurso*, t. y. bendravimo internetu, – kriminalistinio tyrimo galimybės. Elektroninio tinklo kalba iš esmės yra rašytinės ir sakininės kalbos atmainų tarpinis variantas. Todėl tokiai ypatingai kalbos atmainai, kuri turi ir rašytinės, ir sakininės kalbos bruožų, t. y. sudaryta pagal abiem kalbos formoms būdingus principus, tirti reikės taikyti ir rašytinei, ir sakytinei kalbai sukurtus metodus.

⁴³⁷ Берлянд Г. Ш. К вопросу о судебно-лингвистической экспертизе / Современные тенденции развития судебной экспертизы вещественных доказательств и пути внедрения новых физических, химических и биологических методов в экспертную практику (Материалы всеоюз. научн. конференции). Т. IV. – Москва, 1972. С. 52–57.

⁴³⁸ Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Под. ред. Т. В. Аверьяновой и проф. Р. С. Белкина. – Новый юрист, 1997. С. 173.

⁴³⁹ Заяц И. В. Использование лингвистических познаний при расследовании преступлений / Дисс. канд. юр. наук. – Санкт-Петербург, 2000. С. 37.

Apibendrinant reikėtų pabrėžti, kad:

1. Kriminalistinių lingvistinių žinių taikymo galimybės neapsiriboja vien tik rašto kalbos tyrimais kriminalistinėje lingvistinėje ekspertizėje. Lingvistinių žinių ir metodų taikymo galimybės kitų teismo ekspertizių tyrimo procese (pvz., rašysenos, techninėje dokumentų, fonoskopinėje) gali patobulinti šių tyrimų kokybę, padaryti tyrimą veiksmingesnį.
2. Siūloma sukurti bendrą lingvistinių žinių ir metodų taikymo ekspertinio tyrimo metu metodologinį pagrindą. Taigi ir rašytinės, ir sakininės kalbų tyrimai galėtų papildyti vieni kitus, būtų veiksmingesni.
3. Kriminalistinė lingvistika turėtų sudaryti ne tik kriminalistinės lingvistinės ekspertizės, bet ir apskritai lingvistinių žinių ir metodų taikymo (taip pat kitų ekspertizių metu) atliekant ekspertinį tyrimą teorinę bei metodologinę bazę.

Toliau bus nagrinėjamos kriminalistinės lingvistikos ir jos praktinio taikymo srities, t. y. kriminalistinės lingvistinės ekspertizės, raidos tendencijos ir perspektyvos.

3.3. Kriminalistinės lingvistikos ir kriminalistinės lingvistinės ekspertizės raidos tendencijos bei perspektyvos

Kriminalistinės lingvistikos, kartu ir jos praktinio taikymo srities – kriminalistinės lingvistinės ekspertizės – galimybės bei reikšmė vykdant teisingumą didėja. Tai lemia nuolatinė nusikaltimų tyrimo ir aiškinimo proceso praktika, kai į kriminalistų akiratį patenka įvairūs dokumentai, jų tekstai. Jie gali būti pagrindiniai įrodomosios medžiagos šaltiniai, kita vertus, juose gali glūdėti bylai reikšminga informacija apie nusikaltimo aplinkybes. Anksčiau didžiausią šių dokumentų dalį sudarė rankraštiniai tekstai, o dabar dokumentų įforminimo ir sudarymo būdai pasižymi įvairove: tai ir mašinėle spausdinti tekstai, ir naudojantis kompiuterinėmis programomis surinkti tekstai, ir tekstai, esantys kompiuterio laikmenoje. Visi šie tekstai turi vieną bendrą bruožą, reikšmingą kriminalistiniam tyrimui: juose užfiksuota *kalbinė informacija*, kuri gali būti iššifruota, išanalizuota ir įvertinta tik kriminalistiniais lingvistiniais metodais. Šiuos metodus, kaip ir teorinį jų pagrindą, ir kuria *kriminalistinė lingvistika*, o *kriminalistinė lingvistinė ekspertizė* – įgyvendina.

Reikėtų pažymėti, kad kriminalistinės lingvistikos veiklos sritis, jos tyrimo rezultatų tiesioginio taikymo galimybės neapsiriboja vien tik baudžiamojo proceso poreikiais. Kriminalistinės lingvistikos ekspertizės sėkmingai gali būti atliekamos ir civiliniame, ir administraciniame procese.

Manytume, kriminalistinės lingvistikos žinios galėtų būti naudingos ir literatūros srityje, kai sprendžiamas ginčytino teksto autoriaus nustatymo klausimas.

Pastaruoju metu daugelio šalių mokslininkų pastangomis bandoma naujai pažvelgti į kriminalistinės lingvistikos ekspertizės tikslus, uždavinius, tyrimo objektus ir kt. Pastebimos tendencijos išplėsti kriminalistinio lingvistinio tyrimo sprendžiamų uždavinių „rata“ ir jų įgyvendinimo būdus.

Klasikiniuose rašto tyrimuose daugiausia dėmesio buvo skiriama raštui, kaip grafinių ir kalbinių požymių visumai. Rašto kalbos tyrimuose, kur, savaime suprantama, daugiausia dėmesio tenka kalbai, atsiranda naujas požiūris į šio tyrimo objektą, kuriam atstovauja rusų rašto kalbos tyrimo srities atstovai. Pabrėžiama bendra skirtingų kalbos formų – rašytinės ir sakytinės – prigimtis. Manoma, kad ir *rašytinė*, ir *sakytinė* kalbos formas reikėtų laikyti vienos rūšies ekspertizės – *kalbos* ekspertizės – objektu⁴⁴⁰. Šios ekspertizės dalykas yra faktiniai duomenys apie asmenį, nustatomi jo rašytinės arba sakytinės kalbos pagrindu. Ekspertizės tikslas – nustatyti kalbos įgūdžius bei savybes, o remiantis jomis – ir kalbinės situacijos, atsispindinčios tyrimui pateiktame tekste (sakytiniame ar rašytiniame), sąlygas.

Taip suprantama kalbos ekspertizė turėtų spręsti šiuos uždavinius:

- 1) nustatyti rankraščinio, mašinosraščio, poligrafinio ar kitokiu būdu užfiksuoto teksto autorių;
- 2) nustatyti sakytinio teksto autorių ir atlikėją;
- 3) nustatyti sakytinio arba rašytinio teksto autoriaus gimtąją kalbą, išsilavinimo lygį, veiklos sritį, lytį ir amžių;
- 4) nustatyti sakytinio arba rašytinio teksto sudarymo „sudarymo“ sąlygas (diktavimo, perrašymo ir pan.).

Kaip jau minėta, lingvistinėmis žiniomis gali būti naudojamosi atliekant ne tik *lingvistines*, bet ir *fonoskopines* ekspertizes. Šiuo atveju lingvistinės žinios yra kompleksinių metodikų, pagal kurias tiriami sakytinės kalbos vartojimo ypatumai ir nustatomas arba apibūdinamas kalbantysis, sudedamoji dalis. Pastaruoju metu atsiranda naujų pasiūlymų taip pat ir sakytinės kalbos tyrimų srityje. Pavyzdžiui, Gruzijos mokslininkai siūlo suskirstyti sakytinės kalbos ekspertizę į kelias rūšis: auditorinę, vizualinę ir auto-

⁴⁴⁰ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи с использованием ЭВМ / Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 2001. С. 53.

matizuotą. Į vieną iš šių ekspertizių (auditorinę ekspertizę), manoma, reikėtų priskirti ir sakininės kalbos autorystės ekspertizę⁴⁴¹.

Ir rašotyroje, ir sakinėje kalboje aktualus autoriaus ir atlikėjo klausimas. Rašytinės kalbos tyrimų metu nustatomas teksto autorius. Sakytinio teksto autorius ir atlikėjas (diktorius) taip pat gali nesutapti. Atsiranda poreikis atskirti lingvistinius diktoriaus balso (t. y. kalbančiojo balso savybių pagrindu) ir sakytinio teksto autoriaus tyrimo metodus. Mokslininkai nesutaria ir dėl šių specialiųjų tyrimų rūšių klasifikavimo, ir dėl tyrimų objekto. Manoma, kad tais atvejais, kai sakininė kalba pasireiškia „svetimo“ ir „savovo“ rašytinių tekstų sakytumu, reikėtų taikyti skirtingus lingvistinės analizės metodus. Pavyzdžiui, skaitant „svetimą“ rašytinį tekstą nustatyti diktorių (kalbėtoją) remiantis morfologiniais, leksiniais, gramatiniais ir kitais aukščiausiųjų kalbos pakopų požymiais paprastai neįmanoma, nes minėti požymiai apibūdina teksto autorių.

Mokslinėje literatūroje aptinkama daug naujų pasiūlymų dėl sakininės kalbos tyrimų pavadinimo, pavyzdžiui, *fonetinė autorystės ekspertizė*, *akustinė autorystės ekspertizė*, *lingvistinė ekspertizė* (suprantant ją kaip autorystės ir fonetikos metodų sujungimą) ir t. t.⁴⁴²

Atsiranda ir gana kraštutinių pasiūlymų dėl lingvistinių žinių panaudojimo atliekant ekspertinį tyrimą, tačiau vargu ar jiems galima pritarti. Vienas iš tokių – išskirti atskirą lingvistinių tyrimų grupę – tarpinę tarp kriminalistinių ir nekriminalistinių ekspertizių⁴⁴³.

Atsiranda naujas požiūris į kriminalistinių kalbos (ir rašto ir sakininės) tyrimą. Pavyzdžiui, kai kurie rusų ekspertai siūlo sujungti dvi iki šiol atskiras ekspertizių rūšys, t. y. fonoskopinę bei lingvistinę (autorystės) ekspertizes⁴⁴⁴. Jų manymu, ir sakininiai, ir rašytiniai tekstai turėtų būti vienos ekspertizės – *lingvistinės* – objektas. Kiti mokslininkai siūlo vadinti tokias ekspertizes *tekstologinėmis*.

⁴⁴¹ Языковые процессоры и распознавание речи / Мецниереба. – Тбилиси, 1985.

⁴⁴² Галяшина Е. И. Лингвистическое обеспечение криминалистического исследования устного и письменного текста / Труды междунар. семина. „Диалог“ 2001“ по компьютерной лингвистике и её приложениям. – Москва, 2001.

⁴⁴³ Гомон Т. В. Судебно-автороведческая экспертиза текстов документов, составленных с намеренным искажением письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. 12.00.09. – Москва, 1992. С. 239.

⁴⁴⁴ Галяшина Е. И., Комиссаров А. Ю., Боровиков Д. С., Шишкин С. Б. Правовые и методологические аспекты установления факта предварительной подготовки письменных и устных текстов. Криминалистика. XXI век: Материалы научно-практической конференции. 26–28 февраля 2001 года. Том 1. – Москва: ГУ ЭКЦ МВД России. С. 84–89.

Kriminalistinis kalbos kūrinių tyrimas yra gana sudėtingas procesas, nes apskritai kalbos turinys yra daugiasluoksnis. Svarbi informacija gali būti tiesiogiai nepateikiama verbaliniu būdu, o perduodama neverbalinėmis, paralingvistinėmis priemonėmis (intonacija, balso tembru – sakininėje kalboje; stilistinėmis arba grafinėmis išraiškos priemonėmis – rašto kalboje).

Dažnai teksto autoriaus tikros intencijos ir bendravimo tikslai yra tyčia slepiami. Tokie sudėtingi tekstai reikalauja naujų jų kompleksinio tyrimo ekspertinių metodikų⁴⁴⁵.

Rusų tyrinėtojų nuomone, perspektyviausi metodai šioje srityje yra *lingvistinės statistikos* bei *stilistinės* ir *gramatinės* tekstų analizės metodai, pagrįsti kompiuterinėmis programomis⁴⁴⁶.

Rusijoje sukurtas automatizuotas teksto apdorojimo programų kompleksas „Leksika“ („Лексика“)⁴⁴⁷. Šis kompleksas, susidedantis iš atskirų programų, sukurtų remiantis „Windows“ programa, sudaro galimybes atsakyti į daugelį autorystės ekspertizės klausimų, pvz.:

- 1) dviejų tekstų sulyginimas ieškant sutampančių fragmentų ir taip, siekiant nustatyti teksto, esančio kompiuteriniame diske, autorių;
- 2) tekstų autorių diferencijavimas pagal jų kalbos kultūros lygį;
- 3) teksto autoriaus išsimokslinimo lygio, lyties, amžiaus grupės, gimtosios kalbos, veiklos srities ar profesijos nustatymas;
- 4) leksinių teksto vienetų skaičiaus nustatymas.

Be to, programa „Leksika“ pritaikyta ir tekstą parašiusiam asmeniui nustatyti iš rašto kalbos požymių (rašybos klaidų), kaip rašto kalbos tyrimų papildymo, ir rašytinei bei sakytinei kalbai kompleksškai tirti.

Rusijos tyrinėtojų sukurta programa, kaip matome iš jos pavadinimo („Leksika“), skirta teksto kalbos leksikos pakopos (žodyno) analizei. Tekstas nagrinėjamas atsižvelgiant į šias teksto žodyno savybes:

- 1) bendras tam tikrų leksinių vienetų vartojimo dažnumas;
- 2) vartojimo dažnumas skirtingiems funkciniams stiliams atstovaujamosiose literatūrinės kūrybos srityse: meninės prozos, dramaturgijos, mokslinės publicistikos, žurnalistinės publicistikos;
- 3) žodžio priskyrimas tam tikrai kalbos daliai;
- 4) žodžio priskyrimas tam tikrai profesinės kalbos atmainai;

⁴⁴⁵ Галяшина Е. И. Основы судебного речеведения: монография / Под ред. М. В. Горбаневского. – Москва: СТЭНСИ, 2003.

⁴⁴⁶ Азарченкова Е. И., Черных М. П. Проблемы криминалистической диагностики личности автора документа по признакам письменной речи / Экспертная практика. – Москва, ВНИИ МВД, 1989. С. 32–35.

⁴⁴⁷ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000. С. 90–92.

- 5) žodžio priskyrimas tam tikrai amžiaus grupei;
- 6) žodžio priskyrimas tam tikrai lyčiai;
- 7) žodžio vartojimo pirmenybės nustatymas asmenų, kuriems rusų kalba yra negimtoji, atžvilgiu.

Kompiuterinių programų panaudojimo galimybės sprendžiant autorystės nustatymo klausimą kriminalistinių tyrimų metu plačiai aptariamos ir naujausiame rusų tyrinėtojo A. Komisarovo moksliniame darbe „Kriminalistinis rašto kalbos tyrimas naudojant kompiuterines programas“⁴⁴⁸.

Tai, kad *kompiuterinės automatizuotos sistemos* gali daugeliu atžvilgių paremti kriminalistinę lingvistinę teksto analizę, rodo ir Vokietijos ekspertinių tyrimų šioje srityje praktika. Jau minėtame Vokietijos federaliniame kriminalinių nusikaltimų tyrimo biure (*Bundeskriminalamt – BKA*) sukurta ir sėkmingai taikoma *automatizuota sistema KISTE (Kriminaltechnisches Informationssystem Texte)*. Ši kompiuterinė sistema pirmiausia yra duomenų bazė, kurioje sukaupta visa BKA Lingvistinės teksto analizės skyriaus tiriamoji medžiaga (t. y. visi tekstai). Tekstai yra susisteminti pagal skirtingus kriterijus (teksto rūšis, rašto forma (rankraštinis, spausdintinis)) ir gali būti greitai surandami sistemoje.

Tačiau sistema KISTE tuo pat metu yra ir automatizuota pagalba atliekant lingvistinę teksto analizę⁴⁴⁹. Be kitų šios programos funkcijų, yra ir tokios kaip:

- palyginti žodžių vartojimo dažnumą tekstuose;
- palyginti tekstus pagal juose vartojamus funkcinčius žodžius (jungtukus, prielinksnius ir kt.);
- palyginti tekstus pagal nukrypimus nuo normos (klaidas) ar kitus ypatumus;
- atrinkti statistinius duomenis bei sudaryti statistikas ir t. t.

Pagrindiniu sistemos parametru laikomas žodis, tiksliau – jo pagrindinė forma be galūnės, leksema. Tai reiškia, kad kiekvienas tiriamajame tekste esantis žodis pateikiamas tam tikra forma, t. y. kaip leksema. Visi teksto žodžiai palyginami su sistemos kataloge esančiomis formomis (leksemomis). Sistemoje taikomas metodas leidžia skirtingas to paties žodžio formas (grafemas) priskirti vienai leksemai, kita vertus, identiškas formas (grafemas) priskirti skirtingoms leksemoms. Taip apdorotas tekstas patei-

⁴⁴⁸ Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи с использованием ЭВМ. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 2001.

⁴⁴⁹ Hehn W., Schall S. Das System KISTE im BKA / Recent Developments in Forensic Linguistics. – Frankfurt am Main, 1996. S. 373–388.

kiamas tolesnei analizei ar palyginimui su kitais sistemoje esančiais tekstais.

Kompiuterinė sistema KISTE veikia tokiu principu: visi tiriamų tekstų žodžiai yra deflektuojami, t. y. visi žodžiai „pervedami“ į pagrindines formas. Kiekvienas laiškas turi tam tikrų klaidų „atpažintoją“, kuris pažymi šiuos klaidų tipus. Sistemos meniu, sudarytas „drop-down“ principu, pasirenka įvairius klaidų žymėjimus, kurie, sudaryti iš kompleksinio klaidų aprašymo, įterpiami į tekstą. Taip apdorojus tekstą, sistema KISTE pateikia duomenis apie žymimų klaidų dažnumą, tam tikrų žodžių panaudojimo dažnumą bei vidutinį teksto sakinių ilgį. Tai suteikia galimybę ieškoti apdorotame tekste klaidų sutapimų (klaidų atpažinimo derinį). Ypatingas dėmesys sistemoje skiriamas funkcinių žodžių vartojimo dažnumui nustatyti, nes jų pasirinkimas yra labiau automatizuotas ir mažiau sąmoningas negu reikšminių žodžių pasirinkimas. Tačiau sistema neleidžia paženklinti visų klaidų tipų, nes nėra jokių galimybių žymėti neklaidingus, bet kintamus požymius (pvz., žodžių tvarką, žodžio sandaros būdus, šalutinių sakinių rūšis ir pan.).

Kompiuterinės teksto analizės sistemos sukūrimas jokiū būdu nereiškia, kad tai automatinis tekstų analizės metodas. Aišku, automatizuotos, kompiuterinės sistemos yra tik pagalbinis metodas, remiantis lingvistinę teksto analizę, kurios pagrindas yra eksperto lingvisto kompetencija ir intelektualus darbas.

Idėja visiškai automatizuoti teksto lingvistinės analizės procesą kol kas negali būti įgyvendinta. Tokiai nuomonei pritaria dauguma šios srities atstovų⁴⁵⁰. Rašto kalbos tyrimų praktikoje buvo bandymų sukurti kompiuterines tiesioginio autorystės nustatymo sistemas, paremtas statistine analize. Taip, pavyzdžiui, Vokietijos federalinis kriminalinių nusikaltimų tyrimo biuras (*Bundeskriminalamt* – BKA) pirmiausia sukūrė kompiuterinę automatizuotos tekstų analizės ir netgi galutinių išvadų pateikimo programą. Tačiau neigiami tyrimų rezultatai parodė, kad programa neveiksminga, ir privertė atsisakyti šio sumanymo⁴⁵¹. Visiškai automatizuoti lingvistinės teksto analizės procesą būtų labai sunku.

Tiksliųjų metodų pagalba naudinga tik analizuojant bendrus kalbos parametrus, tendencijas. Mūsų manymu, reikia pritari ti nuomonei, kad „kiek-

⁴⁵⁰ Hehn W., Schall S. Das System KISTE im BKA / Recent Developments in Forensic Linguistics. – Frankfurt am Main, 1996. P. 373–388; Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи с использованием ЭВМ. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 2001.

⁴⁵¹ Hehn W., Schall S. Das System KISTE im BKA / Recent Developments in Forensic Linguistics. – Frankfurt am Main, 1996. P. 373–388.

vieno kalbinio požymio ar požymių visumos įvertinimas dar ilgai bus toks pat kruopštus, reikalaujantis daug pastangų ir atsakomybės darbas, koks jis yra dabar“.⁴⁵²

Techninei pažangai būdinga tai, kad: tobulėja tyrimo metodai naudojant naujausius technikos ir mokslo laimėjimus, tačiau, tobulėja ir nusikaltimų padarymo būdai bei priemonės. Lingvistinės ekspertizės perspektyvos siejamos ne tik su didėjančia kompiuterinės įrangos, kaip pagalbinės tyrimo priemonės, reikšme, bet ir su kitu techninės pažangos ypatumu, t. y. su vis platesniu kompiuterinės įrangos panaudojimu kriminaliniams tekstams parengti. Tai reiškia, kad lingvistinei ekspertizei ateityje bus pateikiama vis mažiau rankraštinių ar spausdinimo mašinėle rašytų tekstų, daugės *kompiuterinių* tekstų (ir esančių kompiuterio laikmenoje, ir išspausdintų spausdintuvu). Kadangi tokiais atvejais dauguma tradicinių kriminalistinių metodų (pvz., rašyenos tyrimai) yra mažai veiksmingi, atsiranda būtinybė ieškoti naujų veiksmingų metodų, tyrimo technikų (pvz., atsižvelgiant į tai, kad tarp anoniminio teksto ir jo autoriaus, be fizinių, intelektualinių, egzistuoja ir emociniai ryšiai, anoniminio teksto autoriaus paieškai (nustatymui iš kelių įtariamųjų asmenų) siūloma taikyti poligrafinius tyrimus)⁴⁵³.

Tiriant kompiuterinius tekstus, kitaip nei rankraščius, eliminuojamas fizinis dokumento teksto ir jo autoriaus ryšis, todėl ypač svarbus nustatant autorystę tampa intelektualinis ryšis, atsispindintis teksto kalboje, turinyje. Nors, savaime suprantama, naudojantis sparčiai tobulėjančia kompiuterine technika (pvz., taikant automatines taisymo programas, vertimo programas) ir šis ryšis gali susilpnėti⁴⁵⁴.

Kriminalistinio kalbos tyrimo tendencijos rodo, kad parengti kriminalistines lingvistines metodikas, skirtas kompiuteriniams tekstams tirti, yra viena iš svarbiausių dabartinės kriminalistinės (teismo) lingvistikos krypčių. Sudėtingesniais atvejais tokios ekspertizės gali būti kompleksinės, t. y. pasitelkiant ir kompiuterių specialistų.

Lingvistinės ekspertizės atstovai, vadovaudamiesi empirine medžiaga, teigia, kad tiriant kompiuterinį tekstą ypatingas dėmesys turi būti skiriamas teksto parengimo analizei. Parengti tekstą – tai surinkti jį kompiuterio kla-

⁴⁵² Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи с использованием ЭВМ. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 2001. С. 193.

⁴⁵³ Jaworski R. Skuteczność różnych testów poligraficznych do ustalenia autorstwa anonimnego // Problematyka dowodu z ekspertyzy dokumentów (pod red. Z. Kęgla), I t. – Wrocław, 2002. S. 537–539.

⁴⁵⁴ Jaworski R. Nowe techniki sporządzenia dokumentów – zagadnienia dowodowe // Problematyka dowodu z ekspertyzy dokumentów pod red. Z. Kęgla. I t. – Wrocław, 2002. S. 599–602.

viatūra, ištaisyti klaidas ir išspausdinti tekstą. Jei tekstas, surinktas kompiuteriu, tiriami teksto autoriaus rinkimo, tvarkymo ir taisymo įgūdžiai. Šių įgūdžių įvaldymo lygis rodo, kaip gerai asmuo išmano ir gali naudotis, pritaikyti praktikoje tam tikrų kompiuterinių programų funkcijas. Požymiai, atskleidžiantys minėtus įgūdžius, gali būti skirstomi į šias grupes:

- 1) šriftų ir raidžių formos pasirinkimas;
- 2) pastraipų formatų naudojimas;
- 3) automatinio teksto taisymo priemonių naudojimas;
- 4) rašybos tikrinimo priemonių naudojimas;
- 5) teksto tinkamumas maketuoti⁴⁵⁵.

Lingvistinės ekspertizės objektai tokiais atvejais gali būti dvejopo pobūdžio: (1) kompiuteriniai tekstai, esantys kompiuterio laikmenoje, ir (2) kompiuteriniai tekstai, išspausdinti spausdintuvu. Abiejų rūšių tekstų tyrimas turi savų ypatumų. Pavyzdžiui, jei tekstas yra kompiuterio laikmenoje, daugumą anksčiau išdėstytų teksto požymių, apibūdinančių rinkimo, tvarkymo ir taisymo įgūdžius, galima nesunkiai nustatyti. Tačiau tiriant jau išspausdintą tekstą didelės dalies šių požymių nustatyti jau nebegalima.

Kompiuterinių tekstų tyrimą apsunkina ir tai, kad toks tekstas gali būti taisytas automatinio taisymo arba rašybos tikrinimo priemonėmis. Šiuo atveju gali būti dvi galimybės: arba (1) tikrasis autoriaus raštingumas ir tiriamajame tekste esantis raštingumo lygis skirsis, arba (2) iš tekste esančių klaidų gali būti sunku nustatyti, ar tokios taisymo priemonės iš viso buvo naudotos. Tokiu atveju gali būti naudinga, pavyzdžiui, palyginti tiriamojo teksto požymius su įtariamojo autoriaus rankraščiniais ir kompiuteriniais tekstais.

Kompiuterinių tekstų autorystės nustatymo galimybė rodo, kad lingvistinės ekspertizės panaudojimo galimybės didėja. Kartu didėja ir lingvistinio tyrimo galimybės, nes šalia tradicinių požymių atsiranda dar viena požymių grupė, turinti didelę reikšmę identifikuojant teksto autorių.

Specialistai lingvistai lingvistinės ekspertizės panaudojimo perspektyvas sieja, kaip jau minėta, būtent su kompiuterinių tekstų paplitimu. Nors tokios rūšies tyrimai kuriant teorinę ir metodologinę bazę pradėti dar neseniai, ekspertai konstatuoja, kad „eksperimentiniai šios srities tyrimai nutiekia optimistiškai“⁴⁵⁶.

⁴⁵⁵ Žalkauskienė A., Žalkauskas V. Autorystės ekspertizės raida ir perspektyvos šiandieninėje Lietuvoje // *Jurisprudencija*. 1999. T. 11(3). P. 104.

⁴⁵⁶ Žalkauskienė A., Žalkauskas V. Autorystės ekspertizės raida ir perspektyvos šiandieninėje Lietuvoje // *Jurisprudencija*. 1999. T. 11(3). P. 104.

Vis platesnis naujų informacinių technologijų panaudojimas lėmė naujos dialoginio rašytinio bendravimo formos, daugeliu atžvilgiu artimos sakytinei formai, atsiradimą. Visiškai nauju ir neįprastu kriminalistinio lingvistinio tyrimo objektu gali tapti ir *bendravimo internetu kalba*. Juk XX a. pabaigoje atsirado nauja, niekada anksčiau neegzistavusi kalbos vartosenos sritis – pasaulinis elektroninis tinklas, arba internetas. Bendravimo internetu (pvz., elektroninio pašto, naujienų grupių ir pan.) kalba turi savo ypatumų. Tokia kalba laikoma atskira nauja kalbos atmaina – *elektroniniu diskursu*⁴⁵⁷ (arba dar vadinama elektronine kalba, kompiuteriniu diskursu, rašytiniu pokalbiu ir pan.). Visame pasaulyje, taip pat ir Lietuvoje⁴⁵⁸ elektroninio diskurso tyrinėjimai dar tik pradedami.

Prieš pradėdant išsamiau kalbėti apie elektroninio diskurso ypatumus reikėtų panagrinėti, kaip apskritai ši sąvoka suprantama lingvistikoje. Terminas *diskursas** lingvistikoje vartojamas kaip tradicinių šnekos, teksto ir dialogo sąvokų patikslinimas. Diskursas yra rūšinis terminas, sujungiantis visas kalbinės veiklos formas. Diskursas suprantamas kaip kalbos išraiška, šneka, kalbinės veiklos procesas, kalbėjimo būdas. Lingvistikoje diskursas – tai „kalbos vartoseną kaip socialinės veiklos formą, o diskurso analizė – analizė, kaip tekstai veikia sociokultūros kontekste. Tokia analizė apima visų pakopų – fonologijos, gramatikos, leksikos ir kt. – teksto formos, struktūros tyrimą“⁴⁵⁹.

Galima prognozuoti, kad ateityje elektroninio diskurso analize bus galima remtis ir atliekant kriminalistinį lingvistinį šios naujos kalbos atmainos tyrimą – sprendžiant elektroninio teksto autorystės klausimus.

Bendravimo internetu kalba, arba elektroninis diskursas, turi savo ypatumų, į kuriuos būtina atsižvelgti rengiant ateityje ir kriminalistinio lingvistinio šios kalbos atmainos tyrimo metodus. Kalbininkų teigimu, elektroninio tinklo kalba turi ir rašytinės, ir sakininės kalbos bruožų, todėl kartais ji

⁴⁵⁷ Ryklienė A. Elektroninis diskursas: kalbos ypatybės ir stilius. Daktaro disert.: human. mokslai, filologija, 04H/ Asta Ryklienė. – Vilnius, 2001.

⁴⁵⁸ Ryklienė A. Elektroninė lietuvių kalba: normos ir nenormos / Kalbos normų kaita ir vartoseną. J. Jablonskio konfer. praneš. tezės. – Vilnius, 1999; Ryklienė A. Bendravimas internetu: kalbėjimas rašant / Kalbos normų kaita ir vartoseną. J. Jablonskio konfer. praneš. tezės. – Vilnius, 2000; Ryklienė A. Lietuvių kalba internete: jaunimo šnekamosios kalbos atspindžiai / Tekstas kaip pasaulio atspindys: tarp. konfer. tezės. – Šiauliai, 2000. P. 65–67; Ryklienė A. Elektroninis diskursas: kalbos ypatybės ir stilius. Daktaro disert.: human. mokslai, filologija, 04H/ Asta Ryklienė. – Vilnius, 2001.

* lot. *discursus* – judėjimas, pokalbis, pašnekesys.

⁴⁵⁹ Fairclough N. Critical Discourse Analysis. – London/ New York: Longman, 1997. (cituojama iš: Ryklienė A. Elektroninis diskursas: kalbos ypatybės ir stilius. Daktaro disert.: human. mokslai, filologija. – Vilnius, 2001.)

apibūdinama kaip rašytinė šnekamoji kalba, sakytinės ir rašytinės kalbos hibridas, kalbėjimas rašant⁴⁶⁰: „tai tarsi rašyti laiškus, kurie siunčiami telefonu“⁴⁶¹. Pavyzdžiui, su sakytine kalba elektroninį diskursą sieja tam tikros bendravimo stiliaus ir kalbos ypatybės: neoficialus ir neformalus, spontaniškas ir neapgalvotas bendravimo stilius, kurio kalbai būdingos trumpos frazės, ekonomija, tradiciškai laikomi būdingais sakytinei kalbai. Tačiau interneto kalba vis dėlto yra labiau apgalvota, užrašyta pagal rašytinės kalbos taisykles. Su rašytine kalba ją sieja rašytinė kalbos forma, nesinchroninis bendravimas, ilgalaikiškumas, redagavimo galimybė bei fiksuotumas. Tačiau pastebėta, kad, pavyzdžiui, pokalbių internetu dalyviai nėra linkę tvarkyti savo sukurto teksto. Pirminis variantas, arba juodraštis, kurio bendraujant rašytine kalba adresatas nemato, bendraujant internetu yra priimta norma.

Taigi atliekant kriminalistinę lingvistinę interneto tekstų analizę turi būti taikomi ir rašytinės, ir sakytinės kalbos tyrimo metodai. Tai dar vienas argumentas, pagrindžiantis mūsų jau anksčiau aptartą teiginį, kad šių abiejų kalbos formų tyrimo metodus būtų tikslinga taikyti vienos (lingvistinės) kriminalistinės ekspertizės metu.

Lietuvių kalbos elektroninio diskurso tyrinėtoja A. Ryklienė taip apibūdina elektroninį diskursą (ED) kaip ypatingos kalbos atmainą⁴⁶²:

ED socialinė situacija	kaip rašytinės kalbos	<ul style="list-style-type: none"> • pašnekovai fiziškai atskirti • fizinis atstumas skatina bendrauti atvirai
ED forma	mišri	<ul style="list-style-type: none"> • kaip ir rašytinė kalba, ED ilgalaikis • kaip ir sakytinė kalba, ED paprastai neredaguotas
ED leksika	kaip sakytinės kalbos	<ul style="list-style-type: none"> • gausu pirmojo ir antrojo asmens įvardžių
ED sintaksė	mišri	<ul style="list-style-type: none"> • kaip ir rašytinė kalba, ED žodinga, dažni šalutiniai sakiniai, skiriamieji jungtukai • kaip ir sakytinė kalba, ED dažnos esamojo laiko veiksmažodžių formos, trumpiniai
ED stilius	kaip sakytinės kalbos	<ul style="list-style-type: none"> • neformalus • nevaržomas emocijų reiškimas

⁴⁶⁰ Ryklienė A. Elektroninis diskursas: kalbos ypatybės ir stilius. Daktaro disert.: human. mokslai, filologija, 04H/ Asta Ryklienė. – Vilnius, 2001.

⁴⁶¹ Baron N. S. 2000: Alphabet to Email: How written English Evolved and Where it's Heading. – London / New York: Routledge. (cituojama iš: Ryklienė A. Elektroninis diskursas: kalbos ypatybės ir stilius. Daktaro disert.: human. mokslai, filologija, 04H/ Asta Ryklienė. – Vilnius, 2001).

⁴⁶² Ten pat.

Atsižvelgti į visus nurodytus bendravimo internetu kalbos ypatumus galėtų būti naudinga ir atliekant kriminalistinį lingvistinį šios kalbos atmainos tyrimą. Tačiau vis dėlto atsižvelgiant į specifinius kriminalistinio lingvistinio tyrimo poreikius ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas elektroninio diskurso leksikai, sintaksei, stiliui. Kaip matome iš pateikto apibūdinimo, šios kalbos atmainos stiliui, kaip ir leksikai, paprastai būdingi sakytinei kalbai būdingi požymiai: neformalumas, emocionalumas, kalbėjimas (rašymas) pirmuoju ir antruoju asmeniu. Sintaksė turi ir rašytinės, ir sakytinės kalbos požymių: kaip ir rašytinė kalba ji yra žodinga, joje dažniau vartojamos sudėtingesnės konstrukcijos (šalutiniai sakiniai), dažni skiriamieji jungtukai. Tačiau, kaip ir sakytinė kalba, elektroninio diskurso sintaksė pasižymi dažnomis esamojo laiko veiksmažodžio formomis, trumpiniais ir pan.

Tačiau reikėtų pažymėti, kad kaip ypatinga kalbos atmaina elektroninis diskursas turi ir tam tikrų skirtumų nuo rašytinės bei sakytinės kalbų. Pavyzdžiui, nuo rašytinės kalbos jis skiriasi tuo, kad daugiau vartojama veiksmažodžių,rieveksmių, dalelyčių, pirmojo ir antrojo asmens įvardžių, prijungiamųjų jungtukų ir pan. Elektroniniame diskurse dažniau vartojami jaustukai, klausiamieji įvardžiai, elipsė (tai labiau būdinga sakytinei kalbai)⁴⁶³.

Lietuviško elektroninio diskurso tyrinėtojai pažymi vieną svarbią šios kalbos atmainos ypatybę, kuri reikšminga ir atliekant kriminalistinį teksto tyrimą: elektroninio diskurso požymiai labiausiai sutampa su ypatybėmis, lietuvių kalboje priskiriamomis buitiniam stiliui – neoficialiai, sakytinei kalbos atmainai. Iki šiol tirti sakytinę neoficialią kalbą buvo sunku, todėl dabar ją būtų galima analizuoti elektroninio diskurso kalbos tyrimų metu.

Taigi jau dabar nustatyta, kad lietuvių kalbos elektroniniam diskursui būdinga, pavyzdžiui, neoficiali leksika: žodžiai, turintys perkeltinę reikšmę, nauji, įvairios kilmės frazeologizmai, deminutyvai ir vulgarizmai. Lietuviško elektroninio diskurso kalba yra ekspresyvi, joje vartojama daug kitų kalbų intarpų bei nenorminių skolinių. Pastebima taip pat didelė anglų kalbos įtaka ne tik leksikai, bet ir rašybai, sutrumpinimams, kuriant slapyvardžius bei parašus.

Įdomūs ir reikšmingi apskritai elektroninio diskurso, kaip naujos kalbos atmainos, tyrimui gali būti ir Lietuvoje atlikti sociologiniai šios kalbos

⁴⁶³ Baron N. S. 2000: *Alphabet to Email: How written English Evolved and Where it's Heading*. – London / New York: Routledge. (cituojiama iš: Ryklienė A. Elektroninis diskursas: kalbos ypatybės ir stilius. Daktaro disert.: human. mokslai, filologija, 04H/ Asta Ryklienė. – Vilnius, 2001).

atmainos vartotojų kontingento (jo socialinės priklausomybės, amžiaus, lyties) tyrimai. Sociologiniai tyrimai parodė, kad bendravimo internetu kalbos kūrėjas yra jaunas, išsilavinęs arba tebesilavinantis žmogus, gyvenantis didmiesčiuose. Gana dažnai tai yra vyras. Nemažą elektroninio tinklo kalbos vartotojų dalį sudaro asmenys, dirbantys su informacinėmis technologijomis (paprastai tai yra kvalifikuotas darbas) susijusį darbą, arba aukštųjų mokyklų studentai⁴⁶⁴.

Taigi naujos kalbos atmainos – bendravimo internetu kalbos, vadina mojo elektroninio diskurso – tyrimai, kurie jau pradėti ir Lietuvoje, galimas dalykas, turės įtakos ir kriminalistinio lingvistinio šios kalbos atmainos tyrimo metodams bei parodys apskritai naujausias kalbos raidos tendencijas.

Šiandien (ypač tarp jaunimo) paplitęs bendravimas vadinamaisiais „chatais“⁴⁶⁵, t. y. dialogas (arba polilogas), kuris vyksta interaktyviu režimu surenkant tekstą klaviatūra ekrano monitoriuje. „Chatų“ kalba dažnai vadinama užrašyta šnekamąja kalba. Šiai kalbos formai būdingi pokalbio bei šnekamosios ir jaunimo kalbos požymiai⁴⁶⁶.

Daug bendraujama ir elektroniniu paštu (*e-mail*), balso paštu. Šiuolaikinės technologijos suteikia galimybę atlikti kalbos sintezę, t. y. tekstą perteikti balsu. Šios technologijos igarsina rašytinį tekstą naudodamos specialiąsias balso sintezės programas.

Elektroninio pašto kalbos tyrimas siekiant nustatyti arba apibūdinti jų autorių yra gana sudėtingas. Paprastai elektroninės žinutės būna labai trumpos apimties tekstai, kurių stilių sunku sulyginti su kitais rašytinės kalbos stiliais⁴⁶⁷. Žinutės tekstą gali sudaryti užrašytas dviejų asmenų pokalbis, tuomet žinutės kalba turės daugiau panašumų su šnekamąja kalba. Kaip mano straipsnio „*Žinučių turinio analizė identifikuojant autorių teismo poreikiams*“ autoriai, žinutės autoriaus nustatymo galimybes riboja ir faktas, kad tariamų autorių gali būti be galo daug⁴⁶⁸.

⁴⁶⁴ Baron N. S. 2000: Alphabet to Email: How written English Evolved and Where it's Heading. – London / New York: Routledge. (cituo jama iš: Ryklienė A. Elektroninis diskursas: kalbos ypatybės ir stilius. Daktaro disert.: human. mokslai, filologija, 04H/ Asta Ryklienė. – Vilnius, 2001). P. 20–22.

⁴⁶⁵ angl. *to chat* – pasikalbėti, paplėpti.

⁴⁶⁶ Wilde E. Zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit: Die Chat-Kommunikation aus linguistischer Sicht. In: Papers & Studies. No. 1. 2002. Online-Dokument: <http://www.mediensprache.net/archiv/pubs/2028.pdf> (prisijungta: 12 05 2005).

⁴⁶⁷ De Vel O., Anderson A., Corney M. et al. Mining E-mail Content for Author Identification Forensics. 2001, Int.: <http://www.acm.org/sigmod/record/issues/0112/SPECIAL/6.pdf> (prisijungta 11 05 2005).

⁴⁶⁸ Ten pat.

Ypatingais bruožais pasižymi ir panaši į elektroninį diskursą vis labiau plintanti bendravimo *sms* žinutėmis praktika. Lakoniška *sms* žinučių kalba taip pat gali tapti kriminalistinio lingvistinio tyrimo objektu.

Stilistinė analizė, tiksliau – jos pagrindiniai principai, kai kurių mokslininkų manymu, gali būti taikomi taip pat ir kompiuterinio programavimo srityje. G. R. McMenaminas šią taikymo sritį vadina Software Forensics⁴⁶⁹. Jis pateikia tokį pavyzdį: Du C++ kodo fragmentai užrašyti dviejų skirtingų programuotojų, atitinka tokią pačią funkciją, tačiau rodo aiškius programinio kodavimo stiliaus skirtumus. Kompiuteriniai analitikai nustato įvairius parametrus, t. y. stiliaus rodiklius (indikatorius), tokius kaip kintami vardai, jų ilgis, visuotinių ir vietinių kintamųjų santykis, maketavimas, komentaro vieta, vidutinis eilutės ilgis, sintaksinių struktūrų vieta ir kt.

Pastaraisiais metais įvairios bendravimo internetu formos, tokios kaip elektroninės žinutės, „chatai“, taip pat ir trumpos mobiliojo telefono žinutės – *sms*, vis dažniau tampa atskiro tyrimo objektais. Jas bandoma nagrinėti ir lingvistiškai: analizuojami specifiniai jų kalbos požymiai, skirtumai ir panašumai su bendrinės kalbos forma. Mokslininkai vis dažniau kelia klausimą, kokią įtaką specifinė supaprastinta ir ekonomiška interneto kalba apskritai turės bendrinei bei rašytinei kalbai⁴⁷⁰.

Apibendrinant reikėtų pabrėžti, kad:

1. Dėl techninės pažangos kriminalistinio tyrimo perspektyvos, kartu ir kriminalistinės lingvistinės ekspertizės raidos tendencijos siejamos taip pat su *kompiuterinių žinių bei metodų* taikymo galimybėmis šioje srityje:

- a) pirmiausia kompiuteriniai metodai lingvistinį tyrimą daro objektyvesnį;

⁴⁶⁹ McMenamin G. *Forensic Linguistics: Advances in Forensic Stylistics*, California State University, Fresno, California, USA, 2002. P. 82.

⁴⁷⁰ Schmückle B., Chi T. Spam. Linguistische Untersuchung einer neuen Werbeform. In: *Networx*. No. 39, 2004. Online-Dokument: <http://www.mediensprache.net/networx/networx-39.pdf>; Burri G. Spontanschreibung im Chat. In: *Linguistik online*. Nr. 15, 2003. Online-Dokument: http://www.linguistik-online.de/15_03/burri.pdf; Dietz K. Kommunikation mit Internet und Handy, 2003. Online-Dokument: <http://www.lehrer-online.de/dyn/9.asp?url=327793.htm>; Dürscheid Ch. Netzsprache – ein neuer Mythos, 2003. Online-Dokument: <http://www.ds.unizh.ch/lehrstuhlduerscheid/docs/netzsprache.pdf>; Hardy I. Instant Messaging Grows Up. In: *BBC Online*. 2004. Online-Dokument: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/3757297.stm>; Hay R.C. Virtual Conversations: The Use of Internet-based Synchronous Chat in Basic Writing. In: *Currents in Electronic Literacy*. No. 7, 2003. Online-Dokument: <http://www.cwrl.utexas.edu/currents/fall03/hay.html>; Orthmann C. Strukturen der Chat-Kommunikation. Konversationsanalytische Untersuchung eines Kinder- und Jugendchats. 2004. Online-Dokument: <http://www.diss.fu-berlin.de/2004/78/index.html> (prisijungta: 12.05.2005).

b) kompiuterinės programos ir sistemos kuriamos siekiant automatizuoti tam tikrus monotoniškus ir daug laiko atimančius procesus. Pavyzdžiui, statistiniai, kiekybiniai tyrimo metodai, vis plačiau taikomi lingvistinėje teksto analizėje, pagrįsti informacijos apdorojimo kompiuteriu metodais.

2. Kita vertus, techninės pažangos laimėjimais naudojamosi ir nusikalstamiems tikslams: tobulėja ir nusikaltimo padarymo būdai, ir priemonės. Vis dažniau kompiuterinė įranga pasitelkiama ir rengiant kriminalinius tekstus. Dabar kriminalistinės lingvistinės ekspertizės objektai neretai yra kompiuterinėmis programomis surinkti tekstai, gali būti ir tekstai, esantys kompiuterio laikmenoje. Todėl ir lingvistinės ekspertizės raidos perspektyvos pirmiausiai siejamos su *kompiuterinės įrangos naudojimo tekstams spausdinti ypatumais*: teksto rinkimo įgūdžių požymių, kaip papildomų kriminalistinio tyrimo požymių, reikšmė didėja.

3. Su techninės pažangos laimėjimais siejamos ir kitos kriminalistinio lingvistinio tyrimo taikymo srities galimybės. Tai *bendravimo internetu kalbos*, arba vadinamo *elektroninio diskurso*, tyrimai. Elektroninio diskurso ypatumas tas, kad jis pasižymi ir *sakytinės*, ir *rašytinės* kalbos formų savybėmis. Tai dar vienas argumentas anksčiau išdėstytam požiūriui patvirtinti, kad kriminalistiniam rašytinės ir sakytinės kalbų tyrimui svarbus metodologinis bendradarbiavimas.

PAGRINDINĖS SĄVOKOS

Kriminalistinė lingvistika – tai kriminalistikos technikos šaka, apimanti lingvistikos ir kriminalistikos žinias, nagrinėjant ir tiriant kalbos požymių išraiškos dokumentų tekstuose dėsningumus, ir rengianti tyrimo metodus teismo ekspertizės metu atsirandantiems klausimams spręsti siekiant nustatyti arba apibūdinti tekstą sukūrusį asmenį (autorių), taip pat kitas svarbias aplinkybes.

Kriminalistinės lingvistikos teorija – bendrų, universalių kriminalistinės lingvistikos, kaip savarankiškos kriminalistikos technikos šakos, žinių, dėsningumų, teiginių, koncepcijų bei sąvokų sistema.

Kriminalistinės lingvistikos metodologija – tyrimo metodų ir būdų, taikomų kriminalistinėje lingvistikoje, kaip savarankiškoje kriminalistikos technikos šakoje, visuma, t. y. bendrų šio mokslo metodų visuma, kaip tikrovės pažinimo teorija, tirianti mokslinio mąstymo būdą bei principus, taikomus kriminalistinėje lingvistikoje.

Kriminalistinė lingvistinė ekspertizė – anoniminio teksto rašto kalbos tyrimas siekiant nustatyti teksto autorių, apibūdinti jį, nustatyti teksto autoriaus būseną teksto rašymo (kūrimo) metu, rašymo sąlygas ir kitas svarbias aplinkybes.

Kriminalistinė raštotyra – tai kriminalistikos technikos šaka, tirianti rašysenos formavimosi bei kitimo dėsningumus ir rengianti rašysenos tyrimo metodus siekiant nustatyti tekstą parašiusį asmenį, taip pat kitas bylai svarbias aplinkybes.

Kriminalistinė rašysenos ekspertizė – tai rašysenos tyrimai, kurių metu siekiama nustatyti asmenį, parašiusį tam tikrą rankraštį, užrašiusį kokį nors įrašą, pasirašiusį vieną arba kitą dokumentą, taip pat siekiama nustatyti, ar rankraščiniai tekstai parašyti įprasta ar pakeista rašysena, bei sprendžiami kiti uždaviniai.

Raštas – tai sudėtingas sąmoningos veiklos procesas, kurio metu specialiai sukurtais grafiniais ženklais fiksuojamos žmogaus mintys.

Rašto kalba – tai kiekvieno asmens savita minčių dėstymo maniera. Tai rašto kalbos ypatumai.

Rašto kalbos požymiai – asmens rašto kalbos įgūdžių ypatumai, atspindintys tekste.

Rašysena – tai specialiai sukurta sutartinių grafinių ženklų (rašmenų), kuriais fiksuojamos žmogaus mintys, sistema.

DIE METHODOLOGISCHEN GRUNDLAGEN DER KRIMINALISTISCHEN LINGUISTIK UND IHRE ANWENDUNG IN DER EXPERTISE

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit wird die spezifische Problematik der linguistischen Kenntnisse, die in der forensischen Expertise für die Ermittlung und Beweisführung angewendet werden, erörtert.

Aufgabe der Kriminalistik in dem erwähnten Bereich ist es, neue Forschungsmethoden zu schaffen oder die traditionellen für die neuen Aufgabestellungen anzupassen. So werden linguistische Kenntnisse und Methoden nicht unmittelbar während der kriminalistischen (forensischen) Analyse bei der Lösung der Fragen forensischen Kontexts gebraucht, sie sollen an die neuen Bedingungen mit Hilfe der Kriminalistik und ihrer einzelnen Theorien (Identifikation, Diagnostik usw.) angepasst werden. Es werden auch ganz neue kriminalistische linguistische Methoden entwickelt. Aufgrund der allgemeinen Theorie der forensischen Expertise (Expertologie) finden neu entwickelten oder dazu angepassten Methoden ihre Anwendung in der Praxis, d.h. bei der Erstellung der forensischen Gutachten. Praxis und Methoden der linguistischen Textanalyse verändern sich ständig mit dem technischen Fortschritt. Dementsprechend erweitert sich auch der Kreis der Forschungsprobleme und -objekte. Die Ergebnisse der linguistischen Textanalyse können nicht nur im Strafprozess, sondern auch im Zivil- und Verwaltungsprozess behilflich sein.

Andererseits wird die Anwendung der kriminalistischen Linguistik auch durch die neuen Untersuchungsobjekte der kriminalistischen Textanalyse erweitert. So kann auch die relativ neue Erscheinungsform der Sprache – der sgn. *elektronische Diskurs*, d. h. die Sprache der Internetkommunikation, in den Kreis der Forschungsobjekte der linguistischen Textanalyse einbezogen werden.

Es werden ständig auch die Computerprogramme, mit deren Hilfe verschiedene Texte bearbeitet oder korrigiert werden können, ausgearbeitet. Dadurch kann die kriminalistische Textanalyse erschwert werden, da es die Möglichkeit der komputergestützten Korrektur des Textes besteht. Die Korrekturprogramme werden immer wieder verbessert. In solchen Fällen wer-

den die autorspezifischen Merkmale aus dem Text entfernt, was die linguistische Textanalyse komplizieren kann. Es beeinflusst die Ausarbeitung der neuen Untersuchungsmethoden.

Heutzutage vermehrt sich ständig die Zahl der Personen, die eine oder die andere Fremdsprache gut beherrschen. Es kann die Lösung von einigen Fragen der kriminalistischen Textuntersuchung erschweren, z.B., die Feststellung der Muttersprache oder der meist angewendeten Sprache des Autors.

In der vorliegenden Arbeit wird Anwendungspraxis der linguistischen Fachkenntnisse im kriminalistischen (forensischen) Bereich umfassend und gründlich analysiert, sowie wird die Analyse und Systematisierung der theoretischen und methodologischen Grundlagen derartiger Untersuchungen dargestellt.

Die Untersuchung der Dokumententexte als der selbstständigen Beweisquellen begann mit Handschriftuntersuchungen und begrenzte sich lange Zeit nur mit der Analyse der grafischen Seite des Schreibens. Sprachlichen Merkmalen des Schreibens wurde erst seit dem Ende des 19. – Anfang des 20. Jahrhunderts von einzelnen Handschriftuntersuchern Aufmerksamkeit geschenkt. Hans Gross – „der Vater der Kriminalistik ist einer der ersten, der in seinen Werken die Bedeutung der Untersuchung von sprachlichen Merkmalen und von dem Inhalt des Schreibens betont hat. Später entwickelte sich die Untersuchung der Sprachmerkmale des Täterschreibens in vielen Ländern, zunächst aber als Nebenmethode der Handschriftuntersuchungen.

So lässt sich die kriminalistische Untersuchung der geschriebenen Sprache in zwei Etapen aufzuteilen:

1. die Untersuchungen der geschriebenen Sprache im Rahmen der Handschriftuntersuchungen (oder graphologischen Untersuchungen) bis zu den Autorschaftermittlungen;
2. linguistische Textanalyse mit dem Ziel der Autorenermittlung (im Rahmen der forensischen Expertise).

Die Praktik und Methoden der linguistischen Textanalyse verändern sich ständig unter dem Einfluss des technischen Fortschrittes. Es erweitert sich der Kreis ihrer Forschungsprobleme und -objekte. Die linguistische Textanalyse kennzeichnet sich durch unterschiedliche Erfahrung und Auffassung im Bereich derartigen Untersuchungen in verschiedenen Ländern abhängig von unterschiedlichen Rechtstraditionen und -systemen. Die derartigen Untersuchungen in unterschiedlichen Ländern kennzeichnen sich durch verschiedenen Umfang, Auffassung usw. Es wird in der vorliegenden Arbeit die Analyse des aktuellen Forschungsstandes im Bereich der krimina-

listischen (forensischen) Textanalyse unter der Berücksichtigung der Praxis in unterschiedlichen Ländern dargestellt.

So wird in vielen Ländern linguistische Textanalyse bei der Erstellung der sprachwissenschaftlichen Expertisen weitgehend gebraucht und bildet den selbständigen Bereich der forensischen Untersuchungen. Die kriminalistische Expertise der geschriebenen Sprache (Autorschaftsexpertise) hat tiefe Wurzeln in Russland, Ukraine und anderen Ländern der Osteuropa. Die Grundlage der linguistischen Textanalyse in den erwähnten Ländern bilden systematisch erarbeitete, geprüfte Methodiken. Die Textanalyse stützt sich hier auch auf die Klassifikationssysteme der sprachlichen Merkmale.

Im System der Kriminalistik (das in vielen Ländern Ost- und Mitteleuropa (Litauen, Russland) funktioniert) kann die kriminalistische Linguistik als ein eigenständiges Zweig der kriminalistischen Technik, neben solchen schon etablierten Zweigen, wie kriminalistische Handschriftuntersuchung oder kriminalistische Fonoskopie, erkannt werden.

Der Bereich der Anwendung der linguistischen Textanalyse auf forensische Fragestellungen, d.h. forensische Linguistik, wird auch in Deutschland erforscht und diskutiert.

In anderen Ländern, wie z.B., Polen, die Analyse der sprachlichen Merkmale wird nur als Hilfsmethode verstanden, die im Rahmen der Schriftuntersuchungen angewendet wird.

Die Analyse der geschriebenen Sprache im forensischen (gerichtlichen) Kontext in mehreren angelsächsischen Ländern (Großbritannien, USA, Kanada u.a.) hat ihre Besonderheiten. Die Betrachtung der Sprache im gerichtlichen Kontext kennt da verschiedene Anwendungsbereiche, z.B., Gerichtsdolmetschen, Analyse rechtssprachlicher Texte, Verständnissnachweise usw. Der Hauptschwerpunkt der wissenschaftlichen Forschung unter dem Titel „Sprache und Recht“ in den angelsächsischen Ländern liegt gerade in den erwähnten Bereichen. Dazwischen werden die Fragen der Autorenerkennung anhand der Textanalyse sehr beschränkt und peripher erörtert.

In Litauen wurden die Grundlagen der kriminalistischen Untersuchung der geschriebenen Sprache in den 60er Jahren angelegt. Die Anfängerin derartigen Untersuchungen in Litauen war O. Dambrauskaitė. Die theoretischen und methodischen Grundlagen der kriminalistischen Textanalyse, sowie die erste kriminalistische Klassifikation der sprachlichen Merkmale wurde im Jahre 1972 in der Dissertation „Kriminalistische Untersuchung der geschriebenen litauischen Sprachen“, deren Autorin O. Dambrauskaitė war, dargestellt. Aufgrund dieser Arbeit wurden später die einzelnen Methodiken zur Analyse der geschriebenen litauischen und russischen Sprache, die in Litauen verwendet werden, angefertigt.

In der kriminalistischen linguistischen Expertise werden in Litauen folgende Methodiken angewendet:

- 1) Kriminalistische Methodik zur Ermittlung der muttersprachlichen Kompetenz (Litauisch oder Russisch) des Autors (Textsprache – Litauisch).
- 2) Kriminalistische Methodik zur Ermittlung der muttersprachlichen Kompetenz (Litauisch oder Russisch) des Autors (Textsprache – Russisch).
- 3) Kriminalistische Methodik zur Textanalyse (Autorenerkennung aufgrund der litauischen Sprache).
- 4) Kriminalistische Methodik zur Stilanalyse (aufgrund der litauischen Sprache).

In Litauen wurde auf der Grundlage der litauischen Sprache eine nationale Klassifikation der sprachlichen Merkmale ausgearbeitet und die methodischen Grundlagen der Untersuchung der geschriebenen litauischen Sprache angelegt.

Einer der wichtigsten Begriffe der Kriminalistik im allgemeinen und der linguistischen Textanalyse im einzelnen ist das *Identifikationsmerkmal*. Von grosser Bedeutung in Identifikationsuntersuchungen der linguistischen Expertise ist die Frage der Klassifikation der sprachlichen Merkmale, die für kriminalistische linguistische Analyse von Bedeutung sind. Traditionell werden die sprachlichen Identifikationsmerkmale in Litauen in zwei Gruppen geteilt:

- 1) *allgemeine Sprachmerkmale*, darunter wird das Niveau der Beherrschung der Rechtsschreibungs- und Grammatikregeln, die Sprachkultur und der Textstil verstanden;
- 2) *individuelle (sog. spezielle) Sprachmerkmale*, d.h. die Abweichungen von der allgemeinen sprachlichen Norm auf allen Ebenen der Textsprache und die Besonderheiten der Sprache des Autors.

Es ist zu betonen, dass die litauischen Experten besondere Aufmerksamkeit auf den Begriff des Sprachmerkmals legen. Die Sprachmerkmale sind wie folgt zu definieren: *Sprachmerkmale sind die Besonderheiten der Schreibfertigkeiten (es geht um die Sprachproduktion) des Verfassers, die sich im Text widerspiegeln.*

In der traditionellen Klassifikation der sprachlichen Merkmale wurde die Hauptaufmerksamkeit der allgemeinen Charakteristik der Textsprache geschenkt. Gegenwärtig unter dem Einfluss neuer Ideen in der Stilistik oder Funktionalgrammatik wird das Untersuchungsgewicht auf die Besonderheiten des Funktionierens der Sprache in den einzelnen Texten gelegt. Als besonders erfolgreich bei der Analyse der Textsprache hat sich in Litauen das

Verfahren der Stilanalyse erwiesen. Je nach der Aufgabestellung (Anfrage) der kriminalistischen Untersuchung der geschriebenen Sprache ist die Textanalyse (Autorenerkennung) und der Textvergleich (Autoreneinschätzung) zu unterscheiden. Die Autoreneinschätzung erfolgt meist in folgenden Richtungen: muttersprachliche Kompetenz, regionale Herkunft/ Dialekt, Bildungsgrad. Manchmal können Hinweise auf Altersgruppe, Geschlecht, Art der Tätigkeit, Gruppenzugehörigkeit, Verstellung der Textsprache durch den Autor, multiple Autorschaft gegeben werden.

Die Untersuchungsobjekte der kriminalistischen Textanalyse sind Dokumententexte, die folgende Merkmale aufweisen:

1. vor allem ist es meistens die aggressive Absicht des Täters (Texturhebers) – Drohung, Erpressung, Forderung, psychologischer Zwang;
2. die Anonymität der Dokumententexte, wobei der Urheber sich zu einer anderen Person verstellen möchte;
3. die Doppeldeutigkeit des Geschriebenen, wobei die der Realität nicht entsprechenden Tatsachen oder die überschätzte Möglichkeiten des Urhebers angeführt werden;
4. der geringere Umfang der Texte, die von der sprachlichen Seite oft wenig informativ sind.

In Litauen zählt man gewöhnlich zu den Untersuchungsobjekten der kriminalistischen Textanalyse nur Texte, die im Alltagsstil, teilweise auch im Amts- oder publizistischen Stil abgefasst worden sind.

Es sind folgende Arten der Schlussergebnisse der kriminalistischen Textanalyse während der Expertise in Litauen zu erwarten: 1) positive Identifikation (kategorische Beschlußfassung), 2) positive Identifikation mit Wahrscheinlichkeitsgrad oder 3) Schlußfolgerung, dass Autorschaftsnachweis bzw. Autoreneinschätzung unmöglich ist (Unausführbarkeit eines kriminalistischen Gutachtens).

Die Begutachtungspraxis im Bereich der linguistischen Textanalyse erfolgt in Litauen seit mehr als drei Jahrzehnten und kann als ununterbrochen bezeichnet werden. Unter den linguistischen Gutachten überwiegende Mehrheit bilden die Gutachten für Autorenermittlung. Obwohl die kriminalistische Textanalyse in Litauen im Großen und Ganzen als erforderlich betrachtet wird, wird ihre potentielle Leistungsfähigkeit bei weitem noch nicht ausgenutzt.

Die kriminalistischen linguistischen Kenntnisse und Methoden werden auch in anderen Arten der forensischen Expertisen angewendet. Die Dokumententexte sind die unmittelbaren Untersuchungsobjekte nicht allein der kriminalistischen linguistischen Expertise. Die Dokumententexte können verschiedenartig hergestellt werden: handschriftlich, mit Hilfe der

Schreibmaschine, des Computers oder mittels der Audiogeräte. Es sollen dabei nicht nur ihre sprachlichen, sondern auch die technischen, graphischen, fonetischen Aspekte beachtet werden. Die Methoden, die bei der Untersuchung der erwähnten Textaspekten angewendet werden, können oft einander ergänzen. Auf diese Weise werden auch die Untersuchungsmöglichkeiten der unterschiedlichen Expertisen erweitert. Die Berücksichtigung der Errungenschaften der Linguistik ist gerade ein Beispiel dafür.

Es ist zu betonen, daß sich die Untersuchungsaufgaben der angeführten Expertisen stets erweitern und die Untersuchungen selbst immer komplizierter werden. „In nicht wenigen Fällen anonymer Erpressung, Drohung usw. sind Daten aus allen drei Bereichen, Stimme, Sprache, Schrift zugleich gegeben und alle drei Wissenschaften simultan auf Kooperation angewiesen“⁴⁷¹.

So können die Errungenschaften der Linguistik auch bei den Handschriftuntersuchungen, technischer Untersuchung der Urkunden (z.B. Schreibmaschinentexten u.a.), sowie bei der Sprechererkennung (fonoskopische Expertise) zur Hilfe gezogen werden.

In der Zukunft wird die kriminalistische Linguistik und die kriminalistische linguistische Expertise im Einzelnen in noch größerer Abhängigkeit von der allgemeinen Entwicklung des technischen Fortschrittes liegen.

Der Anwendungsbereich der Untersuchungen von der geschriebenen Sprache erweitert sich, da die Produktion von handgeschriebenen Urkunden im allgemeinen abnimmt. Die kriminalistische Textanalyse, wie bekannt, beschäftigt sich meistens mit Computertexten (sowohl abgedruckten, als auch Texten, die im Computerprogramm aufbewahrt werden). In solchen Fällen sind auch die den Umgang des Textautors mit dem Computer (Computerprogramm, Korrekturprogramm) kennzeichnenden verschiedenartigen Fertigkeiten zu untersuchen. Die Berücksichtigung dieser Seite der schriftlichen Abfassung kann zusätzliche Hinweise über die Erfahrung des Autors bei der Produktion von Computertexten geben, die auch für die weitere Autoreneinschätzung von grundsätzlicher Bedeutung sein können. Es ist dabei hinzuzufügen, daß in *Litauen* der Erarbeitungsprozeß der methodischen Grundlagen von der Untersuchung der Computertexte schon eingeleitet worden ist.

Andererseits wird die Anwendung der kriminalistischen Linguistik auch durch die neuen Untersuchungsobjekte der kriminalistischen Textanalyse erweitert. So kann auch die relativ neue Erscheinungsform der Sprache

⁴⁷¹ Kniffka H. (Hg.) (1990): Texte zur Theorie und Praxis forensischen Linguistik. Tübingen: Niemeyer (Linguistische Arbeiten 249), S.21.

– der sgn. *elektronische Diskurs*, d.h. die Sprache der Internetkommunikation, in den Kreis der Forschungsobjekte der linguistischen Textanalyse einbezogen werden. Die Untersuchung des elektronischen Diskurses, als einer eigenartigen Art der Sprache, liegt in der ganzen Welt, wie auch in Litauen, noch in der Anfangsphase.

Für die kriminalistische Untersuchung können auch die Merkmale des elektronischen Diskurses von Bedeutung sein. Die Sprache der Internetkommunikation hat die Eigenschaften sowohl der geschriebenen als auch der mündlichen Sprache, deshalb wird sie oft *aufgeschriebene mündliche Sprache* oder *aufgeschriebenes Sprechen* genannt. Der elektronische Diskurs ist meistens genauso spontan, unoffiziell, unformal und einfach wie die mündliche Form der Sprache. Andererseits ist die Sprache der Internetkommunikation mehr überlegt und nach Schreibregeln aufgeschrieben.

Da der elektronische Diskurs sowohl die Merkmale der geschriebenen als auch der gesprochenen Sprache aufweist, sollen neue Untersuchungsmethoden auch in der kriminalistischen Textanalyse dazu entwickelt werden.

Doch ist es dabei zu bekennen, dass die wissenschaftliche Diskussion im Bereich der kriminalistischen Textanalyse beschränkt sich auf die Erörterung der einzelnen Problemfragen und spezifischen Fragen praktischer Art.

In Litauen, sowie auch in anderen Ländern, wie es aus der Analyse der Literatur zum Thema ersichtlich ist, wurde zur Zeit keine allgemeine und umfassende Theorie der linguistischen Textanalyse vorbereitet.

Da aber der aktuelle Forschungsstand im Bereich der kriminalistischen Textanalyse es ermöglichte, wurde die Zusammenfassung (Systematisierung) der theoretischen Grundlagen der kriminalistischen (forensischen) Textanalyse in einer Theorie (Kriminalistische Linguistik) zu einer der Hauptaufgaben der im Jahre 2002 erschienenen Dissertation „Die theoretischen Grundlagen der kriminalistischen Linguistik und die Anwendung ihrer Methoden und Empfehlungen in der forensischen Expertise“ („Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje“)⁴⁷² gewählt.

Die vorliegende Monographie wurde auf der Grundlage der Dissertation der Autorin ausgearbeitet. Es wurde dabei aber die Struktur der Arbeit verändert, es wurden neue Teile hinzugefügt sowie das andere Material aktualisiert. In der Monographie wurden neue Hypothesen dargestellt, neue Forschungsrichtungen vorgeschlagen. Es wurde die Analyse der in Jahren

⁴⁷² Ryngevič R. Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje, Dakt. disert. Vilnius, 2002.

2002-2005 neu erschienen Literaturquellen zum Thema durchgeführt. In der Monographie wurde auch der empirische Stoff ergänzt.

Die Autorin erörtert in der Monographie die Möglichkeiten, Problemfragen und Perspektiven der Anwendung von linguistischen Kenntnissen im forensischen Bereich bei der Ermittlung und Beweisführung.

Es wird folgende Definition der kriminalistischen Linguistik von der Autorin vorgeschlagen:

es ist ein Teilbereich der kriminalistischen Technik, der aufgrund der Integration der Kenntnisse aus der Kriminalistik, Linguistik und anderen Wissenschaften die Gezetzmässigkeiten des Funktionieren und Gebrauchs von sprachlichen Merkmalen in Dokumententexten feststellt und erforscht, sowie ihre Untersuchungsmethoden erarbeitet für die spezifischen Anfragen der Ermittlung und Beweisführung (Autorenerkennung und -einschätzung sowie Feststellung der anderen für Ermittlung und Beweisführung wesentlichen Umstände).

Die begriffliche Basis:

Da die Gebrauchspraxis und Auffassung mancher Begriffe aus dem Bereich der kriminalistischen (forensischen) Textanalyse in vielen Ländern unterschiedlich ist, sind einige der Hauptbegriffe in der Monographie näher erläutert oder neu vorgeschlagen.

Folgende Begriffe sollen entsprechend der Erläuterung verstanden werden:

Autorenerkennung (-ermittlung) – Feststellung der Identität des Urhebers des zu untersuchenden meistens anonymen Tatschreibens und des Autors des zu vergleichenden Textes (-en) anhand Textvergleichs.

Autoreneinschätzung – auf der Basis sprachlicher Daten (anhand der Textanalyse) beruhende Einschätzung des Autors eines inkriminierten Tatschreibens, z.B. hinsichtlich seiner muttersprachlichen Kompetenz, Bildungsgrades, regionaler Herkunft, Tätigkeitsbereichs u.a.

Forensische Linguistik (forensic linguistics)(im engeren Sinne) – ein Teilbereich der Angewandten Linguistik, das die Methoden zur Erstellung linguistischer Gutachten in zwei Richtungen: zum Autorschaftsnachweis und Verständnisnachweis, ausarbeitet.

Forensische Linguistik (im weitesten Sinne) – umfasst u.a. die linguistische Analyse des sprachlichen Verhaltens der Beteiligten an einem Gerichtsverfahren, die Untersuchung der Glaubwürdigkeit von Zeugenaussagen, die Verständlichkeit von Instruktionen an die Geschworenen, die Formulierung von Gesetztexten, die Dekodierung und Interpretation von strittigen Äußerungen in Form, Bedeutung(en) und den pragmatischen Implika-

tionen, insbesondere im Bereich von Beleidigungen, Verbalinjurien, Verleumdungen u.ä., die pragmatische Analyse des Status und ilokutionären Potentials von Äußerungen, wie z.B. Widerruf und Gegendarsellungen, die Analyse von Tatschriften anonymer Autorschaft (Drohbriefen, Erpresserbriefen und Verleumdungsbriefen) sowie die linguistische Belange der Sprecheridentifizierung mündlicher Äußerungen (neben der phonetischen Sprechererkennung in diesem Bereich)⁴⁷³.

Kriminalistische Linguistik – theoretische und methodologische Grundlage der Anwendung der linguistischen Fachkenntnisse (der kriminalistischen Textanalyse) im Rahmen der kriminalistischen Expertise.

Kriminalistische (linguistische) Textanalyse – linguistische Analyse von Täterschreibern zum Ziel der Autorenermittlung oder -einschätzung.

Kriminalistische linguistische Expertise – die linguistische Textanalyse des anonymen Täterschreibens für die Anfragen der kriminalistischen Art (Autorenermittlung oder -einschätzung, Feststellung des Zustandes des Autors oder der Bedingungen beim Produzieren des Textes).

Methodologie der kriminalistischen Linguistik – die Gesamtheit der allgemeinen Methoden und Untersuchungsweisen, die in der kriminalistischen Linguistik verwendet werden. Es ist zugleich die Wirklichkeitserkenntnistheorie, aufgrund der die wissenschaftliche Denkweise und die Prinzipien der kriminalistischen Linguistik erörtert werden können.

Theorie der kriminalistischen Linguistik – das System der allgemeinen Grundsätze, Auffassungen, Kenntnisse und Begriffe der kriminalistischen Linguistik.

Sprachliche Merkmale – die Besonderheiten der Sprachfertigkeiten der Person, Abweichungen von den Sprachnormen.

⁴⁷³ Holst F., Kniffka H. Bonner Konferenz zur Forensischen Linguistik./ Kriminalistik und forensische Wissenschaften, Heidelberg, 1994/ Band 83, S. 173.

PODSTAWY METODOLOGICZNE LINGWISTYKI KRYMINALISTYCZNEJ I ICH ZASTOSOWANIE W EKSPERTYZIE SĄDOWEJ

Streszczenie

Nauka kryminalistyczna rozwiązując własne zadania strategiczne intensywnie poszukuje nowych metod i środków ukierunkowanych na badanie przestępstw. Jednym z perspektywicznych kierunków, który niewątpliwie może być korzystny również w badaniach przestępstw, jest zastosowanie metod lingwistycznych do celów identyfikacji indywidualnej lub grupowej autora pisma dowodowego (np. listu z pogroźkami, z żądaniem okupu, listu sfalszowanego) lub w poszukiwaniu odpowiedzi na inne pytania podczas badań kryminalistycznych.

Gdy przedmiotem badań eksperckich stają się dokumenty, wówczas źródłem informacji dowodowej mogą być zawarte w nich teksty. Przez dłuższy czas główną uwagę w badaniach dokumentów kierowano na graficzną stronę tekstu, czyli na charakter i cechy pisma. Tymczasem, w ramach ekspertyzy, wiele ważnej informacji można uzyskać w trakcie badań nad językiem tekstu. Przecież język, a ściślej mówiąc, mowa, wypowiedzi, słowa, w sposób bezpośredni lub pośredni daje wiele informacji o jego użytkowniku – autorze.

Kryminalistyczne badania nad językiem tekstu dokumentów, jako śladu szczególnego, stanowią perspektywiczny rodzaj badań eksperckich. Co raz to zmniejsza się liczba tekstów pisanych od ręki i można przypuszczać, że wraz z postępem technicznym wkrótce po prostu staną się rzadkością. Oznacza to, że liczba badań graficznych pisma w najbliższym czasie może wyraźnie się zmniejszyć. Już obecnie coraz częściej przedmiotem badań eksperckich są teksty pisane w różny sposób: nie tylko teksty drukowane, pisane na maszynie, ale również i teksty, pisane na komputerze, tzw. teksty zapisane w pamięci komputerowej. W takich przypadkach główna informacja o twórcy tekstu zawarta jest w tzw. śladach językowych: w słowach, wypowiedziach, myślach itp.

Mimo że istnieją już fundamenty badań kryminalistycznych nad językiem tekstów (pisanych i mówionych*), to jednak w tej dziedzinie jest jesz-

* W ekspertyzie lingwistycznej rozróżnia się dwa rodzaje języka: język pisany i język mówiony.

cze wiele problemów do rozwiązania. Z jednej strony, mamy do czynienia z ciągłym rozwojem językoznawstwa, zmianą poglądu na język, jego właściwości funkcyjne itp. Wszystko to powinno zostać uwzględnione również w badaniach kryminalistyczno-lingwistycznych. Z drugiej zaś strony, wzrasta liczba przedmiotów badań kryminalistycznych. W przyszłości pojawiają się też nowe przedmioty badań kryminalistyczno-lingwistycznych, np. język internetowy albo dyskurs elektroniczny, charakteryzujący się własnymi cechami. Stale są unowocześniane także programy komputerowego opracowywania tekstów, powstają coraz to bardziej nowoczesne programy automatycznego poprawiania błędów itp. W ostatnich latach wzrasta liczba osób dobrze znających jeden lub kilka języków obcych, co również może utrudniać niektóre zadania badań kryminalistycznych nad językiem, np. ustalenie języka ojczystego lub języka używanego najczęściej. Jak wiadomo, badania nad językiem mówionym stosowane są również w fonoskopii. To znaczy że powinny być opracowywane nowe efektywne metody i sposoby badań kryminalistyczno-lingwistycznych oraz doskonalone dotychczasowe.

Mając na uwadze wspomniane właściwości badań kryminalistycznych nad językiem tekstów, ten rodzaj badań eksperckich jest niezwykle aktualny dla dalszego rozwoju i możliwości korzystania z różnych sposobów w pozyskiwaniu informacji dowodowej. Tym bardziej, że wyniki kryminalistycznych badań lingwistycznych mogą być stosowane nie tylko na potrzeby procesu karnego, tzn. w ujawnianiu i badaniu przestępstw, ale także w innych dziedzinach jurysdykcyjnych, np. w postępowaniu cywilnym lub administracyjnym.

Jednak praktyka omawianego rodzaju badań w poszczególnych krajach jest odmienna, różni się też sposób ich pojmowania i poziom rozwoju. Dlatego w celu opracowania samodzielnego systemu kryminalistycznych badań lingwistycznych w niniejszej pracy została szczegółowo przeanalizowana istniejąca sytuacja. Wyniki badań w poszczególnych krajach zostały przeanalizowane, połączone w ogólny system, zapewniający możliwość o wiele efektywniejszego wykorzystania rezultatów badań nie tylko w ramach poszczególnego kraju, ale w skali światowej. Także zostały uwzględnione najnowsze zmiany oraz tendencje naukowe w takich dziedzinach jak: kryminalistyka, teoria ekspertyzy sądowej (ekspertologia), lingwistyka i innych, które stanowią podstawę omawianego rodzaju badań. Należy też uwzględnić zmiany i tendencje, zachodzące w praktyce innych krajów. Ostatnio coraz intensywniej rozwijają się takie interdyscyplinarne nauki jak socjolingwistyka i psycholingwistyka. Zastosowanie najnowszych osiągnięć i wyników badań tych dziedzin nauki w metodykach lingwistycznych

badan eksperckich, kompleksowe badania nad językiem mogłyby w sposób znaczący przyczynić się do udoskonalenia nie tylko procesu badań eksperckich, ale też mieć wpływ na jego wyniki.

Rozwój podstaw teoretycznych wiedzy lingwistycznej i metod stosowanych w celach sądowych (kryminalistycznych) oraz praktyka w poszczególnych krajach są różne. W jednych z nich lingwistyczne metody badawcze (tzn. badanie cech językowych) są stosowane w ekspertyzach i stanowią podstawę samodzielnego badania eksperckiego. Na przykład w Rosji, na Ukrainie i w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej (w tym także na Litwie) kryminalistyczna ekspertyza lingwistyczna (tradycyjnie nazywana ekspertyzą autorstwa) ma głębokie korzenie. Analiza lingwistyczna w tych krajach nie jest wykonywana na podstawie przypadkowej metodyki w konkretnych przypadkach, ale jest prowadzona na podstawie systemowo opracowanych i zaaprobowanych metodyk. Zagadnienia kryminalistycznych badań nad językiem pisany w tych krajach badało wielu naukowców, wśród których można wymienić E.Babajewą, W.Belowa, G.Markową, S.Wuła i innych.

W Niemczech także zwraca się dużą uwagę na rozwój sądowej analizy lingwistycznej, a tego rodzaju ekspertyzy często i z powodzeniem są wykonywane w praktyce. W tym kraju problemy badań nad językiem pisany, które zazwyczaj nazywany są lingwistyczną (sądową) analizą tekstu (Linguistische (Forensische) Textanalyse), badali tacy naukowcy i biegli, jak Ch.Baldauf, K.Brinker, K.Grewendorf, W.Hehn, H.Kämper, H.Kniffka, S.Schall i inni.

W innych krajach, np. w Polsce, badanie cech językowych praktycznie jest rozumiane tylko jako dodatkowa metoda, która może być stosowana w ekspertyzach pisma ręcznego. Chociaż, z drugiej strony, polscy naukowcy i praktycy jako jedni z pierwszych już dawno temu zwrócili uwagę na możliwości płynące z badań cech językowych (stylu, leksyki itd.) stanowiących źródło informacji dowodowej. Pisali o tym w swoich pracach znani badacze, wśród nich: L.Fajer, W.Gutekunst, T.Hanausek, B. Hołyst, P.Horoszowski, Z.Kegel, H.Kołecki, M.Kulicki, H.Kwieciński, M.Owoc, A.Szwarc i inni. Sporo uwagi propagowaniu badań właściwości językowych poświęca A.Feluś. W Polsce proponowane jest stosowanie analizy językowej wraz z analizą graficzną w ramach ekspertyzy pisma ręcznego, która mogłaby być nazywana ekspertyzą graficzno-lingwistyczną.

Badania nad językiem pisany na potrzeby sądowe w krajach anglosaskich mają własny charakter. Jak wynika z analizy literatury naukowej, w tych krajach nie istnieją samodzielne metodyki badań nad językiem pisany. Wybór metod analizy lingwistycznej jest oparty na zasadzie „ad ca-

sum“. To znaczy, że metody badawcze są zależne od konkretnych przypadków. Ogólne metodyki, które byłyby stosowane we wszystkich przypadkach badania lingwistycznego, nie zostały opracowane. W ogóle zagadnienia, dotyczące stosowania wiedzy lingwistycznej w powiązaniu z problemami powstającymi w dziedzinie praworządności, są w tych krajach. powszechnie omawiane. Jednak zasadnicza praca – konsekwentna i systemowa – w zakresie stosowania wiedzy lingwistycznej na potrzeby sądu jest ukierunkowana na rozwiązywanie takich problemów, jak np. tłumaczenia na sali rozpraw sądowych oraz ustalanie prawdziwości protokołów z przesłuchań i innych. Tymczasem przypadki ustalania autorstwa są omawiane epizodycznie. Problemy badań nad językiem pisanym w literaturze anglosaskiej badają tacy naukowcy jak M.Coulthard, J.Gibbons, W.Labow, G.R.McMenamin i inni.

Na Litwie tworzenie podstaw kryminalistycznych badań nad językiem pisanym zostało zapoczątkowane w latach 60. XX wieku. Prekursorem tego typu badań była O.Dambrauskaitė. Dzięki niej na Litwie powstała kryminalistyczna klasyfikacja cech litewskiego języka pisanego, która została przedstawiona w pracy doktorskiej „Kryminalistyczne badanie litewskiego języka pisanego“ w roku 1972. Ta klasyfikacja stanowiła podstawę metodyk kryminalistycznych badań nad językiem pisanym. Rozważania o problemach kryminalistycznych badań nad językiem pisanym kontynuowała A.Žalkauskienė – ekspert LCES. Dzięki niej zostały opracowane metodyki kryminalistycznego badania języka pisanego, stosowane w celu ustalenia lub scharakteryzowania autora tekstu.

Jednak należy stwierdzić, że prace naukowe z tego zakresu są fragmentaryczne i dotyczą poszczególnych problemów o wąskim charakterze praktycznym.

Na Litwie wiedza lingwistyczna w badaniach eksperckich dotychczas najczęściej jest stosowana w kryminalistycznej ekspertyzie autorstwa. Kryminalistyczna ekspertyza autorstwa w litewskiej praktyce ochrony praworządności jest uważana za rozwinięty i ważny rodzaj badania eksperckiego.

Analiza praktyki badań lingwistycznych stosowanych na Litwie i w innych krajach oraz literatury naukowej, poświęconej temu tematowi pokazuje, że w ogóle brakuje jednolitej i w pełni opracowanej teorii kryminalistycznych badań lingwistycznych.

Po zbadaniu rozwoju światowej analizy lingwistycznej i jej tendencji oraz współczesnej sytuacji w kryminalistycznej ekspertyzie autorstwa na Litwie, w niniejszej pracy naukowo została uzasadniona teoria kryminalistycznych badań lingwistycznych, która powinna stać się naukową bazą do

stosowania tego rodzaju badań w praktyce, tzn. w kryminalistycznej ekspertyzie lingwistycznej. Naszym zdaniem, teoria i metodologia kryminalistycznej wiedzy lingwistycznej i jej metod powinna stanowić podstawę samodzielnej gałęzi technik kryminalistycznych. Naszym zdaniem, lingwistyką kryminalistyczną powinna nazywać się gałąź techniki kryminalistycznej, która syntezuje wiedzę lingwistyczną i kryminalistyczną badając i analizując reguły przejawu właściwości językowych w tekstach dokumentów, opracowuje metody badawcze w celu rozwiązywania zagadnień ekspertyzy sądowej, identyfikującej lub charakteryzującej osobę, która tekst sporządziła (autora), a także ustala inne ważne okoliczności.

Monografia przedstawia jednolity system teoretycznych i metodologicznych podstaw kryminalistycznych badań lingwistycznych. Rozpatrzone zostały również nowe możliwości i tendencje oraz perspektywy stosowania wiedzy i metod lingwistycznych w kryminalistycznych badaniach eksperckich.

W niniejszej pracy przedstawiona została analiza rozwoju kryminalistycznych badań nad językiem pisanym, analiza i uogólnienie stanu kryminalistycznych badań lingwistycznych w różnych krajach, ich tendencje i perspektywy dalszego rozwoju oraz zostały przestudiowane możliwości stosowania wiedzy lingwistycznej w badaniu eksperckim w celu poszerzenia jej zakresu oraz opracowanie materiału analizującego rozwój ekspertyzy autorstwa na Litwie i jej stan obecny.

Naszym zdaniem lingwistyka kryminalistyczna powinna być uważana za samodzielną gałąź technik kryminalistycznych, dającą wiedzę teoretyczną i opracowującą metody oraz rekomendacje w dziedzinie praktycznego stosowania tego rodzaju badań – kryminalistycznej ekspertyzie lingwistycznej. Lingwistyka kryminalistyczna powinna stać się ogólną podstawą teoretyczną i metodologiczną badań lingwistycznych, których wyniki byłyby wykorzystywane do rozwiązywania zagadnień ekspertyz kryminalistycznych (np. fonoskopijnej, pisma ręcznego itd.). Chociaż kryminalistyczna analiza lingwistyczna jest ściśle powiązana z właściwościami konkretnego języka, to jednak istnieją przesłanki do opracowania ogólnej meta-teorii, której prawa byłyby stosowane nie tylko do badań poszczególnych języków (lub rodzin językowych) w celu rozwiązywania różnego typu zagadnień, ale też umożliwiłyby stosowanie metodycznych rekomendacji dotyczących badań konkretnego języka do badania innego języka.

Z analizy badań empirycznych wynika, że w związku z nadaniem językowi litewskiemu statusu języka urzędowego mieszkające na Litwie osoby narodowości nielitewskiej (których językiem ojczystym jest język nielitewski) znają ten język coraz lepiej, dlatego w oparciu o nowe dane powin-

ny zostać uściślone oraz uzupełnione metodyki kryminalistycznych badań nad językiem.

Źródłem badań w niniejszej pracy jest literatura naukowa takich dziedzin prawa jak: kryminalistyka, teoria ekspertyzy sądowej (ekspertologii), procesu karnego i inna, która została wydana na Litwie i zagranicą (w Rosji, Polsce, Niemczech, Stanach Zjednoczonych, W. Brytanii i innych). Badania oparte też zostały na literaturze z dziedziny lingwistyki oraz jej poszczególnych działów (lingwistyki stosowanej, socjolingwistyki, psycholingwistyki itp.) oraz literaturze innych dziedzin naukowych. W monografii zostały wykorzystane także teoretyczne i empiryczne badania i ich wyniki z takich dziedzin, jak ekspertyza kryminalistyczna (sądowa), statystyka lingwistyczna, socjolingwistyka, psycholingwistyka i innych.

Innowacyjność niniejszej monografii oraz jej specyficzność w porównaniu z innymi opracowaniami na badany temat polega na tym, że:

1. Powyższa praca jest pierwszym badaniem monograficznym tego rodzaju, które przedstawia szczegółową analizę możliwości i perspektyw stosowania wiedzy lingwistycznej i metod w kryminalistycznych badaniach eksperckich.
2. W ramach pracy zanalizowane zostało i uogólnione doświadczenie różnych krajów świata w zakresie rozwiązywania zagadnień stosowania wiedzy lingwistycznej na potrzeby sądowe. Także zanalizowany został rozwój omawianego rodzaju badań na Litwie i jego stan obecny.
3. W sposób naukowy uzasadnione zostały możliwości wyodrębnienia teorii i metodologii stosowania wiedzy lingwistycznej na potrzeby kryminalistyczne, czyli lingwistyki kryminalistycznej i opracowania na jej bazie nowej samodzielnej gałęzi technik kryminalistycznych.
4. Zaproponowane zostało nowe traktowanie sfery praktycznego stosowania teorii i metodologii tej dziedziny czyli kryminalistycznej ekspertyzy lingwistycznej. Kryminalistyczna ekspertyza lingwistyczna powinna się opierać na zasadach ogólnych stosowania wiedzy lingwistycznej i metod w kryminalistycznych badaniach eksperckich.
5. W pracy zaprezentowany został jednolity system podstaw teoretycznych kryminalistycznych badań lingwistycznych.
6. W pracy prognozowane są kierunki dalszego rozwoju teorii i metodologii kryminalistycznych badań lingwistycznych.

Monografia składa się ze wstępu, trzech rozdziałów, siedmiu podrozdziałów, bibliografii oraz załączników. Pierwszy rozdział pracy pod tytułem „Proces kształtowania się metodologii lingwistyki kryminalistycznej“

tworzą dwa podrozdziały: „Kształtowanie się i rozwój kryminalistycznych badań języka pisanego“ oraz „Koncepcja i podstawy metodologiczne lingwistyki kryminalistycznej, oraz ich związek z metodami kryminalistyki i ekspertologii sądowej“. Pierwszy podrozdział jest poświęcony analizie kształtowania się i rozwoju kryminalistycznych badań języka pisanego w różnych krajach oraz rozwoju kryminalistycznych badań języka pisanego na Litwie. Drugi podrozdział przedstawia koncepcję lingwistyki kryminalistycznej oraz podstawy metodologiczne lingwistyki kryminalistycznej i ich związek z metodami kryminalistyki i ekspertologii sądowej.

Drugi rozdział monografii „Stosowanie metod lingwistyki kryminalistycznej w ramach ekspertyzy sądowej“ prezentuje analizę możliwości oraz problemów, dotyczących identyfikacyjnych oraz klasyfikacyjnych i diagnostycznych kryminalistycznych badań lingwistycznych.

Trzeci rozdział pracy nosi tytuł „Współczesne tendencje w lingwistyce kryminalistycznej i kryminalistycznej ekspertyzie lingwistycznej oraz perspektywy ich rozwoju“. Rozdział przedstawia analizę ogólnych tendencji rozwoju i perspektyw lingwistyki kryminalistycznej oraz tendencje w kryminalistycznej ekspertyzie lingwistycznej. Jeden z podrozdziałów tej części pracy jest rozpatrywany problemy stosowania metod lingwistyki kryminalistycznej w ramach ekspertyz innego rodzaju (np. ekspertyzy pisma ręcznego, ekspertyzy fonoskopijnej itd).

Monografia została opracowana wykorzystując pracę doktorską autorki „Teoretyczne podstawy lingwistyki kryminalistycznej i stosowanie jej metod oraz rekomendacji w ekspertyzie sądowej“⁴⁷⁴, poszerzając ją o szereg nowych podrozdziałów, włączając rezultaty z nowych badań, podając nowe informatywne rozważania i poprawiając oraz uściślając przedstawione podstawowe stwierdzenia.

Podstawowe pojęcia w monografii:

W trakcie badania wyszło na jaw, że w różnych krajach odmiennie interpretowane są podstawowe pojęcia, dlatego niektóre z nich wymagają ścisłego określenia.

Lingwistyka kryminalistyczna – dziedzina techniki kryminalistycznej, która syntezuje wiedzę lingwistyczną i kryminalistyczną badając i analizując reguły przejawu właściwości językowych w tekstach dokumentów, opracowuje metody badawcze w celu rozwiązywania zagadnień ekspertyzy

⁴⁷⁴ Ryngevič R. Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje, Dakt. disert. Vilnius, 2002.

sądowej, identyfikującej lub charakteryzującej osobę, która tekst sporządziła (autora), a także ustala inne ważne okoliczności.

Teoria lingwistyki kryminalistycznej – zbiór ogólnej, uniwersalnej wiedzy, praw, twierdzeń, koncepcji i pojęć lingwistyki kryminalistycznej jako samodzielnej gałęzi technik kryminalistycznych.

Metodologia lingwistyki kryminalistycznej – zbiór metod i sposobów badawczych, stosowanych w lingwistyce kryminalistycznej jako samodzielnej gałęzi technik kryminalistycznych, tzn. zbiór ogólnych metod naukowych jako teoria poznawcza, która bada zasady i sposoby naukowego myślenia stosowane w lingwistyce kryminalistycznej.

Kryminalistyczna ekspertyza lingwistyczna – badanie języka pisanego anonimu w celu zidentyfikowania autora tekstu, scharakteryzowania, ustalenia jego stanu w momencie pisania (sprządzania) tekstu, warunków powstawania tekstu i innych ważnych okoliczności.

LITERATŪRA

1. Aignerová A. Co je forenzní lingvistika / Kriminalistika, ročník XXXIV, 2001/1.
2. Andrews W. A., Kohler M. A., Campbell J. P. Phonetic, Idiolectal and Acoustic Speaker Recognition (paper presented at 2001 - A Speaker Odyssey). – Crete, Greece, 2001.
3. Artmann P. Tätertexte – eine linguistische Analyse der Textsorten Erpresserbrief und Drohbrief. – München, 1996.
4. Autorystės ekspertizės skyrimas ir medžiagos jai daryti paruošimas (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1985.
5. Baayen R. H., van Halteren H., Tweedie F. J. Outside the cave of shadows: using syntactic annotation to enhance authorship attribution / *Literary and Linguistic Computing*, 1996, No. 11. P. 110–120.
6. Baldauf Ch. Zur Signifikanz sprachlicher Merkmale im Rahmen des Autorschaftsnachweises: Ansätze und Desiderate der forensischen Linguistik // *Archiv für Kriminologie*, 1999. Band 204. S. 93–103.
7. Balso technologijų taikymo ataskaita (iš: Balso technologijų taikymo lietuvių kalbai analizė ir perspektyvinių veiklos kryptčių pagrindimas). http://www.likit.lt/all/balso_tech/balsotech.zip (prisijungta: 03.11.2005)
8. Beaugrande de R. Reconnecting Real Language with Real Text: Text Linguistics and Corpus Linguistics/ *International Journal of Corpus Linguistics*, 1999. No. 2(4). S. 243–260.
9. Bickes H., Kresic Fehler M. Text und Autor. Zur Identifizierung von Merkmalen der Ausgangssprache bei nicht-muttersprachlichen Schreibern // 2. Symposium des BKA. Autorenerkennung (Tagungsband). – Wiesbaden, 2000. S. 110–133.
10. Boves L 'Commercial Applications of Speaker Verification: Overview and Critical Success Factors', *Proceedings of RLA2C Workshop on Speaker Recognition and its Commercial and Forensic Applications.* – Avignon, 1998. P. 150–159.
11. Brinker K. Textanalytische Voraussetzungen forensischlinguistischer Gutachten / *Texte zu Theorie und Praxis*, 1990. S. 115–123.
12. Brinker K. Zum Problem der Autorenerkennung aus textlinguistischer Sicht (am Beispiel von Erpresserschreiben)/ 2. Symposium des Bun-

- deskriminalamtes. Autorenerkennung (Tagungsband). – Wiesbaden, 2000. S. 34–45.
13. Broeders A. P. A. Forensic Speech and Audio Analysis Forensic Linguistics (a review of the period 1998-2001): 13th INTERPOL Forensic Science Symposium, Lyon, France, 16-19 October 2001.
 14. Brower D., Gerritsen M., de Haan D. Speech differences between women and men: on the Wrong track? / *Language in Society*, 1979. No. 8. P. 33–50.
 15. Brown R., Levinson S. Universals of language usage: politeness phenomena / *Cambridge Papers in Social Anthropology*. No. 8 (Questions and politeness: strategies in social interaction). – Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
 16. Brückner T. Verrät der Text den Verfasser? / *Kriminalistik*. 1990. No. 1. S. 13–20.
 17. Burri G. Spontanschreibung im Chat // *Linguistik online*. Nr. 15, 2003. Online-Dokument: http://www.linguistik-online.de/15_03/burri.pdf (prisijungta: 12.05.2005).
 18. Burrows J. F. „An ocean where ach kind...“: statistical analysis and some major determinants of literary style / *Computers and the Humanities*, 1989. No. 23. P. 309–321.
 19. Burrows J. F. Non unless you ask nicely: the interpretative nexus between analysis and information / *Literary and Linguistic Computing*, 1992. No. 7. P. 91–109.
 20. Burrows J. F. Word patterns and story shapes: the statistical analysis of narrative style / *Literary and Linguistic Computin*, 1987. No. 2. P. 61–67.
 21. Burt M. K., Dulay H. C. On Acquisition Orders / Felix S., *Second Language Development: Trends and Issues*. – Tübingen, 1980. P. 265–327.
 22. Cameron D. *Feminism and linguistic theory*. – New York: St. Martin's Press, 1985.
 23. Canter D. Psycholinguistics / *Forensic Sciensec Encyclopedia*, 2001. P. 1276–1280.
 24. Cekow C., Identyfikacja jednostki na podstawie pisma / III Wrocławskie Sympozjum Badań Pisma Ręcznego. – Wrocław, 1988. S. 72-81.
 25. Chaski C. E. Empirical evaluation of language- based author identification techniques // *Forensic Linguistics*, 2001. Vol. 8(1). P. 1–64.

26. Constantin R. Bologna 2005 National Graphology Congress // Revista de Criminologie, de Criminalistică și de Penologie, 2005. Nr. 2/2005. P. 141–145.
27. Coulthard M. On the Use of Corpora in the Study of Forensic Texts / Forensic Linguistics, 1994. Vol. 1 (1). P. 27–43.
28. Coulthard M. Powerful evidence for the defence: an exercise in forensic discourse analyses. // Gibbons J. Language and the Law. – London, New York, 1994. P. 414–427.
29. Czeczot Z. Badania identyfikacyjne pisma ręcznego. – Warszawa, 1971.
30. Czeczot Z., Tomaszewski T. Kryminalistyka ogólna. – Warszawa: Wydawnictwo Comer, 1996.
31. Čekmonas V., Grumadienė L. Sociolingvistika. Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1997.
32. Deeters G. Geleitwort zum „Sprachforum“. Sprachforum 1. 1955/1.
33. De Vel O., Anderson A., Corney M. et al. Mining E-mail Content for Author Identification Forensics. 2001, Int.: <http://www.acm.org/sigmod/record/issues/0112/SPECIAL/6.pdf> (prisijungta 11.05.2005).
34. Dietz K. Kommunikation mit Internet und Handy, 2003. Online-Dokument: <http://www.lehrer-online.de/dyn/9.asp?url=327793.htm> (prisijungta: 12.05.2005).
35. Doddington G. 'Speaker Recognition Based on Idiolectal Differences between Speakers' / *Eurospeech*, September 2001.
36. DRLKŽ. Grumadienė L., Žilinskienė V. Dažninis dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodynas (mažėjančio dažnio tvarka). – Vilnius: Mokslo aidai, 1997.
37. Drommel R., Kipping K. Sprachwissenschaftler: die unerkannten Kriminalisten. Kriminalistik. No. 4/87. S. 215–218.
38. Dürscheid Ch. Netzsprache – ein neuer Mythos. 2003. Online-Dokument: <http://www.ds.unizh.ch/lehrestuhlduerscheid/docs/netzsprache.pdf> (prisijungta: 12.05.2005).
39. Džežulskienė J. Kalba ir giminė / Sociolingvistika ir kalbos kultūra. – Vilnius, 1994.
40. Eades D. Forensic linguistics in Australia: an overview / Forensic Linguistics. The International Journal of Speech, Language and the Law. 2001. Vol. 8. No. 1. P. 113–132.
41. Engel U. Möglichkeiten und Grenzen der forensischen Linguistik / Kriminalistik und forensische Wissenschaften. 1993/ 81. S. 59–67.

42. Estreicher K. Szwarzgot więzienny. – Kraków, 1903.
43. Fajer L. Pismo jako dowód rzeczowy. – Warszawa, 1939. P. 37–38.
44. Feluś A. Z zagadnień roli języka w ekspertyzie pisma. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii*, 1975. Nr. 4.
45. Feluś A. Anonimy o treści wyczerpującej znamiona czynów określonych w art. 178 k. k., art. 181 k. k. I art. 248 k. k. // *Palestra*, 1980. Nr. 4–5. S. 65–75.
46. Feluś A. Identyfikacja kryminalistyczna na podstawie języka pisanego. – Kraków, 2000.
47. Feluś A. Identyfikacja subjęzyków oraz ich wartość poznawcza dla organów ścigania/ *Służba MO*. 1977. Nr. 6. S. 670–684.
48. Feluś A. Zagadnienia kompleksowości w kryminalistycznej ekspertyzie pismoznawczej // *Problemy prawa karnego*. – Katowice, 1983.
49. Feluś A. Aspekt jednostkowy i grupowy języka w kryminalistycznych badaniach dokumentów. *Problemy Kryminalistyki*. 1976. Nr. 124.
50. Feluś A. Aspekt jednostkowy i grupowy języka, *Problemy Kryminalistyki*. 1976. Nr. 124. S. 769–773.
51. Feluś A. Język pisany jako ślad kryminalistyczny – wprowadzenie do problematyki, *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne*, 1979. T. 9.
52. Feluś A. O potrzebie badania języka na użytek kryminalistyki. *Problemy Kryminalistyki*. 1979. Nr. 142.
53. Feluś A., Pabian J. Granice interpretacji kryminalistycznej śladu języka pisanego. *Z Zagadnień Kryminalistyki*. 1983. Z. XVI/XVII.
54. Fiehler R. Analyse- und Beschreibungskategorien für geschriebene und gesprochene Sprache. Alles eins?/ Čmejrkova Š. et al. *Writing vs Speaking. Language, Text, Discourse, Communication*. – Tübingen, 1994. S. 175–180.
55. Fishman P. M. *Interaction: the work women do / Language, gender and society / Eds. B. Thorne, C. Kramarae, N. Henley*. – Newbury House, 1983.
56. Fleischer W., Michel G., Starke G. *Stilistik der deutschen Gegenwartssprache*. – Frankfurt, Berlin, 1996.
57. *Forensic Linguistics. The International Journal of Speech, Language and the Law*. 2001. Vol. 8. No. 1.
58. *Forensic Linguistics. The International Journal of Speech, Language and the Law*. 2000. Vol. 7. No. 1.
59. *Forensic Science International*, 1993. Vol. 58. No. 1, 2.

60. Vinals F., M.a Luz Puente. *Pericia caligrafica judicial*, Herder, Barcelona. – *Attualita grafologica. Trimestrale dell' Associazione Grafologica, Italiana*. 2001.
61. Fries C. *Teaching and Learning English as a Foreign Language*. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962.
62. Geissler H. *Soziale Rollen als Sprechrollen / Kongressbericht der Gemeinschaftstagung für allgemeine und angewandte Phonetik*. – Hamburg, 1960.
63. Gfroerer S., Baldauf C. *Sprechererkennung, Tonträgerauswertung und Autorenerkennung / Kriminalistische Kompetenz. Kriminalwissenschaften, kommentiertes Recht und Kriminaltaktik für Studium und Praxis*. Hrg. von Norbert Beleke. Kap. II, 14: *Kriminaltechnik*. 2000. S. 3–16.
64. Gibbons J. *Language and the Law*. – London, New York, 1994.
65. Girčienė J. *Jaunimo leidinių specifika // Tekstas, kaip pasaulio atspindys: tarptaut. konfer. tezės, 2000 m. lapkričio 9–10 d.* / Ats. red. K. Župerka. – Šiauliai, 2000.
66. Grant T., Baker K. *Identifying reliable, valid markers of authorship: a response to Chaski / Forensic Linguistics*. 2001. Vol. 8. Nr. 1. P. 67–79.
67. Grumadienė L. *Ar kalbos likimą lemia kalbų sąveika? / Paribio tarmių ir kalbų problemos: tarpt. moksl. konferencijos, skirtos Europos kalbų metams, pranešimai*. – Šiauliai, 2001. P. 38–45.
68. Grumadienė L. *Sociolingvistinis dabartinės šnekamosios lietuvių kalbos tyrimo aspektas / Lietuvių kalbotyros klausimai*. T. XXXVI. P. 190–198.
69. Grumadienė L. *Tarminės kalbos įvairavimo priežastys. Kalbos normų ir vartosenos lygmenys. J. Jablonskio konferencijos pranešimų tezės*. – Vilnius, 2000. P. 5–6.
70. Gutekunst W. *Kryminalistyka*. – Warszawa, 1965.
71. Gutekunst W. *Kryminalistyka*. – Warszawa, 1969.
72. Gutekunst W. *Kryminalistyka*. – Warszawa, 1974.
73. Hay R. C. *Virtual Conversations: The Use of Internet-based Synchronous Chat in Basic Writing // Currents in Electronic Literacy*. 2003. Nr. 7. Online-Dokument: <http://www.cwrl.utexas.edu/currents/fall03/hay.html> (prisijungta: 12.05.2005).
74. Hamers J. F., Blanc M. H. A. *Bilinguality and Bilingualism*. – Cambridge etc. CUP, 1989.
75. Hanausek T. *Kryminalistyka (zarys wykładu)*. – Zakamycze, 2000.
76. Hanausek T. *Kryminalistyka. Zarys wykładu*. – Kraków, 1996.

77. Hardy I. Instant Messaging Grows Up. // BBC Online. 2004. Online-Dokument: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/3757297.stm> (prisijungta: 12.05.2005).
78. Hehn W., Schall S. Das System KISTE im BKA / Recent Developments in Forensic Linguistics. – Frankfurt am Main, 1996. P. 373–388.
79. Hymes T. On communicative competence // Pride J. B., Holmes J. Sociolinguistics. – Harmondsworth: Penguin, 1972.
80. Holyst B. Kryminalistyka. – Warszawa, 2000.
81. Holyst B. Kryminalistyka. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, LexisNexis, 2004.
82. Horálek K. Psaný jazyk a vnitřní řeč. Slovo a slovesnost, 1982. Nr. 43.
83. Horoszowski P. Kryminalistyka. – Warszawa, 1958. P. 272.
84. Horoszowski P. Chaotyczny intuicjonalizm czy wiedza // Demokratyczny Przegląd Prawniczy. 1949. Nr. 1.
85. Horoszowski P. O właściwy poziom ekspertyzy pisma // Problemy Kryminalistyki. 1955. Nr. 5.
86. Huber W. Der Umgang mit der Schreibmaschine als Merkmal der Persönlichkeit / Symposium: Forensischer Linguistischer Textvergleich. – Wiesbaden, 1989. S. 185–203.
87. Ignatjeva J., Masiulienė J. Nikodemas Radvila ir jo knyga „Kaip pažinti žmogų iš rašysenos“ // Mokslas ir gyvenimas. 2002. Nr. 5. P. 12–25.
88. Jacikevičius A. Kai kurie psichologiniai sakinių vertimo balsu savitumai dvikalbiškumo procese // Pedagoginės psichologijos klausimai. – Kaunas, 1971. P. 60–70.
89. Jaworski R. Nowe techniki sporządzania dokumentów – zagadnienia dowodowe // Problematyka dowodu z ekspertyzy dokumentów (pod red. Z.Kegla). – Wrocław, 2002. T. I. S. 599–602.
90. Jaworski R. Skuteczność różnych testów poligraficznych do ustalenia autorstwa anonimu // Problematyka dowodu z ekspertyzy dokumentów / Pod red. Z. Kegla. – Wrocław, 2002. T. I. S. 537–539.
91. Jucker A. H. Gutenberg und das Internet. Der Einfluss von Informationsmedien auf Sprache und Sprachwissenschaft // Networx. 2004. Nr. 40. Online-Dokument: <http://www.mediensprache.net/networx/networx-40.pdf> (prisijungta: 12.05.2005).
92. Kämper H. Nachweis der Autorenschaft/ Kriminalistik. 1996. Nr. 8–9.
93. Karaliūnas S. Bilingvizmo situacijos ir jų socialinė dinamika // Lietuvių kalba ir bilingvizmas. Lietuvių kalbotyros klausimai XXVII. – Vilnius: Mokslas, 1988.

94. Karaliūnas S. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997.
95. Karaliūnas S. Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. – Vilnius, 1997.
96. Karaliūnas S. Respublikos lingvosocialinės situacijos charakteristika // Kalbų kontaktai Lietuvos TSR: LKK. – Vilnius, 1983. T. 23. P. 4–42.
97. Kegel Z. Dowód z ekspertyzy pismoznawczej w polskim procesie karnym. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1973.
98. Klemensiewicz Z. Jak charakteryzować język osobniczy, W kręgu języka literackiego i artystycznego. – Warszawa, 1961.
99. Kniffka H. Einführung: Forensische Linguistik / Texte zur Theorie und Praxis der forensischen Linguistik. – Tübingen, 1990. S. 1–54.
100. Kniffka H. Forensisch-linguistische Autorschaftsanalyse: eine Zwischenbilanz / 2. Symposium des Bundeskriminalamtes: Autorenerkennung. – Wiesbaden, 2000. S. 54–83.
101. Kniffka H. Forensische Fonetik und Forensische Linguistik / Festschrift Georg Heike. – Frankfurt am Main, 1998. S. 279–291.
102. Kniffka H. Forensische Linguistik im Rahmen der Nachbarwissenschaften. Fragen der Ethik und der Interdisziplinarität // Kriminalistik und forensische Wissenschaften, 1993. Band 81. S. 42–43.
103. Kniffka H. Towards a Methodology of „Forensic Linguistics“: Postulates and Perspectives / Kriminalistik und forensische Wissenschaften. – Heidelberg, 1993. No. 81.
104. Kniffka H. Berichte: Bonner Konferenz zur Forensischen Linguistik / Kriminalistik und forensische Wissenschaften. – Heidelberg, 1994. Band 83.
105. Kniffka H. Der Linguist als Gutachter bei Gericht // Angewandte Sprachwissenschaft. Grundfragen-Bereiche- Methoden. – Bonn, 1981. S. 584–635.
106. Kniffka H. Texte zur Theorie und Praxis forensischen Linguistik. – Tübingen, 1990.
107. Kniffka H. Thesen zu Stand und Aufgaben „forensischer“ Linguistik / Symposium: Forensischer Linguistischer Textvergleich. – Wiesbaden, 1989. S. 205–237.
108. Kniūkšta P. Kalbos vartosena ir tvarkyba. – Vilnius, 2001.
109. Kołdecki H., Owoc M., Szwarc A. Wybrane zagadnienia techniki kryminalistycznej. Cz. II. – Poznań, 1973.
110. Köster O. Die Datenbank regionaler Umgangssprachen (DRUGS) / Kriminalistik, 2001/1. S. 46–50.

111. Kramarae C. *Women and men speaking: frameworks for analyses*. – Rowley: Newbury House, 1981.
112. *Kriminalistik Lexikon* / hrsg. von W.Burghard u.a. – Heidelberg: Kriminalistik Verl., 1996.
113. *Kryminalistyka* (pod red. prof. dr hab. J. Widackiego). – Warszawa, 1999.
114. Künzel H. On the problem of speaker identification by victims and witnesses // *Forensic Linguistics*. 1994. No. 1(1). P. 45–58.
115. Kulick, D. *Gay and Lesbian Language*// *Annual Review of Anthropology*. 2000. No. 29. P. 243–285.
116. Kulicki M. *Kryminalistyka*. – Toruń, 1994.
117. Kulicki M. *Kryminalistyka. Zagadnienia wybrane*. – Toruń, 1988.
118. Kurapka E. Malevski H., Palskys E., Kuklianskis S. *Kriminalistikos technikos pagrindai*. – Vilnius: Eugrimas, 1998.
119. Kurcz Z. *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie (Studium socjologiczne)*. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.
120. Kurka A. *Słownik mowy złodziejskiej*. – Lwów, 1905.
121. Kvašytė R. Amerikos lietuvių oficialieji raštai – išeivijos kalbinės aplinkos atspindys // *Tekstas, kaip pasaulio atspindys: tarptautinės konferencijos tezės, 2000 m. lapkričio 9–10 d.* / Ats. red. K. Župerka. – Šiauliai, 2000. P. 44–45.
122. Kwiecinski H. *Grafologia sądowa*. – Warszawa, 1933. S. 19–67.
123. Lado R. *Linguistics across Cultures*. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1945.
124. Lakoff R. *Language and woman's place*. – New York: Harper & Row, 1975.
125. Legień M. Stan i kierunki rozwoju grafologii na świecie // *Z zagadnień kryminalistyki*. – Warszawa: Instytut Ekspertyz Sądowych w Krakowie, 1988 (XX). S. 109–115.
126. Levi J. 1982. *Linguistics, Language, and the Law: A Topical Bibliography*. Bloomington / Ind.: Indiana University Linguistics Club.
127. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2004.
128. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas // *Valstybės žinios*. 2002. Nr. 112–4969.
129. *Lietuvių kalba ir bilingvizmas. Lietuvių kalbotyros klausimai XXVII*. – Vilnius: Mokslas, 1988.
130. Łukaszewicz J., Widła H. Określenie płci na podstawie cech treściowo – językowych / VI Wrocławskie Sympozium Badań Pisma Ręcznego. – Wrocław, 1994. S. 123–134.

131. Maltz D. N., Borker R. A. A cultural approach to male- female miscommunication / Communication, language and social identity / Ed J. J. Gumperz. – Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
132. Marcinkevičienė R. Paauglių žodynas / Knygų aidai. – Vilnius, 1999. P. 39–42.
133. Marcinkevičienė R. Tekstynų lingvistika: teorija ir praktika. – Kaunas: Aušra, 2000.
134. Masoit I. Kalbų sąveikos būdai daugiakalbėje visuomenėje (remiantis Lietuvos lenkų kalbos ypatumais) / Žmogus ir žodis, 1999.
135. McConnell-Ginet S., Language and gender / Linguistics: The Cambridge Survey. 1990. Vol. 4. P. 75–99.
136. McMenamin G. Forensic Linguistics: Advances in Forensic Stylistics. – California State University, Fresno, California, USA, 2002.
137. McMenamin G. R. Forensic Stylistics. – Amsterdam, 1993.
138. Mędelska J., Sawaniewska-Mochowa Z. Język polski na Litwie // Język polski poza granicami kraju / Pod red. S. Dubisza. – Opole, 1997. S. 45–68.
139. Mosteller F. & Wallace D. L. Applied Bayesian and Classical Inference in the Case of the Federalist Papers, 2nd edition. – New York: Springer Verlag, 1984.
140. Musilova V. Różnice w badaniu wypowiedzi pisanych i mówionych / Biuletyn Informacyjny. – Warszawa, 1978. Nr. 2(30). S. 31–39. (veritim.: Odlišnosti ve zkoumání psaných a mluvených jazykových projevů / Kryminalistický sborník, 1977. Nr. 6.)
141. Orthmann C. Strukturen der Chat-Kommunikation. Konversationsanalytische Untersuchung eines Kinder- und Jugendchats. 2004. Online-Dokument: <http://www.diss.fu-berlin.de/2004/78/index.html> (prisiungta: 12.05.2005).
142. Palionis J. Kalbos mokslo pradmenys. – Vilnius, 1999.
143. Palskys E. Kriminalistinis dokumentų tyrimas. – Vilnius, 1978.
144. Palskys E. Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos /1918–1940/. – Vilnius, 1995.
145. Pavilionis V. Žargonybės ir tatuiruotės – nusikalstamumo subkultūros elementai (1) // Teisės problemos. – Vilnius, 1994. Nr. 3. P. 79–84;
146. Pavilionis V. Žargonybės ir tatuiruotės – nusikalstamumo subkultūros elementai (2) // Teisės problemos. – Vilnius, 1994. Nr. 4. P. 84–101.
147. Perret U., Balzert A., Braun A. Linguistische Textanalysen / Kriminalistik. 1988. Nr. 1.
148. Perret U., Balzert A., Braun A. Linguistische Textanalysen / Kriminalistik. 1987. Nr. 12. S. 645–667.

149. Steele P., Tanz, Language, gender and sex in comparative perspective / Eds. S. U. Philips, S. Steele, C. Tanz. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
150. Pikčilingis J. Kas yra stilius. – Vilnius, 1971.
151. Porajski-Pomsta J. O potrzebie badań nad sytuacją językową na dawnych kresach polskich // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Materiały sympozjum „Socio- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji w Wilnie i na Wileńszczyźnie“, Warszawa 16-18 października 1997r. – Warszawa, 1999. S. 9–16.
152. Porajski-Pomsta J. Z badań nad mową polską w rodzinach etnicznie mieszanych w Wilnie. Postawa emocjonalna mówiącego a interferencja // Język polski w kraju i za granicą; Materiały Międzynarodowej Konferencji Polonistów, Warszawa, 14-16 września 1995 r., red B. Janowskiej, J. Porajskiego-Pomsty. – Warszawa, 1997. T. I. S. 99–105.
153. Pošiūnas P. Kriminalistinės ekspertizės. – Vilnius, 1997.
154. Pošiūnas P. Teismo ekspertizės pagrindai. – Vilnius, 1994.
155. Psychologia a semiotyka. Pojęcia i zagadnienia / Pod red. I. Kurcz. – Warszawa, 1993.
156. Radvilas N. Kaip pažinti žmogų iš rašysenos. – Kaunas, 1932.
157. Rašysenos ir autorystės ekspertizės (skyrimas ir medžiagos ruošimas): metodinės rekomendacijos. – Vilnius, 2000.
158. Ryklienė A. Bendravimas internetu: kalbėjimas rašant / Kalbos normų kaita ir vartoseną. J. Jablonskio konfer. praneš. tezės. – Vilnius, 2000 m. rugsėjo 28 d. P. 17–18.
159. Ryklienė A. Lietuvių kalba internete: jaunimo šnekamosios kalbos atspindžiai / Tekstas kaip pasaulio atspindys: tarp. konfer. tezės. – Šiauliai, 2000 m. lapkričio 9–10 d. P. 65–67.
160. Ryklienė A. Elektroninė lietuvių kalba: normos ir nenormos / Kalbos normų kaita ir vartoseną. J. Jablonskio konfer. praneš. tezės. – Vilnius, 1999 m. sausio 7 d. P. 17–18.
161. Ryklienė A. Elektroninis diskursas: kalbos ypatybės ir stilius. Daktaro disert.: human. mokslai, filologija, 04H / Asta Ryklienė. – Vilnius, 2001.
162. Ryngevič R. Kriminalistinės lingvistikos teoriniai pagrindai ir jos metodų bei rekomendacijų taikymas teismo ekspertizėje. Daktaro disertacija. – Vilnius, 2002.
163. Ryngevič R. Kriminalistinės lingvistikos žinių ir metodų taikymas atliekant skirtingas teismo ekspertizes // Jurisprudencija. 2003. T. 43(35).

164. Ryngėvič R. Kriminalistische Linguistik und ihre Methoden in der forensischen Expertise (mokomasis leidinys). – Vilnius, 2003.
165. Ryngėvič R. Lingvistinė ekspertizė Vokietijoje ir Lenkijoje: raidos tendenciją apžvalga // Jurisprudencija. 2000. T. 18(10). P. 122–129.
166. Ryngėvič R. Selected Issues in Linguistic Expertise in Lithuania, Russia and Germany // Document Various Specification. – Wrocław, 2003. Nr. 6.
167. Ryngėvič R. Sociolingvistinių ir psicholingvistinių tyrimų rezultatų pritaikymo kriminalistinės lingvistinės ekspertizės poreikiams galimybės // Jurisprudencija. 2003. T. 38(30).
168. Ryngėvič R. Współczesne tendencje w kryminalistycznej ekspertyzie lingwistycznej/ Kryminalistyczna Ekspertyza Pismoznawcza a Grafologia, Materiały X Wrocławskiego Sympozium Badań Pisma, Wrocław 19-21 czerwca 2002 r. – Wrocław, 2003.
169. Ryngėvič R. Wybrane zagadnienia ustalania języka ojczystego autora tekstu ze środowiska polilingwistycznego/ Rosprawy z Jałowcowej Góry, Materiały z III Zjazdu Katedr Kryminalistyki Dobczyce, 11-13 czerwca 2003 r. – Kraków, 2004.
170. Ryngėvič R., Žalkauskienė A. The condition and perspectives of the development of the modern linguistic expertise in Lithuania // Dokument Various Specification. – Wrocław, 2000. No. 1. P. 89–95.
171. Safarewiczowa H. Oboczność я имею і у меня естьw języku rosyjskim dziś i dawniej. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964.
172. Sandig B. Stilistik der deutschen Sprache. – Berlin, New York, 1986.
173. Sapir E. Male and female forms of speech in Yana, 1929 / Selected writing of Edward Sapir / Ed. D. G. Mandelbaum. – Berkeley: University of California Press, 1951.
174. Savickienė I. Lietuvio vaiko daiktavardžio morfologija. Daktaro disert. – Kaunas: VDU, 1999.
175. Schlobinski P. Der Mythos von der CyberSprache. Online-Dokument. <http://www.fbls.uni-hannover.de/sdls/schlobi/splitter/cybersprache.htm> (prisijungta: 12.05.2005).
176. Schmückle B., Chi T. Spam. Linguistische Untersuchung einer neuen Werbeform // Networx. Nr. 39, 2004. Online-Dokument: <http://www.mediensprache.net/networx/networx-39.pdf> (prisijungta: 12.05.2005).
177. Shibamoto J. S. Japanese women's language. – New York: Academic Press, 1985.
178. Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie: Materiały sympozium „Socio- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji w Wilnie i na

- Wileńszczyźnie“, Warszawa 16-18 października 1997 r. – Warszawa, 1999.
179. Sociolingvistika ir kalbos kultūra: straipsnių rinkinys. – Vilnius: Gimtoji kalba, 1994.
 180. Sokołowska H. Wybór języka w zroźnicowanych sytuacjach komunikacyjnych a deklarowany związek ze społecznością etniczną // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Materiały sympozium „Socio- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji w Wilnie i na Wileńszczyźnie“, Warszawa 16-18 października 1997 r. – Warszawa, 1999. S. 124–131.
 181. Spillner, B. 1977. On the theoretical foundations of applied linguistics. *IRAL* 15. P. 154–157.
 182. Stein St., Baldauf Ch. Feste sprachliche Einheiten in Erpresserbriefen. Empirische Analysen und Überlegungen zu ihrer Relevanz für die forensische Textanalyse / *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 2000.
 183. Steinke W. Die linguistische Textanalyse aus kriminalistischer Sicht / *Texte zu Theorie und Praxis der forensischen Linguistik*. – Tübingen, 1990. S. 321–339.
 184. Steinke W. Sowohl bei Oetker als auch bei „Monsier X“ / *Kriminalistik*. – Heidelberg, 1983. Nr. 8–9. S. 403–404.
 185. Subačius P. Tekstologija. Teorijos ir praktikos gairės. – Vilnius, 2001.
 186. Szwarc A. Kryminalistyczna ekspertyza zapisu magnetofonowego. – Warszawa, 1964.
 187. Szwarc A. Falszerstwo dokumentów w świetle kryminalistyki. – Warszawa, 1955.
 188. Šalna B. Criminalystic person identification by voice system, Problems of forensic sciences. *Proceedings of Forensic Sciences Krakow Institute of Forensic Sciences*. 2001. P. 223–229.
 189. Tannen D. You just don't understand (women and men in conversation). – New York: Ballantine Books, 1991.
 190. Techtmeier B. Handlungsstrukturen in monologischen und dialogischen Texten / Čmejrková Š. et al. *Writing vs Speaking. Language, Text, Discourse, Communication*. – Tübingen, 1994. P. 243–248.
 191. Thorne, Kramarae, Henley, *Language, gender and society* / Eds. B. Thorne, C. Kramarae, N. Henley. – Newbury House, 1983.
 192. Ułaszyn H. *Język złodziejski*. – Łódź, 1951.
 193. Vaičiulytė-Romančuk O. Pastabos dėl Vilniaus miesto slavų lietuvių kalbos // *Sytuacija językowa na Wileńszczyźnie: Materiały sympozium „Socio- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji w Wilnie i na*

- Wileńszczyźnie“, Warszawa 16–18 października 1997 r. – Warszawa, 1999.
194. Widła H. Afazja / V Wrocławskie Sympozium Badań Pisma Ręcznego. – Wrocław, 1993, S. 185–193; Soszalski R. Próba kryminalistycznej oceny pisma zaburzonego / Problemy Kryminalistyki, 1979. S. 582–593.
195. Widła H. Wpływ znajomości języka obcego na osobniczy obraz języka ojczystego / VI Wrocławskie Sympozium Badań Pisma Ręcznego. – Wrocław, 1994. S. 135–139.
196. Wiemer B., Burenina-Petrowa O. Jaki jest zasięg wpływów polskich w mowie rosyjskiej rodzin etnicznie mieszanych w Wilnie? // Język polski w kraju i za granicą; Materiały Międzynarodowej Konferencji Polonistów, Warszawa, 14–16 września 1995r., red. B. Janowskiej, J. Porajskiego-Pomsty. – Warszawa, 1997. T. I. S.130–144.
197. Wilde E. Zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit: Die Chat-Kommunikation aus linguistischer Sicht // Papers & Studies. 2002. Nr. 1. Online-Dokument: <http://www.mediensprache.net/archiv/pubs/2028.pdf> (prisijungta: 12.05.2005).
198. Wilkoń A. Typologia sociolektów // Sociolingwistyka VIII.1988.
199. Wójcik W. Badania porównawcze pisma ręcznego // Problemy Kryminalistyki, 1958. Nr. 14.
200. Wolf N. R. Erfahrungen mit Individualstil oder Stilistik im Strafprozess // Festschrift für Herbert Kolb. – Bern, 1989. S. 781–789.
201. Zieniewicz I. Czynniki wpływające na pismo (Veiksniai, turintys įtakos raštui. Patologinio rašto samprata.) // Jurisprudencija. 2001. T. 22(14). P. 255–261.
202. Zipf G. K. *Selective Studies and the Principle of Relative Frequency in Language*. – Cambridge: Mass, 1932.
203. Žalkauskienė A. Apie rusiško teksto autoriaus gimtosios lietuvių kalbos nustatymo metodiką // Mokslinės konferencijos „Teismo ekspertizės aktualijos“ tezės (1991 m. lapkričio 12–13 d.). Vilnius, 1991. P. 17–19.
204. Žalkauskienė A. Autorystės ekspertizės (paskaitų konspektas) – rankraštis, 2001.
205. Žalkauskienė A. Cechy charakterystyczne litewskiego języka pisanego w ekspertyzie pismoznawczej // Problemy dowodu z dokumentu. Materiały VIII Wrocławskiego Sympozium Badań Pisma. 17-19 czerwca 1998 r. – Wrocław, 1999. S. 17–21.
206. Žalkauskienė A. Kriminalistinės lingvistinės ekspertizės uždavinių sistema // Jurisprudencija, 2005. T. 66(58).

207. Žalkauskienė A. Kriminalistinė lietuviško teksto autoriaus gimtosios kalbos (lietuvių ar nelietuvių) nustatymo metodika (rekomendacijos ekspertams). – Vilnius, 1993, depon. LTEC bibl. Nr. 10.
208. Žalkauskienė A. Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodika (metodinės rekomendacijos). – Vilnius, 1999, depon. LTEC bibl. Nr. 11.
209. Žalkauskienė A. Lietuviško teksto autoriaus nustatymo metodikos pagrindai // Jurisprudencija. – Vilnius, 2000. 18 (10). P. 113–127.
210. Žalkauskienė A. Nauji identifikacinės ekspertizės būdai // Kriminalinė justicija: mokslo darbai. – Vilnius: LTA, 1997. T. 6.
211. Žalkauskienė A. Profesijos kalbos tyrimai teismo autorystės ekspertizėje // Profesinė kalba: teorija ir praktika: mokslinės konferencijos darbai, 2002, lapkričio 20. – Vilnius: LTU leidybos centras, 2002.
212. Žalkauskienė A. Rašysenos ekspertizė Lietuvoje / Lietuvos valstybin-gumo teisinės problemos. Pirmojo pasaulio lietuvių teisininkų kongreso straipsnių ir tezių rinkinys. – Vilnius, 1993.
213. Žalkauskienė A., Žalkauskas V. Autorystės ekspertizės raida ir perspektyvos šiandieninėje Lietuvoje // Jurisprudencija. 1999. T. 11(3).
214. Žalkauskienė A. LTEC Rašysenos ekspertizių skyriaus mokslo tiriamojo darbo tema „Teksto kalbos požymių tyrimas, siekiant nustatyti autoriaus veiklos sritį“ 2001 m. ataskaita – rankraštis, 2001.
215. Аверьянова Т. В. Интеграция и дифференциация научных знаний как источник и основы новых методов судебной экспертизы. – Москва: Академия МВД РФ, 1994.
216. Агушевич А. М. Советская судебно-графическая экспертиза (кандидатская диссертация). – Алма-Ата, 1953.
217. Азарченкова Е. И., Черных М. П. Проблемы криминалистической диагностики личности автора документа по признакам письменной речи / Экспертная практика. – Москва: ВНИИ МВД, 1989. С. 32–35.
218. Ароцкер Л. Е., Войнов В. К. Об использовании лингвистической статистики для установления автора анонимного письма / Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1966. С. 141–151.
219. Бабаева Э. У. Автор и исполнитель анонимного письма письма – разные лица // Экспертная практика. Вып. 2. – Москва, 1968. С. 61–63.
220. Бабаева Э. У. Криминалистическое исследование анонимных документов с целью идентификации личности по признакам письменной речи. Автор. канд. дис. – Москва, 1970.
221. Бабаева Э. У., Крылов И. Ф. Некоторые экспериментальные данные о возможности применения количественных методов с целью

- идентификации личности по признакам письменной речи / Применение математических методов и вычислительной техники в праве, криминалистике и судебной экспертизе (Материалы симпозиума). – Москва, 1970.
222. Бабаева Э. У. Криминалистическое исследование анонимных документов с целью идентификации личности по признакам письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1969.
223. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику. – Москва, 2000.
224. Белкин Р. С. Курс криминалистики. – Москва, 1997. Т. 2.
225. Белкин Р. С. Курс криминалистики. – Москва, 2001.
226. Белов В. Н. Использование диалектических особенностей при криминалистическом исследовании текста / Экспертная практика. – Москва, 1969. Вып. 27. С. 29.
227. Белов В. Н. Криминалистическая экспертиза авторства текста. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 1973.
228. Белов В. Н. Применение статистических методов при исследовании лексико-фонетических признаков письменной речи / Статистические методы в криминологии и криминалистике. – Москва, 1966.
229. Белов В. Н., Воронцов В. С. Выявление распределения частот встречаемости двухбуквенных комбинаций в словах русского языка для установления зависимости признаков письменной речи и почерка (Материалы симпозиума). – Москва, 1968.
230. Белянин В. П. Введение в психолингвистику. – Москва, 1999.
231. Вакутин Ю. А. Словарь жаргонных слов и выражений. Татуировки. – Омск, 1979.
232. Винберг А. И., Криминалистическая экспертиза письма. – Москва, 1940.
233. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей. – Москва, 1961.
234. Волчецкая Т. С. Основы судебной экспертологии. – Калининград: изд-во КГУ, 2004.
235. Вул С. М. Об использовании признаков письменной речи в криминалистической экспертизе письма. Автореф. канд. дисс. – Харьков, 1975.
236. Вул С. М. Комплексный подход при решении идентификационных и диагностических задач в различных родах судебной экспертизы, связанных с исследованием письменной речи // Мокс-

- linės konferencijos „Teismo ekspertizės aktualijos“ tezės (1991 m. lapkričio 12–13 d.). – Vilnius, 1991. С. 70–72.
237. Вул С. М. Криминалистическое исследование признаков письменной речи. – Киев, 1973.
238. Вул С. М. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. – Москва, 1977.
239. Вул С. М. Особенности методики диагностирования образовательного уровня автора документа / Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1985. No. 31.
240. Вул С. М. Понятие признака письменной речи. Основы систематизации признаков письменной речи / Судебно-почерковедческая экспертиза. Общая часть. ВНИСЭ. Вып. 1. – Москва, 1988.
241. Вул С. М., Войнов В. К. Экспериментальное исследование количественных характеристик текстов с помощью электронно-вычислительной техники в целях установления авторства / Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1975. Вып. 11.
242. Вул С. М., Горошко Е. И. Исследование статистических структур письменной речи в целях разработки методики установления пола автора документа // Роль судебной экспертизы и криминалистики в раскрытии и профилактике преступлений: Тезисы науч.-практ. Конф / Под ред. В. М. Палий. – Одесса: Одесская ЛНИСЭ, 1994. С. 84–86.
243. Вул С. М., Довженко О. В. Диагностическая экспертиза письменной речи: установление факта выполнения рукописи под диктовку или путем переписывания // Роль и значение профессора Р. С. Белкина в становлении и развитии современной криминалистики (Материалы международной научной конференции). – Москва, 2002. С. 289–292.
244. Вул С. М., Довженко О. В. Об аналитическом исследовании текста документа в целях установления факта необычности условий его составления // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 3, 2003.
245. Вул С. М., Кравчук И. С. Дифференциация авторства документов на основе количественных параметров/ Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1988. No. 37. С. 37–55.
246. Вул С. М., Мартынюк А. П. Теоритические предпосылки диагностирования половой принадлежности автора документа // Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы: Сб. научн. тр. / Под ред. Ю. Г. Корухова. – Москва: ВНИИСЭ, 1987. С. 105–111.

247. Галяшина Е. И., Комиссаров А. Ю., Боровиков Д. С., Шишкин С. Б. Правовые и методологические аспекты установления факта предварительной подготовки письменных и устных текстов. Криминалистика. XXI век: Материалы научно-практической конференции. 26–28 февраля 2001 года. Том 1. – Москва: ГУ ЭКЦ МВД России. С. 84–89.
248. Галяшина Е. И. Лингвистическое обеспечение криминалистического исследования устного и письменного текста / Труды международного семинара „Диалог’ 2001“ по компьютерной лингвистике и её приложениям. – Москва, 2001.
249. Галяшина Е. И. Основы судебного речеведения: Монография / Под ред. М. В. Горбаневского. – Москва: СТЭНСИ, 2003.
250. Гомон Т. В. Исследование документов с деформированной внутренней структурой. Дисс. канд. юридич. наук. – Москва, 1990.
251. Гомон Т. В. Судебно- автороведческая экспертиза текстов документов, составленных с намеренным искажением письменной речи. Автореф. канд. дисс. – Москва, 1992.
252. Гомон Т. В. Экспериментальные исследования языковых структур статистическими методами // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1988. №. 37.
253. Горелов И. Н., Енгальчев В. Ф. Невербальные компоненты общения на допросе // Проблемы повышения эффективности применения юридической психологии / Ученые записки Тартуского гос. ун-та. – Тарту, 1988.
254. Горошко Е. И. Особенности мужского и женского вербального поведения (психолингвистический анализ). Дис. канд. филол. наук. – Москва, 1996.
255. Горошко Е. И. Особенности мужского и женского вербального поведения (психолингвистический анализ). Дис. канд. филол. наук. – Москва, 1996.
256. Горошко Е. И. Особенности мужского и женского стиля письма // Гендерный фактор в языке и коммуникации, Сборник научных трудов, МГЛУ, выпуск 446. – Москва, 1999. С. 44–60.
257. Горошко Е. И. Судебно-автороведческая классификационная экспертиза: проблема установления пола автора документа. Зб. науково-практичних матеріалів конференції „Теорія та практика судової експертизи і криміналістики“. – Харків: Право, 2003. Вип. 3.

258. Грановский Г. Л. Идентификационные признаки письменной речи // Судебно-почерковедческая экспертиза. – Москва: ВНИИСЭ, 1971.
259. Грановский Г. Л. О классификации идентификационных признаков письменной речи // Вопросы совершенствования методики судебно-почерковедческой экспертизы. – Москва, 1968.
260. Дамбраускайте О. К. Исследование подписей с учётом признаков письменной речи / Сборник научн. работ. – Вильнюс: НИИСЭ, 1973.
261. Дамбраускайте О. К. Использование особенностей профессиональной лексики при исследовании анонимных документов / Вопросы судебной экспертизы и криминологии. Информационные материалы. – Вильнюс, 1982. Вып. 16.
262. Дамбраускайте О. К. К вопросу исследования признаков письменной речи // Экспертиза при расследовании преступлений, Лит. НИИСЭ, 1965.
263. Дамбраускайте О. К. Классификация признаков литовской письменной речи / Сборник научн. трудов. – Вильнюс, 1968. Вып. III. С. 205–226.
264. Дамбраускайте О. К. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Автореф. канд. дис. – Ленинград, 1972.
265. Дамбраускайте О. К. Криминалистическое исследование литовской письменной речи. Дисс. канд. юр. наук. – Ленинград, 1972.
266. Дамбраускайте О. К. Криминалистическое исследование диалектологических особенностей письменной речи / Использование методов и технических средств в борьбе с преступностью. – Москва, 1965.
267. Дамбраускайте О. К. Назначение почерковедческой экспертизы в гражданских делах // Социалистине тейсе (Социалистическое право), Бюлетень Министерства Юстиции при Совете Министров Лит. ССР, Лит, НИИСЭ, 1971. No. 1.
268. Дамбраускайте О. К. Некоторые аспекты идентификационных признаков письменной речи // Актуальные вопросы судебной медицины и криминалистики, Лен. ГИДУВа, 1966.
269. Дамбраускайте О. К. Некоторые особенности анализа признаков письменной речи в рукописях, выполненных на литовском языке // Вопросы совершенствования методики судебно-почерковедческой экспертизы. – Москва, 1968.

270. Дамбраускайте О. К. О значении диалектологии при криминалистическом исследовании рукописей // Вопросы судебной экспертизы и криминологии. – Вильнюс, 1973.
271. Дамбраускайте О. К., Игнатъева Я. Ю. Особенности исследования рукописей, выполненных на литовском языке // Криминалистическое исследование рукописей, выполненных на некоторых языках народов СССР. – Москва: Юридическая литература, 1973.
272. Дамбраускайте О. К. Современное состояние и перспективы криминалистического исследования письменной речи // Правоведение. 1986. № 2. С. 66–70.
273. Довженко О. В., Гриненко Л. Г., Кузниченко Л. В. О дифференциации автора и исполнителя текста, выполненного под диктовку // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2002. Випуск 2. С. 638–641.
274. Ермолаев А. К. Моделирование личности по тексту: обобщение опыта оперативно-розыскной работы. Дисс. канд. филол. наук. – Барнаул, 1999.
275. Ефременко Э. Л. Раскрытие авторства на основе идейного содержания произведения / Вопросы текстологии. – Москва, 1960. Вып. 2.
276. Жалкаускене А. Стилистическое исследование текста, выполненного на литовском языке (методические рекомендации экспертам). – Вильнюс, 1985. depon. LTES bibl. No. 8.
277. Жалкаускене А. Вопросы стилистического исследования текста, выполненного на литовском языке // Вопросы борьбы с преступностью и судебной экспертизы: Сб. научн. работ. – Вильнюс: НИИСЭ, 1988. Вып.1. С.105–110.
278. Жалкаускене А. Криминалистическое исследование стиля текста, выполненного на литовском языке // Внедрение достижений науки и техники в практику борьбы с преступностью / Тезисы республиканского научн. конф. – Вильнюс, НИИСЭ, 1986. С. 132–134.
279. Жалкаускене А., Старинскайте Ю. Основы экспертного решения вопроса о родном литовском языке автора документа, выполненного на русском языке (методические рекомендации экспертам). – Вильнюс, 1988, depon. LTES bibl. Nr. 9.
280. Жинкин Н. И. Психология, гл. IX. – Москва, 1962.
281. Заяц И. В. Использование лингвистических познаний при расследовании преступлений. Дисс. канд. юр. наук. 2000.
282. Зворыкин А. А. Личность как единство генотипических, психофизиологических, социальных сторон человека и среды и методы

- ее изучения // Проблемы личности (Материалы симпозиума). – Москва, 1970. Т. II. С. 13–14.
283. Зинин А. М., Майлис Н. П. Судебная экспертиза. Учебник: Право и закон, Юрайт-Издат. – Москва, 2002.
284. Зинин А. М., Омелянюк Г. Г., Пахомов А. В. Введение в судебную экспертизу. – Москва-Воронеж: изд. Московского психолого-социального института; изд. НПО “МОДЭК”, 2002.
285. Златоустова А. В., Потапова Р. К. Общая прикладная фонетика. – Москва, 1997.
286. Йокояма О. Ц. Когнитивный статус гендерных различий в языке и их когнитивное моделирование // Wiener Slawistischer Almanach, München, Sonderband 55 (2002) X-XX. S. 29–40.
287. Каждазунни Л. К. Опыт установления авторства анонимного текста / Статистическое изучение стилей языка и стилей речи. – Горький, 1970.
288. Кирилина А. В. Некоторые итоги гендерных исследований в российской лингвистике // Материалы Третьей международной конференции 27-28 ноября 2003. Гендер: Язык, Культура, Коммуникация. – Москва, 2003. С. 12–13.
289. Кирсанов З. И., Rogozin A. П. Возможности определения возраста и пола по почерку // Применение математических методов и вычислительной техники в праве, криминалистической и судебной экспертизе. – Москва, 1970. С. 120–121.
290. Кишиева З. Х. Криминалистическое исследование азербайджанской письменной речи в целях решения вопроса об авторе документа. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 1986.
291. Клименко Н. И. Значение признаков письменной речи при исследовании текстов, выполненных на украинском языке // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1964.
292. Клименко Н. И. Криминалистическое исследование текстов, выполненных на украинском языке, в уголовном судопроизводстве. – Киев, 1969.
293. Клименко Н. И., Сегай М. Я. О системе идентификационных признаков письма / Вопросы совершенствования методики судебно-почерковедческой экспертизы. – Москва, 1968.
294. Клименко Н. И., Ципенюк С. А. Проведение почерковедческих экспертиз с целью решения неидентификационных задач и установления групповой принадлежности / Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1971. Вып. 8

295. Колдин В. Я. Идентификационные признаки и свойства / Труды ВНИИСЭ. Вып. 3. – Москва, 1971.
296. Комаринец Б. М., Признаки письменной речи и их значение для розыска и установления авторов документов // Сборник работ по криминалистике. № 3. – Москва, 1957. С. 43–66.
297. Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи с использованием ЭВМ. Дисс. канд. юр. наук. – Москва, 2001.
298. Комиссаров А. Ю. Криминалистическое исследование письменной речи. – Москва, 2000.
299. Корухов Ю. Г., Методологические основы криминалистической экспертной диагностики // Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы. – Москва, 1987.
300. Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений. – Москва, 1998.
301. Крестовников Е. А. К вопросу о применении математических методов в криминалистических исследованиях / Право и информатика. – Москва: МГУ. 1990. С. 107–118.
302. Криминалистика / Под ред. Белкина Р. С. – Москва, 1999.
303. Криминалистика. – Москва, 1938. С. 30.
304. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / под. ред. Т. В. Аверьяновой и проф. Р. С. Белкина. – Новый юрист, 1997.
305. Крысин Л. П. К вопросу о внутриязыковой дисглосии / Методы билингвистических исследований. – Москва, 1976. С. 61–67.
306. Кузниченко Л. Проблемы теории и практики судебно-автороведческой классификационной экспертизы // Jurisprudencija. – Vilnius, 2005. Т. 66(58). Р. 36.
307. Ланн Е. Литературная мистификация. – Москва, Ленинград, 1930.
308. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. – Москва, 1969.
309. Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии. – Москва, 1977.
310. Судник Т. М. Диалекты литовско-славянского пограничия. Очерки фонологических систем. – Москва: Наука, 1975; Sudnik T. M. Dialekty litovsko-slavianskogo pagranichja. Ocherki fonologiczeskich sistem. – Moskva: Nauka, 1975.
311. Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии. – Москва, 1977.

312. Мажуга В. И. Отождествление руки писца в палеографии и кодологии / Вспомогательные исторические дисциплины. – Москва, 1976. Т. 7.
313. Маркова Г. Д. Идентификационные признаки письма в советской криминалистической экспертизе, автореф. канд. дисс. – Харьков, 1956.
314. Мартынюк А. П. Теоретические предпосылки диагностирования половой принадлежности автора документа // Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы. – Москва, 1987. С. 105–112.
315. Морозов Б. Н. Особенности криминалистического исследования признаков письменной речи. – Ташкент, 1985.
316. Морозов Б. Н. Особенности криминалистического исследования признаков письменной речи. – Ташкент, 1985.
317. Морозов Н. А. Лингвистические спектры / Изв. Имп. АН. ИОРЯС. 1915. Т. XX. Кн. 4.
318. Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы: Закон и право. – Москва, 2000. С. 316–318.
319. Носенко Э. Л. Особенности речи в состоянии эмоциональной напряженности. – Днепропетровск, 1975.
320. Ощепкова Е. С. Идентификация пола автора по письменному тексту (лексико-грамматический аспект). Дисс. канд. филол. наук. – Москва, 2003.
321. Потапов С. М. Исследование документов // Материалы учебной конференции следователей в Прокуратуре СССР. – Москва, 1937.
322. Потапов С. М. Настольная книга следователя // Графическая экспертиза (судебное почерковедение). – Москва, 1949.
323. Потапова Р. Г. Сексолект как объект исследования в криминалистике // Доклады Первой Международной конференции „Гендер: язык, культура, коммуникация“. Москва: МГЛУ. С. 302–313.
324. Рейсер С. А. Основы текстологии. – Ленинград, 1978.
325. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе. – Москва, 1996.
326. Рынгович Р., Малевски Г., Жалкаускене А. Об автороведческой экспертизе документов, выполненных на литовском языке // Криминалистика и судебная экспертиза: Междуведомственный научно-методический сборник. – Киев, Вып. 50. 2001. С.120–126.
327. Сегай М. Я. Идентификационные признаки письма и принципы их классификации /Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1957. С. 99–100.

328. Словарь тюремно-блатного жаргона (речевой и графический портрет советской тюрьмы) / Авт. состав. Д. С. Балдаев, В. К. Белко, И. М. Исунюв). – Москва, 1992.
329. Спивак Д. Л. Лингвистика измененных состояний сознания. – Ленинград, 1986.
330. Судебное автороведение/ Криминалистика / Под. ред. Т. А. Седовой. – Санкт-Петербург, 2001. С. 309–317.
331. Судебно-фонографическая экспертиза (Центр речевых технологий). – Санкт-Петербург, 1996.
332. Галяшина Е. И. Лингвистическое обеспечение криминалистического исследования устного и письменного текста / Труды международного семинара „Диалог’ 2001“ по компьютерной лингвистике и её приложениям. – Москва, 2001.
333. Теоретические и методические вопросы криминалистического исследования письменной речи. – Москва, 1977.
334. Терзиев Н. В. Криминалистика. – Москва, 1950.
335. Тихоненко С. И. Судово-графічна експертиза рукописних текстів. – Київ: КДУ, 1946.
336. Тихоненко С. И. Проблемы индивидуальности и устойчивости признаков почерка в судебной экспертизе письма // Криминалистика и научно-судебная экспертиза. – Киев, 1948. С. 127–128.
337. Томилин В. В. Физиология, патология и судебно-медицинская экспертиза письма. – Москва, 1963.
338. Шляхов А. Р. Предмет и система криминалистической экспертизы. Труды ВНИИСЭ. – Москва, 1971. Вып. 3.
339. Энциклопедия судебной экспертизы / Под ред. Т. В.Аверьяновой, Е. Р. Россинской. – Москва: Юристъ, 1999. С. 144.
340. Языковые процессоры и распознавание речи / Мецниереба. – Тбилиси, 1985.

PRIEDAI

I priedas

Klaidos, kurios gali būti daromos lietuviškame tekste*

1. Lietuvių daromos klaidos	2. Nelietuvių daromos klaidos
Raidžių painiojimo klaidos	
<i>prisimimė</i> (=prisiminė) <i>pasitito</i> (=pasitiko)	<i>santuota</i> (=santuoka) <i>sugyventimis</i> (=sugyventinis) <i>pabyksta</i> (=pavyksta) <i>nepageda</i> (=nepadedą) <i>pasipuktinimas</i> (=pasipiktinimas)
Rašybos klaidos	
1) <u>trumpinami ilgieji balsiai:</u> <i>fiktivus</i> (=fiktyvus) <i>salysinė</i> (=sąlyginė)	1) <u>trumpinami ilgieji balsiai:</u> <i>sritije</i> (=srietyje) <i>susituoke</i> (=susituokę)
2) <u>ilginami trumpieji balsiai:</u> <i>manę</i> (=mane) <i>iškylusius</i> (=iškilusius)	2) <u>ilginami trumpieji balsiai:</u> <i>laiku</i> (=laiku) <i>būvusius</i> (=buvusius)
3) <u>neparašomas „ė“ taškas arba jis rašomas ten, kur jo nereikia:</u> (paprastai dėl tarmės įtakos) <i>vėja</i> (=veja) <i>Adėlė</i> (=Adelė)	3) <u>neparašomas „ė“ taškas arba jis rašomas ten, kur jo nereikia:</u> <i>žeme</i> (=žemė) <i>sekmė</i> (=sėkmė)
4) <u>painiojama „ie“ ir „ė“, „uo“ ir „o“:</u> <i>ležuvis</i> (=liežuvis) <i>kamolis</i> (=kamuolis)	4) <u>painiojama „ie“ ir „ė“, „uo“ ir „o“:</u> <i>letus</i> (=lietus) <i>Dangolė</i> (=Danguolė)
5) <u>painiojama „ia“ ir „e“:</u> <i>nukelėma</i> (=nuleliama) <i>nužingsnevo</i> (=nužingsniavo)	5) <u>painiojama „ia“ ir „e“:</u> <i>keliatas</i> (=keletas), <i>dvejatas</i> (=dvejetas), <i>gerbemoji</i> (=gerbiamoji)
6) <u>painiojami skardieji ir duslieji priebalsiai:</u> <i>uštenka</i> (=užtenka) <i>smugdė</i> (=smukdė)	6) <u>painiojami skardieji ir duslieji priebalsiai:</u> <i>vokdamas</i> (=vogdamas) <i>išvešti</i> (=išvežti)

* pilka spalva pažymėtos klaidos, kurias padaro rašydami lietuviškai tik nelietuviai (asmenys, kurių gimtoji kalba yra nelietuvių).

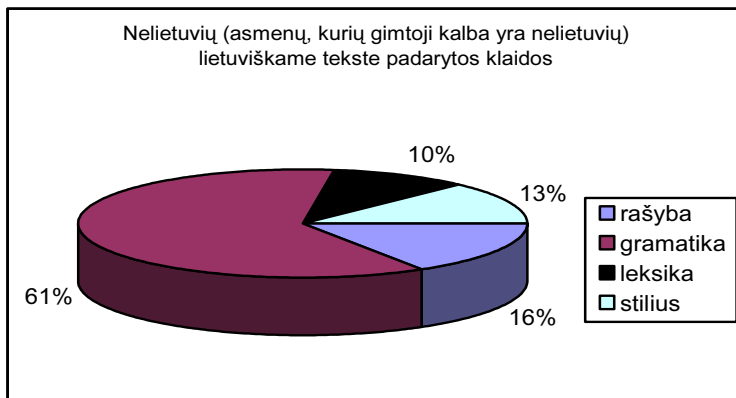
1. Lietuvių daromos klaidos	2. Nelietuvių daromos klaidos
7) <u>raidės „i“ vartojimo klaidos:</u> <i>varjantas</i> (=variantas)	7) <u>raidės „i“ vartojimo klaidos:</u> <i>perijodinė</i> (=periodinė)
	8) <u>painiojamos raidės su diakritiniais ženklais („š“ ir „s“, „č“ ir „c“, „ž“ ir „z“, „dž“ ir „dz“):</u> <i>pašas</i> (=pasas), <i>laikrastis</i> (=laikraštis), <i>skaiciau</i> (=skaičiau), <i>seimoje</i> (=šeimoje)
	9) <u>neparašoma „i“, kai ji minkština prieš ją esančią priebalsę:</u> <i>kelonė</i> (=kelionė), <i>neko</i> (=nieko), <i>balonas</i> (balionas), <i>žuri</i> (=komisija) (=žiuri)
	10) <u>„ne“ rašoma atskirai su veiksmažodžių priešveiksniu, dalyviu:</u> <i>ne galvok</i> (=negalvok), <i>ne blogai</i> (=neblogai), <i>ne vedės</i> (=nevedęs)
Morfologija	
<i>Daiktavardis</i>	
1) <u>linksnų vartojimo klaidos:</u> <i>Man kilo visokie sumanymai</i> (=visokių sumanymų). <i>Šiai valandai</i> (=šią valandą). <i>Visi darome klaidas</i> (=klaidų). <i>Jam tai kainavo du tūkstančiai litų</i> (=du tūkstančius).	1) <u>linksnų vartojimo klaidos:</u> <i>Pasiekė tikslo</i> (=tikslą). <i>Išvyksta oficialiam vizitui</i> (=su oficialiu vizitu). <i>Visur randame trūkumus</i> (=trūkumų).
	<i>Aš visada skaitau Jūsų straipsniai</i> (=straipsnius). <i>Baigiau dar masažisto kursai</i> (=kursus) <i>ir kursai</i> (=kursus) <i>užsienio kalbų</i> . <i>Vokiečių kalbos pagrindai</i> (=pagrindus) <i>turiu</i> . <i>Aš visiškai sutinku, kad gyvenimas</i> (=gyvenimo) <i>kartu iki vedybų negalima vadinti šeima</i> . <i>Ateina toks metais</i> (=metas).
2) <u>skaičiaus vartojimo klaidos:</u> <i>per vienus metus</i> (=per vienerius) <i>dveji reikalavimai</i> (=du reikalavimai)	2) <u>skaičiaus vartojimo klaidos:</u> <i>jau tris metus</i> (=jau trejus metus)
	<i>Liksi ir be marškinių</i> (=marškinių). <i>Gyvenu tipo mediniuose namukuose</i> (=namuke).

1. Lietuvių daromos klaidos	2. Nelietuvių daromos klaidos
	<p><i>Sveikinu su Naujoju Metu (=Naujaisiais Metais).</i> <i>Aš buvau Šalčininkoje (=Šalčininkuose).</i> <i>Norėčiau dirbti vokiečių kalbą (=kalbos) dėstytoju.</i> <i>Buvau pas odą (=odos) ligų gydytoją.</i></p>
<p>3) <u>giminės vartojimo klaidos:</u> <i>Jai nebūtų sunku tapti artimiausiu patikėtiniu (=artimiausia patikėtine)</i></p>	<p>3) <u>giminės vartojimo klaidos:</u> <i>Ji būtų geriausias draugas (=geriausia draugė)</i></p>
	<p><i>Šia (=šis) gyvenima (=gyvenimas) padės jiems geriau susipažinti.</i> <i>Gimiau liepo (=liepos) mėnesį.</i> <i>Ten buvo pažymas (=pažyma).</i> <i>Rankinuka (rankinukas) buvo juoda (=juodas).</i></p>
<i>Ivardis</i>	
	<p>1) <u>giminės vartojimo klaidos:</u> <i>Jos abi vienodo amžiaus ir jiems (=joms) buvo smagu.</i> <i>Vilniuje daug kioskų, kuriose (=kuriuose) yra...</i> <i>Vagis buvo moteris. Jie (=Ji) buvo vidutiniškai aukšta.</i> <i>Šitoje (=šitame) amžiuje taip būna.</i></p>
<p>1) <u>linksnių vartojimo klaidos:</u> <i>Jame (=jam) kilo puiki idėja.</i> <i>Ugdo juose (=jū) gėrio pradus.</i></p>	<p>2) <u>linksnių vartojimo klaidos:</u> <i>Ko joje daugiau: motinos ar žmonos? (=Kas ji labiau: motina ar žmona?)</i></p>
	<p><i>Saulė šviečia, bet nešildo mus (=mūsų).</i> <i>Aš turiu 13 metų sūnų. Man su jį (=juo) labai sunku.</i></p>
<i>Būdvardis</i>	
	<p>1) <u>giminės ir linksnių vartojimo klaidos:</u> <i>Tolimesnę (=tolesnį) gyvenimą.</i> <i>Yra daug netradicines (netradicinių) elgesio formų.</i> <i>Prie gražio (=gražaus) ežero.</i> <i>Turi turtingi (=turtingas) tautinės (=tautines) ir krikščioniškosios (=krikščioniškasias) šeimos tradicijos (=tradicijas).</i></p>
<i>Veiksmažodis</i>	
<p>1) <u>laikų vartojimo klaidos</u> (laikų nederinimas sakinyje):</p>	<p>1) <u>laikų vartojimo klaidos:</u> <i>Susitiko (=susitinka), pagyvena, išsiskiria –</i></p>

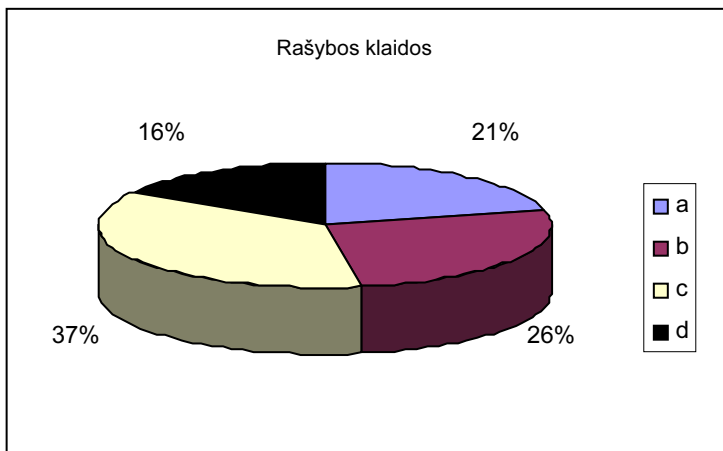
1. Lietuvių daromos klaidos	2. Nelietuvių daromos klaidos
<i>Sutuoktinių gyvenimas būna komplikuoatas, jei jie nevertino (=nevertina) vienas kito.</i>	<i>laisvė.</i>
	<p><i>Nors šiuo metu daug jaunuolių gyveno (=gyvena) nesusituokęs (=nesusituokę).</i> <i>Per atostogas mes vakarais ilgai sėdėjome (=sėdėdavome) su kaimynais.</i> <i>Šią vasarą mes pasinaudodavome (=pasinaudojome) akcinės bendrovės „Lakštas“ paslaugomis.</i> <i>Ačiū, kad perskaitote (=perskaitėte) mano fantazijas.</i> <i>Neseniai skaitau (=skaičiau) laikraštyje.</i></p>
2) <u>sangražinių veiksmažodžių vartojimo klaidos:</u> <i>Aš neraminuosi (=aš nesiraminu)</i>	2) <u>sangražinių veiksmažodžių vartojimo klaidos:</u> <i>Aš nieko netikiuosi (=nesitikiu)</i>
	<p><i>Aš tikiuosi (=tikiuosi).</i> <i>Aš nieko netikiuosi (=nesitikiu).</i> <i>Kaip (=kaip) mokausiu (=mokiausi), baigiau darvizažisto kursai (=kursus).</i> <i>Pasistenk ne nervuotis (=nesinervinti).</i></p>
3) <u>veiksmažodžių darybos klaidos:</u> <i>Aš tuo metu baiginėjau (=buvau bebaigias) institutą</i>	3) <u>veiksmažodžių darybos klaidos:</u> <i>Jie praleidinėja (=praleido) laiką</i>
	<p><i>Mes užgyvensim (заживем) geriau (=prasiğyvensime).</i> <i>Visi mano prašymai ji neidomina (не интересуют) (=jo nedomina).</i></p>
	4) <u>veiksmažodžio nuosakų vartojimo klaidos:</u> <i>Mes anksčiau pagalvotume (=būtume pagalvoję).</i> <i>Mes nežinotume, jei Daiva nepasakytų (=Mes nebūtume žinoję, jei Daiva nebūtų pasakiusi).</i>
Dalyvis	
<i>Bandau pasiekti nepasiekiamą (=tai, kas nepasiekiamą)</i>	<i>Laikau reikalingu jai tai pasakyti (=laikau reikalingu (=būtinu) dalyku jai tai pasakyti).</i>
	1) <u>skaičiaus vartojimo klaidos:</u> <i>Nors šiuo metu daug jaunuolių gyveno (=gyvena) nesusituokęs (=nesusituokę).</i> <i>Kiek žmonių baigęs (=baigę) universitetus.</i>

1. Lietuvių daromos klaidos	2. Nelietuvių daromos klaidos
Sintaksė	
<p><u>Lietuviškiems sakiniams turi įtakos rusų ar kitų kalbų įtaka:</u> <i>Reikia, kad širdis prisipildytų meile</i> (=meilės). <i>Šeima pilnoje sudėtyje</i> (=visa šeima).</p>	<p><u>Lietuviški sakiniai parašomi pagal gimtosios kalbos sakinio sudarymo taisyklės:</u> <i>Vaikams rodyti pavyzdį bendro gyvenimo šeimoje</i> (=Vaikams rodyti bendro gyvenimo šeimoje pavyzdį). <i>Kolega Vytas neseniai baigė kursus programuotoju ir dabar įsidarbino banke dirbti kompiuteriu</i> (=Kolega Vytas neseniai baigė programuotojų kursus...). <i>Kur ieškojo, darbo ekonomistės nerado</i> (=... ekonomistės darbo nerado).</p>
Leksika (žodynas)	
<p><u>Nevartotinos svetimybės:</u> <i>apart</i> (=be), <i>ofisas</i> (=įstaiga), <i>menedžeris</i> (=vadybininkas), <i>vykendas</i> (=savaitgalis). <u>Netaisyklingi vertimai:</u> <i>išsireiškimas</i> (=posakis), <i>laisvanoris</i> (=savanoris).</p>	<p>1) <u>nevertotinos svetimybės:</u> <i>gerbūvis</i> (=gerovė) <i>ukolas</i> (=injekcija) <i>baliavoti</i> (=švesti) <i>bėdavoti</i> (=dejuoti) <i>dolcas</i> (=doleris)</p>
	<p>2) <u>ne ta reikšme pavartoti žodžiai:</u> <i>Nemoku pristatyti</i> (=įsivaizduoti) <i>savo gyvenimo</i>. <i>Noriu papasakoti apie savo pailsėjimą</i> (=poilsį) <i>Palangoje</i>. <i>Neseniai skaičiavau</i> (=skaičiau) <i>laikraštyje</i>. <i>Bandau pataikyti</i> (=pritaikyti) <i>psichiatro tokį patarimą</i>. <i>Siūlau</i> (=linkiu) <i>jums sėkmės</i>. <i>Paimk žemėlapi. Atidaryk</i> (=atversk) <i>pabaigoje</i>. <i>Išėjo</i> (=išlipo) <i>iš mašinos</i>. <i>Kvapas stovi</i> (=tvyro).</p>
Stilius	
<p>Panašaus pobūdžio stiliaus klaidų galima aptikti ir lietuvių, ir nelietuvių parašytuose tekstuose</p>	<p><i>Jauni vaikinai kariuomenėje darosi savarankiškesni, jau ne tiek vėjo galvoje.</i> <i>Po pusės metų reikalai pakilo į gerą pusę.</i> <i>Nėra to blogo, kas neišeitų į gėrį</i> (=truputį iškraipytas lietuviškas frazeologizmas).</p>

1. Klaidų, kurias lietuviškame tekste padarė tik nelietuviai, pasiskirstymas pagal atskiras rūšis

2. Atskiros rašybos klaidų, daromų lietuviškame tekste tik nelietuvių (asmenų, kurių gimtoji kalba nelietuvių), rūšys

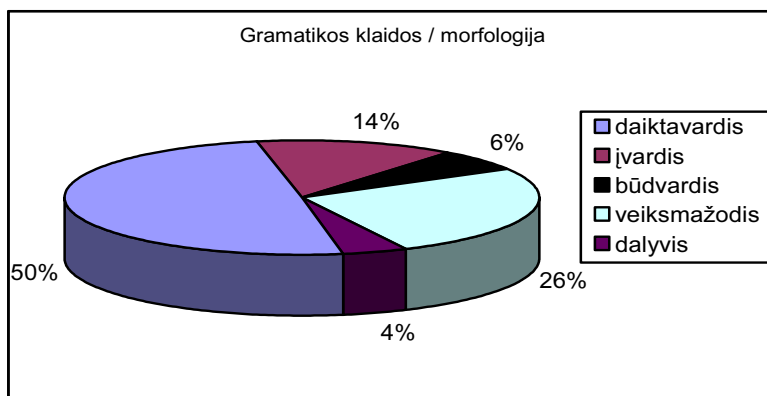
- a „č" ir „c" ir analogiškų raidžių su diakritiniais ženklais painiojimas
- b neparašoma „i", kai ji minkština prieš ją esančią priebalsę
- c „ne" rašymas atskirai su veiksmažodžiu, prievėksmiu, įvardžiu
- d raidžių painiojimas

3. Gramatikos klaidos / sintaksė

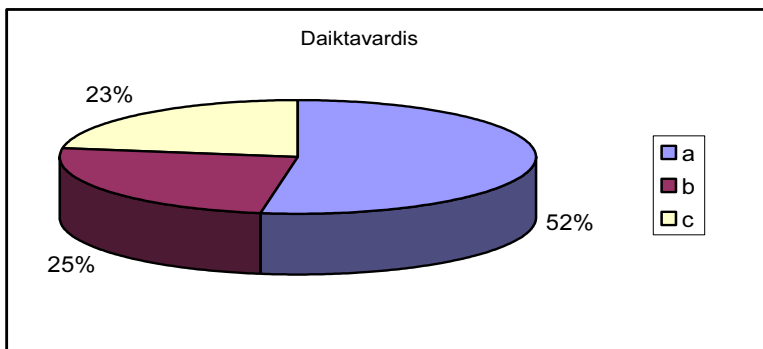

- a lietuviški sakiniai parašomi pagal gimtosios kalbos sakinio sudarymo taisyklės
- b paprastesnės sandaros sakiniai negu parašytuose tekstuose

4. Gramatikos klaidos / morfologija

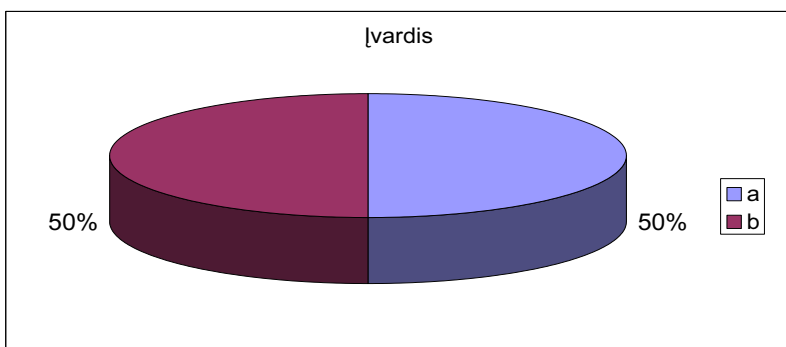

5. Klaidų pasiskirstymas pagal atskiras kalbos dalis / daiktavardis

- a linksnių painiojimo klaidos
- b skaičiaus vartojimo klaidos
- c giminės vartojimo klaidos

6. Įvardis

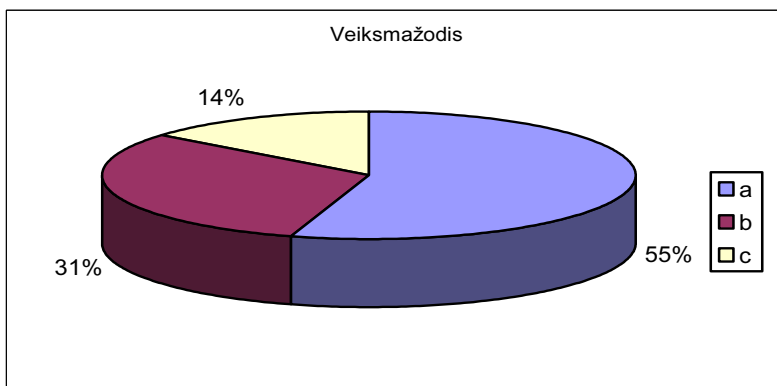

- a giminės vartojimo klaidos
- b linksnių vartojimo klaidos

7. Būdvardis

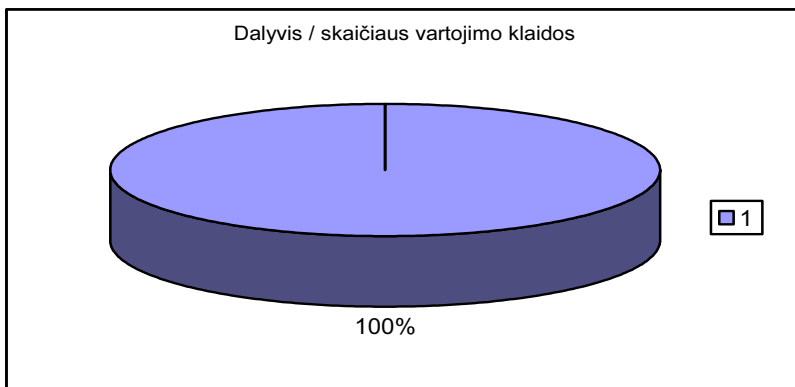

8. Veiksmazodis

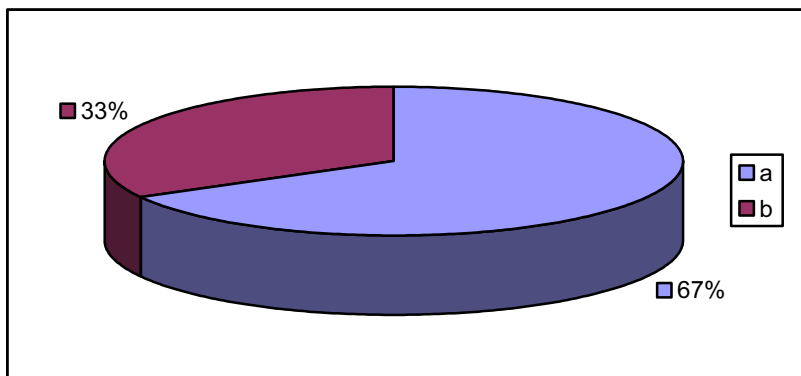
- a** veiksmazodžio laikų klaidos
- b** sangražinių veiksmazodžių vartojimo klaidos
- c** veiksmazodžių darybos klaidos

9. Dalyvis

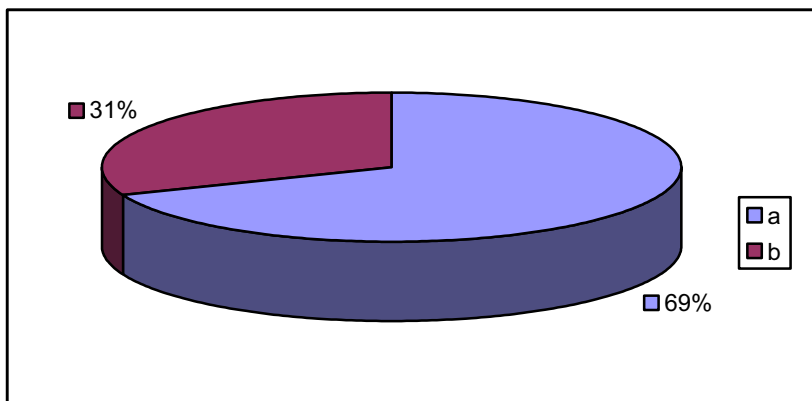
3 priedas

1. Klaidų, padarytų vertimuose į lietuvių kalbą, pasiskirstymas

1 diagrama. Vertimas į lietuvių kalbą / rašybos klaidos

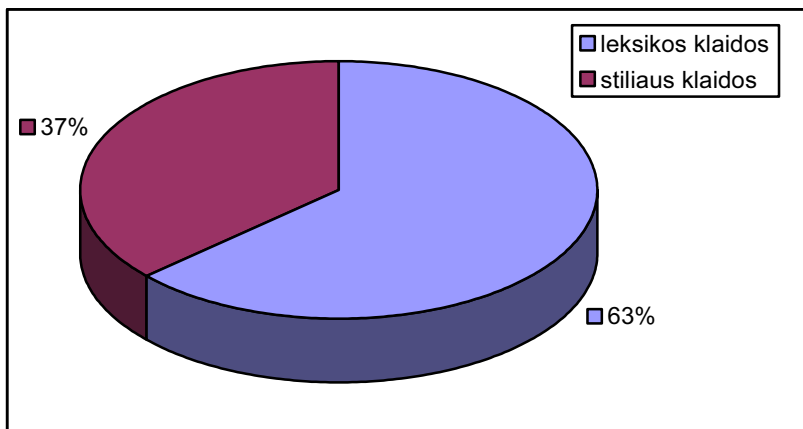
- a ilgųjų ir trumpųjų balsių painiojimas
- b kitos rašybos klaidos

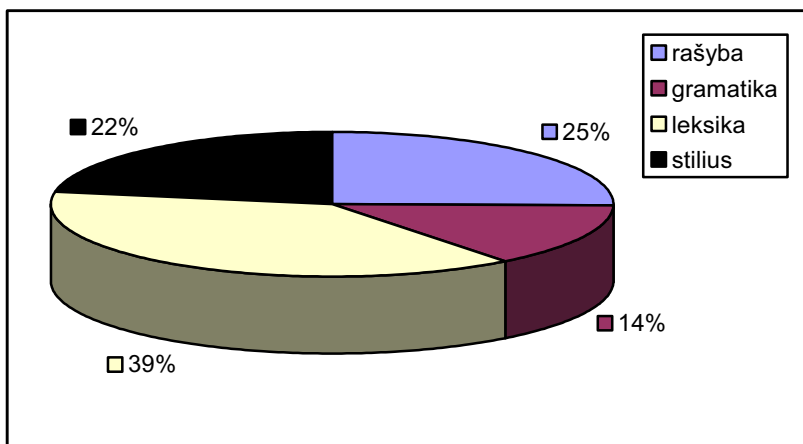
2 diagrama. Vertimas į lietuvių kalbą / gramatikos klaidos

a linksnių ir skaičiaus derinimo klaidos

b kitos gramatikos klaidos

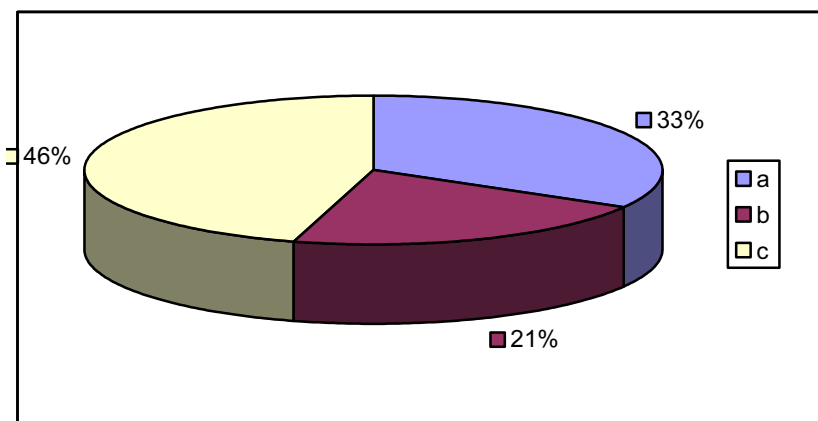

3 diagrama. Vertimas į lietuvių kalbą / leksikos ir stiliaus klaidos

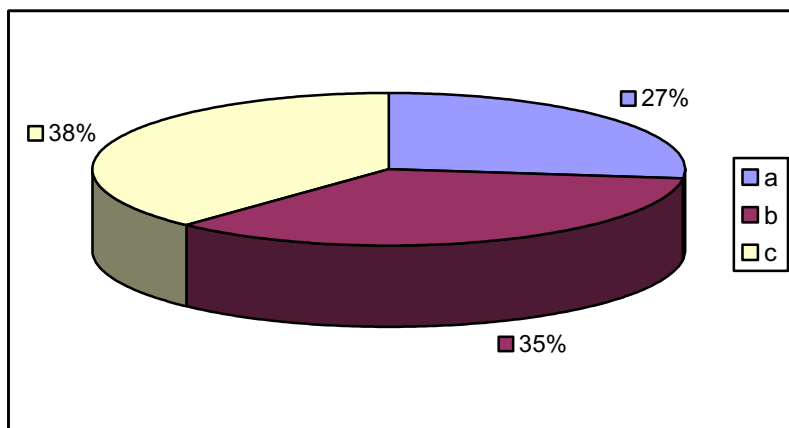
4 diagrama. Vertimas į lietuvių kalbą / visos klaidos

2. Klaidų, padarytų vertimuose į rusų kalbą, pasiskirstymas

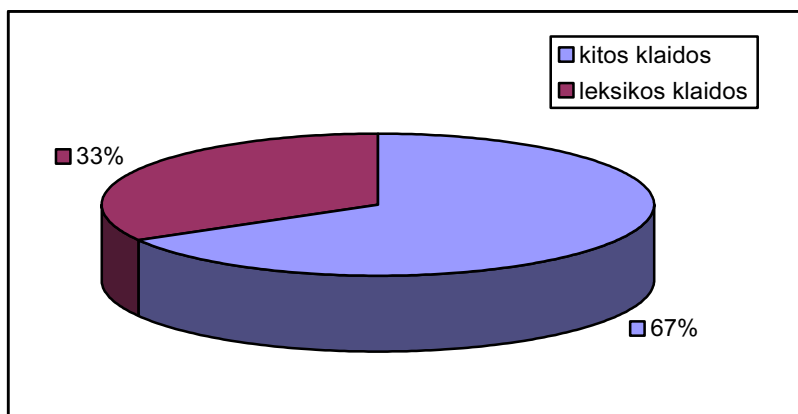
5 diagrama. Vertimas į rusų kalbą / rašybos klaidos

- a gimtosios kalbos raidyno raidžių vartojimas
- b raidžių „и“ ir „ы“, „е“ ir „э“ painiojimas
- c kitos rašybos klaidos

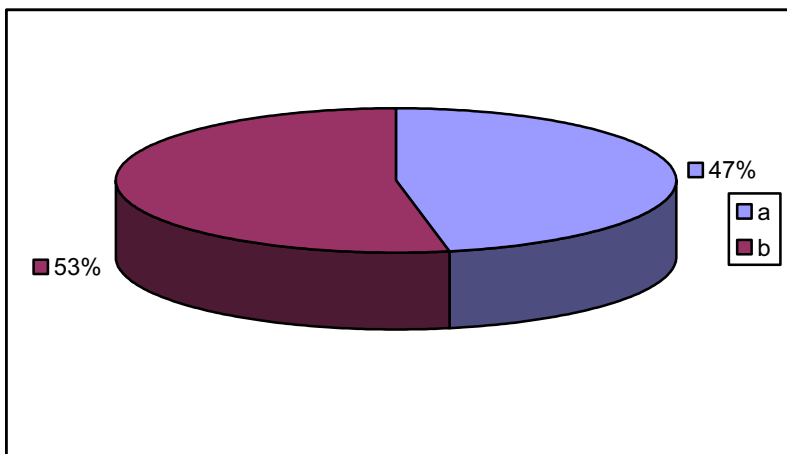

6 diagrama. Vertimas į rusų kalbą / gramatikos klaidos

- a giminės painiojimo klaidos
- b neteisingas prielinksnių vartojimas
- c kitos gramatikos klaidos

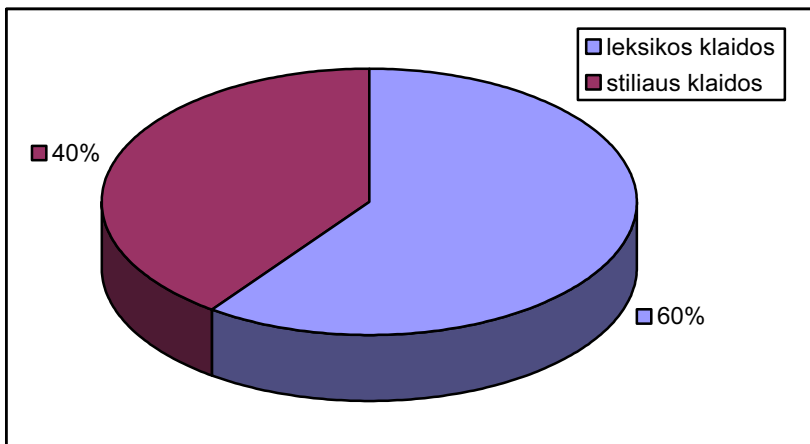
7 diagrama. Vertimas į rusų kalbą / leksikos klaidos

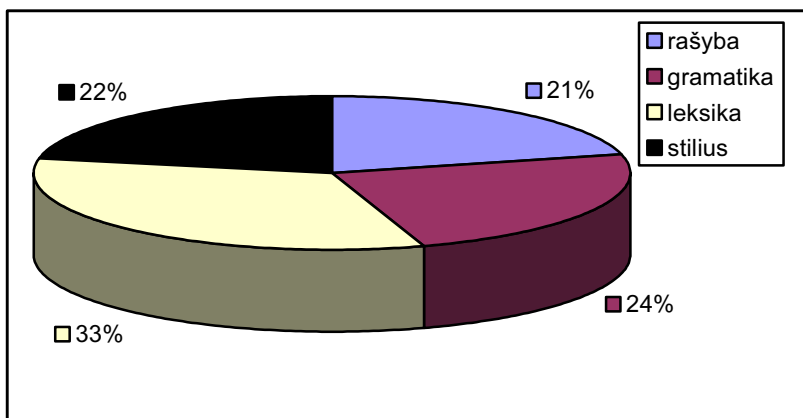
8 diagrama. Vertimas į rusų kalbą / stiliaus klaidos

a buitiniam stiliui būdinga leksika

b paprastesnė sintaksė

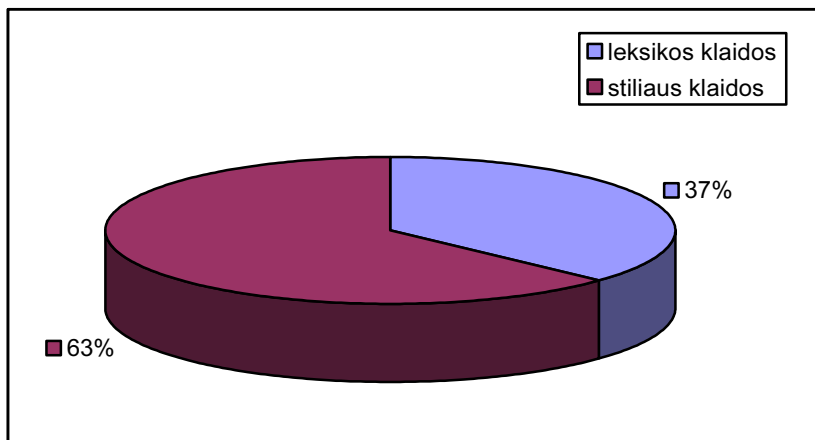

9 diagrama. Vertimas į rusų kalbą / leksikos ir stiliaus klaidos

10 diagrama. Vertimas į rusų kalbą / visos klaidos

3. Klaidų, padarytų vertimuose į lenkų kalbą, pasiskirstymas

11 diagrama. Vertimas į lenkų kalbą / leksikos ir stiliaus klaidos

Doc. dr. Ryngėvič, Renata

Ri-101 Kriminalistinė lingvistika: metodologiniai pagrindai ir jų taikymas atliekant ekspertizę: monografija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006. – 264 p., 22 lentelės, 27 grafikai, 7 schemas.

Bibliogr.: p. 226–248.

ISBN 9955-19-047-7

Monografijoje nagrinėjama lingvistikos mokslo žinių ir metodų taikymo atliekant kriminalistinę ekspertinį tyrimą problematika.

Leidinyje pateikiama vientisa teorinių ir metodologinių kriminalistinio lingvistinio tyrimo pagrindų sistema, aptariamos lingvistinių žinių bei metodų taikymo ekspertinio kriminalistinio tyrimo metu galimybės ir perspektyvos. Pateikiami kriminalistinių rašto kalbos tyrimų bendros teorijos, t. y. kriminalistinės lingvistikos, metodologiniai pagrindai.

Autorė gvildena kriminalistinių rašto kalbos tyrimų raidą, analizuoja ir apibendrina skirtingų šalių kriminalistinių lingvistinių tyrimų padėtį, raidos tendencijas ir perspektyvas. Monografijoje išsamiai nagrinėjama kriminalistinės lingvistinės (autorystės) ekspertizės Lietuvoje raida ir dabartinė situacija.

UDK 343.98:800

Renata Ryngėvič

KRIMINALISTINĖ LINGVISTIKA

METODOLOGINIAI PAGRINDAI IR JŲ TAIKYMAS ATLIEKANT EKSPERTIZĘ

Monografija

Redaktorė *Jūratė Balčiūnienė*

Rinkėja *Dovilė Gaidytė*

Maketuotoja *Regina Silkovienė*

Viršelio dailininkas *Vidūnas Gelumauskas*

SL 585. 2006 11 28. 14,76 leidyb. apsk. l.

Tiražas 500 egz. Užsakymas .

Išleido Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius.

Tinklalapis internete www.mruni.eu

Elektroninis paštas leidyba@mrni.eu

Spausdino UAB „Baltijos kopija“, Kareivių g. 13 b, LT-09109 Vilnius.

Tinklalapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt